मुक्तेश्वरकृत महाभारत

आदिपर्व (खंड तिसरा)

संपादक
अनंत काकबा प्रियोळकर
डायरेक्टर, मराठी संशोधनमंडळ

म. ग्रं. सं. ठाणे
विषय काव्य
सं. क्र. १४८०

मुंबई सरकार आणि मुंबई व पुणें विद्यापीठ यांच्या आश्रयाखालीं

REFBK-0009093

मुंबई
मराठी संशोधनमंडळ,
मुंबई मराठी ग्रंथसंग्रहालय, ठाकुरद्वार, मुंबई २.

१९५६

मुक्तेश्वरकृत महाभारत

आदिपर्व (खंड तिसरा)

संपादक

अनंत काकबा प्रियोळकर

डायरेक्टर, मराठी संशोधनमंडळ

दा. क्र.

REFBK-0009093

मुंबई सरकार आणि मुंबई व पुणें विद्यापीठ यांच्या आश्रयाखालीं

मुंबई

मराठी संशोधनमंडळ,

मुंबई मराठी ग्रंथसंग्रहालय, ठाकुरद्वार, मुंबई २.

१९५६

अनुक्रमणिका

		पृष्ठ
१.	प्राक्कथन	३—६
२.	मुक्तेश्वर	७—१४
३.	तिसऱ्या खंडांतील कथाभाग	१६
४.	आदिपर्व (अ. २६—३८)	५४७—८२३
५.	शब्दकोश	१—९
६.	शुद्धिपत्र	११—१२

★

किंमत पांच रुपये

मुद्रक—के. एल. एन. राव

मुंबईवैभव प्रेस, सर्व्हंटस ऑफ इंडिया सोसायटीज बिल्डिंग, मुंबई नं. ४.

प्रकाशक—अ. का. प्रियोळकर

डायरेक्टर, मराठी संशोधनमंडळ, मुंबई मराठी ग्रंथसंग्रहालय, मुंबई नं. २.

प्राक्कथन

मुक्तेश्वरी आदिपर्वाच्या पहिल्या खंडांत पाठचिकित्सेची आमची साधनसामुग्री, संपादकीय धोरण आणि मुक्तेश्वरासंबंधीं सुचलेले विचार विस्तारपूर्वक मांडिले आहेत. या खंडांत त्यांची पुनरावृत्ति करण्याची वस्तुतः आवश्यकता नव्हती; परंतु निरनिराळ्या विद्यापीठांमध्यें वरिष्ठ वर्गांना पाठ्यपुस्तक म्हणूनही याचा उपयोग व्हावयाचा असल्यामुळें, प्रत्येक खंडाला स्वयंपूर्णता लाभावी म्हणून कांहीं प्राध्यापकमित्रांच्या सूचनेवरून या तिसऱ्या खंडामध्येंही जुनी माहिती कमीजास्त करून निराळ्या स्वरूपांत थोडक्यांत पुनः छापीत आहोंत.

पाठचिकित्सेला विद्यापीठाच्या शिक्षणक्रमांत महत्त्व दिलें जात नाहीं, असें कळतें. तरीपण त्यासंबंधीं या खंडांतही दोन शब्द लिहिणें अवश्य वाटतें. विशेष माहितीकरितां जिज्ञासू विद्यार्थ्यांनीं आदिपर्वाचा पहिला खंड आणि रघुनाथ पंडिताच्या दमयंतीस्वयंवराची आम्हीं संपादिलेली प्रत पहावी.

पहिल्या खंडाच्या प्रकाशनापूर्वी आम्हांला आदिपर्वाच्या एकंदर एकोणतीस हस्तलिखित प्रती मिळाल्या होत्या. त्यांपैकीं बऱ्याचशा हस्तलिखितांच्या बाराही अध्यायांची व कांहींच्या कांहीं अध्यायांची पाठनोंदणी केली, आणि निर्णयसागरची काव्यसंग्रह छापील प्रत Vulgate कल्पून वरील हस्तलिखितांपैकीं प्रातिनिधिक व निर्दिष्टकाल अशीं अकरा निवडून त्यांच्या आधारानें पहिल्या खंडांतील बारा अध्यायांची संहिता निश्चित केली. त्यानंतर हस्तलिखितांच्या शोधार्थ आम्हीं पुष्कळ प्रवास केला. उज्जैन, कोल्हापूर, हुबळी, अलिबाग, नांदेड, परभणी वगैरे भागांतील आणखी वीसवर हस्तलिखितें पहावयास मिळालीं. परंतु पाठदृष्ट्या तपासणी करतां त्यांचें विशेष महत्त्व न वाटल्यामुळें पहिल्या खंडाकरितां उपयोग केलेल्या प्रतींचाच या तिसऱ्या खंडाच्या तेरा अध्यायांच्या कामीं उपयोग करण्यांत आला आहे. त्यांची बोधाक्षरांसह (Sigla) थोडक्यांत खालीं माहिती देतों.

---

१ Vulgate याचा अर्थ सध्यां लोकांसमोर असलेली एकाद्या ग्रंथाची संहिता असा आहे. ही संज्ञा प्रथम चवथ्या शतकामध्यें तयार झालेल्या लॅटिन बायबलाला लावण्यांत आली; पण सांप्रत हा शब्द कोणत्याही ग्रंथाच्या सर्वसंमत संहितेला (accepted form of a text) लावण्यांत येतो. याच्या उलट, शुद्ध केलेल्या संहितेला critical text (चिकित्सापूर्ण किंवा संशोधित संहिता) असें म्हणण्याचा प्रघात आहे. एकाद्या जुन्या ग्रंथाचें संशोधन करतांना प्रथम ही लोकांपुढें असलेली सर्वसंमत संहिता (Vulgate) मूळ धरून त्याच्याखालीं निरनिराळ्या हस्तलिखितांतील पाठांची नोंदणी करण्यांत येते, व अशा प्रकारें संशोधित संहिता निर्माण होते.

छापील प्रती

(१) **नि**--काव्यसंग्रहमालेंत वा. दा. ओक यांनीं संपादिलेली **नि**र्णयसागरप्रत (Vulgate), मुंबई १८९३.

(२) **स**—माधव चंद्रोबा यांनीं संपादिलेली **स**र्वसंग्रहप्रत, मुंबई १८६५.

हस्तलिखितें

(१) **औं**—कै. श्री. भवानराव पंडितप्रतिनिधि, **औं**ध, यांजकडून मिळालेली पोथी. लेखनकाल श. १६९२.

(२) **ख**—'**ख**ट्वांगग्रामीं समाप्त' केलेली पोथी. लेखनकाल श. १६८१.

(३) **गो**—**गो**मंतकांत कै. व्यंकटेश शां. दळवी यांजकडून मिळालेली पोथी.

(४) **गो** २—**गो**मंतकांतील दुसरी पोथी रा. गावणेकर यांजकडून मिळालेली.

(५) **तं** **तं**जावर येथील सरस्वतीमहाल ग्रंथसंग्रहालयांतील क्रमांक १३७२ ची पोथी.

(६) **धु**—**धु**ळें येथील श्रीसमर्थवाग्देवतामंदिरांतील क्रमांक ९६० ची पोथी. लेखनकाल श. १६७६.

(७) **नां**—**नां**देडचे श्री. वि. अं. कानोले यांजकडून मिळालेली प्रत. लेखनकाल श. १६७४.

(८) **पु**—**पु**णें भारत इतिहास-संशोधकमंडळांतील ना. य. मिरीकर हस्तलिखितसंग्रह नं. १७६/१३ पोथी. लेखनकाल श. १६८४.

(९) **पु**·४—पुणें येथील डेक्कन कॉलेज पोस्ट-ग्रॅज्युएट ॲंड रिसर्च इंस्टिट्यूटमधील पोथी. A. N. 6862. श. १६८८.

(१०) **मुं**—मुंबई मराठी ग्रंथसंग्रहालयांतील पोथी.

(११) **रा**—राजापूर संस्कृत पाठशाळेंतून पं. रघुनाथ कृष्णशास्त्री पाटणकर यांजकडून मिळालेली पोथी. लेखनकाल श. १७०६.

या ज्या वर मुख्य आधारभूत प्रती दिल्या आहेत त्यांचा परस्परसंबंध काय आहे. तें पहाः—

नि प्रत **स** वर आधारलेली असून तिच्यामध्यें पुष्कळ फेरफार केलेले आहेत.

वरील हस्तलिखितांचे त्यांच्या परस्पर साम्यावरून दोन वर्ग पाडतां येतील :

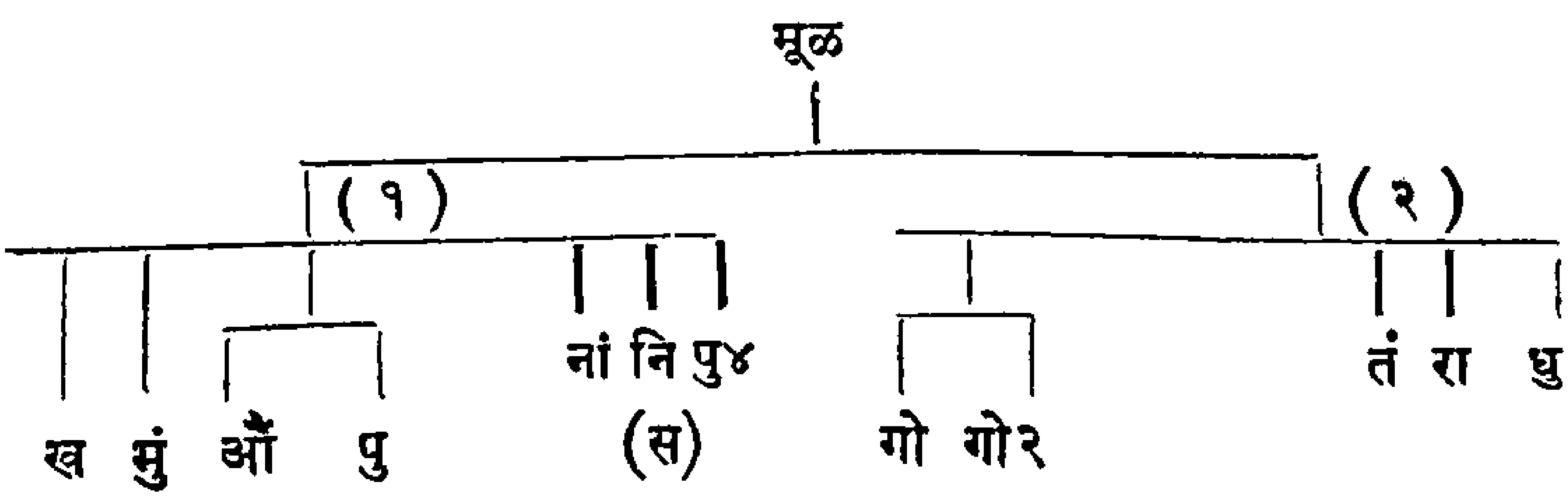

वरील पहिल्या वर्गाला **ख** वर्ग असें नांव दिलें आहे. यापैकीं दुसऱ्या वर्गांतील पाठ जास्त शुद्ध व ग्राह्य आहेत.

अर्थाच्या दृष्टीनें सुबोध, काव्याच्या दृष्टीनें सरस व आजच्या व्याकरणाच्या कल्पनांप्रमाणें शुद्ध असा जो पाठ तो **बरा** ही आपली कल्पना; परंतु हस्तलिखितांच्या पुराव्यावरून जो पाठ कवीच्या हातचा किंवा त्याच्या काळचा असें ठरेल, तोच पाठ **खरा.** '**बरा**' आणि '**खरा**' यांच्यामधील हा फरक अवश्य लक्षांत ठेवण्यासारखा आहे. पाठसंशोधनामध्यें '**बऱ्या**' पेक्षां '**खरा**' पाठच शुद्ध किंवा ग्राह्य मानावयाचा असतो. एकाद्या कुरूप बाईच्या फोटोमध्यें फरक करून चित्रकाराला तिला अप्सरा बनवितां येईल. हें त्या बाईचें रूप '**बरें**' (सौंदर्याच्या दृष्टीनें) होईल; परंतु '**खरें**' राहणार नाहीं. पाठसंशोधनालाही हाच नियम लागू आहे. एकाद्या कवीच्या काव्यांत असे बदल केल्यास तें काव्य त्या कवीचें म्हणतां येणार नाहीं. जुना **खरा** पाठ अपरिचित, दुर्बोध व आजच्या लेखनपद्धतीला किंवा आजच्या व्याकरणाला धरून नाहीं म्हणून तो बदलणें अशास्त्रीय आहे. ही गोष्ट पुष्कळशा जुन्या लोकांना माहीत नसल्यामुळें जुन्या ग्रंथांच्या संहितांना आज अशुद्ध व भिन्न स्वरूप प्राप्त झालें आहे. काव्यसंग्रहप्रतींत असे पुष्कळ संस्कार केलेले आहेत. लेखनपद्धतीसंबंधीं आम्हीं स्वीकारलेल्या मार्गाचें साधार विवेचन पहिल्या खंडाच्या प्राक्कथनांत केलेलें आहे, तें वाचकांनीं जरूर पाहावें.

आपल्यापुढें असलेल्या संस्कृत महाभारताच्या नीळकंठी संहितेला धरून जे मुक्तेश्वरी महाभारतांत पाठ नाहींत ते अशुद्ध असेंही म्हणण्याची कांहीं लोकांची प्रवृत्ति आहे. **नि** म्हणजे 'काव्यसंग्रह'प्रतींत तर असे बरेच बदल करण्यांत आलेले दिसतात. संस्कृत महाभारताच्या निरनिराळ्या पोथ्यांमध्येंही विलक्षण पाठांतरें असतात. आपल्यापुढें असलेलीच महाभारताची संहिता मुक्तेश्वरापुढें होती, असें मानणें चुकीचें होईल.

वरील धोरण लक्षांत ठेविलें म्हणजे आदिपर्वाची पुढील संहिता वाचतांना वाचकाला गोंधळल्यासारखें होणार नाहीं.

पाठांतरें देतांना निरनिराळ्या हस्तलिखितांचीं बोधाक्षरें वर दिलेलींच आहेत. पु पु४ किंवा गो गो२ अशा दोन हस्तलिखितांत एकच पाठ असल्यास तीं अनुक्रमें पु·४ व गो·२ अशीं दाखविलीं आहेत. (+) खूण आहे तो अधिक पाठ व (–) खूण आहे तो कमी पाठ समजावा. कसरींनें खाल्ल्यामुळें किंवा अन्य कारणानें एकादा पाठ दुर्वाच्य किंवा नष्ट झाला असल्यास तो (× ×) अशी खूण दाखवून निर्दिष्ट केला आहे, प्रक्षिप्त वाटलेल्या ओव्या तळटीपांत पाठांतरांबरोबर दाखविलेल्या आहेत. **प्रसंप्रा** याचा अर्थ 'प्रस्थापित संहितेप्रमाणें' असा समजावा.

जीं अशुद्धें लक्षांत आलीं त्यांचें शुद्धिपत्रक या पुस्तकाच्या शेवटीं जोडिलें आहे. पुस्तक वाचण्यास आरंभ करण्यापूर्वीं शुद्धिपत्राप्रमाणें त्याची दुरुस्ती करून घ्यावी, अशी विनंति आहे.

अशा संशोधनाला मनाची एकाग्रता व बारीक सारीक तपशिलांत शिरण्यास भरपूर सवड व स्वास्थ्य पाहिजे. इतर जबाबदाऱ्या सांभाळून आहे त्या परिस्थितींत जें करतां आलें तें यथाशक्ति व यथामति केलेलें आहे. तें अगदीं निर्दोष आहे किंवा अखेरचें आहे असा आमचा मुळींच दावा नाहीं. कै. डॉ. वि. स. सुखटणकर यांच्यासारख्या विद्वानांनीं आपल्या संस्कृत महाभारताच्या पहिल्या खंडाच्या (१९२७) प्रस्तावनेंत काढलेले उद्गार आम्हीं आदिपर्वाच्या मागच्या खंडांत उद्धृत केले होते तेच पुनः येथें देतों—

"......that in these circumstances the editor will occasionally make mistakes–at times perhaps gross mistakes–is as certain as inevitable; for it is to be feared that there is no royal road to success in this incomparably difficult field... More than one attempt will probably have to be made before the ideal is attained. It will, therefore, be prudent not to expect too much from the *first* critical edition, nor to claim too much for it."

या ग्रंथाच्या शेवटीं जो शब्दकोश जोडला आहे तो सर्वसामान्य वाचकाच्या उपयोगाकरितां आहे. विद्यार्थ्यांनीं या आयत्या कोशावर अवलंबून न रहातां स्वतःच योग्य प्रतिशब्द शोधून स्वतंत्रपणें अर्थ लावण्याचा प्रयत्न करावा.

आभार

आदिपर्वाच्या प्रस्तुत तृतीय खंडाच्या प्रकाशनाला मुंबई विद्यापीठानें ७५० आणि पुणें विद्यापीठानें २०० रुपयांची देणगी दिली, याबद्दल आम्ही या दोन्ही विद्यापीठांचे आभारी आहोंत.

मुंबई सरकार आणि मुंबई व पुणें विद्यापीठांप्रमाणेंच मराठी भाषिकांचीं जीं इतर सरकारें व विद्यापीठें आहेत त्यांच्याकडूनही मराठी संशोधनमंडळाला मदत मिळणें योग्य आहे. मराठी संशोधनमंडळाचें कार्यालय जरी मुंबई शहरांत असलें, तरी पण तें करीत असलेलें कार्य साऱ्या मराठी भाषिकांकरितां आहे. बृहन्महाराष्ट्रांतील इतर संस्थांनीं व व्यक्तींनींही या कार्याला आपल्या शक्त्यनुसार हातभार लावणें त्यांचें कर्तव्यच ठरतें. हें आपलें कर्तव्य जर सर्वांनीं जाणलें तर मुक्तेश्वराचीं उपलब्ध पांचही पर्वें शुद्ध स्वरूपांत आम्ही प्रसिद्ध करूंच, परंतु इतर कवींचीं पुढील पर्वें त्यांना जोडून 'चक्री महाभारत' महाराष्ट्राला सादर करणें आम्हांला शक्य होईल. याशिवाय कितीतरी अप्रकाशित ग्रंथांचें प्रसिद्धीकरण व द्रव्याच्या अभावीं अडून राहिलेले आमचे इतर बहुसंख्य संकल्प आम्हांला तडीस नेतां येतील.

१० मार्च १९५६ **अ. का. प्रियोळकर**

मुक्तेश्वर

कवि या दृष्टीनें जुन्या मराठी वाङ्मयांत मुक्तेश्वराचें स्थान पहिलें आहे, ही गोष्ट त्याच्याविषयीं जुन्या नव्या पंडितांनीं जे उद्गार काढले आहेत, त्यांच्यावरून स्पष्ट दिसून येते.[1] मुक्तेश्वर हा जरी 'लोकोत्तर' कवि असला तरी त्याच्यासंबंधीं वयक्तिक माहिती असावी तितकी उपलब्ध नाहीं. युरोपांत तेथील अत्यंत जुन्या कवींच्याही चरित्रावर नवा प्रकाश पाडणारे समकालीन कागदपत्र मिळूं शकतात. फार काय, मुक्तेश्वराच्याही पूर्वीचा, आपल्या मराठीचा इंग्रज कवि, तोमास स्टीफन्स, याचीं स्वाक्षरीसह दोन अस्सल नवीं पत्र अलिकडेच रोम येथें उपलब्ध झालीं आहेत.[2] आपल्या इकडील जुन्या महाराष्ट्रीय मराठी कवींची स्वाक्षरी सोडाच; परंतु मोरोपंतासारखा एकादा अलिकडचा कवि वगळला तर खात्रीलायक म्हणतां येण्यासारखें त्यांचें हस्ताक्षरही उपलब्ध नाहीं !

ज्यांच्याभोवतीं भाविकतेचें वलय असतें अशा संतकवींचा संप्रदाय निर्माण होतो, व त्यांच्या शिष्यप्रशिष्यांमुळें चमत्कारपूर्ण कां होईना, खरीखोटी अतिशयोक्तीची माहिती जमा होते व ती मागें राहूं शकते. मुक्तेश्वर हा संतकवि नसून कलाकवि आहे. त्यामुळें अशाप्रकारें त्याची विशेष माहिती सांपडत नाहीं. तरीपण समाधानाची गोष्ट ही कीं, त्यानें आपल्या ग्रंथांमध्यें स्वतःसंबंधीं माहिती मधून मधून नमूद करून ठेवलेली आहे. पण त्याचें वाङ्मय शुद्ध स्वरूपांत आपल्यापुढें नसल्यामुळें अपपाठांनीं माहितीला क्वचित् विकृत स्वरूप प्राप्त झालें असून त्यापासून भलतेच समज पुढें आले. मुक्तेश्वराच्याच शब्दांत मुक्तेश्वर आपणास कसा दिसतो हें आतां पाहूं :—

१. मुक्तेश्वर हा एकनाथाच्या मुलीचा मुलगा होता :—

मातृजनक जनार्दनी । **येकनाथ** नमियेला ॥

— आदि० अ. १, ७७.

गुरु म्हणूनही त्यानें एकनाथाचा निर्देश केला आहे :—

मुक्तेश्वरें **एकनाथु** । यातें साष्टांग प्रणिपातु ।
गुरुस्वरूप म्हणोनि हेतु । ग्रंथारंभीं वंदावा ॥

— वन० उपोद्घात.

२. त्याचें वास्तव्यस्थान गोदावरीचा कांठ, गोत्र अत्रि, वडिलांचें नांव चिंतामणि व स्वतःचें मूळ वैयक्तिक नांव मुद्गल असें होतें :—

१. आदिपर्वाच्या पहिल्या खंडाच्या आरंभीं जोडलेला 'श्रीमुक्तेश्वराचा शोध' हा निबंध पहा. पृ. १–४.

२. अन्नमलाईनगर (मद्रास) येथें सर राधा कृष्णन् यांच्या अध्यक्षतेखालीं गेल्या डिसेंबरमध्यें भरलेल्या अखिलभारतीय प्राच्यपरिषदेपुढें आम्हीं या पत्रांसंबंधीं इतिहास-विभागांत एक निबंध वाचला.

सुचिरसहजवासें **गौतमीच्या तटाकीं** ।
अतुट भजनपंथें पंथ टाकीत टांकी ।
द्विजवर कवि**नामा मुद्गल अत्रिगोत्रीं** ।
— रामायण, (युद्धकांड) ४७.

प्रसिद्ध महाराष्ट्रदेशीं । **गोदावरीतट**निवासी ।
अत्रिगोत्र पवित्रवंशीं । जन्म जाहला जयातें ।
तो **चिंतामणिभूदेवकुमर** । दत्तांघ्रिपद्मभ्रमर ।
श्रोतयां विनवी मुक्तेश्वर ।
— आदि० (उपसंहार).

गोदावरीतटनिवासी । **अत्रिगोत्री** पवित्र ऋषी ।
चिंतामणि गुणैकरासीं— । पासाव जन्म जयाचा ॥
तो **मुद्गल चिंतामणिसुत** । **लीलाविश्वंभरा**नुग्रहीत ।
व्यासभारतींचा अर्थ । महाराष्ट्र बोलिला ॥
— सभा० (उपसंहार).

'मुक्तेश्वर' हें मुद्रानाम आपल्या आराध्यदेवतेच्या नांवावरून भारत रचतांना त्यानें धारण केलें.

मुक्तेश्वर आपल्या आईचें नांव कोठेंही नमूद करीत नाहीं. महीपतीनें भक्तिविजयांत (अ. २३) **गोदावरी** ही एकनाथाची कन्या व चिंतोपंताची वायको म्हटलें आहे. ग्रंथमालेंत (सप्टेंबर १९०२) प्रसिद्ध झालेल्या ता. २२ जुलै १७२७ व ३ मे १७५९ च्या कोल्हापुरच्या छत्रपतीच्या सनदांत मुक्तेश्वराच्या आईचा उल्लेख **गंगा** असा केलेला आहे. राजवाडे म्हणतात तसें **गोदावरी** हें तिचें माहेरचें नांव आणि **गंगा** हें सासरचें नांव असेल; किंवा गोदावरी नदीलाच गंगा हें दुसरें नांव प्रचारांत असल्यामुळें गोदावरीबद्दल गंगा असाही नांवाचा घोंटाळा झाला असणें शक्य आहे. " मुक्तेश्वरानें आपल्या मातापितरांच्या नांवाचा निर्देश 'लीला-विश्वंभर' या सामासिक पदानें केला आहे, " असें काव्यसंग्रहकार ठिकठिकाणीं म्हणतात तें आम्हांला मान्य नाहीं. 'लीलाविश्वंभर' हें त्याच्या आराध्यदेवतेचें म्हणजे दत्तात्रयाचें नांव आहे.

३. कोल्हापुरची महालक्ष्मी व सोनारीचा भैरव या मुक्तेश्वराच्या कुलदेवता:—

करवीर**लक्ष्मी** विष्णुभाजा । **भैरव** सुवर्णपुरींचा राजा ।
उभय कुळदैवतीं माझा । मस्तक पायीं स्पर्शिला ॥ —आदि० (उपसंहार).

नमूं करवीरनिवासिनी । जे **महालक्ष्मी** विश्वजननी ।
वंदूं **सोनारी भैरव** । तेणें दिधला हा गौरव । —सभा० (मंगलाचरण).

या आपल्या कुलदेवतांच्या आरत्याही मुक्तेश्वरानें लिहिलेल्या उपलब्ध आहेत.

४. 'मुक्तेश्वर' हें या कवीच्या आराध्यदेवतेचें नांव आहे. मुक्तेश्वर म्हणजे शिवस्वरूपी दत्तात्रय. त्यालाच तो विश्वंभर किंवा लीलाविश्वंभर याही नांवानें संबोधतो :—

(१) देवतात्मक मुक्तेश्वराचे निर्देश पहाः—

कवतुकें वदेल कवींची वाणी । **मुक्तेश्वरप्रसादें** । —आदि० १–१९३.

कवि **मुक्तेश्वर शूलपाणी** । त्याचेनि प्रसादें हे वाणी ।
सुखी करो श्रोतियां ॥—आदि० ४–१८८.

मुक्तेश्वरप्रसादें ह्मणे । कविकिंकर आवडी ।—आदि० ५–१३१.

मुक्तेश्वर अवधूतमूर्ती । तत्प्रसादें श्रोतयांप्रती । कविकिंकर अनुवादे ॥
—आदि० १३–१२९.

(२) मुक्तेश्वर म्हणजेच लीलाविश्वंभर :—

आदिकवीचा आदिगुरु । विश्वेश **लीलाविश्वंभरू**
भक्तिशक्ती **मुक्तेश्वरु** । वाक्यपुष्पीं अर्चिजे ॥ —आदि० १४–१६६.

परेश **लीलाविश्वंभरू** । **मुक्तीश**वाणी **मुक्तेश्वरु** ।
वदेल तेथें प्रेमादरु । सज्जनीं केला पाहिजे ॥ —आदि० २१–८८.

(३) लीलाविश्वंभर म्हणजेच दत्तात्रेय :—

विश्वेश **लीलाविश्वंभरू** । **दत्तात्रय** जगद्गुरु ।
तत्प्रसादें मुक्तेश्वरु । निरोपी तें परिसावें ॥— आदि० २६–१२२.

चिन्मूर्ति **लीलाविश्वंभरू** । **दत्तात्रय** जगद्गुरु ।
त्याचेनि नामें मुक्तेश्वरू । कथा बोले भारती ॥— आदि० ३३–३८.

लीलाविश्वंभर स्वामिया । **दत्तात्रय** जगदात्मया ।
मनोभावें वंदूनि पाया । मुक्तेश्वर अनुवादे ॥— आदि० ४६–१०१.

लीलाविश्वंभर ईश्वरु । **दत्तात्रेय** जगद्गुरु ।
ज्याचेनि नामें भवसागरु । मागां तरले असंख्य ॥— सभा० १–६.

ॐ नमो जी **विश्वंभरु** । तो देव **दत्तात्रय** जगद्गुरु ।
जनार्दना अभयकरु । कटाक्षेंशीं बाणला ॥— एकनाथचरित्र.

वरील ओव्यांवरून लीलाविश्वंभर म्हणजे मुक्तेश्वराचीं मातापितरें नसून तो कोण आहे तें सहज कळून येईल.

५. विश्वंभर किंवा लीलाविश्वंभर याचा गुरु म्हणूनही हा कवि निर्देश करतो :—

विश्वंभर**गुरु**प्रसादें । मुक्तेश वदे आरुषशब्दें ।—आदि० ९–९७.

पवित्र मुक्तेश्वराचें वदन । विश्वंभर **गुरु**नामें ।—सभा० १४–१७१.

विश्वंभरश्री**गुरु**च्या प्रसादें । आनंदवाचा वदलों विनोदें ।—रामायण.

लीलाविश्वंभर **गुरु**चरणीं । पुष्पांजली वचनसुमनीं ।
मुक्तेश्वरें अर्पूनी मनीं । कृतकृत्यता मानिली ॥—वन० उपसंहार.

लीला ही मुक्तेश्वराची आई व विश्वंभर हा त्याच्या बाप ह्या कल्पनेला जरी काव्य-संग्रहकार, राजवाडे, पांगारकर वगैरेनीं उचलून धरलें असलें तरी बाळकृष्ण अनंत भिडे व दा. के. ओक यांनीं ती त्याज्य ठरविली आहे. परंतु विश्वंभरबोवा नांवाचा कवीचा मानवी गुरु होता, अशी त्यांची समजूत झालेली दिसते. वास्तविक आराध्यदेवतेलाच मुक्तेश्वर गुरुस्वरूप मानतो. पहा:—

मुक्तेश्वराचा **श्रीगुरु** । **दत्तात्रय** हा अवतारु ।।—सभा० ८–१६८.
शक्रविधिच्या मस्तकीं । ज्याची पादुका मिरवे निकी ।
तो **विश्वंभर गुरु पिनाकी** । विष्णु आपण विश्वात्मा ।।–विराट० ८–१२१.
सद्गुरुपांडुरंगचरणीं । स्पर्शों आली प्रवाहें ।।— आदि० ३२–१०४.
लीलाविश्वंभर **सद्गुरु** । सकळ सिद्धांचे ईश्वरु ।— आदि० ४८–११६.
मुक्तेश्वराचा श्रीगुरु । **दत्तात्रय** परब्रह्म अवतारु ।–हनुमंताख्यान.

सभापर्वाच्या अखेरीला काव्यसंग्रहादि जुन्या प्रतींच्या शेवटीं असलेल्या

तो मुद्गल चिंतामणिसुत । **लीलाविश्वंभर जगविख्यात** ।
व्यासभारतींचा अर्थ । महाराष्ट्र बोलिला ।।

या ओवींतील दुसऱ्या चरणांतील अर्थहीन **अप**पाठामुळें पुष्कळांचा चिंतामणि म्हणजेच लीलाविश्वंभर असा चुकीचा समज झाला. वास्तविक विश्वसनीय अशा सभा-पर्वाच्या अनेक हस्तलिखितांमध्यें 'लीलाविश्वंभर जगविख्यात' या चरणाऐवजीं **लीलाविश्वंभरानुग्रहीत** । असा चरण आहे आणि तोच खरा पाठ आहे. 'लीलाविश्वंभरानुग्रहीत' असें या कवीनें स्वतः अन्यत्रही ठिकठिकाणीं म्हटलें आहे. (सभा० २–१३३, वन० १–१६०, ४–१६२).

६. एकनाथाचा गुरु जनार्दनस्वामी हा दत्तोपासक होता व त्याचाच सांप्रदाय एकनाथ व मुक्तेश्वर यांनीं पुढें चालविला :—

'एकनाथचरित्रा'च्या आरंभीं मुक्तेश्वर म्हणतो,

ॐ नमो जी विश्वंभरु । तो देव **दत्तात्रय** जगद्गुरु ।
जनार्दना अभयकरु । कटाक्षेंशीं बाणला ।।

आणि शेवटीं लिहितो,

एका जनार्दनीं स्वार्थ । मुक्तेश्वराचा मुख्य परमार्थ ।
धरूनि मूळचें सूत्र । लीलाविश्वंभर म्हणविलें ।।

आपणास 'श्रीदत्तांघ्रिपद्मभ्रमर' असें मुक्तेश्वरानें ठिकठिकाणीं म्हणविलें आहे.
(आदि० ८–९२, ११–१७१)

एकनाथमुक्तेश्वराचा दत्तात्रयपंथ म्हणजेच अवधूतपंथ असावा. अवधूतपंथ हा नाथ-पंथाचीच एक शाखा असून त्याचा संस्थापक गोरक्षनाथ होता, असें कै. सरदार ना. य. मिरीकर लिहितात.[3] एकनाथानें आपल्या एका अभंगांत (२०२) 'आत्रिनाथ दीनानाथ

---

३ **श्री ज्ञानेश्वरदर्शन**, भा. १, अहमदनगर, १९३४. पृ. ५०.

ब्रह्मरूप दत्तगुरु ।' असें म्हटलें आहे. 'नारायण विधि अत्रिनाथ । दत्त जनार्दन एकनाथ' ही परंपरा सांगणारा एकनाथांचा दुसरा एक अभंग[४] आहे :—

जो निर्गुण निराभास । जेथून उद्भव शबल ब्रह्मास ।
आदिनारायण ह्मणती ज्यास । तो आदिगुरु सर्वांस ॥ १ ॥

तयाचा ब्रह्मा अनुगृहीत । ब्रह्मा अत्रीस उपदेशीत ।
अत्रीपाद प्रसादीत । **श्रीदत्तात्रेय अवधूत** ॥ २ ॥

दत्तात्रेय परंपरा । सहस्रार्जुन यदु दुसरा ।
जनार्दन शिष्य तिसरा । केला कलीयुगीं खरा ॥ ३ ॥

जनार्दनकृपेस्तव जाण । समूळ निरसलें भवबंधन ।
एका जनार्दना शरण । झाली परंपरा संपूर्ण ॥ ४ ॥

मुक्तेश्वरानें एकनाथाचा गुरु म्हणून निर्देश केल्याचा उल्लेख वर आलाच आहे. मुक्तेश्वराच्या आदिपर्वाच्या संशोधित प्रतीमध्यें दोन ठिकाणीं '**मुक्तिनाथ**' असा अध्यायाच्या शेवटास पाठ आढळतो:—

'सेवा ह्मणे कविकिंकर । **मुक्तिनाथ** श्रोतियां ॥ –(आदि० १२).
'**मुक्तिनाथ** कवि वदे' –(आदि० ४४).

या सूचक नामांतरावरून एकनाथाची परंपरा पुढें चालविण्याचा कविमुक्तेश्वराचा भाव व्यक्त होतो.

'मुक्तेश्वर जो मी **अवधूत**' (आदि० १–४४),
'मुक्तेश्वर **अवधूत**मूर्ती' (आदि० १३–१२९),
अवधूतपदजळसरोवरीं । मुक्तेश्वर सप्रेम शफरी ।' (आदि० २९–१७२),

या निर्देशांवरून मुक्तेश्वराची अवधूतपथांविषयींची निष्ठा दिसून येत. शिव व विष्णु यांच्यामध्यें भेद नसून एकाच देवतेचीं तीं दोन अंगें आहेत, हें दाखविण्याकरितां श्री दत्तात्रयाची उपासना प्रथम सुरू झालेली दिसते; परंतु या अवधूतसांप्रदायांत पुढें शैव व वैष्णव असे दोन भेद निर्माण झाले असें म्हणतात. लीलाविश्वंभराच्या परब्रह्मस्वरूपाची मुक्तेश्वरानें दोन प्रकारें कल्पना केली आहे. आदिपर्वाच्या आरंभींच पहिल्या पंचायतनस्वरूपाचें त्यानें पुढील-प्रमाणें वर्णन केलें आहे :—

ॐ नमो लीलाविश्वंभरा स्वामी । तुझिये स्वरूपपरब्रह्मीं ।
पंचायतन पंचनामीं । कल्पिजेती अवयव ॥ १ ॥

---

४ **श्री एकनाथ महाराजांच्या अभंगांची गाथा**– (तुकारामतात्या), मुंबई, १९०३. अभंग ७२.

तेथें **शिव** तो निज मस्तक । **विष्णुसूर्य** द्वयहस्तक ।
सव्य चरण **विनायक** । वाम तो **शक्ति** साजिरा ॥ २ ॥

लगेच पांचव्या ओंवींत दुसऱ्या त्रिमूर्तिस्वरूपाचें म्हणजे श्री दत्तात्रयस्वरूपाचें त्यानें वर्णन केलें आहे तें पहा :—

कां नाभिपादांत **कमळासनु** ।
मध्यकंठांत **रमारमणु** ।
स्कंधावरुता **त्रिलोचनु** ।
अंगत्रयीं जो येकु ॥ ५ ॥

यावरून मुक्तेश्वर हा अवधूतसांप्रदायी शैव म्हणावा लागतो.

७. या कवीनें आपलें श्लोकरामायण प्रथम लिहिलेलें दिसतें. या ग्रंथाला 'संक्षेपरामायण' असें त्यानें नांव दिलें आहे. युद्धकांडाच्या अखेरीला 'सादरें शेवटीं ग्रंथ नेला' असें म्हणून,

द्विजवर कविनामा मुद्गल अत्रिगोत्रीं ।
विमल वचनमुक्तें लेववी संतश्रोत्रीं ॥

या श्लोकांत 'मुद्गल' असें आपलें मुद्रानाम त्यानें नोंदलें आहे.

मुक्तेश्वरकृत रामायण च्या उपलब्ध प्रतींत सांपडणारे आरंभींचे तीन संस्कृत श्लोक व शेवटचें उत्तरकांड हे भाग मूळ संक्षेपरामायणाला मागाहून जोडले गेले असावेत. त्यांत 'मुक्तेश' किंवा 'मुक्तेश्वर' हें त्यानें पुढें धारण केलेलें नांव नमूद आहे.

तो **मुद्गल** चिंतामणिसुत । लीलाविश्वंभरानुग्रहीत ।

या सभापर्वाच्या अखेरीच्या उपरिनिर्दिष्ट ओवींत 'मुद्गल' हें मूळ आपलें व्यक्तिनामच कवीनें गोवलें आहे. '**चिंतामणिसुत मुद्गलीं** सुख ठेलें ।' किंवा '**मुद्गल चिंतामणि** अनुसरे जाणा ।' असे शेवटास चरण असलेल्याही कविता अलीकडे आम्हांला उपलब्ध झाल्या. 'मुक्तेश्वर' हें पारमार्थिक नांव धारण करण्याच्या अगोदर त्या या कवीनें रचिलेल्या उघड दिसतात. वरील ओव्यांत आढळणारें 'मुद्गल' हें व्यक्तिनाम नसून उपनाम आहे, असा कांहीं लोकांचा आग्रह आहे; तो कितपत योग्य आहे तें वाचकांनींच ठरवावें. भिडे व भावे मुद्गल हें कवीचें व्यक्तिनामच मानतात. पांगारकरांच्या 'कविवर्य मुक्तेश्वर'

या पुस्तकाचें परीक्षण करतांना 'महाराष्ट्र – साहित्य'[5] मासिकांत भिड्यांनीं आपल्या मताचा जोरानें पुनः पुरस्कार केलेला नुकताच आमच्या वाचनांत आला.

८. मुद्गल हें जरी कवीचें मूळ व्यक्तिनाम असलें तरी 'मुक्तेश्वर' हें नवें नांव त्यानें केव्हां व कसें धारण केलें, यासंबंधीं आदिपर्वाच्या आरंभींच तो म्हणतो— :

हो कां डोळसु पायाळ निका । परी गुरुआज्ञेचें अंजन देखा ।
प्रसन्नतेची भाग्यरेखा । नसतां निधान कैं जोडे ॥ ४० ॥
ह्मणवुनी देवतारूपें वहिला । येक श्रीगुरु म्यां स्तविला ।
अभेदभक्तिचेनि भुलला । आज्ञापितु निजमुखें ॥ ४१ ॥
ह्मणे रे बाळकें घेतला थाया । तो साच करोनि दाखवी माया ।
तेवीं त्वां आदरिलें तें वायां । केवीं आह्मीं धाडणें ॥ ४३ ॥
मुक्तेश्वर जो मी अवधूत । माझेनि नामें मुद्रांकित ।
कथा विस्तारीं भारत । महाराष्ट्रपद्बंधीं ॥ ४४ ॥

'मुक्तेश्वर' हा देवतावाचक शब्द हा कवि आदिपर्वाच्या आरंभींच्या कांहीं अध्यायांतच वापरतो; परंतु आराध्यदेवता व कवि यांचें नांव एकच झाल्यामुळें घोटाळा होऊं नये म्हणून पुढें 'लीलाविश्वंभर' याच नांवानें तो आराध्यदेवतेचा निर्देश करतो. तरीपण आराध्यदेवतेचें नांव धारण करून आपण भारतकथा वर्णन करतों असें त्यानें पुढेंही म्हटलें आहे हें पुढील ओवीवरून दिसतें :—

चिन्मूर्ति लीलाविश्वंभरू । दत्तात्रय जगद्गुरु ।
त्याचेनि **नामें** मुक्तेश्वरू । कथा बोले भारती ॥ —आदि० ३३–३८.

कवीच्या आत्मचरित्रपर शब्दांत दिलेल्या या माहितीबद्दल शंका घेण्यास कारण आहे, असें आम्हांला वाटत नाहीं. हा **श्रीमुक्तेश्वर** देव कुठला हा मात्र प्रश्न आहे. म्हणूनच 'श्री मुक्तेश्वराचा शोध' (Search) हें नांव आदिपर्वाच्या पहिल्या दोन खंडांना आरंभीं जोडलेल्या निबंधाला आम्हीं दिलें होतें. महाराष्ट्रांत मुक्तेश्वराचीं देवालयें आहेत, हें प्रथम आम्हांला माहीत नव्हतें. आदिपर्वाच्या आरंभीं मुक्तेश्वरानें दक्षिणेंतील कांचीचा वरदराज वगैरे अनेक देवतांना नमन केलें असल्यामुळें कांचीला असलेला श्रीमुक्तेश्वरच आपल्या कवीची आराध्यदेवता तर नसेल, अशी आम्हांला प्रथम शंका आली. त्या देवालयाचा म्हणून एक फोटो आदिपर्वाच्या पहिल्या खंडांत आम्हीं प्रसिद्धही केला. अलिकडे दक्षिणेंतील कांहीं क्षेत्रें आम्हीं पाहिलीं. आणि कांचीला जाऊन या मुक्तेश्वराचें दर्शन घेण्याचा प्रयत्न केला. परंतु मुक्तेश्वराच्या देवालयाचा म्हणून जो उपरिनिर्दिष्ट फोटो आर्क्यॉलॉजिकल डिपार्टमेंट सदर्न सर्कलनें (मद्रास) आमच्याकडे पाठविला तो मुक्तेश्वराच्या देवळाचा नसून मातंगेश्वराच्या देवळाचा आहे, असें आम्हांस दिसून आलें! श्रीमुक्तेश्वराचें निराळेंच एक लहान देवालय आहे, तेंही आम्हीं पाहिलें.

---

५ महाराष्ट्र-साहित्य, मुंबई. पुस्तक ३, अ. १० (१९२२). पृ० २७९.

अलिकडे महाराष्ट्रांत अनेक ठिकाणीं श्रीमुक्तेश्वराचीं देवालयें असल्याचें आढळून आल्यामुळें आपल्या कवीच्या आराध्यदेवतेचा शोध करण्यास मद्रासपर्यंत दूर जाण्याचें कारण आहे, असें वाटत नाहीं. (महिकावतीच्या बखरीमध्यें " प्रतापदया मुक्तेश्वरीं स्नानास जातां आंधेरिस देशक मिळोन मारिला, " असें वर्णन आहे [६] त्यावरून बृहन्मुंबईतही श्रीमुक्तेश्वराचें देवालय होतें असें दिसतें.) एकंदर विचार करतां पैठणच्या शेजारींच प्रवरा-गोदावरीसंगमावर असलेला कायगांव येथील श्रीमुक्तेश्वर हाच आमच्या कवीची आराध्यदेवता असणें जास्त संभवनीय आहे, असें आम्हांस वाटतें.

कवि मुक्तेश्वराचे अखेरचे दिवस कुरुंदवाडजवळ तेरवाड या गांवांत गेलेले दिसतात. त्याच्या पूजेच्या पादुका असलेलें एक लहानसें देऊळ तिकडे आहे. मुक्तेश्वराचें वृंदावन तिकडे असल्याचा कोल्हापूरच्या छत्रपतींच्या सनदांत निर्देश आढळतो; परंतु आज तें तेथें दिसत नाहीं. आम्ही तिकडे गेलों असतां मुक्तेश्वराच्या वंशजांकडून पुरानें तें वाहून गेल्याचें सांगण्यांत आलें.

मुक्तेश्वराच्या चरित्रापेक्षां त्याचें वाङ्मय जास्त महत्त्वाचें आहे. त्यानें प्रथम लिहिलेल्या श्लोकरामायणाचा उल्लेख वर आलाच आहे. मुक्तेश्वराचीं आदि, सभा, वन आणि विराट अशीं चारच पर्वें प्रथम उपलब्ध होतीं. अलिकडे त्याच्या नांवावर सौप्तिक हें मधलेंच एक पर्व सांपडल्यामुळें भारताची इतर पर्वेंही आज ना उद्यां उपलब्ध होतील अशी आशा बाळगण्यास जागा झाली. परंतु गेल्या दहा वर्षांत जो आम्हीं मुक्तेश्वरवाङ्मयाचा सर्वत्र कसून शोध केला, त्यावरून ती अनाठाई म्हणावी लागते. 'मुक्तेश्वरकृत स्फुट काव्यें,' या पुस्तकांत प्रसिद्ध झालेलीं हरिश्चंद्राख्यान, शुकरंभासंवाद, मूर्खांचीं लक्षणें, हनुमंताख्यान हीं काव्यें मुक्तेश्वराचीं आहेत; परंतु भगवद्गीता, गजेंद्रमोक्ष, विश्वामित्रभोजन, दुर्योधनशल्य-परिस्फोट, अर्जुनकामपूर्ति हीं काव्यें व कांहीं पदें महाभारतकार मुक्तेश्वराचीं असतील असें त्यांच्या भाषेवरून आम्हांस वाटत नाहीं. नांदेडचे रा. वि. अं. कानोले यांना अलिकडे रामायणाचें एक त्रुटित ओवीबद्ध युद्धकांड सांपडलें आहे व तें मुक्तेश्वराचें असावें, असें त्यांचें म्हणणें आहे. मुक्तेश्वराचें चरित्र व काव्य यासंबंधीं जास्त तपशीलवार माहिती तसेंच मुक्तेश्वरकृत व मुक्तेश्वरविषयक वाङ्मयाची यादी आदिपर्वाच्या पहिल्या दोन खंडांत दिली आहे, तीही जिज्ञासू वाचकांनीं अवश्य पहावी, अशी आमची सूचना आहे.

---

६ महिकावती उर्फ माहीमची बखर. सं. वि. का. राजवाडे, श. १८४६. पृ. ५८.

मुक्तेश्वरकृत महाभारत

आदिपर्व

खंड तिसरा

तिसऱ्या खंडांतील कथाभाग

अध्याय २६ वा—कुंती व माद्री यांचा पंडूशीं विवाह (१–१६), पंडुदिग्विजय व वनवास (१७–५०), विदुरविवाह (५१–५२), गांधारीस शतपुत्रोत्पत्ति (५३–१०२), त्यांचीं नांवें (१०३ –११८), दुःशलाजयद्रथविवाह (११९–१२२). पृ० ५४७–५६९.

अध्याय २७ वा—कर्दमाचा पंडूस शाप (१–१३), पंडूचा वनवास (१४–७९), कुंती व पंडु यांचा पुत्रप्राप्तीविषयीं संवाद (८०–१४७), पांडवांचें जनन (१४८–२३१). पृ० ५७०–६०३.

अध्याय २८ वा—पंडूचें निधन व अंत्यविधि (१–१०४), व्यासाचें भविष्य (१०५–१२५). पृ० ६०४—६२३.

अध्याय २९ वा—कौरवपांडवांची वनक्रीडा (१–३७), भीमाला विषप्रयोग, पातालगमन व प्रत्यागमन (३८–१७३). पृ० ६२४—६४८.

अध्याय ३० वा—कृप व द्रोण यांचा जन्म (१–४५), द्रोणाचा विद्याभ्यास व द्रुपदाकडे विफल याचना (४६–९६), द्रोण व कौरवपांडवांची भेट, धनुर्वेदशिक्षण (९७–१६९), एकलव्याचें विद्यासाधन (१७०–२०५), अर्जुनाकरवीं द्रोणाची नक्रापासून मुक्तता (२०६–२४५). पृ० ६४९–६८४.

अध्याय ३१ वा—विद्यापरीक्षा (१–१२८), कर्णार्जुनकलह व कर्णाचा राज्याभिषेक (१२९–१९९). पृ० ६८५–७१२.

अध्याय ३२ वा—अर्जुनाकरवीं द्रुपदास शासन (१–१०५). पृ० ७१३—७२७.

अध्याय ३३ वा—पांडवांचा दिग्विजय व धृतराष्ट्राची चिंता (१–३८). पृ० ७२८—७३३.

अध्याय ३४ वा—कणिकनीति (१–१०५). पृ० ७३४—७४८.

अध्याय ३५ वा—दुर्योधनधृतराष्ट्र-संभाषण (१–२७), पांडवांचें वारणावतगमन (२८–११६), जातुषालयप्रवेश (११७–१५३). पृ० ७४९—७७०.

अध्याय ३६ वा—जातुषालयांतून विवरद्वारा निर्गमन (१–८५), पांडव जळाले म्हणून शोक (८६–१०३), गंगापार होऊन हिडिंबराक्षसवनांत प्रवेश (१०४–१६०). पृ० ७७१—७९३.

अध्याय ३७ वा — हिडिंबाचा वध (१—५६), घटोत्कचाचा जन्म (५७—८७), व्यासदर्शन (८८–१०८). पृ० ७९४—८०८.

अध्याय ३८ वा—पांडवांचें एकचक्रपुरींत गमन व बकवध (१–१०४). पृ० ८०९—८२३.

॥ श्री ॥

अध्याय सत्तिसावा

श्रीगणेशाय नमः*

मराठी ग्रंथ संग्रहालय ठाणे
दा. क्र. 9

* पुढील ३८ ओव्या या अध्यायाच्या आरंभीं नि व खवर्ग मध्येंच आहेत. (त्यांमध्यें हा सबंध अध्याय नाहीं.)

वदे[1] व्यासशिष्य[2] मंजुळवाणी । ऐकें[3] कुरुवंशचूडामणि[4] ।
ऐसा कर्ण तो काननीं । कुंतीजठरीं[5] जन्मला ॥ १ ॥

१ वेद पु४ मुं, (–) औं पु; २ व्यास मुं; ३ ऐके नि; ४ °वंशजचूडा° नि; ५ कोंती° पु४ मुं, कौंती° ख.

रमारमणपादारविंदीं । त्रयतापहर्ती[1] जन्मली नदी ।
तिचा नंदन[2] हृदयारविंदीं । विचार करी अमोघ ॥ २ ॥

१ त्रितापहरणी औं पु, त्रितापहंत्री नि, °तापहंती मुं पु४; २ कुमर पु४.

विदुरोक्ति[1] आठवून । ह्मणे पंडूचें[2] करावें लग्न ।
पुरोहितातें पत्र देऊन । कुंतिभोजाप्रति[3] पाठविलें ॥ ३ ॥

१ विदुरयुक्तीतें पु, विदुरोक्तितें मुं, विदुरुक्तते पु४; २ पांडूचें नि (स प्रसंग्रा); ३ कुंतिभोजा औं पु.

कुंतिभोजा[1] भेटतां[2] ब्राह्मण । मान्य केलें तेणें वचन ।
लग्नपत्रिका देऊन । भूसुरांतें बोलावी[3] ॥ ४ ॥

१ (+) प्रति नि पु४, तयाप्रति पु; २ भेटला औं पु, भेटोनि ख; ३ बोळविलें नि, पाचारिलें औं.

आपण घेऊनि सर्व संपत्ति । गेला वसुदेवपित्याप्रति ।
भीष्म सहपरिवारें त्वरितीं[1] । यादवनगरा[2] प्रवेशला ॥ ५ ॥

१ त्वरितगती नि; २ माद्रनगरा मुं, °नगर पु४ ख.

पंडुकुंतीचें लग्न । विध्युक्त[1] भीष्में[2] संपादून ।
अपार आंदण घेऊन । हस्तिनापुरा[3] पातला ॥ ६ ॥

१ विधियुक्त पु; १–२ भीष्म विध्युक्त नि; २ (–) मुं; ३ हस्तना° स पु४ मुं.

विदुरविचारें गंगानंदन । पुरोहितातें पाचारून[1] ।
पंडूसि दुसरें अंगनारत्न । मेळवावें प्रयत्नें ॥ ७ ॥

१ बोलाउन पु४ मुं.

(मागील पृष्ठावरून पुढें चालू)

विप्र[1] धाडिले[2] मद्रदेशासी[3] । तेणें[4] जाऊनि सांगतां[5] त्यासीं ।
भीष्मआज्ञा[6] वंदूनि शिरसीं[7] । माद्री घेऊनि निघाला ॥ ८ ॥

१–३ विप्रा धाडिलें मद्रेशासीं नि ; ४ म्हणे औं ; ५ सांगा औं ; ६ भीष्माची आज्ञा नि., तेणें भीष्म° औं ; ७ शिशीं पु ख , सिसीं पु४ मुं.

सकळसंपत्तिसैन्यसमवेत[1] । आला[2] हस्तिनापुरा[3] नरनाथ[4] ।
पंडूसी लग्न लावूनि विध्युक्त[5] । स्वनगरासि[6] तो गेला ॥ ९ ॥

१ °समेत औं मुं , °संपत्तिशैन्य° पु४ ख ; २–३ हस्तिनापुरा आला नि ; ४ नृपनाथ नि , नगरनाथ पु४ , नगरांत मुं ; ५ त्वरित नि पु४; ६ °नगरा नि, °नगरांत पु४ ; औं मध्यें पुढील ओवी अधिक आहे:—

अपार आंदन दासदासी । गजवाजी नरयानासी ।
गोवृषभखिल्लासी । संख्या त्यासी असेना ॥ ९ अ ॥

पंडुरायातें द्वय मानिनी[1] । जाल्या अत्यंत विलासिनी ।
तेणें तो[2] सुखावोनि मनीं । कामिनींसी क्रीडतु ॥ १० ॥

१ मालिनी नि , कामिनी औं पु मुं ; २ (–) औं.

मग[1] भीष्म वदे[2] विदुरमतें[3] । अश्वमेध करावा[4] येथें ।
आज्ञापितां पंडुरायातें । स्वसैन्येसीं तो निघे[5] ॥ ११ ॥

१ (–) औं पु४ ; २ वर्ते औं , म्हणे ख, (–) मुं; ३ विदुरातें ख ; ४ करावया नि पु मुं ; ५ निघाला नि.

सेनावसनें[1] सर्व जगती । नेसवूनि पंडुनृपति ।
जिंकावया[2] भूभुजांप्रति[3] । उत्तरदिशे चालिला ॥ १२ ॥

१ सैन्यवसनें औं पु ; २ जिंकोनिया औं पु ; २–३ जो कां जिंकावया भूपति मुं.

सर्वे[1] सैन्य[2] अतितुंबळ । जैसे वज्राग्नीचे[3] ज्वाळ ।
कीं प्रतापअंबुनिधीचे[4] कल्लोळ[5] । उत्साहवातें[6] उसळती[7] ॥ १३ ॥

१–२ स्वशैन्य ख ; ३ वडवाग्नीचे नि (स प्रसंग्रा); ४ प्रतापनिधीचें नि ; ५ जळ नि ; ६ उत्साहलहरी औं पु , उत्साहवीची पु४ , उत्साहातें मुं ; ७ उसळलें नि.

भीष्मआज्ञा होतां त्वरें । व्यासात्मज चालिला उत्तरे ।
तेणें रायांचा मद उतरे[1] । शरण येती तयासी[2] ॥ १४ ॥

१ वोंथरे मुं ; २ पंडूसी औं.

(मागील पृष्ठावरून पुढें चालू)

कोण्ही करिती युद्धकंदन[1] । कोण्ही[2] चरणा[3] येती शरण ।
करभार अपार वोपून । समागमें[4] चालती ॥ १५ ॥

१ युध्यकंदन पु४ ख ; २–३ चरणा कोण्ही पु·४ मुं ; ४ समारंभें मुं.

आनर्तदेशींचा[1] नृपनाथ । बळभीम[2] जिंकिला त्वरित ।
शाकलद्वीपींचा नृपनाथ । प्रतिविंध्यनामा[3] जिंकिला ॥ १६ ॥

१ अनंतदेशींचा औं पु ; २ बळें भीम पु४ ख ; ३ प्रतिधाननामा औं पु ख मुं.

पुढें गंधर्वी[1] जिंकिला[2] देश[3] । तोही[4] जिंकोनि[5] नराधीश ।
सवालक्ष पर्वत अशेष[6] । नराधीश[7] पैं[8] जिंकी[9] ॥ १७ ॥

१–३ देखिला गंधर्वदेश नि ; २ रक्षिला औं ; ४ तेही औं ; ५ जिंकिला नि जिंकी पु.४ , जितिले औं ; ६ विशेष नि ; ७ जराधीश नि ; ७–९ जो कांचना प्रसवता ख ; ८–९ जिंकिला नि.

हिमवंत[1] श्वेत[2] पर्वत । किंपुरुषदेश समस्त ।
पद्मरागादि अपरमित[3] । रत्नें[4] अपार[5] आणिलीं[6] ॥ १८ ॥

१ हिमंतपार्श्वी औं ; २ (–) औं; ३ अपरिमित नि ; ४–६ रत्नमाणिकें घेतलीं औं.

गोरक्षपर्वत प्रसवे सुवर्ण । पुढां मानससरोवर विस्तिर्ण[1] ।
शरयूपाट तेथिंचा जाण[2] । जे[3] वंद्य[4] अयोध्या[5] ॥ १९ ॥

१ गहन नि , जाण पु·४ औं ख ; २ पूर्ण औं ; ३–४ जो कां वाहे नि ; ५ अयोध्ये नि ख मुं.

मानससरोवरीं[1] कमळणी[2] । भोंवत्या हाटकरत्नांच्या[3] खाणी[4] ।
प्रवाळलतिका जीवनीं । उतरल्या पैं[5] अमोघ ॥ २० ॥

१–२ °सरोवरकमळिणी नि ; ३–४ °रत्नखाणी नि ; ५ (–) नि.

कर्पूरकर्दळीचीं काननें कस्तूरीमृग[1] अतिपावनें[2] ।
करिशावकांचें[3] खेळणें । भूपाल नयनें पहातसे ॥ २१ ॥

१–२ कस्तुरमलयचंदनवनें औं ; ३ करिणीशावकां° नि.

मुक्ताफळगुछ[1] शोभती जळीं । दिव्य सर[2] सुवर्णकमळीं ।
स्वेछा[3] मराळ तामरसदळीं । सुखानंदें क्रीडती ॥ २२ ॥

१ °फळगुंडे औं पु ; २ रत्नें नि , शर पु , शरयु औं , सुवास ख , सुरस मुं
३ स्वच्छंदें नि.

(मागील पृष्ठावरून पुढें चालू)

कोण्ही नेदितां सहजें । ज्यासि[1] आवडे तेणें घेइजे ।
सुवर्णरत्नें हेमांबुजें । मुक्ता[2] प्रवाळ[3] इत्यादि ॥ २३ ॥

१ ज्याला नि , ज्ञें ज्या मुं , (–) ख ; २–३ रत्नें मुक्तें औं.

उत्तरे हारी[1] वास[2] गंधर्वपुर । जेथें योजनप्राय[3] विखार ।
नांगीया भेदिती धर्राधर[4] । ऐसे वृश्चिक ते[5] ठायीं ॥ २४ ॥

१–२ हारिवीं नि ; १ हरी पु मुं ; ३ गजप्राय नि , योजनप्रमाण मुं ; ४ गिरिवर नि ख ; ५ जे औं पु.

उत्तरदिशा जिंकोनि[1] सकळ । वोढिया[2] जगन्नाथादि राज्य[3] तुंबळ[4] ।
पूर्वदिशेचे भूपाळ । वेगीं सर्वही जिंकिले ॥ २५ ॥

१ जिणोनि औं ; २ वडिया पु॰४ औं ख ; ३ राज पु४ मुं , देश नि , (–) ख ; ४ सकळ नि.

कराड[1] आणि कर्णाटक । चोलमंडळादि[2] अनेक ।
देश[3] मल्याळ[4] पंचभर्तारिक । पंडुरायें जिंकिले ॥ २६ ॥

१ वराड औं पु , वऱ्हाड ख ; २ चोडमल्लादि मुं ; ३ बारा ख ; ४ मल्लाळ औं मुं , मल्लार पु.

श्रीरंगपट्टण शिवकंची[1] । समुद्रवासी[2] गडवासियांचीं ।
स्थानें[3] जिंकोनि[4] दुर्जनांचीं[5] । अपार धनें[6] आणिलीं[7] ॥ २७ ॥

१ शिवकांची नि ; २ समुद्रबंदरें ख ; ३ स्थळें नि ; ४–५ जिंकोनियां ऐसीं मुं ; ६ वस्तू नि ; ७ आणिल्या नि.

चौदा चाळ[1] कोंकण । घेतलें कठीण कोळवण ।
अपार बंदरें घेऊन[2] । आणिली द्रव्यसमृद्धी ॥ २८ ॥

१ ताळ औं पु ; २ जिणोन औं.

कांबे काठे[1] कंकम खर । मछआहारी[2] अत्यंत क्रूर ।
सर्व जिंकोनि नृपवर । धनें अपार आणिलीं ॥ २९ ॥

१ काढे नि ; २ मानवआहारी नि.

पूर्व पश्चिम उत्तर दक्षिण । अष्टदिशांतें[1] जिंकोन[2] ।
हस्तिनापुरा आला आपण । अपार करभारेंसी[3] ॥ ३० ॥

१–२ जिंकोनि अष्टदिशा पूर्ण नि ; ३ करभार घेऊनी नि.

(मागील पृष्ठावरून पुढें चालू)

रत्नमांदुसा सहस्त्रश्रेणी । वाजीवारणउष्ट्रयानीं ।
अपार शकट[1] भरोनी । धन[2] आणिलें पंडूनें ॥ ३१ ॥

१ शकटें नि ; २ द्रव्य नि , संपत्ति औं.

नाना दिव्य[1] अळंकार । अपार वस्त्रांचे संभार ।
नेणों लोटले गिरिवर । हस्तिनापुर दिसेना[2] ॥ ३२ ॥

१ द्रव्यें पु४ ; २ प्रदेशीं नि.

सुवर्णनिष्क[1] सहस्त्रकोटी । जांबूनद[2] कनकाचिया[3] खोटी[4] ।
स्वकाळीं[5] होय मेघवृष्टी । तैसी संपत्ती[6] आणिली ॥ ३३ ॥

१ कनकानिष्क नि ; २–३ जांबूनदाच्या अनेक नि ; ४ कोटी नि पु·४ ; ५ सकळीं नि , प्रजन्यकाळीं औं , सकाळीं ख मुं , सहकाळें पु ; ६ संपदा नि.

दिग्विजय करूनि जाण । आला पंडु हें ऐकोन[1] ।
सैन्यासहित[2] गंगानंदन । सामोरा[3] जाय तयातें ॥ ३४ ॥

१ देखोन औं पु ; २ शैन्या° पु४ ख ; ३ सामोरां नि.

सन्मुख देखतां जाह्नवीसुत । पंडु रथाखालें उतरत ।
भावें पदांबुज[1] नमित[2] । येरु[3] आलिंगि[4] तयातें ॥ ३५ ॥

१ °बुजें नि ; २ वंदित मुं ; ३–४ आलंगीत येरु ख.

करूनि मस्तक[1] अवघ्राण । भीष्में करें कुरवाळून ।
सकळ कुशळ विचारून । पुढती रथारोहण[2] पैं[3] केलें[4] ॥ ३६ ॥

१ मस्तका नि ; २ रथारूढ नि ; ३ जिहीं औं पु ; ४ झाले नि.

मिरवत आले निजनगरीं । भीष्मासहित राजमंदिरीं ।
पंडु सत्यवतीतें[1] नमस्कारी । आणि माता आपुलिया[2] ॥ ३७ ॥

१ सत्यवतीस नि ; २ आपुल्या औं पु.

त्यांचा आनंद न माय त्रिभुवनीं । भीष्म तयांप्रति बोले वचनीं ।
पंडूनें दिग्विजयो[1] करूनी । वस्तु[2] अपार[3] आणिल्या ॥ ३८ ॥

१ दिग्विजय नि मुं ; २–३ अपार वस्तू नि.

[library stamp]

कुंतिभोज आपुलां[1] नगरीं[2]। स्वयंवर[3] मांडिलें महागजरीं।
भीष्मराजा हस्तनापुरीं। पंडुसहित निघाला ॥ १ ॥
सेना[1] चातुरंगणिसहित। वाद्यघोषें[2] गर्जना करीत।
ध्वजपताकाछत्रमंडित। समारंभें पातला ॥ २ ॥
राजे मिळाले[1] रंगस्थळीं। जैसे बहुवृक्ष मलयाचळीं।
चंदन[2] लक्षूनि[3] वेंटाळी। नागकन्या पद्मिणी ॥ ३ ॥
तैशा नृपवरांच्या पंक्ति[1]। अवलोकित[2] महासती।
मुक्तमाळा[3] धरूनि हातीं। दिव्य मराळी चामके ॥ ४ ॥
तवं सिंहा सारिखें वक्षस्थळ। गजेंद्रा तुल्य[1] स्कंद मांसाळ।
वृषभा ऐसे[2] चक्षु विशाळ। अजानबाहु नेटका ॥ ५ ॥
शातकुंभस्तंभसोज्वळा[1]। तैसी गोरेपणाची कळा।
प्रतापचंपकाचा कळा[2]। पुरुषाकारें साजिरा ॥ ६ ॥
लावण्य नळाहूनि आगळें। देखतक्षणिं[1] वेधले डोळे।
आवडी घालूनियां माळे। पंडुराजा वरियेला ॥ ७ ॥
सकळीं केले जयजयकार। सुमनीं वरूषले[1] सुरवर।
वाद्यें लागलीं अपार। महोत्साह जनांतें ॥ ८ ॥
विशेषाशीष[1] वोपिले[2] द्विजीं। अक्षयवाणें[3] आणिलीं[4] प्रजीं।
लज्जावधु वरूनि राजीं। जाते जाले स्वस्थाना[5] ॥ ९ ॥

---

१. १ आपुला रा धु गो२ तं; २ नघरीं गो२; ३ सैंवर गो धु.

२. १ शेना धु गो२; २ °घोशें रा गो धु

३. १ मिनले रा; २ (+) वृक्ष धु तं; ३ देखोनि रा.

४. १ पंक्तिं रा; २ अवलोकितां रा गो; ३ मुक्तामाळा गो२, मुक्तिमाळा रा.

५. १ सारिखे गो; २ सारिखे धु.

६. १ °कुंभसोज्वळा धु; २ पुतळा गो.

७. १ देखतक्षिणीं गो२.

८. १ वर्षले धु तं.

९. १ विशेशाषी गो, विशेषाषंक गो२, विशेषाशेष रा तं; २ वोपिली गो, वोपिलीं गो२; ३ अक्षवाणी गो, आक्षवाणें धु, अक्षैवाणें तं; ४ आंपैलीं धु; ५ स्वस्ताना गो२.

कुंतिभोजा अतिसंतोष । लग्नविवाह च्यारी दिवस ।
संपादुनियां बहुवस । धनें[1] रत्नें[2] वांटिलीं ॥ १० ॥
सोहिरे[1] बोळविले[2] उचितें । याचकें[3] अभर[4] केलीं[5] वित्तें ।
अन्नें तृप्त[6] जालीं क्षुधितें । धन्य[7] रे[8] धन्य[9] बोलती ॥ ११ ॥
पौलोमि आणि मघवा । देखतां संभ्रम जैसा देवां ।
तैसाचि संतोष मानवां । पंडुकुंतीदर्शनें ॥ १२ ॥
आज्ञा मागोनि नृपवरा[1] । भीष्म पातला[2] मद्रकपुरा ।
प्रीती भेटोनि मद्रेश्वरा[3] । उचित वस्तु वोपिल्या[4] ॥ १३ ॥
तयाची कन्या[1] स्वरूपतरुणी । बहुतां मुखीं ऐकिली श्रवणीं ।
ते माद्रवती मागोनि पत्नी । द्वितीय केली पंडूतें ॥ १४ ॥
पंडूनृपाचें सौंदर्य । पाहातां मद्रा अतिआश्चीर्य[1] ।
ह्मणे हा धरातळींचा सूर्य । पुरुषाकारें[2] मिरवत ॥ १५ ॥
तेथंहि धनें रत्नें वस्त्रें । अपार वोपिलीं मद्रेश्वरें[1] ।
ब्राह्मणादि अनेक पात्रें । दानोदकीं बुडविलीं ॥ १६ ॥
नगरा[1] धाडूनि भीष्मदेवो । दिग्विजया चालिला रावो ।
सर्वें सेनेचा[2] समुदावो । समुद्रप्राय[3] शोभतु[4] ॥ १७ ॥
पूर्व भेदूनियां समरीं । दशार्णव[1] त्रासिले झुंझारीं ।
वेढूनि परिव्राजगिरी । मागधरावो[2] कोंडिला[3] ॥ १८ ॥

---

१०. १–२ रत्नें धनें रा.

११. १ सोईरे रा धु तं; २ बोळवोनि गो; ३ याचक धु गो२; ४ अमर रा तं; ५ केले धु गो·२; ६ तृप्ति रा धु तं; ७–९ धंन्य धंन्य रे धु.

१३. १ नृपंवरा रा गो; २ पावला धु; ३ मद्रकेश्वरा धु तं; ४ वोपीलीया धु.

१४. १ कंन्या धु.

१५. १ अत्याश्चर्य गो, °आश्चर्य गो·२; २ प्रकाशकारें धु.

१६. १ मद्रकेस्वरें धु.

१७. १ नघरा गो२; २ शेना धु, शेनेचा तं; ३ °प्राये धु तं; ४ शोभला रा गो·२.

१८. १ दशार्ण रा तं; २ °राज गो; ३ वेढिला गो, कोंडूनियां धु तं.

तेणें अपार कोश[1] वाहनें। देऊनि आपण अंकित ह्मणे।
तेथूनि करुनियां धावणें। मिथिळानगरी[2] वेढिली[3] ॥ १९ ॥
जिंकोनि[1] विदेही[2] नृपवर[3]। अपार घेतला करभार।
हें ऐकोनि मंडळेश्वर। धाक यती सामोरे ॥ २० ॥
कण्व पौंड्र पांड्यदेश। जिंकितां न लगेचि[1] अर्ध निमिष[2]।
राजे ह्मणती हा अमरेश। मनुष्य नोहे सर्वथा[3] ॥ २१ ॥
आठहि[1] दिशांचे भूपाळ। समीप पातले उतावीळ[2]।
जोहारूनि ह्मणती सकळ। चरणसेवा[3] वोळगों[4] ॥ २२ ॥
येक जोडल्या[1] करसंपुटीं। उभे आज्ञा[2] वंदिती मुकुटीं।
घेऊनि धनाचिया[3] कोटी। भयें येती सामोरे ॥ २३ ॥
गरुडपाचू[1] गजमौक्तिकें। पद्मराग मणिमाणिक्यें।
जयांच्या मोला मही न तुके। ऐसीं अपार[2] आणिलीं ॥ २४ ॥
दुणें देवोनियां[1] कनक। लोह घेइजे येक तुक।
ऐसिया[2] वस्तु[3] पैं[4] अनेक[5]। राजे[6] भेटी[7] आणिती ॥ २५ ॥
पीठें चवया   भ्रमरपालक। विचित्र डोलारे मंचक।
प्रवाळाचे अतिसुरेख। येकीं भेटीसी आणिले ॥ २६ ॥

---

१९. १ कौशल्य रा, केश गो·२; २ मिथुळा° गो २; ३ वेष्टिली धु तं.

२०. १ जितोनि गो; २ विदेह गो·२; ३ नृपंवर रा.

२१. १ लगे गो·२; २ निसिष्य रा गो२; ३ सर्वदा गो२, सर्वथां तं.

२२. १ आठै रा, अष्ट गो·२ : २ उतावेळ धु; ३ °सेवे धु, चरणशेवा तं; ४ वोळघों गो२ तं.

२३. १ जोडला (लां) धु तं गो२; २ अज्ञा रा धु; ३ धनाचेया गो·२.

२४. १ °पाची तं; २ आपारें धु.

२५. १ दुनियां रा, देखोनियां गो२; २ तैशा गो·२; ३–४ लोहाच्या वस्तु धु तं; ५ आणीक धु; ६–७ राजभेटी धु.

२६. १ चवाया गो·२, चऱ्हुंवा तं.

पद्मरागाचे गणपति । नीळरत्नाच्या[1] विष्णुमूर्ति ।
पंचसूत्रीं निर्मिलीं निगुतीं । वैडुर्याचीं शिवलिंगें ॥ २७ ॥
विद्रुमाच्या शक्तिप्रतिमा । अष्टादश भुजीं[1] अतिउत्तमा ।
ऐसिया वस्तु निरोपमा । उचित राजे आणिती ॥ २८ ॥
चतुर्दश[1] श्वेतहस्तीं । गजमौक्तिकें भरूनि वरुतीं ।
सिंहलद्वीपींचे भूपति । घेऊनि आले अपार ॥ २९ ॥
द्वादशवरुषांच्या पद्मिनी । शृंगारूनि दिव्याभरणीं ।
श्वेतशावकांच्या वाहनीं[1] । सिंधुवासीं आणिल्या ॥ ३० ॥
अव्हाशंखांचिया भरणीं । येकीं आणिले स्पर्शमणि ।
दिव्यौषधी अमृतगुणीं । दिव्यतैलें अमोल्यें[1] ॥ ३१ ॥
समुद्रवासियांचे हातीं । सिंधुद्वीपीं जे निपजती ।
सुवर्णतुकें मोला[1] येती[2] । वस्त्रजाती बहुवर्णा[3] ॥ ३२ ॥
इंद्रगोप जपाकुसुमें । दाडिंबी[1] पालाश रक्तपद्में ।
ऐसिया वर्णांचीं उत्तमें । उर्णापटें[2] पटसूत्रें ॥ ३३ ॥
येकें नीळोत्पलदळनीळीं । जैसीं क्षाळिलीं यमुनाजळीं ।
येकें सुवर्णवर्ण[1] पिवळीं । खद्योतरंगें[2] झळकती[3] ॥ ३४ ॥
साबणवटिका शशिमंडळीं । मर्दूनि वोपिलीं जान्हवीजळीं ।
ऐसीं[1] श्वेतवर्ण[2] धवळीं । दृष्टि तरळे[3] लक्षितां ॥ ३५ ॥

---

२७. १ रत्नाच्या तं.

२८. १ भुजें तं.

२९. १ चतुर्दंत रा गो॰२.

३०. १ वहनीं रा.

३१. १ आमोलें रा धु.

३२. १–२ मोलावती धु ; २ येती गो२ ; ३ °वर्णी गो.

३३. १ दाळिंबी रा ; २ उर्णपटें धु तं.

३४. १ °वर्णें तं; २ खद्योतवर्णें धु तं; ३ झगमगिती धु, झमकती तं.

३५. १ तैसीं धु ; २ °वर्णें रा ; ३ करतळे रा.

गोरत्नें अश्वरत्नें । रथरत्नें कुंजररत्नें ।
कंबळाजिनें कवचास्तरण । सुवर्णरजतें[1] अपार ॥ ३६ ॥
ऐसिया संपत्ती अपारा । घेऊनि पातला हस्तनापुरा ।
परमाल्हाद[1] नारीनरां । श्रृंगारिती नगरातें ॥ ३७ ॥
शांतनूशासूनि भ्रष्टकीर्ति । पंडूनें[1] उद्धरिली[2] पुढती[3] ।
जैसा[4] मथूनि आपांपति । लक्ष्मी काढी केशव ॥ ३८ ॥
छपन्न देशींच्या संपत्ति[1] बहुता[2] । पुरें माजल्या जेवीं सरिता ।
येकत्र मेळविल्या[3] स्वसत्ता[4] । हस्तनापुरसागरीं[5] ॥ ३९ ॥
पूर्वीं कुरुराजाचीं[1] धनें । राजे हरिती उद्धतपणें ।
ते[2] सर्वही[3] होऊनि दीनें । करभारेंसीं[4] वोळगती[5] ॥ ४० ॥
संपत्ती[1] आणिल्या[2] अमोघ । त्याचे[3] करूनि अष्ट[4] भाग ।
पूज्य ते पूजियेले[5] सांग । पंडुराजें[6] आवडी ॥ ४१ ॥
येकें[1] भागें[2] भीष्मनृपति । येकें[3] पूजिली[4] सत्यवती ।
अंबिका अंबालिका सती । भाग[5] द्वय[6] त्यां दीधले ॥ ४२ ॥

---

३६. १ सुवर्णतेजें धु.

३७. १ परमउल्हास धु.

३८. १ ते पंडूनें धु तं ; २ उजळिली गो ; ३ पुढतीं गो·२ ; ४ तैसा धु.

३९. १ वस्तु ख ; १–२ वस्तुजाता नि ; ३ मिनल्या नि, मिळाल्या औं पु गो२ ; ४ तत्वता नि, समस्ता औं पु, पूर्णभरिता मुं ; ५ हस्तिना° नि (स प्रसंप्रा).

४०. १ °राज्याचीं पु·४ रा गो२, °रायांचीं नि औं मुं, °राजयाचीं ख ; २ तैसें पु४ ; ३ सर्व नि ; ४–५ वोळंगती करभारें नि.

४१. १ मग संपती औं पु, संपती पु४ ख मुं धु रा गो२ ; २ आणिली पु ; ३ त्यांचे नि ; ४ आष्ट पु·४ धु ; ५ पूजिले नि खवर्ग, पूज्य केले गो ; ६ पांडुराजें नि, °रायें औं ख गो·२.

४२. १ येका पु४, येक औं पु ख धु ; २ भाग औं पु ख धु ; ३ येक ख धु ; ४ पुजीलें पु४, भाग ख ; ५–६ भाग्यद्वय नि.

येक धाडिला धृतराष्ट्रातें । येक निवेदिला[१] विदुरातें[२] ।
नगरवासियां सुहृदांतें । तोषविलें भागें[३] येकें[४] ॥ ४३ ॥

येक वोपिला[१] ऋषिब्राह्मणा । भणगां वांटिली बहु दक्षणा[२] ।
स्तवन[३] करितां लोकवदना । तृप्ति नोहे[४] सर्वथा ॥ ४४ ॥

अपार वोपोनि संपत्ती[१] । प्रज्ञाचक्षूचिये[२] हातीं[३] ।
शत येक[४] अश्वमेध निगुती[५] । सांगोपांग करविले[६] ॥ ४५ ॥

जयवंत[१] देखोनि पौलोमि । संतोष पावे[२] अंतर्यामीं ।
पंडु देखोनि सुखाची उर्मी[३] । कौसल्येतें[४] नावरे ॥ ४६ ॥

संगें[१] घेऊनि[२] उभयपत्नी । नगरवास[३] न[४] रुचे[५] मनीं[६] ।
वसता जाला वनकाननीं[७] । मृगयाशीळ सर्वदा ॥ ४७ ॥

हिमवंतगिरीपाठारीं[१] । ताळतमालवनगव्हरीं[२] ।
दक्षिणपार्श्वीं[३] धनुर्धारी[४] । सिंह[५] तैसा विचरत ॥ ४८ ॥

---

४३. १ **दीधला** नि गो२, **मीरवीला** पु४ ; २ **स्त्रियांतें** औं पु ; ३–४ **भागैकें** नि तं, **भागेंकें** ख, **भागेकें** ध्रु रा गो·२.

४४. १ **ओपिला** नि; २ **दक्षिणा** नि औं तं ; ३ **स्तव** नि औं ; ४ **नव्हे** पु तं, **नाहे** रा गो.

४५. १ **संपती** पु·४ मुं रा गो·२ ; २ °**चिया** नि ; ३ **हस्तीं** नि ; ४ (–) औं पु ; ५ **यथानिगुती** औं पु ; ६ **करविला** औं पु.

४६. १·**जयंत** नि रा गो तं ; २ **मानी** नि, **वाटे** ख, **पावत** गो·२ ; ३ **उर्मीं** नि ; ४ **कौशल्येतें** नि खवर्ग रा.

४७. १ **सर्वें** नि ; २ **घे** पु४ ; ३–६ **नगरवासी नरां टाकुनी** पु, **नगरस्वामी नगर टाकुनी** औं ; ७ **काननीं** नि मुं तं.

नि मध्यें पहिल्या व दुसऱ्या चरणांची अदलाबदल आहे.

४८. १ °**गिरीच्या पाठारीं** नि, °**गिरीचा** (चां) **पाठारीं** औं पु·४ ख ; २ °**गव्हारीं** गो·२ रा ; ३ **दक्षण**° औं ख मुं ध्रु रा ; **दक्षण पारस्वद** पु ; ४ **निर्धारीं** औं पु ; ५ **सींहे** ध्रु.

करिणींमाजी भद्रजाती । तेविं उभयवनितापंक्ती[1] ।
पंडुराजा अहोराती । अरण्यक्रीडे[2] रातला ॥ ४९ ॥
भक्ष्यभोज्यादि[1] समस्त । धृतराष्ट्र धाडी[2] वनांत[3] ।
आज्ञा होतां असंख्य दूत । सामग्रिसीं[4] तिष्ठती ॥ ५० ॥
देवकराजकन्या[1] बरवी । जियेचें नाम[2] पारसवी[3] ।
भीष्में मागोनि[4] लग्नगौरवीं । भार्या केली विदुरासी ॥ ५१ ॥
तिच्या[1] पोटीं जन्मले[2] कुमर । पितयातुल्य विवेकचतुर ।
विनयवंत[3] गंभीरधीर[4] । महासमुद्र[5] क्षमेचे[6] ॥ ५२ ॥
यावरी[1] प्रज्ञाचक्षुरेतें[2] । शत पुत्र जाले[3] गांधारीतें ।
वेश्यागर्भीं जन्मला त्यातें । युयुत्सु नाम[4] जाण पां ॥ ५३ ॥
देवतावीर्यें[1] वनांतरीं । कुंतीमाद्रीचिये[2] उदरीं[3] ।
देवचि जाले[4] देहधारी[5] । धर्मादिक पांचही[6] ॥ ५४ ॥
विनवी राजचूडामणि । वैशंपायना चतुराग्रणी[1] ।
शतपुत्रांतें[2] येक[3] जननी । कैशापरी प्रसवली ॥ ५५ ॥

---

४९. १ °वनितांचे पंक्ती नि, °वनितासंगती ख, °वनितांमाजी पती मुं ; २ आरंण्य° पु·४.

५०. १ भक्ष्यभोज्यादि नि औं रा ; २ पाठवी नि ; ३ वनाआंत धु रा तं ; ४ सामुग्रीसीं नि ख, सामोग्रीसी मुं गो२, सर्व सामग्रीसी औं पु.

५१. १ देवकंन्या राजकंन्या खवर्ग ; २ नांव नि औं पु ; ३ पारशवी सं. म. भा. ४ सांगोक्ती पु, सांग औं, लागोनि रा.

औं पु मध्यें दुसऱ्या व तिसऱ्या चरणांची अदलाबदल आहे.

५२. १ तिचे नि मुं, तिचा पु४ धु गो ; २ जन्मेल पु४ मुं धु, जन्मला ख गो·२ ; ३ नियमवंत मुं ; ४ धीरगंभीर नि ; ५ मांहां पु·४ ; ६ क्षमेचा ख गो·२ मुं, क्षमेनां पु४.

५३. १ याउपरि पु·४ मुं, यापरी औं ख तं ; २ °चक्षुरायातें नि खवर्ग ; ३ जन्मले ख ; ४ नामा औं पु ख धु गो·२.

५४. १ °वीर्यं पु·४ गो·२ ; २–३ °माद्रीउभयजठरीं नि ; ४ जन्मले नि ; ५ जन्मधारी ख ; ६ पांचैजन औं पु.

५५. १ चातुर्यखाणी नि, चतुरायणि गो·२; २ °पुत्र ख धु ; ३ येकी गो२ तं.

येकदां किंवा[१] काळांतरीं । शतभरी[२] पुत्र यके[३] उदरीं ।
जन्मले हे[४] सुविस्तारीं[५] । सांग मातें सर्वज्ञा ॥ ५६ ॥
वेश्यागर्भीं एक नंदन । जन्मावया काय[१] कारण[२] ।
हेंही मातें[३] होय[४] ज्ञान । तैसें[५] प्रांजळ निरोपीं ॥ ५७ ॥
मनुष्यस्त्रियेचे[१] गर्भमुसे । देववीर्य[२] देवतावेशें ।
पुत्र जन्मले हेंही[३] कैसें । विस्तारूनि[४] सांग[५] पां[६] ॥ ५८ ॥
पंडितमंडळीं[१] वरमंडणा[२] । संशयवनखंडप्रखंडणा[३] ।
प्रचंडवक्तृत्वचंडकिरणा[४] । कथापंथा[५] प्रकाशीं[६] ॥ ५९ ॥
वैशंपायन म्हणे नृपति । निकेन[१] परिसें[२] सावधमति ।
गांधारीचे परमभक्ती । व्यास गेहा[३] पातला ॥ ६० ॥
भजनादरें[१] तोषला ऋषि[२]। कृपेनें[३] वरदोक्ति[४] वदला[५] ऐसी ।
येक[६] शत पुत्र तुझिये[७] कुसी । जन्मतील सदेवें[८] ॥ ६१ ॥

---

५६. १ कीं मुं, **परि** पु४; २ **शत** नि खवर्ग गो; ३ **येकचि** पु; ४ **हें** नि पु मुं रा; ५ **सविस्तरीं** नि-पु मुं, **सविस्तारीं** औं ख धु.

नि मध्यें चरणक्रम ३–२ असा आहे.

५७. १ **कोण** गो; १–२ **कारण कोण** रा तं; ३–४ **होय मातें** औं पु; ५ **तें** ख, **ऐसें** गो·२.

५८. १ °**स्त्रीचे** नि, °**स्त्रियांचे** पु·४ औं मुं; २ °**वीर्यें** नि; ३ **तेंही** मुं; ४ **विचारूनि** औं पु, **सर्व मातें** ख, **विस्तारेंसी** मुं; ५–६ **मज सांगें** नि.

५९. १–२ °**मंडळीवर**° नि ख, °**मंडळींवरिमंडणा** औं पु; २ **रवीमंडणां** पु४; ३ **वैशंपायना संशयखंडणा** नि, **संशयें नवखंडप्रचंडणा** पु४, °**वनखंडणा** गो मुं, °**वनप्रखंडणा** रा; ४ °**वसंतचंडकिरणा** नि (°**वस्तू चंडकिरणा** स), **प्रचंडवंशावचंड**° औं पु; ५ **कथाप्रकाश** धु तं; ६ **अभ्रक** तं.

६०. १ **निकें** नि खवर्ग गो२ (पु४ प्रसंप्रा), **निकेने** रा तं; २ **म्हणे** मुं, **परियेसें** तं; ३ **गृहा** नि.

६१. १ **भोजना**° नि (स प्रसंप्रा), **भजनें** ख; २ **रुषी** औं पु४ धु; ३ **कृपें** औं, **कृपेन** गो·२; ४ **वचनोक्ती** औं पु; ५ **वदे** ख; ६ (–) नि ७ (–) औं पु; ८ **सुदैवें** नि.

व्यास वदोनि गेलियां[1] राजा । ऋतुस्नात[2] सुबळात्मजा ।
प्रज्ञाचक्षुवीर्यवोजा[3] । धरिती जाली गर्भातें[4] ॥ ६२ ॥
गर्भ[1] थाविल्या[2] पवित्रोदरीं[3] । पंचविंशति मासवरी ।
प्रसूति[4] नोहे[5] ह्मणूनि[6] थोरी[7] । चिंता वर्ते दोहींतें[8] ॥ ६३ ॥
वार्ता[1] सांगिजे ऋषिब्राह्मणीं[2] । कुंतीलागीं[3] महावनीं[4] ।
ज्येष्ठ[5] पुत्र जन्मला गुणी । बाळसूर्यासारिखा ॥ ६४ ॥
हें[1] ऐकोनि ईर्षामनें[2] । धृतराष्ट्रातें[3] न[4] कळतां[5] मौनें[6] ।
उदर[7] ताडिलें पाषाणें[8] । निष्ठुरकरें रागिटा[9] ॥ ६५ ॥
उदर ताडितां दाक्षिणकुसीं[1] । गर्भ गळाला तात्काळेंसीं ।
रक्तवर्ण मांसपेसी[2] । तळीं पडली लवथवित[3] ॥ ६६ ॥
जालें देखोनि गर्भपतन[1] । सौबळी करी दीर्घरुदन[2] ।
ह्मणे व्यासाचें वरदान[3] । विपरीत केलें अदृष्टें ॥ ६७ ॥

---

६२. १ गेलिया नि मुं गो·२ तं ; २ रुतु° पु मुं, रुतुश्नात पु४ धु रा ; ३ °वीर्यं वोजा नि, °वीर्येवोजा पु४ गो२, °वीर्यबीजा औं ; ४ गांधारी औं.

६३. १–२ पाळिल्या गर्भ गो२ ; २ धाविल्या धु तं, थांवल्या पु४ मुं, थाबल्या रा, थांववल्यां ख, स्थिरावला नि औं, स्थिरावल्यां पु ; ३ उद्‌रीं नि ; ४ प्रसूत नि पु ख रा ; ५ नव्हे नि औं ख मुं ; ६–७ कवणेपरी नि ; ८ उभयांतें औं.

६४. १ तंव वार्ता धु तं, वार्त्ता पु ख रा ; २ ऋषीं ब्राह्मणीं नि, बाह्मणी औं ; ३–४ कुंती प्रसूत झाली वनीं नि ; ४ महाविजनीं औं, मांहामुनिवनीं पु४, माहावंति जनीं पु ; ५ जेष्ट औं पु·४ ख रा गो २ तं धु.

६५. १ ऐसें गो२ ; २ विषममनें नि, हरुषमनें पु, द्वेषमनें औं, ईर्षमान पु४, °मनीं धु तं ; ३ °राष्ट्रा औं पु ; ४ (–) नि ; ५ कळत धु रा ; ६ मौन्यें पु रा गो·२, मौन पु४, मौनी धु तं ; ७ उद्‌रीं पु४ ; ८ पाषाण पु४, पाषाणीं धु तं ; ९ रागिष्टें नि (रागिष्टें स), ते काळीं औं, रागिटें गो, रागिट ख मुं.

६६. १ द्‌क्षण° पु ख मुं धु रा ; २ पेशी नि, मांसपिशी औं मुं, मांसपिछी पु, मांशफेसिं रा ; ३ लवलवीत नि, येकसरां औं.

६७. १ पतन पु४ ; २ रोदन नि ; ३ वरदवचन गो२ धु तं.

ऐसें बोलतां[1] खेदभूत[2] । तवं व्यास प्रगटला[3] अकस्मात ।
ना भी ह्मणोनि आश्वासित । कृपावचनीं कृपाळु ॥ ६८ ॥
अन्यथा नाहीं[1] मद्वचनासी । ह्मणोनि[2] जळ[3] प्रोक्षिलें[4] पेसीं[5] ।
हस्त स्पर्शे[6] तवं[7] आपैसी । भेदावली शतभागें[8] ॥ ६९ ॥
फणसामाजील[1] बीजकण । काढितां[2] निघती[3] भिन्न भिन्न ।
तेवीं अंगुष्ठपर्वप्रमाण[4] । मांसगोळे निवडिले ॥ ७० ॥
शत कुंभीं भरूनि घृत । येकेक[1] सूदला करूनि गणित ।
संख्या होतां येक शत । गांधारियां[2] प्रार्थिलें ॥ ७१ ॥
येकी[1] कन्येची वासना । ते[2] मज द्यावी द्वैपायना ।
निकें म्हणोनि विशेषकणा । आगळे कुंभीं घातलें[3] ॥ ७२ ॥
शत्रपुत्रावरी[1] आगळी । कन्या जन्मली[2] रूपशाली[3] ।
दुःशीलानामें[4] राजबाळी । बंधुवर्गा पढियंती ॥ ७३ ॥
गर्भबीजाचे भिन्न[1] अंश । घृतीं जालिया समरस ।
घांटुनियां[2] येकमूस । व्यासें केलें[3] हस्तकें[4] ॥ ७४ ॥

---

६८. १ बोले औं; २ सखेद° ख, खेदोद्भुत औं; ३ प्रकटला रा तं, प्रग्रटला गो·२.

६९. १ नोन्हे नि, नोहे औं पु ख, नन्हे मुं; २ म्हणौनि औं पु तं; ३ जळें नि ख मुं रा गो·२ तं; ४ प्रोक्षी पु४, प्रोक्षितां ख, प्रोक्षिली मुं तं; ५ तियेसी नि, पिसीं औं, पिसी मुं, पेशी तं, फेसीं रा; ६–७ स्पर्शतां नि; ८ °भाग नि, शतशृंगें मुं.

७०. १ कणसा° पु४, °माजी औं गो; २ तैसे ख; ३ (+) गरे औं पु; ४ अंगुष्ठप्रमाण नि ख मुं रा गो, अंगुष्ठप्रायप्रमाण औं पु.

७१. १ एक एक नि, एकैक औं पु; २ गांधारीतें नि (गांधारियें स).

७२. १ एक नि मुं रा गो, येके ख गो२ तं; २ जाली ते धु तं; ३ घातला नि, भरियलें औं.

७३. १ शतपुत्राहुनी पु४; २ जन्मेल ख रा गो·२, नेमिली पु४; ३ गुणवेल्हाळी नि, रूपविशाली पु·४ गो; ४ दुःशला° नि (स प्रसंग्रा), (दुश्शला सं. म. भा.)

७४. १ (+) भिन्न नि; २ घोटुनियां धु, रस घालुनि औं; ३ केली नि; ४ स्वहस्तकें नि, निजहस्तकें पु, विभागहस्तें औं.

रक्षा करूनि मंत्रमेळीं । कुंभ ठेविले निगूढस्थळीं[1] ।
दीप लावूनियां जवळीं । रक्षणा[2] नारी ठेविल्या ॥ ७५ ॥
मार्जारमूषकनिवारण[1] । करूनि विलोका[2] सावधान ।
नवमास होतांचि[3] संपूर्ण[4] । आकारती[5] अवयवीं[6] ॥ ७६ ॥
ऐसें सांगोनि व्यासमूर्ती । तपश्चर्ये[1] मानसगती ।
गेला हिमालयाप्रति । योगमार्गें योगिया[2] ॥ ७७ ॥
मासमासाच्या[1] अंतरीं । जन्म पावले कुंभोदरीं ।
ज्येष्ठ त्यामाजी निर्धारीं । दुर्योधन दुरात्मा ॥ ७८ ॥
जन्मतक्षणीं[1] बाळभावें । टाहो फोडिला रासभरवें[2] ।
अनेक अरिष्टाचे[3] थोवे[4] । येकवटले ते काळीं ॥ ७९ ॥
मेघ वरुषे[1] रक्तधारा । झडाडें[2] सूटला प्रळयवारा[3] ।
उन्मळोनियां तरुवरां[4] । गगनमार्गें उडवित[5] ॥ ८० ॥
क्षणक्षणा भूमिकंपु[1] । जना[2] आंगीं[3] सीततापु[4] ।
दिग्दाहधूमें व्योमदीपु । लोपोनि केला[5] दुर्दिनु ॥ ८१ ॥

---

७५. १ गूढ° औं पु ; २ रक्षण औं पु४ ख मुं धु.

७६. १ मूषकमार्जारनिवारण नि ; २ रक्षीं औं, लोकां धु तं ; ३ होतां नि औं गो ; ४ पूर्ण औं ख मुं रा ; ५ आकार येती औं पु ; ६ अवयव नि पु४ ख मुं गो, अवयवें गो२.

७७. १ तपश्चर्या नि औं पु गो२ ; २ योगियां गो२.

७८. १ °मासाचा (चां) औं पु, °मासाचे पु४ ख मुं.

७९. १ जन्मतांक्षणीं नि ; २ राशभ° पु ख धु गो२ तं, राषभ° औं रा मुं ; ३ अनिष्टाचे गो ; ४ थवे नि औं.

८०. १ वर्षे नि, वरुषला ख ; २ झडझडाटें नि, झडझडाट औं पु ; ३ वारा नि औं ; ४ तरुवरा नि ; ५ उडवितु नि.

८१. १ भूकंपु औं पु ; २–३ जागजागां नि, जनालागि उठिला पु, जना उठिला औं ; ४ त्रिविधतापु औं पु ; ५ जाला औं पु, गेला ख. गो२ मध्यें ही ओवी नाहीं.

होतां रासभरवें[1] नाद । रासभीं दीधला प्रतिशब्द ।
गृध्र[2] गोमायु क्रव्याद[3] । शिवा[4] वायस[5] इत्यादि[6] ॥ ८२ ॥
करिती भयासुर[1] गर्जनें । दीर्घस्वरें रुदती[2] श्वानें[3] ।
ऐसीं देखोनि दुश्चिन्हें । लोक चित्तीं[4] सचिंत[5] ॥ ८३ ॥
कडकडाटें[1] उल्कापात[2] । दिवसा[3] बोलती[4] दिवाभीत ।
ऋषि[5] सांगती भविष्यार्थ । भीष्मा आणि धृतराष्ट्रा ॥ ८४ ॥
हा[1] जन्मला जगाचे[2] मुळीं[3] । करील सकळकुळाची[4] होळी ।
क्षेत्रीमात्र[5] पृथ्वीतळीं[6] । नाश[7] पावती[8] या संगें[9] ॥ ८५ ॥
करील महाविष्णूसीं स्पर्धा । बळिष्ठेंसीं[1] चाळील[2] द्वंदा[3] ।
पुत्रशोकाच्या आपदा[4] । भोगवील वडिलांतें ॥ ८६ ॥
नाइकेल श्रेष्ठांचें[1] उत्तर[2] । परमआग्रही[3] महाक्रूर[4] ।
कापटयविद्येचा[5] सागर । दीर्घद्वेष्टा[6] निर्दयी[7] ॥ ८७ ॥

---

८२. १ °रव नि. रासभरावें पु४ रा तं; २ वृक व्याघ्र नि, ग्रध्र पु ख मुं रा, ग्रधृ पु४; ३ गीध नि, व्याघ्र ख, व्याध औं पु, करव्याध गो२, नक्रव्याध मुं; ४ स्वान धु; ४–६ सिवावयासि ते आले औं पु.

८३. १ भयासूर नि खवर्ग; २ रडती नि औं; ३ स्वानें पु ख धु गो; ४ चित्तें नि; ५ अशंका ख, शंकत गो.

८४. १ कडकडाटे तं; २ उल्का° स तं, उलका° पु धु गो, उलकपात रा गो२; ३ दिवसां औं पु४ त; ४ बोभाती नि; ५ रुषी औं पु४ धु.

८५. १ (–) पु४ मुं रा; २ जनांचे पु४; ३ कुळीं धु; ४ सकळांची पु; ५ क्षत्रियमात्र नि; ६ भूतळीं औं पु; ७–८ संहारेल नि; ८ पावेल पु४ गो, पावतील धु तं; ९ योगें नि.

८६. १ बळें बळि° नि, बळिष्ठ श्रेष्ठेंसी औं पु; २ (–) नि, चालवील पु धु; ३ द्वंद्वा नि पु४ तं, दंदा मुं रा; ४ महा आपदा नि, अपवादा पु.

८७. १ श्रेष्ठाचें पु४ ख धु रा गो२, वडिलांचें औं पु; २ उतर पु; ३ दुराग्रही नि, परद्रोही औं, परगृहीं पु; ४ माहांक्रूर पु४ रा धु; ५ कपटविद्येचा नि खवर्ग (कपटविद्या पु); ६ °द्वेषी नि धु, °द्वेष्टी औं गो, दीर्घदृष्टी पु; ७ निर्दय पु मुं रा गो.

विदुर ह्मणे अगा[1] ज्येष्टा[2] । विचार विवरीं[3] विवेकनिष्ठा ।
सर्प लागला[4] जया बोटा । तेंचि खंडिती जाणते ॥ ८८ ॥
वांचवावया सकळकुळा[1] । सीघ्र[2] त्यागीं[3] यया बाळा ।
इतुकेन[4] क्षेम कल्याण[5] सकळां[6] । सुहृदेंसीं[7] जगातें[8] ॥ ८९ ॥
येक त्यागिलियां[1] कुमर । वंश विश्वेषीं[2] अपार ।
वांचे[3] याहूनि लाभ थोर । कोण[4] तो[5] सांग[6] सर्वज्ञा[7] ॥ ९० ॥
मोहो[1] दवडोनियां परता[2] । अनुमान[3] हाणोनियां लाता[4] ।
गंगाजळीं[5] सांडवीं[6] सुता । वसु जैसे पूर्वजें[7] ॥ ९१ ॥
उत्पात उठिले[1] दिसती क्षिती । तदर्थ[2] करणें हेचि शांती ।
पुत्र[3] त्यागिलियां[4] जगती[5] । क्षेम उरती[6] मानवें[7] ॥ ९२ ॥
कुरुकुळेंसी[1] यया विश्वा । जीवदान देईं नरपार्थिवा ।
हे आम्हुची प्रार्थना देवा । नुपेक्षावी समर्थें[2] ॥ ९३ ॥

---

८८. १ अग्रजा औं पु, गा रा गो२ ; २ जेष्ठा ख धु गो·२, श्रेष्ठा औं पु·४ ; ३ करीं नि ; ४ डसला नि.

८९. १ सर्वकुळा औं पु ; २ शीघ्र नि खवर्ग (पु४ प्रसंप्रा) ; ३ सांडीं नि ; ४ इतुकेंनि नि पु४ ; ५ (–) ख मुं ; ६ कुशळा पु४ ख मुं ; ७ सुहृदांसीं नि (स प्रसंप्रा) ; ८ जगाल औं पु.

९०. १ त्यागितां नि ; २ विशेषीं नि खवर्ग ; ३ वांचेल नि ख, वांचवी औं पु ; ४–५ दुसरा कोण औं पु ; ६ सांगें नि, सांगैं गो ; ७ सर्वथा मुं.

९१. १ मोह नि औं ख ; २ परौता नि औं, दुरींपथां गो ; ३ अनुमाना नि, आनमाना धु ; ४ लत्ता नि, लातां तं ; ५ गंगा जेवीं मुं ; ६ बुडवीं नि, घालीं औं पु, सांडुनी धु, (–) मुं ; ७ पूर्वी जे नि, घातले पूर्वजें औं पु.

९२. १ उठले नि रा ; २ यदर्थी नि, तदर्थें पु ; ३ एक पुत्र नि, यासि औं पु ; ४ त्यागिलियावांचूनि औं पु ; ५ त्रिजगती नि, हे क्षिती ख ; ६ नुरती औं पु ; ७ मानव नि पु४ मु रा.

९३. १ °कुळेसीं नि औं गो, °कुळांसि ख, °कुळासि पु४, कुळेंसि मुं ; २ सर्वथा औं पु, समर्था ख रा.

येक[1] त्यागूनि[2] कुळ[3] रक्षणें[4] । ग्रामालागीं कुळ सांडणें[5] ।
देशविरोधें ग्राम त्यजणें[6] । ऐसी नीती व्यासाची[7] ॥ ९४ ॥
शरीर रक्षावयाकारणें[1] । पृथ्वीचाही त्याग करणें ।
यालागीं[2] पुत्र त्यजूनि प्राणें । कुळ आपुलें[3] वांचवीं[4] ॥ ९५ ॥
हृदयीं[1] आलिंगूनि[2] सुत[3] । धृतराष्ट्र बोले स्नेहभरित[4] ।
ह्मणे तुमचे[5] बोल[6] व्यर्थ[7] । मी[8] नायकें[9] सर्वथा[10] ॥ ९६ ॥
प्राणप्रिय वडील[1] कुमर । त्यागितां मातें न धरे[2] धीर ।
सांडणें सांडीन शरीर । वोवाळूनि यावरूनें[3] ॥ ९७ ॥
अरिष्टें उदेजती[1] काळें । शांत[2] होती[3] स्वभावलीळे[4] ।
ईश्वर कर्ता[5] वांचूनि[6] बळें[7] । काय कीजे[8] सांग पां ॥ ९८ ॥
असो सुयोधन[1] जन्मला ऐसा । यानंतरें मासमासां[2] ।
जन्म पावले नरवरेशा[3] । येकशत बळियाढे[4] ॥ ९९ ॥

---

९४. १–४ कुळरक्षणीं येका त्यागणें धु तं; ५ वाळणें स मुं, त्यागणें ख ; ६ त्यागणें नि ; ७ आप्ताची मुं.

९५. १ रक्षणांकारणें पु४ ; २ त्यालागीं धु तं नि (स प्रसंप्रा), ३–४ वांचवीं आमुचें मुं.

९६. १ ऐसें ऐकतां धु तं ; २ आळंगुनि पु गो२ ; ३ सुता औं पु ख रा ; ४ °भरिता औं पु , प्रेमभरित मुं धु तं ; ५ तुमचें नि औं पु रा ; ६ बोलणें नि औं पु रा ; ७ मिथ्यावृथा पु , वृथा औं ; ८–१० सर्वथा मी नायकें औं पु ; १० सर्वांतें ख.

९७. १ ज्येष्ठ औं पु ; २ धरवे नि धु तं ; ३ याहुनी नि , वरौतें औं ; त्यावरुतें गो॰२.

९८. १ उदयिजेती स, उदैजती पु तं, उद्वेजती पु४ ; २–३ तें शांति पावति औं ; ४ स्वभावें लीळे पु४ रा , °लीळें नि , स्वभावमेळें औं ५–६ कर्तव्यावांचूनि नि ; ७ बोलें नि खवर्ग (कळे औं) ; ८ किजेल धु रा तं.

९९. १ दुर्योधन नि पु गो॰२ ; २ °मासा नि गो॰२ ख तं ; ३ नरवीरेशा नि रा धु , नववरसां औं पु ; ४ बळगाढे नि.

दिवसें वडील युधिष्ठिर । लोटल्यां[1] येक संवत्सर ।
दुर्योधन वृकोदर । येके दिवसीं जन्मले ॥ १०० ॥
सगर्भ[1] असतां गांधारीतें । रायासि[2] पीडिलें मन्मथें ।
वेश्यागमनेंसीं[3] कामाग्नीतें[4] । शांत[5] करितां[6] स्ववीर्यें ॥ १०१ ॥
तेथें पुत्रत्वें[1] पावला जन्म । तया युयुत्सु ऐसें नाम ।
शतावेगळी[2] उत्तम । बुद्धि त्याची पवित्र[3] ॥ १०२ ॥
त्या शतांचीं[1] नामें[2] कवणें[3] । ऐकों इछिजे[4] तुझेनि[5] मनें[6] ।
तें पूर्वींच माझेनि[7] वदनें[8] । बोलिजेति[9] ऐक पां ॥ १०३ ॥
दुर्योधन युयत्स[1] दुःशासन । दुःसह[2] दुःशळ[3] जलसंध जाण ।
सम सह विंद सुलक्षण[4] । अनुविंद भीष्म[5] अकरावा[6] ॥१०४॥
सुबाहु[1] दुःप्रधर्षण[2] । दुर्मर्षण[3] दुर्मुख[4] दुष्कर्ण[5] ।
कर्ण[6] विविंशति[7] विकर्ण । जळशंख[8] तो[9] विसावा[10] ॥१०५॥

---

१००. १ **लोटल्या** नि मुं पु४ गो·२.

१०१. १ **गर्भ** धु ग; २ **रायासिं** औं रा; ३ **°गमनीं** नि, **वेश्या°** औं पु ख मुं तं, **वेश्यांगनेंसि** पु४ रा गो; ४ **कामातें** नि खवर्ग, **कामाजितें** गो·२; ५ **पूर्ण** नि खवर्ग; ६ **करी** नि.

१०२. १ **पुत्र** नि औं मुं, **पुत्रत्व** पु·४; २ **शतावेगळा** नि; ३ **पवित्रा** ख गो·२.

१०३. १ **सुतांचीं** नि; २ **नांवें** नि पु; ३ **कवण** नि पु·४ मुं, **करणें** धु; ४ **इच्छी** नि; ५–६ **तुझें मन** नि; ७–८ **माझें वदन** नि; ९ **बोलिजे तें** नि, **बोलिजेत** पु·४, **बोलिजति** गो·२.

१०४. १ **युयत्सु** नि; २ **सह** पु·४ ख मुं; ३ **दुश्शील** स, **दुश्चळ** औं पु मुं, (**दुश्शल** सं. म. भा.); ४ **कुलक्षण** नि; ५–६ **दुर्धर्ष दहावा** नि (स प्रसंप्रा). संस्कृत महाभारताप्रमाणें ही नि मध्यें दुरुस्ती म्हणून केलेली दिसते. (अ. ११७ पहा). अशाच दुरुस्त्या आणखीही पुढें आहेत.

१०५. १ (+) **आणि** नि, (+) **प्रवर्ष** औं पु; २ **प्रधर्शण** पु, **प्रदर्शण** ख (सं. म. भा. प्रसंप्रा.); ३–५ **दुर्मुखा दुकर्णा कर्ण** औं पु; ६–७ **येकविंशती** औं पु; ७ **विंशति** पु४ ख मुं धु तं; ८ **शल सत्व** नि (स प्रसंप्रा. सं. म. भा. **शलः सत्वः**); ९–१० **तेविसावां** औं पु धु.

सुलोचन चित्र[1] उपचित्र[2] । चित्राक्ष शरासन[3] चारुचित्र[4] ।
दुर्मद[5] दुःप्रवाह[6] पवित्र । विवित्सु जाण तिसावा ॥ १०६ ॥
विकटसम[1] सुदर्शन[2] । नंद उपनंद चित्रबाण ।
चित्रवर्मा सुवर्मा सगुण[3] । दुर्विमोचन[4] सुनाभ[5] ॥ १०७ ॥
अयोबाहु महाबाहु चित्रांग । दीर्घलोचन[1] भीमवेग[2] ।
भीमबळ बळाकी[3] सुभग[4] । बळवर्धन महाबळी[5] ॥ १०८ ॥
उग्रायुध[1] भीमकर्मा[2] । कनकायु[3] दृढायुध[4] बृहत्कर्मा[5] ।
बृहत्क्षेत्र[6] नरेंद्रोत्तमा । सोमकीर्ती[7] तनूदर[8] ॥ १०९ ॥
दृढसंध[1] जरासंध[2] । सद[3] स्यवाक्[4] सत्यसंध ।
उग्रश्रवा महाप्रसिद्ध । अश्वसेन[5] सेनानी[6] ॥ ११० ॥
दुःपराजय[1] अपराजित । कुंडशाई[2] विशाळाक्ष[3] येथ[4] ।
दुराधर्ष[5] दृढहस्त । सुहस्तेंसीं[6] सत्तरी[7] हे ॥ १११ ॥

---

१०६. १ सर्वचित्रविचित्र स ; २ विचित्र औं पु धु गो ; ३ सवासन स, राक्षस धु ; ४ चारुविचित्र धु तं ; ५ दुर्मद धु तं ; ६ दुर्विगाह विकटानन नि (स प्रसंप्रा).

१०७. १ ऊर्णनाभ नि (शकटनामा स); २ दुर्दर्शन नि ; ३ सुगुण नि ; ४ विनछ जाण औं ; ५ सुनाभा नि ख मुं , नृपनाथा औं.

१०८. १ चित्रकुंडल नि (दीर्घशुचेलोचन स); २ भीष्मवेग स पु४ ख मुं ; ३ बळांकी मुं धु रा गो , बळ पु . सुबळ औं , बाळार्क पु४ ; ४ शुभग पु४ ख गो२ , चित्रांग औं पु ; ५ निषंगी नि (स प्रसंप्रा).

१०९. १ उग्रधर्मा औं , (+) सुषेण नि (स प्रसंप्रा) ; २ महाकर्मा पु४ ; ३ कुंडधार नि (स प्रसंप्रा), कनकायुध पु ख ; ४ महोदार नि (दृढ स), दृढायुध्य पु४ ; ५ दृढवर्मा नि (स प्रसंप्रा) ; ६ दृढपाशी नि (बृहत्क्षेत्री स) ; ७ सोमदंत औं पु ; ८ चित्रायुध अनूदर नि , तदनंतर स पु४ ख मुं , तदनंतरें औं पु.

११०. १ वृंदारक दृढ° नि (स प्रसंप्रा), वृद्धसंध औं पु , हृदसंद ख ; २ राजसंध रा ; ३-४ सदःसुवाक् नि (सदश्यकाक स), सदस्तकाक औं पु , सदस्यकाक ख पु४ ; ५ उग्रसेन नि (स प्रसंप्रा) ; ६ सोमानी स , शेनानी ख धु पु४ , शेनाधी गो.

१११. १ दुष्परा° नि , दुपराजय गो. दुष्परा स खवर्ग ; २ कुंडशाळ स ; ३ विशाक्ष धु तं ; ३-४ विशाळाक्ष नि (विशाळ क्षयक्षत स) ;

सुवर्चस[१] वेगवात[२] । बऱ्हासी[३] हो[४] आदित्यकेत[५] ।
उग्रज[६] कवची नागदत्त[७] । खड्गकुंड[८] कुंडधर ॥ ११२ ॥
उग्र भीमरथ[१] वीरबाहो[२] । अलोलुप[३] अभयनामा पाहा हो ।
रौचकर्मा[४] प्राणनाहो । वीरश्रियेचा संग्रामीं ॥ ११३ ॥
दृढरथायुध[१] दृढयुद्धि[२] । अनास्य[३] आणि[४] कुंडभेदी ।
दीर्घलोचन[५] पैं विरोधी[६] । प्रमथ[७] आणि प्रमाथी ॥ ११४ ॥
दीर्घलाभ[१] वीर्यवान[२] । दीर्घबाहु महाबाहु जाण ।
व्यूढोर[३] कनकध्वज आपण । कुडासी[४] आणि कर्णक[५] ॥ ११५ ॥
वेश्यापुत्रेंसीं समस्त । येकागळे येकशत ।
नामें निरोपिलीं निश्चित[१] । यथाक्रमें[२] नृपवर्या[३] ॥ ११६ ॥

---

४ तेथ गो ; ५ दुरांधर आणि नि (युधुदुराधर्ष आणि स), (+) आणि औं पु, दुराधृष्ट पु४ ; ६ सुहस्त नि (सुहस्तेशु स); ७ बाहातरी नि (स प्रसंप्रा).

११२. १ सुवर्च स , सुवर्ण औं पु , सुवच पु४ ; २ वातवेग नि , (सुवेगवात स गो·२) ; ३-४ बाहुसिंह स , बृहत्सिंह मुं ; ४ (–) नि ; ५ आत्यकेत स ; ६ अग्रयायी नि (उग्रजव स) ; ७ नागदंत खवर्ग रा गो·२ तं (ख प्रसंप्रा) ; ८ क्रथन कुंडी नि (खड्गीआड स), खड्गीआंड औं पु·४ मुं ख.

११३. १ भीरथ पु४ , भीरत औं पु मुं ; २ महाबाहो स औं , बाहो पु·४ ख , वाहवो मुं ; ३ नालोलुप औं पु ; ४ रौद्रकर्मा नि (चाराचकर्मा स), रोचकर्मा पु४ मुं तं , चौकर्मा औं पु.

११४. १ दृढरथाश्रय नि (दृढरथ स), दृढरथारुढ धु ; २ दृढबुद्धी औं , युद्धीं नि (स प्रसंप्रा) ; ३ अनाधृष्य नि (अनालस स) ; ४ (–) नि ; ५ दीर्घदेही पु , दीर्घद्रोही औं ; ६ विरावी नि (स प्रसंप्रा) ; ७ प्रमाथ नि (सं. म. भा. प्रमथ), प्रथम धु रा खवर्ग.

११५. १ दीर्घरोम नि (दीर्घलोभी स) ; २ प्रियवान औं पु ; ३ दृढोर औं पु , महाव्यूढोर स ; ४ कुंडाशी नि (कुंडशायी स) ; ५ विरजा नि (स प्रसंप्रा), कर्णिक औं मुं धु गो.

११६. १ समस्त नि ; २ यथानुक्रमें नि औं पु ; ३ नरवर्या नि रा.

सकळां सांग वेदाध्ययन । सर्वही[1] सर्वशास्त्रीं[2] निपुण ।
सर्वही[3] धनुर्विद्ये[4] प्रविण[5] । सर्व[6] योद्धे अतिरथी ॥ ११७ ॥
येकोत्तरशत[1] राजकुमरी । मागोनि[2] पुत्रांतें सुंदरी ।
भार्या केल्या जेविं[3] सुरवरीं । देवांगनीं[4] क्रीडिजे[5] ॥ ११८ ॥
दुःशला[1] कन्या सुखसंभ्रमें[2] । अपार संपदा अर्पूनि[3] प्रेमें ।
जयद्रथातें नरेंद्रोत्तमें[4] । लग्नविधीनें[5] वोपिली[6] ॥ ११९ ॥
रूपविद्याबळसमर्थ । राज्यसाधनीं[1] दक्ष धूर्त ।
पुत्र देखोनि अंबिकासुत । कृतकृत्यता[2] मानितु[3] ॥ १२० ॥
आतां पांडव जन्मले कैसे । तेंहि परिसें[1] सावकासें ।
तुझेनि[2] अवधानें[3] व्यसनपिसें[4] । वक्तृत्वातें[5] लाविलें ॥१२१॥
विश्वेश[1] लीलाविश्वंभरु । दत्तात्रय[2] जगद्गुरु ।
तत्प्रसादें[3] मुक्तेश्वरु । निरोपी तें परिसावें ॥ १२२ ॥

॥ इति श्रीभारते आदिपर्वणि षड्विंशोऽध्यायः ॥

---

११७. १-२ सर्वशास्त्रीं झाले नि, सर्वशस्त्रास्त्रीं पु; ३ सर्व नि; ४ °विद्या नि खवर्ग (पु४ प्रसंप्रा); ५ संपूर्ण नि, निपुण रा गो; ६ सर्वै गो·२, सर्वही पु४.

११८. १ एकशत नि; २ मागोति नि (स प्रसंप्रा); ३ जेंवि नि, (–) औं; ४ देवांगना नि औं पु; ५ जैस्या क्रिडती पु, ऐसे क्रीडती औं.

११९. १ दुःशीला स औं पु·४ ख मुं धु गो·२ (सं. म. भा. दुश्शला); २ अतिसंभ्रमें नि खवर्ग; ३ ओपोनि नि औं पु रा; ४ नरोत्तमें पु·४; ५ लग्नसिद्धीनें नि; ६ दिधली नि.

१२०. १ राजसदनीं नि; २ कृतकृत्य स्वयें नि; ३ मानी नि औं पु; मानिली रा गो२.

१२१. १ परिसावें ख, परियेसें धु; २ तुझे नि, तुझें पु·४ ख, ३ अवधान नि पु मुं गो·२ तं, वेवधान पु४, व्यवधानें ख; ४ वदनें पिसें नि, वन पिसें पु, नव पिसें औं, वचन पिसें पु४ ख मुं; ५ वग्त्रुत्वातें पु४ मुं धु.

१२२. १ विशेष नि; २ दत्तात्रेय नि; ३ त्याचेनि प्रसादें नि. यापुढें औं पु मध्यें खालील ओवी जास्त आहे:—

इति श्री भारते आदिपर्वणि । मुक्तेश्वरटीका व्यासवाणी ।
धृतराष्ट्रपुत्रजनन याची वाणी । त्रिभुवनीं पैं जाली ॥ १२२अ ॥

|| श्री ||

अध्याय सत्ताविसावा*

श्रीगणेशाय नमः

पंडुराजा[१] राजमौळी । मृगयासीळ[२] सदाकाळीं[३] ।
आटण[४] करितां वनस्थळीं[५] । मृगयूथ[६] पां[७] देखिलें[८] ॥ १ ॥
मृग मृगीसीं[१] सुखमैथुनीं । पाठिमोरा[२] देखोनि नयनीं ।
लक्ष[३] लावूनि पंच बाणीं । विंधोनियां पाडिला[४] ॥ २ ॥
तो तापसी कुरंगरूप । धांवोनि समीप पातला[१] भूप ।
मृग ह्मणे महापाप[२] । आचरलासी पापिष्टा ॥ ३ ॥
भोजनपानीं[१] स्त्रीमैथुनीं[२] । दुश्चित वधूं नये प्राणी ।
ते त्वां[३] करूनि अधर्मकरणी । क्षात्रधर्म[४] बुडविला ॥ ४ ॥
ऐकोनि राजा बोले शब्द[१] । क्षेत्रियें[२] करावा मृगाचा[३] वध[४] ।
विधि[५] नेमूनि[६] गेला[७] वेद । तूं कां मातें निंदिसी ॥ ५ ॥

---

* ('नां' मध्ये हा अध्याय नाहीं.)

१. पांडु° नि (स प्रसंप्रा), °राज पु४ धु तं; २ मृगयाशीळ नि औं पु मुं, मृगशीळ ख; ३सदांकाळीं पु४ मुं गो·२; ४ अटण नि औं तं, अट्टण ख; ५ वनस्छळीं पु४ ख रा गो; ६–७ मृग सुंदर नि, मृग मैथुनीं औं पु, मृग मैथुन मुं, मृगयुग्में पु४; ८ देखिला नि पु तं, देखिलीं औं पु४, दिखीला ख, देखिले रा गो२.

२. १ मृगी स औं, मृगीशीं नि तं, मृगेसी पु४, मृगीसह धु; २ °मोरां गो·२, °मोरें धु; ३ लक्ष्य नि तं; ४ पाडिलें धु.

३. १ आला नि; २ माहांपाप पु·४, महांपाप मुं धु.

४. १ °पान औं पु; २ °मैथुनी औं पु ख मुं रा गो·२ तं; ३ तुवां पु४, तां धु तं; ४ क्षेत्र° औं ख गो.

५. १ शब्दु औं पु मुं; २ क्षत्रियें नि मुं गो·२ तं; ३ मृग ख; ४ वधु औं पु मुं रा; ५ विधीनें पु गो; ६–७ नेमिला गो.

सुचित्त[1] दुश्चित्त[2] न विचारित[3] । राजे करिती मृगाचा[4] घात ।
शिष्टाचार प्रमाण येथ[5] । अगस्त्यादि ऋषींचा[6] ॥ ६ ॥
सारंग ह्मणे[1] एक[2] वचन । कर्दमनामा[3] मीं[4] ब्राह्मण ।
आपुल्या[5] इछा[6] सुखमैथुन । करावयाचे आवडी[7] ॥ ७ ॥
लोकदृष्टी[1] करितां प्रकट[2] । आड शंकेचें कपाट ।
कृत्रिम मृगवेशाचा[3] नट । दारापुरुषें[4] अवगलों[5] ॥ ८ ॥
पूर्ण नव्हतां[1] मैथुनसुख । तुवां मध्येंचि[2] दिधलें दुःख ।
ह्मणोनि[3] करिती महाशोक[4] । मृगमृगी आक्रोशें[5] ॥ ९ ॥
पुढती[1] बोले करूनि कृपा । नकळत[2] मातें वधिलें[3] नृपा ।
ब्रह्महत्येचिया पापा । स्पर्शों नेदीं तुजलागीं ॥ १० ॥
आचरलासी ज्या[1] अपराधा । त्यास्तव घेईं शापशब्दा ।
स्त्रीसंग करितां[2] बुद्धिमंदा । मृत्य[3] पावसी तात्काळीं[4] ॥ ११ ॥
मैथुनीं मातें विंधिला[1] बाण[2] । तुवांहि[3] करितां[4] स्त्रीमैथुन[5] ।
वीर्यपातासवें प्राण[6] । देह[7] त्यागील[8] सर्वथा[9] ॥ १२ ॥

---

६. १ सुचीत पु·४ ख धु, उचीत गो ; २ दुश्चीत पु·४ ख मुं धु गो ; ३ विचारितां औं पु४ ; ४ मृगाच्या औं, मृग मुं ; ५ येथें पु४ धु तं, तेथें मुं, तेथ गो२, यथा औं ; ६ जाण पां औं.

७. १ वदे नि ; २ एंक औं पु४, ऐकें नि ; ३ किंदम° नि ; ४ (–) स, ऋषी औं पु ; ५ आपुले पु४ ख मुं गो·२ ; ६ इच्छें नि ; ७ अवडी ख धु तं.

८. १ °दृष्टीं नि पु ; २ प्रगट नि औं पु ४ मुं ; ३ वेशाचा नि ख रा, गुणवेशाचा पु४ ; ४ °पुरुष नि मु तं, दाराकुमरें ख ; ५ आवगलों पु·४ धु.

९. १ न होतां नि ; २ मध्यें नि पु४ ; ३ ह्मणौनि औं पु ख ; ४ माहांशोक पु·४ रा, शोक ख ; ५ आवेशें धु.

१०. १ पुडती औं पु·४ ; २ न कळतां मुं धु रा ; ३ वींधीलें धु.

११. १ जया पु४ धु तं ; २ (+) चि नि धु तं ; ३ मृत्यु नि पु·४ मुं गो तं ; ४ तात्काळ नि औं पु मुं धु.

१२. १ विंधिलें औं तं, विंधिले पु ; २ बाणें पु४ ख तं ; ३ त्वांही नि ख गो·२ रा, तूंही स मुं ; ४–५ स्त्रीसंग करितां क्षणा औं ; ६ प्राणा औं ; ७–८ त्यागिसील औं ; ८ त्यागिसी स ख मुं ; ९ जाण पां स.

ऐसें[1] वदोनि शापवचन । कुरंगरूपें[2] सांडिला[3] प्राण ।
पंडुराजा[4] अति[5] उद्विग्न[6] । जाकळिजे[7] दों[8] दुःखीं[9] ॥ १३ ॥
ब्रह्महत्येचा कळंक । विषयसुखाचें वियोगदुःख ।
उभयलोकीं न दिसे सुख । विश्रांतीचें[1] मज आतां ॥ १४ ॥
पाचारूनि उभय वनिता । त्यांप्रति सांगे दुःखवार्ता ।
मृगयापापें या[1] अनर्थां[2] । आतुडलों[3] येकाळीं ॥ १५ ॥
आतां राज्य पाहिजे कवणा । कवण इछी[1] वस्त्राभरणा[2] ।
कासयालागीं[3] अंगना । तुह्मां ऐशा मजसवें[4] ॥ १६ ॥
हा तवं[1] व्यर्थ गेला जन्म । कोठें न दिसे सुखविश्राम ।
ब्रह्मज्ञानी बोलती ब्रह्म । आनंदरूप ह्मणोनी[2] ॥ १७ ॥
परी तें आतुडे[1] कवणे[2] रिती[3] । ज्ञानसाधन[4] कैंचें[5] ग्रंथीं ।
इंद्रियें घालिती[6] अनर्थीं । मरणभया[7] विसरोनी ॥ १८ ॥
आतां तुह्मी नगराप्रती । जावें जेथें सत्यवती ।
अंबिका अंबालिका सती । त्यांसन्निध[1] असावें ॥ १९ ॥

---

१३. १ पैसें औं पु४ ; २ मृग° ख; ३ सोडिला नि ; ४ पांडु° नि; ५ आति° पु४ धु ; ६ उद्विग्न स; ७ जाकळलासे नि ; ८–९ अतिदुःखें नि खवर्ग.

१४. १ विश्रांतीतें गो.

१५. १ (–) नि पु४ ख गो२ , मीं औं ; २ कवण अनर्थां मुं ; ३ (+) मो (मी ?) नि.

१६. १ इच्छी नि; २ ईत्साभरणा पु४ ; ३ (+) ह्या पु मुं , या ख रा गो२ ; ४ माझ्यासवें नि , सवे व्हाव्या रा , सुंदरी औं.

१७. १ तंव नि धु तं, तव पु४ ख मुं रा गो ; २ ह्मणउनी ख मुं गो२ तं.

१८. १ पावीजे धु ; २ कवणा औं पु , कवणीयां धु तं ; ३ युक्तीं नि , हातीं औं पु ; ४ ज्ञान औं पु ; ५ कैंचे नि पु४ , (+) इये औं पु ; ६ घालितील पु ख धु ; ७ °भय औं पु मुं गो२ रा , मरणभाव स.

१९. १ तयासंगीं नि , त्या सन्निधी रा गो२ तं.

भीष्म विदुर ज्ञानमूर्ति । आयुष्य वेचा[1] त्यांचिये[2] भक्ती[3] ।
व्यर्थ माझिये संगती[4] । काज नाहीं यावया ॥ २० ॥
मी प्रवेशेन महावनीं । प्राण त्यजीन देहदंडणीं[1] ,
परलोकीं सुखाचे[2] सदनीं । वसें[3] ऐसें करीन[4] ॥ २१ ॥
करीन अरिषट्काचा[1] त्याग । धरीन वैराग्य साधुसंग[2] ।
क्षुधेतृषेचाही पांग । पडों नेदीं सर्वथा ॥ २२ ॥
पंचरात्रें[1] सप्तरात्रें[2] । शरीर रक्षीन[3] जळाहारें[4] ।
मन मारूनि[5] योगाधारें[6] । परतत्त्वातें[7] साधीन ॥ २३ ॥
विनीत होऊनि विनविती[1] वनिता । विनंति[2] ऐकें सर्वज्ञनाथा[3] ।
पुरुषसंगीं[4] पुरुष असतां । कामविकार कोणातें[5] ॥ २४ ॥
दारा भर्तार[1] हे भावना । आठव आठऊं नेदूं[2] मना ।
शिष्यत्व[3] अंगीकारूनि[4] चरणा । समीप असों[5] निष्कामें[6] ॥२५॥
जितेंद्रियत्वनेमें राया । सेवेनें सार्थक[1] करूं काया ।
तुझियाऐसी तपश्चर्या । तीव्र आह्मी आचरों ॥ २६ ॥
तेणें परलोकीं निजांगें । सुख पावोनि[1] तुझेनि[2] संगें ।
दुरी दवडितां वियोगें । प्राण त्यागूं तात्काळीं[3] ॥ २७ ॥

---

२०. १ वेचावें नि ख मुं, वेंचा गो२ तं; १–३ वेचायाचे अर्ति पु४ ; ३ भक्तीं नि रा ; ४ संगतीं नि रा.

२१. १ देहदानीं मुं ; २ सुखाचा (चां) खवर्ग धु गो·२ ; ३ वैसेन नि ; ४ करोनियां मुं.

ख मध्यें २१ व २२ ओव्यांची अदलाबदल आहे.

२२. १ °षड्वर्गाचा नि औं पु ; २ साधूंचा संग नि.

२३. १–२ °रात्रसप्तरात्रें नि पु·४ औं ; ३ रक्षोन तं ; ४ जळआहारें नि, जळमात्रें औं ; ५ भारूनि नि ; ६ योगसूत्रें औं ; ७ परत्वातें ख.

२४. १ विनवी पु·४ ख मुं ; २ ह्मणती नि, वचन औं ; ३ प्राणनाथा नि ; ४ पुरुषासवें धु ; ५ कोण तो गो.

२५. १ भ्रतार नि औं पु मुं गो२ ; २ नेदीं नि औं पु४ ; ३ शेषत्व पु४ ; ४ आकारूनि पु४ ; ५ असूं नि , वसों औं ; ६ निष्काम नि औं , दास्यत्वा ख.

२६. १ सार्थ नि.

२७. १ पावूं नि , पावों मुं धु गो·२ ; २ तुझे नि ; ३ तत्काळ औं तं. –

परिसोनि[१] त्यांचीं निश्चयोत्तरें[२] । निकें मानिलें[३] पुरुषेश्वरें ।
नटामाजील[४] नारीनरें । त्या भावना[५] स्वीकारी[६] ।। २८ ।।
ब्राह्मण हाकारूनि[१] वचनें । निजांगींचीं वस्त्राभरणें ।
वांटिलीं जेविं[२] फळें सुमनें । वृक्ष वोपी पांथिकां ।। २९ ।।
चूडारत्न[१] मणिकुंडलें[२] । पदकमाळा[३] कटिमेखळे[४] ।
बाहुअंगदें[५] अमोलें । वीरकंकणें[६] मुद्रिका[७] ।। ३० ।।
विप्रां वांटूनि[१] उदारें[२] । आंगीं वेढिलीं[३] वल्कलांबरें ।
हें देखोनि परमादरें[४] । कुंती माद्री उभयतां ।। ३१ ।।
पाचारूनि रुषेश्वर[१] । तयां वांटिले अळंकार ।
भूर्जें[२] वेढूनि[३] समोर । कर जोडूनि राहिल्या ।। ३२ ।।
अवलोकूनि राजपरिवार[१] । आज्ञा करी राजेश्वर ।
नगरा जाऊनि समाचार[२] । धृतराष्ट्रातें जाणवा[३] ।। ३३ ।।
त्यागूनियां सर्वस्वातें[१] । पंडु[२] गेला वनवासातें ।
तुह्मी संभाळा[३] राज्यातें । मना मानेल त्यापरी[४] ।। ३४ ।।

---

२८. १ परिसोनियां गो२ ; २ उत्तरें ख, प्रश्नोत्तरें मुं ; ३ मानुनि औं पु ; ४ °माजी नि रा गो ; ५ भावें पु, भवा ख; ६ स्विकारिं पु४ मुं रा, स्वीकारू गो२.

२९. १ होकारले नि, हाकारिले पु, हाकारिती पु४ मुं ; २ जैसीं नि गो. औं व पु मध्यें २९ व ३० ओव्यांची अदलाबदल आहे.

३०. १–२ चूडामणि रत्नकुंडलें धु ; २ मणिकांकणें कुंडलें औं ; ३ पद्कमळा नि (स प्रसंप्रा); ४ रत्नढाळें औं ; ५ °अंगद पु ख ; ६–७ करमुद्रिका इत्यादि औं.

३१. १ ओपोनि नि, वाढूनि ख ; २ दिव्यांबरें ख ; ३ वेष्टिलीं धु ; ४ प्रेमादरें मुं.

३२. १ ऋषीश्वर नि, ऋषे° पु मुं रा गो२ तं ; २ भूर्जें औं पु ख गो, भूर्ज नि पु४ रा ; ३ वेष्टूनि मुं धु तं.

३३. १ परिवार धु ; २ सामोर पु४ ; ३ जाणविती औं पु, जाणवी ख, जाणवां धु पु४.

३४ १ सर्वेश्वातें रा गो२ ; २ पांडु नि तं (स प्रसंप्रा); ३ संभाळावें नि मुं ; ४ ते रिती नि, त्या रितीं रा.

रुदना[1] करीत राजेश्वरा— । संगिये पातले हस्तनापुरा[2] ।
जाणविलें गंगाकुमरा । प्रज्ञाचक्षु नृपातें[3] ॥ ३५ ॥
सांडूनि[1] राज्याची वासना । पंडु प्रवेशला कानना[2] ।
ऐकोनि धृतराष्ट्राचिया मना । शोक अद्भुत[3] नावरे ॥ ३६ ॥
शोकें संतप्त अंबालिका । भीष्महो पात्र जाला[1] दुःखा[2] ।
असो पुढां[3] वर्तलें तें[4] ऐका । पंडूकडे काननीं ॥ ३७ ॥
राजसमंधी[1] सुहृद्वर्ग[2] । त्याचा सांडोनियां[3] संग[4] ।
स्मरणेंमीं[5] विषयभोग । वांति[6] तैसी[7] त्यागिले[8] ॥ ३८ ॥
सर्वे[1] घेऊनि उभय[2] पत्नी । जटाधारी वल्कलवसनी ।
कंदमूळफळाशनी[3] । महारण्यीं प्रवेशे[4] ॥ ३९ ॥
अवघड क्रमूनियां पंथ । नागमह[1] गिरी शोभत[2] ।
वोलांडूनि चैत्ररथ । महावन टाकिलें ॥ ४० ॥
ते भूमि सांडोनि[1] माघारीं । वाट काढिली पुढारीं ।
काळकूटगिरिशिखरीं । दारासहित[2] वळंघला ॥ ४१ ॥
अवलोकोनि पवित्र स्थळ । पुढां[1] चामके[2] भूपाळ ।
तवं देखिला[3] हिमाचळ । रत्नशिखरीं[4] मंडित ॥ ४२ ॥

---

३५. १ रोदन नि, रुदन पु६ ख गो·२ ; २ हस्तिना° नि तं (स प्रसंप्रा); ३ नृपनाथा पु, निर्धारें मुं, नृपतीतें धु.

३६. १ साडूनि ख रा ; २ वनकानना औं पु ; ३ बहुत खवर्ग.

३७. १ झाला नि तं गो ; २ शोका नि ; ३ पुढें नि खवर्ग तं, (–) मुं ; ४ (–) ख रा गो तं.

३८. १ राजसंबंधी नि तं ; २ सुहृद्गं नि (सुहृद्वर्ग स), सुहृद-लोकवर्ग धु : ३–४ करूनियां त्याग धु ; ५ स्मरणें पु मुं गो२, ईश्वरभजनीं औं ; ६–८ वांतिप्राय मानिला नि.

३९. १ सेवेसि नि ; २ (–) ख ; ३ °फळसेवनी नि गो ; ४ प्रवेशला नि.

४०. १ महा विशाळ नि, नागसंगी मुं ; २ शोभित औं पु४ मुं तं.

४१. १ टाकोनि औं पु ; २ दारांसहित नि (स प्रसंप्रा).

४२. १ पुढारां नि पुढारें औं, पुढें पु·४ ख मुं रा तं ; २ गेला नि, चमके तं ; ३ (+) तो पु गो·१ ; ४ रत्नकळसीं धु.

हिमालयाचे[१] परिसरें । सिद्धाश्रम गुहागव्हरें[२] ।
हिमोदकाचीं कासारें । स्फटिक[३] तैसीं[४] भासती[५] ॥ ४३ ॥
हिरेकणिकाचें[१] वाळवंट[२] । खडकें[३] सोमकांत[४] निघोट[५] ।
माजी जाह्नवीजळाचे लोट । दुग्धवर्ण[६] भासती ॥ ४४ ॥
तेथेंही[१] तापसांचे[२] मेळ । दृष्टी[३] देखिले[४] निर्मळ ।
ज्याचेनि[५] दर्शनें तात्काळ । चित्तशुद्धि पापियां[६] ॥ ४५ ॥
तेथूनि पुढां[१] अतिशोभित । गंधमादन महापर्वत[२] ।
तेथें[३] औषधी अमृतभरित । महाभूतीं रक्षिल्या ॥ ४६ ॥
सिद्ध[१] परम[२] ऋषि[३] नांदती[४] । त्यांतें नमस्कारूनि भक्ती[५] ।
पंडु[६] माद्रीसहित कुंती । पुढती पुढां चामके ॥ ४७ ॥
इंद्रद्युम्न सरोवर[१] । दृष्टी[२] देखिलें[३] मनोहर ।
हंसकूट[४] लंघूनि वीर । शतशृंगा[५] पातला ॥ ४८ ॥
तो शतशृंग[१] पवित्र नामें[२] । मंडित ऋषि सिद्धाश्रमें[३] ।
लिगटला[४] स्वर्गाचिये सीमे[५] । अत्यंत जवळां[६] भासतु[७] ॥४९॥

---

४३. १ (+) नि नि, °लयाचीं गो; २ °गव्हारें पु४ गो·२; ३–४ स्फटिकोपमें औं; ५ संभारी मुं.

४४. १ °कनकाचें नि, त्या हिरेकणिकांचें गो·२, °कणिकेचे पु४, °कणीचे औं; २ वाळुवंट औं पु रा गो; ३ खडक नि मुं रा; ४ °कांती नि पु, °कांताची औं धु; ५ °निघोटें पु४ मुं धु, निघोंट पु गो रा; ६ दुग्धार्णव रा, दुग्धा वर्षो पु४.

४५. १ तेथही औं रा; २ तापसांचा नि; ३ दृष्टीं नि पु; ४ देखिला नि; ५ त्याचेनि पु४; ६ पापिया नि पु४ ख धु गो२ तं, प्राणियां मुं.

४६. १ पुढें औं पु मुं तं; २ पर्वत नि खवर्ग; ३ जेथें नि औं पु रा तं. ही ओवी गो·२ मध्यें ·३ व्या ओवीनंतर आहे.

४७. १ सीध पु४; १–२ परमसिद्ध नि; २ परमार्थी धु तं, परमर्षि रा; ३ (–) धु तं रा; ४ वसती नि; ५ परमभक्ती नि खवर्ग; ६ पांडु नि (स प्रसंप्रा).

४८. १ रुषेश्वर धु; २ दृष्टीं नि; ३ देखिला धु; ४ हंसकुंड स खवर्ग; ५ °शृंग पु·४ ख मुं.

४९. १ श्वेत° औं पु, शशृंग धु गो२; २ नामा नि, नेमा पु, परम औं, नाम रा; ३ °श्रमा नि, °श्रम औं पु·४ रा; ४ लगटला नि, झगटला गो;

जंबुनाथीहूनि[1] श्रीरंग । आडलीहूनि[2] मुख्य[3] प्रयाग ।
तैसा गिरी शतशृंग । समीप दिसे[4] स्वर्गातें ॥ ५० ॥
श्रवणीं पडती[1] गंधर्वगानें[2] । दृष्टी[3] भासती[4] सुरविमानें ।
कुबेराचीं क्रिडतीस्थानें[5] । अतिरमणिकें[6] भासती[7] ॥ ५१ ॥
ताम्ररजतसुवर्णभूमिका[1] । पद्मराग पाषाण देखा ।
चिंतारत्नीं[2] सरवापिका[3] । मठ[4] मंडप[5] उभविले ॥ ५२ ॥
यक्ष चारणगण[1] गंधर्व । विद्याधर किंपुरुष[2] देव ।
देवांगनासहित सर्व । स्वेछानंदें[3] क्रीडती ॥ ५३ ॥
शतशृंगगिरिपरिसरीं[1] । काननें लागलीं चौफेरीं ।
वृक्ष लविनले[2] फळभारीं[3] । तृप्ति देती परिमळें ॥ ५४ ॥
पर्वतनितंबीहूनि[1] देखा । सरिता वाहाती[2] अधोमुखा ।
जैशा[3] मेखळे पल्लवसडका[4] । गजानना[5] शोभती ॥ ५५ ॥
तेथें वसती बहु तापस । योगी[1] सिद्ध[2] पुण्यपुरुष[3] ।
राजा देखोनि संतोष । समस्तांतें सारिखा ॥ ५६ ॥

---

५ सीमा नि ; ६ जवळ नि तं , जवळा खवर्ग धु रा ; ७ भासत नि पु४ ख रा गो॰२ तं.

५०. १ जांबूनदाहूनि नि , जंबुनाथाहूनि पु४ ; २ आढळीहूनि नि, आडलेहूनि औं पु॰४ ; ३ (–) ख ; ४ देखे नि पु ख मुं , देखें पु४ , देखा औं.

५१. १ पडिलें नि खवर्ग ; २ °गायनें गो॰२ मुं , °गाणें नि पु४ ख ; ३ दृष्टीं नि ; ४ दिसती धु, पडती गो; ५ क्रीडास्थानें नि औं मुं; ६ °रमणीक नि औं पु मुं धु ; ७ शोभती नि.

५२. १ रजतसर्वभूमिका औं पु ; २ °रत्न नि , चिंतामणीच्या औं ; ३ सरोवरवापिका नि , रत्नवापिका औं , शाखावापिका रा गो ; ४–५ मल्ल चैत्य मुं.

५३. १ वारणगण पु४ , चारण औं ख; २ किंनर नि; ३ स्वेच्छा° नि,

५४. १ °शृंगीपरिसरीं औं पु ; २ लविन्नले नि (स प्रसंप्रा) गो२ ; ३ फळसंभारीं नि , संभारीं मुं.

५५. १ °नितंबाहूनि नि ; २ वाहती नि पु मुं गो२ तं ; ३ जैस्या औं धु ; ४ पल्लवझडका धु तं ; ५ गजाननातें नि.

५६. १–२ योगसिद्ध नि पु४ ख मुं गो२ रा ; ३ परमपुरुष नि ख , पुरुष पु४.

येकीं भाविला परम मित्र[१] । येकीं बंधु सहोदर[२] ।
येक ह्मणती जैसा कुमर[३] । तैसा आह्मां आवडे ॥ ५७ ॥
तया ऋषींचे[१] संगती[२] । राजा करूनि राहिला वस्ती[३] ।
उभय वनिता अहोराती[४] । सेवासुखें[५] वर्तती[६] ॥ ५८ ॥
उभयकाळीं देऊनि होम । अरण्यफळीं[१] अतिउत्तम ।
अतिथिपूजनाचा[२] नेम[३] । सारूनि[४] स्वयें[५] फळहारी[६] ॥ ५९ ॥
ऋषि[१] मानिती चमत्कार । तैसें[२] आचरे तप खडतर ।
तपस्वी[३] ह्मणती महाथोर । ब्रह्मऋषीसारिखा ॥ ६० ॥
जोडूनि तपाची संपत्ति । स्वशरीरें[१] जावें स्वर्गाप्रति ।
ऐसी भावना धरूनि चित्तीं[२] । महातपें तपिनला[३] ॥ ६१ ॥
येके दिवसीं ऋषेश्वर[१] । चढती[२] पर्वताचीं[३] शिखरें[४] ।
उर्ध्वशून्याचेनि समोरें[५] । अवलोकित चालिजे ॥ ६२ ॥
शतशृंगाचिये[१] सिखरीं[२] । स्पर्श[३] केला[४] स्वर्गद्वारीं ।
वरील[५] स्वर्गाची पायरी । दिसे स्वर्गा जातिया[६] ॥ ६३ ॥

---

५७. १ मित्रू नि औं पु; २ सहोदरू नि औं मुं, सोहोदर पु४, सोहोदरु पु; ३ कुमरू नि औं पु मुं.

५८. १ ऋषीची औं पु; २ संगतीं नि; ३ वसती नि (स प्रसंप्रा); ४ °रात्री औं पु मुं रा तं; ५-६ वर्तती सेवासुखें गो·२.

५९. १ आरण्य° औं पु·४ धु; २ आधीं पूजनाचा नि, क्षुधा अहार मुं; ३ श्रम मुं; ४-६ सारूनियां फळआहारी नि, अतिथीत्रा परेहरी मुं.

६०. १ रुषी औं पु४ धु; २ तैसेंच नि औं पु·४ मुं; ३ राजा औं पु.

६१. १ सहदेहें नि, स्वयें औं; २ चीर्ति पु४; ३ तपिन्नला नि गो·२ पु४ (स प्रसंप्रा).

६२. १ °श्वरें पु रा, रुषेश्वरें औं पु४, ऋषीश्वर नि; २ चढतां नि मुं; ३ पर्वताचें नि; ४ शिखर नि; ५ समोर नि, आधारें औं पु, सागरें मुं पु४ तं, सगरें रा गो·२, भारें ख.

६३. १ °शृंगाचे खवर्ग (मुं प्रसंप्रा); २ शिखरीं नि औं पु मुं गो२ तं; ३ प्रवेश नि, स्पर्शला औं; ४ कैलास औं, (+) कैलास पु४; ५ वरी पु४ गो·२; ६ जातियां पु·४ मुं गो२ तं.

तया ऋषिंचेनि[1] सांगातें । पंडु चढतां[2] उर्ध्वपथें ।
तपोधनीं वारिलें[3] हातें । ह्मणती राहीं[4] राजया ॥ ६४ ॥
येथूनि पुढां[1] कठिण पंथ[2] । न चले दुजयाचा सांगात[3] ।
निर्मल सुकृताचा हात[4] । धरूनि येती धर्मात्मे ॥ ६५ ॥
मनपवनाची कुंटित[1] गति । पक्षी न जाऊं शके[2] पंथीं[3] ।
दारासहित राजनृपति । येऊं पाहासी केउता ॥ ६६ ॥
येथें[1] पुण्यचि[2] येक[3] येकलें[4] । निर्मळ भावें होय[5] जोडिलें[6] ।
तरीच येथ[7] चालतां भलें । येरां अवघड[8] सर्वथा[9] ॥ ६७ ॥
ऊर्ध्वरेते[1] महायोगी[2] । अथवा[3] संग्राममहायागीं ।
शरीर होमिती ते[4] या[5] मार्गीं । चालावया अधिकारी[6] ॥६८॥
या वेगळे दारावंत । ग्रहस्त[1] जे कां स्वधर्मनिरत ।
तींहीं[2] जोडूनि शुद्ध सुकृत । येतां उपावो[3] येकची[4] ॥ ६९ ॥
तोही उपावो ह्मणसी कवण । जेथें खंडलें[1] चत्वारी ऋण[2] ।
संततिवंत[3] पवित्र जन । सुखें[4] येती या ठायां[5] ॥ ७० ॥

---

६४. १ ऋषींच्यानि नि, ऋषीचे औं पु; २ चढला नि औं पु; ३ वारिला नि खवर्ग; ४ राहें नि औं पु ख मुं रा.

६५. १ पुढें औं पु ख तं; २ पंथु नि औं पु मुं; ३ सांगातु नि औं पु मुं, सांघात रा गो; ४ हातु औं पु मुं, हेतु नि.

६६. १ कुंठित नि गो·२ तं; २ सकति रा; ३ गगनपंथीं औं पु.

६७. १–२ येके पुण्येंचि पु४; २ पुण्याचे ख तं; ३ (–) मुं; ४ केलें गो२; ५ (–) मुं; ६ जोडलें ख रा गो·२, जडलें मुं; ७ होय नि ८–९ येतां अवघड नि.

६८. १ °रेत ख धु, °रेतें पु४ रा गो; २ मांहांयोगी पु·४, महांयोगी धु; ३ आथवा पु४ धु; ४ त्यां नि, (–) औं गो; ५ (–) पु४ ख रा तं; ६ अधिकार नि.

६९. १ गृहस्थ नि तं, गृहस्त गो२; २ तेही नि, तेंहीं पु; ३ उपाय नि मुं तं, उपाव औं पु, उपाये ख पु४ धु; ४ कैंचा ख.

७०. १ खंडती नि, खुंटले औं पु; २ रुण पु४ ख धु गो, गुण औं पु; ३ संतती वर्तें नि; ४ सखे गो; ५ ठाया नि आ पु४ गो·२ तं.

देवऋणी[१] ऋषींचा[२] ऋणी[३] । पितृऋणी[४] मनुष्यऋणी[५] ।
जो मुक्त[६] जाला चहूं[७] ऋणीं[८] । तया निर्विघ्न हा पंथ ॥ ७१ ॥
चहुं ऋणांपासूनि[१] मुक्त । तो[२] प्रवेशे[३] स्वर्गद्वाराआंत[४] ।
येरां[५] लोटिती देवदूत । दंडप्रहरें[६] माघारे[७] ॥ ७२ ॥
यज्ञीं[१] परिहार[२] देवऋणा[३] । स्वाध्यायतपें ऋषींच्या ऋणा ।
पितृश्राद्धीं[४] पितृऋणा[५]-। पासूनि होय[६] अनृणी[७] ॥ ७३ ॥
अहिंसाभूतदयागुणीं[१] । प्राणी सुटे[२] मनुष्यऋणी[३] ।
ऐसी[४] साधनकळा[५] करणी । जाणते[६] येक[७] जाणती[८] ॥ ७४ ॥
देवऋषिमनुष्यऋण[१] । फेडूनि जालासि उत्तीर्ण ।
पितृऋणी[२] संततिहीन[३] । यालागीं येथ आशंका[४] ॥ ७५ ॥
संततिवंत जो सुकृति । तोचि[१] सरता[२] इये[३] पंथीं ।
येरां[४] येथें न चले गति । कोटी साधनें कष्टतां ॥ ७६ ॥

---

७१. १ **देवरुषी** औं पु मुं, **देवरुषींचे** धु; २ **मनुष्य** नि खवर्ग, **रुषींचा** गो२ तं, (–) धु; ३ **रुणी** खवर्ग धु रा गो·२; ४ **पीत्रुआणि** धु, **पित्रुरुणी** गो, **पितृरुणी** पु·४, **मातापितृ** औं; ५ **ऋषींचा ऋणी** नि खवर्ग (**उभय रुणी** औं); ६ **निर्मुक्त** औं पु ख; ७–८ **चौगुणीं** पु·४.

७२. १ °**पासाव** गो२; २–३ **प्रवेश** नि पु४ ख गो२, **तया प्रवेश** पु, **प्रवेशे** औं रा तं; ४ **स्वर्गीं दारांसहित** नि; ५ **येरा** नि पु४ ख रा; ६ °**प्रहारें** नि; ७ **हाणोनी** औं, **तात्काळीं** ख, **मागारां** गो२, **माघारें** नि गो रा तं.

७३. १–२ **येज्ञीं परिहारी** पु४; ३ **देवरुणा** खवर्ग धु गो; ४ **पितृश्राद्धादि** नि, **पुत्रश्राद्धीं** रा गो·२; ५ **गयावर्जना** नि, **पीत्रुगणां** धु; ६ **होती** औं प; ६–७ **अनृणी होतसे** नि·

७४. १ **ऐसा भूतदयागुणी** ख गो, °**गुणी** औं पु मुं रा गो२ तं; २ **सुटेल** औं पु; ३ °**ऋणीं** धु रा; ४ (+) **हे** नि; ५ **साधन** नि खवर्ग; ६–८ **जाणती एक जाणते** नि खवर्ग.

७५. १ **देवऋण मनुष्यऋण** नि खवर्ग; २–३ **न सरे पितृऋण संततीवीण** नि; ४ **अशंका** पु ख रा गो तं.

७६. १–२ **त्याचीच सत्ता** औं पु मुं; ३ **ये** औं पु ख मुं; ४ **येराची** नि, **येरांचि** औं पु गो·२.

आतां[1] अनेकधा[2] उपाइं[3] । संतति वाढवीं स्त्रियांचां[4] ठाइं ।
मृगशापाचे[5] शस्त्रघाइं । शरीर चुकवीं[6] आपुलें ॥ ७७ ॥
ज्यापरी कृष्णद्वैपायन । तुमच्या जन्मासि कारण ।
तैसा[1] प्रार्थूनि[2] तपोधन । संतति श्रेष्ठ[3] संपादीं ॥ ७८ ॥
ऐसें परिसोनि[1] तेथ । पंडु दुःखशोकें[2] संतप्त ।
नमस्कारूनि ऋषि महंत[3] । स्त्रियांसहित परतला ॥ ७९ ॥
बैसोनियां विजनस्थानीं[1] । पाचारिली श्रेष्ठ[2] पत्नी ।
तीप्रती बोले सखेदवाणी[3] । विचार परिसें पवित्रे ॥ ८० ॥
अपवित्र वंध्यत्वदोष[1] देख । साधनें[2] केलीं[3] नपुंसक ।
उभयलोकीं नाहीं[4] सुख । आह्मां तुह्मां निर्धारें[5] ॥ ८१ ॥
सत्यवतिया[1] करूनि यत्न । विचित्रवीर्यक्षेत्रीं जाण ।
प्रार्थूनि कृष्णद्वैपायन । पुत्रां[2] आह्मां जन्मविलें ॥ ८२ ॥
वल्लभे तुवां[1] तयाचि[2] परी । ऋषेश्वरवीर्यें आपुले[3] उदरीं ।
संतति वाढविसी निर्धारीं[4] । तरीच सार्थक जन्माचें ॥ ८३ ॥

---

७७. १-२ अनेक प्रकारांचिया नि; २-३ आनेक धांवोनी पांइं पु४ ; ४ स्त्रियांचे नि, स्त्रियांचा पु गो तं, स्त्रियेचा औं पु४ धु; ५ °शापाच्या नि गो२, °शापाचा खवर्ग गो तं; ६ देईं औं पु, वाचविं ख.

७८. १ तैसे औं पु; २ श्रेष्ट ख; ३ श्रेष्ट औं पु४ ख धु रा गो तं.

७९. १ धरिसोनियां नि रा गो२ मुं तं; २ दुःखें औं मुं, °शोक पु४ रा गो·२ ; ३ समस्त नि.

८०. १ निर्जन° नि (बीजस्थानीं स); २ ज्येष्ठ नि, ज्येष्ट औं पु४, जेष्ट पु ख गो·२ ; ३ °वचनीं नि ख रा.

८१. १ वंध्यात्व° नि तं; २ दोहिने औं; ३ केलों औं, केलियां धु; ४ न दिसे नि; ५ निर्धारीं नि तं, सत्वर ख.

८२. १ सत्यवतीये नि; २ पुत्र पु·४ ख रा.

८३. १ त्वां गो·२ ; २ तयेचि पु मुं, येचि औं ख; ३ आपुल्या औं गो२ तं, आपुला (लां) पु धु रा गो, तयाचे पु४ ; ४ जरी नि.

न धरूनि[१] आशंका[२] अंतरीं । माझी आज्ञा[३] वंदूनि[४] शिरीं ।
पुत्र जन्मवीं[५] स्वउदरीं[६] । ब्राह्मणवीर्यें[७] सर्वथा[८] ॥ ८४ ॥
संततीहीनाचीं साधनें । सर्व[१] व्यर्थ जाणावीं[२] मनें ।
जैसीं वांज वृक्षाचीं सुमनें । निर्फळ भारें लविनलीं[३] ॥ ८५ ॥
पुत्राचेनि बळें जनक । स्वेछा[१] भोगी उत्तमलोक[२] ।
ऐसें बोलती मन्वादिक । स्मृतिकर्ते ग्रंथार्थीं ॥ ८६ ॥
अनेक[१] प्रकारींचे कुमर । ग्रंथीं बोलती ग्रंथकार[२] ।
उत्तम[३] मध्यम हा विचार । तूं जाणसी सुजाणे[४] ॥ ८७ ॥
प्रथम जाण पां[१] स्वयंजात । दुजा प्रणीत[२] परिक्रीत[३] ।
पौनर्भव चौथा सुत । कानीन[४] तो[५] पांचवा ॥ ८८ ॥
स्वैरिणीपासूनि[१] जन्मला । तो षष्टम[२] पुत्र बोलिला ।
बंधुदायादत्वें वहिला[३] । पितृधना[४] विभागी[५] ॥ ८९ ॥
दत्त[१] क्रीत[२] उपक्रीत[३] । उपागछ[४] स्वयें[५] होत ।
सहोढ[६] आणि ज्ञातिरत । हीनयोनी संभविजे[७] ॥ ९० ॥

---

८४. १ धरितां औं पु ; २ शंका औं धु तं, अशंका पु ख रा गो ; ३ अज्ञा ख रा ; ४ घेऊनि नि ; ५–६ जन्मे ऐसे उदरीं पु४ ; ७–८ ब्रह्मवीर्यें सर्वज्ञे नि.

८५. १ सर्वही नि गो धु ; २ जाणिजे औं , जाणांवो पु४ , जाणवो मुं रा , जाणवे तं ; ३ लविन्नलीं नि पु४ गो२.

८६. १ स्वइच्छा नि गो ; २ स्वर्गलोक नि.

८७. १ आणिक पु४ ; २ ग्रंथाकार औं पु·४ गो ; ३ उतम पु४ ख ; ४ निर्धारें पु.

८८. १ (–) नि खवर्ग ; २ पुत्र औं , पाणित पु४ , पाणी ख मुं ; ३ विक्रित औं गो, परिविक्रित पु मुं रा; ४ आणि कानीन औं पु ; ५ ता पु४.

८९. १ (+) जो नि पु·४ ख मुं ; २ षष्ठ नि पु४ मुं, श्रेष्ठ औं पु ; ३ घेतला औं ; ४ पुत्र धना ख गो२ ; ५ भागु ख , विभोगु गो२ तं.

९०. १ दांत औं पु , दंत ख ; १–३ प्रथम दत्त क्रीत नि (स प्रसंप्रा); ४ कृत्रिम उपागच्छक नि (उपागच्छक आणि स) ; ५ स्वयेंचि नि पु·४ ख ; ६ सहोड पु·४ मुं रा गो·२ , सुहोड ख , सहजे औं ; ७ संभवजे रा गो२ तं , संभवें ख.

ऐसिया[१] नामांचे नंदन । येकयेकाहूनि[२] हीन ।
यांत वडील श्रेष्ठ मान[३] । वीर्यजात[४] स्वक्षेत्रीं[५] ॥ ९१ ॥
स्वकीय वीर्यें अतिपवित्र । जे[१] कां[२] प्रसवे निज[३] कळत्र[४] ।
तो[५] पुत्रांमाजी श्रेष्ठ पुत्र । मन्वादिकीं[६] बोलिजे[७] ॥ ९२ ॥
देवरापासूनि संतति । अपद्धर्मि[१] बोलिली[२] ग्रंथीं ।
उत्तम पुत्राचिये पंक्ती[३] । मान[४] त्यातें जाणपां[५] ॥ ९३ ॥
असो[१] स्वक्षेत्रीं जन्मला । अन्यवीर्यज[२] जरी[३] जाला ।
तरी[४] पुत्रत्वें[५] बोलिला । गतिप्रद वडिलांतें ॥ ९४ ॥
येचिविषईं[१] स्वल्प काहाणी । इतिहास ऐकें[२] आपुले[३] श्रवणीं ।
नामें[४] सारदंडायणी[५] । वीरपत्नी पवित्रा[६] ॥ ९५ ॥
तुझिया[१] ऐसी संततिहीन । गुरुभर्तारआज्ञेकरून[२] ।
पुंसवनीं मंगळ स्नान । होम देऊनि हुताशीं[३] ॥ ९६ ॥
चतुष्पथीं[१] पवित्र राती । श्रेष्ट[२] ब्राह्मण प्रार्थूनि भक्ती ।
शरीरदानें विवेकमूर्ती । पुत्रत्रय प्रसवली ॥ ९७ ॥

---

९१. १ ऐसेया रा गो·२ ; २ एकाहूनि एक नि ; ३ जाण औं ; ४ वीर्यजातें ख रा गो२ ; ४–५ स्वस्त्रीपासोनि जन्मला औं.

९२. १ जो नि पु ख ; २ (–) ख ; ३ (–) पु४ ; ४ कलत्र नि गो·२ ; ५ (–) औं ख ; ६–७ मन्वादिक बोलती नि मुं.

९३. १ आपद्धर्म नि , आपधर्म औं पु , अपधर्मी गो ; २ बोलती नि, बोलिला औं : ३ संगती औं ; ४ मानु औं पु ख रा , मानूं तं ; ५ निर्धारें नि.

९४. १ असा नि ; २ आणि वीर्य पु·४ , आनवीर्य नि ; ३ जऱ्हीं औं पु , (–) गो·२; ४ तऱ्हीं औं पु तं, (+) तो तं; ५ पुत्रत्वीं नि पु·४ मुं, पुत्रचि औं.

९५. १ यावविषयीं नि ; २ ऐकों गो·२ , बोलें ख ; ३ आपुला औं पु·४ धु रा , आपुल्या मुं गो तं ; ४ नाम नि खवर्ग ; ५ शारदंडायिनी नि , °दंडायमानी खवर्ग ; ६ पतिव्रता धु.

९६. १ तुझिये नि , ते तुझिया धु तं ; २ गुरुभ्रतारआज्ञेवरून नि , गुरुभ्रतार° औं मुं गो·२ ; ३ हुतांशीं औं पु·४ मुं रा गो२ , हुताशनीं तं.

९७. १ चतुष्पती पु·४, चतुष्यति ख रा ; २ श्रेष्ठ नि पु मुं तं , जेष्ट ख.

ते दुर्जयादिक महारथी । जन्मले जाण पां निश्चितीं ।
तैसाचि[१] तूंही ब्राह्मण प्रार्थीं । संतानार्थ ममाज्ञा[२] ॥ ९८ ॥
कुंती ह्मणे कुरुभूषणा[१] । हें रुचेना[२] माझिया मना ।
तुवां वोपूनि वीर्यदाना । श्लाघ्य आह्मां करावें ॥ ९९ ॥
येचिविषयीं जी[१] प्राणनाथा । पुराणीं ऐकिली जीर्ण[२] कथा ।
ते मी सांगेन दृष्टांता-। लागीं[३] परिसें[४] भूपति ॥ १०० ॥
धुषिताश्व[१] चक्रवर्ती । भद्रा नामें तयाची सती ।
पतिव्रतें[२] अहोराती । स्वामिसेवे सादर ॥ १०१ ॥
तो[१] धुषिताश्व[२] प्रतापरवि । जीणोनि[३] सागरांत पृथ्वी[४] ।
पुण्यें[५] जोडिलीं[६] जीं[७] देवीं । गाइजेति[८] स्ववाचा ॥ १०२ ॥
नागायुत बळसंपत्ति । न्यायरक्षणीं[१] धर्ममूर्ति ।
धेनुविप्रां[२] पक्षपाती । दुष्टदमनीं कृतांत ॥ १०३ ॥
अश्वमेध सोमयाग । अपार[१] संपादूनि[२] सांग[३] ।
दानमेघोदकें[४] माग[५] । याचकांचे मोडिले ॥ १०४ ॥
भद्रा[१] सुंदर पतिव्रता । तारुण्यकाल[२] प्राप्त होतां ।
संततिकामनेची लता । हृदईं वाढों लागली ॥ १०५ ॥

---

९८. १ तैसा नि खवर्ग; २ तवाज्ञां पु४.

९९. १ नरभूषणा गो ; २ न रुचे नि औं मुं.

१००. १ जे पु४, (–) नि औं मुं गो·२ ; २ जी औं पु ; ३ यालागीं नि ; ४ परिसिजे पु.

१०१. १ व्युषिताश्व नि (सं. म. भा.), दुषिताश्व गो·२, घुसिताश्व औं पु मुं ; २ पतिव्रता नि मुं, पातिव्रत्ये तं.

१०२. १ (–) नि मुं ; २ व्युषिताश्व नि ; ३ जिंकोनि नि ; ४ पद्वी नि ; ५–७ पुण्य जोडिलें जें नि ; ८ गाईजेतें नि.

१०३. १ न्यायें रक्षिली नि ; २ °विप्र नि मुं (स प्रसंप्रा).

१०४. १–२ यथाविध करूनि मुं ; २ संपादिले नि खवर्ग ; ३ चांग पु ; ४ °मेघोदकाचेनि औं ; ५ मार्ग नि औं पु मुं.

१०५. १ आरद्रा मुं ; २ तारुण्यकळा तं.

तेचि[1] काळीं अकस्मात । वसोनि[2] क्षयरोग[3] जाळियेआंत[4] ।
मृत्युव्याघ्रें[5] चपेटघात[6] । मारूनि प्राणें[7] घेतला ॥ १०६ ॥
प्रेत आलिंगूनि देख । भद्रा[1] करी दीर्घ शोक ।
ह्मणे प्राणेश्वरा दुःख । वैधव्याचें न सोसे[2] ॥ १०७ ॥
पुत्रहीन[1] पुरुषहीन[2] । ते संसारीं नाहींच[3] जाण ।
अमंगळ[4] प्रेता[5] समान[6] । विघ्न दृष्टी[7] जगातें[8] ॥ १०८ ॥
वंध्यत्व[1] आणि वैधव्य[2] । हेंचि[3] नारीतें प्रेतत्व ।
तींहीं रक्षावया जीवित्व । कारण कांहीं असेना ॥ १०९ ॥
कृपा करूनि प्राणनाथें । मजही न्यावें निज[1] सांगातें ।
ऐसें[2] ऐकोनि देहातीतें । वायुरूपें बोलिलें[3] ॥ ११० ॥
जयापरी आकाशवाणी । नातरी[1] झोटिंगमुखिंची ध्वनि[2] ।
तैसा आश्वासनाचा कानीं । शब्द पडिला प्रत्यक्ष ॥ १११ ॥
शोक न करीं[1] वो[2] पवित्रे । तुज मी[3] फळेन[4] सत्पुत्रें[5] ।
सांगेन तया[6] उपदेशमंत्रें[7] । वर्तणूक करावी ॥ ११२ ॥

---

१०६. १ ते ख रा ; २–४ क्षयरोगें झाला अंत नि , क्षयरोगें व्यापिला कांत औं ; ३–४ क्षयरोगी जाला कांत पु ; ५ °व्याधें औं पु ; ६ चपेटहात नि (स प्रसंप्रा) ; ७ प्राण नि पु·४ ख तं.

१०७. १ आरद्रा मुं ; २ सोसवे नि खवर्ग (साहवे मुं).

१०८. १ जे स्त्री औं ; २ संततिहीन औं पु ; ३ व्यर्थ औं ; ४ अमंगळा नि पु·४ ; ५ (–) नि खवर्ग ; ६ त्यासमान औं पु , समसमान नि रा गो·२ पु४ ख मुं ; ७ दृष्टीं नि ; ८ जनातें धु , देखीलें ख.

१०९. १ वंध्यात्व नि ; २ विधवात्व नि ; ३ तेंचि नि.

११०. १ जी नि औं पु मुं गो , हि पु४, (–) ख ; २ हें नि ख; ३ बोलिजे औं धु , बोलिला नि पु ख मुं गो.

१११. १ नाथ नि ; २ वाणी नि मुं.

११२. १ करितां औं पु ; २ ओ स , हो गो२ , (–) ख ; ३–४ मेळवीन ख ; ५ सुपुत्रें नि पु , सतपुत्रें गो·२ , सत्यपुत्रें तं ; ६–७ सित याचि परी पवित्रे ख.

अष्टमीचतुर्दशींत[1] जाण । प्रेतसंगीं करावें शयन ।
इतुकेन[2] तुझी कामना[3] पूर्ण । वरें होईल माझिया ॥ ११३ ॥
सांगीतलें तयाचि[1] रीती । शवासमवेत[2] पहुडली सती[3] ।
प्रेतसंगें[4] गर्भवती । ससवेळां[5] ते[6] जाली ॥ ११४ ॥
तिन्ही[1] शल्या[2] चत्वारि माद्रा[3] । पुत्रां प्रसवली ते भद्रा ।
कुरुकुळकुमुद्वतीचंद्रा[4] । चरित्र ग्रंथीं[5] ऐकिलें[6] ॥ ११५ ॥
संरक्षूनि विहिताचार । राहाटविं[1] जो[2] श्रेष्ठ विचार ।
उपदेशूनि कौळिकाचार । केविं मातें करविसी ॥ ११६ ॥
जीतां अथवा आलिया[1] मरण[2] । करावें तुझेंचि[3] आराधन ।
भाळीं[4] असेल तें आपण । फळ देईल स्वभावें ॥ ११७ ॥
पंडु ह्मणे वो[1] प्राणेश्वरी । अर्थ बोधिसी[2] सारोत्तरीं[3] ।
मृगशापाच्या[4] कारागारीं । काम माझा सिरकला[5] ॥ ११८ ॥
तो सुटावया[1] नाहीं यत्न । यालागीं मानीं[2] माझें वचन ।
ब्रह्मवीर्यें[3] कुळसंतान[4] । आपद्धर्मी[5] बोलिलें[6] ॥ ११९ ॥

---

११३. १ अष्टमींत चतु° धु तं; २ इतुकेनि नि पु४ रा; ३ वासना ख.

११४. १ त्या नि; २ °सहित नि धु तं, °सवें पु४ मुं; ३ रात्री ख; ४ °संगीं नि औं ख; ५ सात वेळां औं धु तं; ६ जे रा.

११५. १ तीन नि औं पु ख मुं धु गो२; २ शाल्व नि, शैल्या औं पु मुं धु रा; ३ मद्रां नि (मुद्रां स), मुद्रा औं पु ख; ४ कुरुकुळींकुमुद° रा गो·२; ५ अधिक ख; ६ ऐकिजे नि.

११६. १ राहविजे नि, राहाटी किजे रा गो·२, राहाटवीजे तं; २ तो नि रा तं, वो गो, हो गो२. खवर्गामध्यें ही ओवी नाहीं.

११७. १ मेलिया नि मुं, आलियां औं पु·४ तं, आलेया गो·२; २ जाण नि; ३ तुमचें गो२; ४ भला पु, भली औं.

११८. १ ओ स, (–) औं पु, हो गो२; २ बोलसी नि खवर्ग; ३ सत्योत्तरीं नि; ४ महाशापाच्या खवर्ग; ५ शिरकला नि.

११९. १ सुटाव्या ख; २ (–) ख; ३ °वीर्य नि ख, ब्राह्मणवीर्यें औं; ४ सुसंतान नि, कुळवर्धन औं, कुळसाधन पु; ५ आपद्धर्म नि, अपधर्मी ख मुं रा, आपधर्मी पु४ धु गो, अपधर्म औं, आपधर्में पु गो२; ६ बोलिजे नि खवर्ग.

आणीक ऐकें[1] निरोपण[2] । ब्रह्मयानें[3] श्रृजिले[4] वर्णावर्ण ।
तैं स्त्रियांतें सुखमैथुन । मुक्त केलें स्ववर्णीं ॥ १२० ॥
मागील युगाच्या[1] अवसरीं । स्वेछाचारें वर्तती नारी ।
धेनूवृषभाचिये[2] परी[3] । संततिदानीं[4] भलताही[5] ॥ १२१ ॥
तो आचार अद्यापवरी । उत्तरदक्षिणेमाझारीं[1] ।
वर्तत असे लोकाचारीं । कुरुपांड्यादि[2] मल्याळीं ॥ १२२ ॥
पुढां[1] विभांडकाचा पौत्र[2] । उद्दालकाचा ज्येष्ठ पुत्र[3] ।
श्वेतकेत[4] ऋषि पवित्र । तपोतेजें तेजस्वी ॥ १२३ ॥
तेणें वदोनि[1] शापशब्दा । केली इहलोकीं[2] मर्यादा ।
तैंपासूनि पुरुषप्रमदा । नेमें[3] वर्तों लागलीं ॥ १२४ ॥
पुत्रभ्रतारा देखतां । उद्दालकाची स्वरूप[1] वनिता ।
ब्राह्मणें बळात्कारें नेतां । मैथुनार्थ कामिकें[2] ॥ १२५ ॥
ते सशोक[1] क्षुधापीडित । नांगीकारें[2] मुरडी हात ।
येरू ताडण करीत नेत । धेनु[3] व्याघ्र[4] ज्यापरी ॥ १२६ ॥

---

१२०. १ येक पु·४ ख ; २ निरूपण नि ; ३ ब्रह्मयानें नि धु ; ४ सृजिले नि मुं तं.

१२१. १ युगाचा (चां) खवर्ग धु रा गो ; २ °चिया तं , °चेया रा ; ३ सरी पु४ ; ४–५ कुरुपाडियादि मल्याळीं पु·४ ख मुं , वर्तेति आदि मल्याळीं औं ; ५ बलउता गो२.

१२२. १ °दक्षणे° धु रा ; २ कुरुपांचाळदेशीं नि. ही ओवी खवर्गामध्यें नाहीं.

१२३. १ पुढें नि खवर्ग तं ; २ पुत्र पु४ ख मुं गो तं ; ३ सुत औं , पौत्र मुं ; ४ °केतु नि पु४ ख मुं , श्वेतकि औं , श्वेतक रा.

१२४. १ देऊनि ख , विंधोनि गो२ ; २ येलोकीं नि खवर्ग ; ३ नियमें धु तं.

१२५. १ सुरूप नि , रूप मुं ; २ कामिका नि , कामार्थें पु , ते काळीं औं.

१२६. १ सशोकें नि ; २ नांगीकारी नि ख ; ३ धेनूसि नि ; ४ व्याघ्रें गो·२ , व्याधें तं.

हें देखोनि ऋषिकुमर[1] । कोपें कोपला वैश्वानर ।
पिता ह्मणे स्थिर स्थिर । शांतिशस्त्र[2] सात्त्विका[3] ॥ १२७ ॥
सनातनधर्माचिये[1] राहाटी । नेमूनि[2] गेलासे[3] परमेष्टी ।
तूं कां हृदय[4] करिसी[5] कष्टी । अवलंबूनि कोपातें ॥ १२८ ॥
विधिवेदाचिया वचना । आचार[1] प्रमाण यया[2] जना ।
तुवां कोप केलियां[3] कोणा[4] । मार्ग मोडे सांग पां[5] ॥ १२९ ॥
ऐकोनि[1] उद्दालकाची वाणी । पुत्र क्षोभला[2] चौंगुणी[3] ।
ह्मणे चळला[4] पद्मयोनी । विवेकशून्य चौंतोंडा[5] ॥ १३० ॥
वंशज[1] होय[2] कर्दमाचा । पंकावलिप्त[3] विचार[4] वाचा ।
ह्मणोनि[5] कश्मळ[6] आचाराचा[7] । प्रचार[8] केला[9] लौकिकीं ॥ १३१ ॥
कन्यागमनिया[1] पापिष्ठा । कोणें दिधलीसे[2] प्रतिष्ठा ।
भ्रष्टाचार प्रमाण भ्रष्टा । मान्य शिष्टां[3] तो[4] नव्हे[5] ॥ १३२ ॥
जो अमार्गीं लावी लोक । तो तवं मूर्खांचा नायक ।
सृष्टिरचनेंत[1] अविवेक । अपार दृष्टी देखिजे[2] ॥ १३३ ॥

---

१२७. १ ऋषीचा कुमर नि ; २ शांत होईं नि, शांतिस्वस्त गो·२, शांतशास्त्र औं पु, शांतिशस्त्रा ख, शांतशस्त्रा पु४ ; ३ सारिखा पु४.

१२८. १ संतानधर्मांचिया नि, धर्मांची हे तं ; २ नियमूनि धु तं ; ३ नि औं मुं ; ४–५ करिसी हृदय गो तं.

१२९. १ तेंचि औं ; २ जालें औं, या नि खवर्ग ; ३ केलिया नि औं ख मुं गो·२ ; ४ जाणा नि ; ५ बा तं.

१३०. १ आयकोनि नि ; २ कोपला नि खवर्ग ; ३ चतुर्गुणी औं, चहुंगुणी रा ; ४ चेवला धु ; ५ चौतोंड्या नि.

१३१. १ वंश गो·२ ; १–२ वंशडोहो औं पु·४ ; ३ वंशडाहो ख मुं ; ३–४ पंकावली त्याची नि ; ५ म्हणोनियां नि ; ६–७ कश्मलाचा नि, कश्मळाचा खवर्ग ; ७ भारवाचा धु, भाराचा तं ; ८ विप्राचार पु, आचार औं मुं, वीचारु ख ; ९ मानिला औं.

१३२. १ °गमनियां स गो२, कंन्या° औं ख मुं, कंन्यागमनियां पु४ धु ; २ दिधली नि औं पु ख रा ; ३ श्रेष्ठा नि, भ्रष्ट ख ; ४–५ तुज नव्हती पु, पैं नव्हती औं, तूं थेक ख, असेना मुं ; ५ नोहे रा गो२, कैसा पु४.

१३३. १ सृष्टिरचनें नि ; २ देखिला औं पु.

राज्यीं[1] स्थापिलीं[2] वर्णहीनें[3] । भिक्षेसि लाविलीं[4] ब्राह्मणें[5] ।
ऐसियाचें[6] वचन[7] कोणें[8] । मान्य कीजे[9] सांग पां ॥ १३४ ॥
अनाचार वदेल[1] वेदु[2] । तोही जाण[3] विवेकमंदु[4] ।
निषेधपंथें[5] लोक[6] अंधु[7] । जेणें नरकीं लोटिला[8] ॥ १३५ ॥
मिथ्या स्वर्गसुखाचे[1] आर्ती[2] । पशु मारवी[3] ब्राह्मणाहातीं ।
तया हिंसकाच्या[4] युक्ती । ठेवी नावेक परौतया[5] ॥ १३६ ॥
आजपासूनि पराव्या[1] पुरुषें[2] । परस्त्री[3] लक्षितां[4] अभिलाषें[5] ।
मैथुनचुंबनें[6] आंगस्पर्शें । अनुमोदन भोगेछा[7] ॥ १३७ ॥
अयोनिकुयोनिपरक्षेत्रीं[1] । जो बीज प्रेरील[2] अनाचारी[3] ।
तो म्यां दिधला दोषकारी[4] । दंडावया सुबद्ध[5] ॥ १३८ ॥
साटी[1] सहस्र वरुषेंवरी । यातना भोगी[2] नरकघोरीं[3] ।
अपकीर्ति[4] घेवोनि शिरीं[5] । हाणी पावे सर्वस्वें ॥ १३९ ॥

---

१३४. १ राज्ीं औं पु४ मुं धु रा गो२ ; २ स्थापिले नि , स्थापीला ख ; ३ °हीन नि पु४ ख ; ४ लाविले नि मुं ; ५ ब्राह्मण नि मुं रा ; ६ ऐसियाची नि पु·४ मुं ; ७ वचनें नि खवर्ग ; ८ कोण नि ख मुं रा ; ९ करील नि.

१३५. १ वदला नि ; २ वेद नि ख रा गो·२ ; ३ जाणावा मुं ; ४ °मंद नि ख रा गो·२ ; ५ निषेधपथें नि, निषिद्धपंथें औं पु , विषयपंथें गो·२, निषेधमत्तें मुं ; ६ केला औं पु ; ७ अंध नि ख रा गो·२ ; ८ लोटिले नि गो·२ ख , लोटिलें औं पु·४. नि मध्यें १३५ व १३६ ओव्यांची अदलाबदल आहे.

१३६. १ °सुखाची नि औं पु ख मुं ; २ आर्ति रा , आर्थी धु , प्राप्ति ख ; ३ मारावे ख ; ४ हिंसकाची नि ; ५ परौती नि.

१३७. १ परके नि , पारिखे पु४ ख गो , पारख्या गो२ तं , पारखा मुं , पर औं , (–) पु ; २ निःशेषें पु , स्त्रियेसी औं ; ३ जो औं ; ४ लक्षील औं , (–) ख ; ५ अभिळासे ख धु ; ६ मैथुन चुंबन नि ; ७ भोगइच्छा नि,

१३८. १ सुयोनीं कुयोनीं पर° नि ; २ टाकी नि (टांकी स) ; ३ अविचारी नि ; ४ दोषकरीं नि पु४ , दोषाकारी पु गो·२ , दोषागारी औं ख ; ५ सुबद्धा नि, सुध पु४ , बुधु ख.

१३९. १ साठी नि रा तं ; २ भोगूनि नि पु , भोगील औं ; ३ नरकीं घोरीं नि (स प्रसंप्रा) ; ४ अकीर्ति औं ; ५ लोकांतरीं औं , करीं पु४ , शरीरीं धु तं.

पतिव्रतें[1] वर्तली[2] नारी । तीसि मान्यता[3] चराचरीं ।
उमेरमेचिये सरी । अक्षय[4] लोकीं[5] सुख[6] भोगी[7] ॥ १४० ॥

जितेंद्रिय सदाचारी । जननीसमान ज्या[1] परनारी ।
तो[2] हरिहरांचिये सरी[3] । पूज्य[4] होय[5] सुरनरां[6] ॥ १४१ ॥

चहूं वर्णाचिया नारी । येके[1] पुरुषें[2] वराव्या घरीं ।
हेही[3] वचनें[4] लोकाचारीं । लोपतील[5] मद्वाक्यें[6] ॥ १४२ ॥

ममाज्ञेची[1] अलोट सीमा । भंगूं न सके वेदब्रह्मा[2] ।
तया श्वेतकेतूचिया नेमा[3] । अद्यापि लोकीं पाळिजे ॥ १४३ ॥

असो हे[1] सांप्रत[2] रचिली[3] राहाटी । परंतु आपद्धर्म[4] संकटीं ।
उपाय बोलिलासे श्रेष्ठीं । तो तुवां प्रस्तुत करावा[5] ॥ १४४ ॥

सूर्यवंशीं सौदास[1] नृपति । अंगना तयाची मदयंती[2] ।
उपदेशूनि वसिष्ठाप्रति । पाठविली शयनार्थ ॥ १४५ ॥

त्याचेनि वीर्यें जन्मला कुमर । अस्मकनामा[1] वंशधर ।
प्रस्तुत हाचि[2] शिष्टाचार[3] । प्रमाण तुवां करावा ॥ १४६ ॥

---

१४०. १ पतिव्रता नि ; २ वर्ते जी नि ; ३ मान्य ख गो ; ४–७ पुज्य होय सुरनरां गो२.

१४१. १ (–) औं पु४ ; २ तोही नि ख मुं ; ३ शिरीं औं पु ख मुं धु ; ४ मान्य नि ख ; ४–६ अक्षय लोकीं सुख भोगुं गो२ ; ६ सुरवरां नि औं मु.

१४१. १ एकें नि ; २ (+) न नि ; ३ हेंही नि , हेचि मुं रा , हें औं पु ; ४ नचले नि ; ५–६ पूज्य होय सुरवरां मुं.

१४३. १ ममाज्ञा हेचि नि ; २ ईशब्रह्मा औं , देवब्रह्मा गो·२ ; ३ नियमा धु तं.

१४४. १–३ सत्यचि मुं ; ३ (–) ख ; ४ आपधर्म पु·४ औं धु गो·२ = ५ करणें ख.

१४५. १ चोळ औं , चैद्य पु , सौदा पु४ ख , सौंदर्य धु २ दमयंती औं पु मुं रा , मदन्वती गो·२.

१४६. १ अश्मक° नि तं गो२ , आश्वकुनावें पु४ , कुष्मक° रा २ हा औं पु४ गो·२ ; २–३ हा श्रेष्ठाचार नि.

आतां न बोलें[1] बहुसाल युक्तीं[2] । संशय दवडूनि चित्तीं[3] ।
माझें वचन मानूनि[4] प्रीती । संतान करीं[5] ऋषिवीर्यें ॥ १४७॥
कुंती ह्मणे ऐक भावार्थ । प्रकटूं[1] नये निज गुह्यार्थ ।
तथापि संकटहरणार्थ[2] । रहस्य लागे बोलणें ॥ १४८ ॥
कुमारीदशे[1] नव्हतां[2] लग्न । तातसदनीं सुखसंपन्न ।
असतां पितयाचें आज्ञावचन[3] । होतें जालें मजप्रति ॥ १४९ ॥
अतिथींचें आतिथ्य करणें । वसनें[1] धनें[2] भोजनपानें[3] ।
तोषवूनि[4] प्रसाद घेणें । आसीर्वाद तयांचा[5] ॥ १५० ॥
तेथें दुर्वास[1] देवमूर्ति[2] । वस्तीसि पातला[3] सहजगती[4] ।
तो[5] म्यां[6] तोषविला[7] भक्ती । प्रसन्न जाला कृपाळू[8] ॥ १५१॥
तेणें बीजाक्षरपूर्वक । दिधलें मंत्राचें[1] पंचक ।
अभिचारयुक्त तात्कालिक[2] । फळ देतील[3] उच्चारें[4] ॥ १५२ ॥
येणें मंत्रें गुणैकरासी[1] । जें[2] जें[3] दैवत[4] आव्हानिसी ।
तें[5] तें[6] येऊनि सीघ्रतेसीं[7] । फळ देईल पुत्राचें ॥ १५३ ॥

---

१४७. १ बोलावें नि तं, बोलावी धु ; २ युक्ती खवर्ग धु गो·२ तं ; ३ चीतिं पु४ मुं ; ४ मान नि ; ५ संपादिं औं.

१४८. १ प्रगटूं नि औं पु मुं तं, प्रघटूं गो२ ; २ °हरण येथ धु रा, °हरण हेत तं.

१४९. १ °दशा नि ; २ नवतां रा गो२, नव्हींता तं ; ३ आज्ञापन गो·२.

१५०. १ वसन औं पु तं ; २ धन औं तं ; २–३ भोजनें धनेमानें मुं ; ४ वोपुनी धु तं ; ५ ऋषीचा औं.

१५१. १ दुर्वासा नि ; २ वेदमूर्ति नि पु४ ; ३–४ पावला शीघ्रगती औं पु; ५–७ तुष्टविला तो म्यां धु तं ; ६ तोषवितां पु४ रा गो२ ; ८ कृपाळ रा गो·२ तं.

१५२. १ (–) पु४ ; २ तत्काळिक औं ख मुं गो तं ; ३ देती खवर्ग गो·२ रा ; ४ उपचारें औं पु.

१५३. १ °राशी नि औं मुं तं ; २–४ जे जे देवता ख ; ५–६ ते ते पु४ ख धु रा तं ; ७ शीघ्रगतीसी नि.

सत्य मिथ्या हे[1] प्रतीति । पाहावया[2] स्मरिला[3] गभस्ति ।
तेणें येऊनि सत्वरगती[4] । वीर्यप्रसाद वोपिला ॥ १५४ ॥
सूर्यवीर्यें लावण्यमूर्ति । कर्ण जन्मला उदारकीर्ति ।
लोकशंकेभेणें[1] नृपति । गंगाजळीं सांडिला[2] ॥ १५५ ॥
राधावल्लभ किरातकुळीं । पुत्रस्नेहें[1] त्या प्रतिपाळी ।
तो राधेय[2] धनुर्धर[3] बळी[4] । तया[5] घरीं[6] वाढतसे[7] ॥ १५६ ॥
जाणोनि पुढिल्या[1] भविष्यातें । मंत्रपंचक[2] वोपिलें मातें ।
ऐसें आतां जाणावें[3] चित्तें[4] । येणें काळें यथार्थ ॥ १५७ ॥
अनुचिष्ट[1] उरले[2] मंत्र[3] च्यारी । ते[4] मी[5] जपें[6] हृदयांतरीं[7] ।
अभय[8] देसी[9] आपुल्या करीं । आणि[10] आज्ञा[11] स्वमुखें[12] ।१५८।
तरी[1] मी जपोनि[2] तात्काळिक । दावीन दिव्य पुत्रांचें मुख ।
श्रवणें पंडु पावला सुख । ते[3] दृष्टांता[4] नाकळे[5] ॥ १५९ ॥
हृदई[1] आळिंगोनि[2] प्रेमें[3] । पाठी थापटी[4] सुखसंभ्रमें[5] ।
ह्मणे मी आजि संसारश्रमें[6] । सांडवलों[7] यथार्थ ॥ १६० ॥

---

१५४. १ (–) औं पु ; २ (+) म्यां पु गो२ तं , पाहाव्या ख गो ; ३ स्मरला नि , स्मरल्या म्यां पु४ , स्मरिला म्यां धु ; ४ शीघ्रगती नि गो , त्वरित गती गो२.

१५५. १ °शंकाभयें नि ; २ टाकिला नि खवर्ग (टांकिला स).

१५६. १ पुत्रस्नेहें नि पु मुं गो२ तं; २ राधयो औं पु ; ३–४ धनुर्बळी औं पु मुं ; ५–६ तयाचे पें औं ; ७ वाढत नि पु४, वाढतु औं पु ख मुं.

१५७. १ पुढील नि औं, पुढें धु ; २ मंत्र पांच औं पु ; ३ जाणवलें ख मुं , जाणिजे जी औं , जाणवि गो२ , जाणवे रा तं ; ४ चीतें पु४ ख.

१५८. १ अनुष्ठिले नि , अनुछिष्ट औं , अनुच्छिष्ट तं ; २ (–) नि औं ख; २–३ मंत्र उरले पु४ गो; ४–५ उरले औं ; ६ जपेन नि पु४ मुं धु गो२; ७ हृदयाभीतरी धु ; ८ आमे पु४ ; ९ देसील नि मुं धु , द्याल पु ; १०–१२ आज्ञा वंदीन नृपाळा औं ; १२ स्वमुखेंसि धु तं, स्वमुखेंचि गो२.

१५९. १ जरी पु४ ; २ जपेन पु४ धु ; ३ तें नि औं पु मुं रा ; ४–५ नाकळे दृष्टांतें नि औं पु·४ , नाकळे दृष्टांता ख मुं.

१६०. १ हृदयीं नि औं पु ; २–३ प्रेमें आलिंगूनि नि ; ४–५ सुखसंभ्रमें थापटोनि नि ; ६ °श्रमापासूनी नि ; ७ सुटलों जाण नि.

आजि अदृष्टरेखा नीट । जाली ईश्वरकृपा[1] प्रकट ।
संतमहंत सेविले श्रेष्ठ । तें पुण्य फळलें[2] या रूपें ॥ १६१ ॥
दरिद्री आटतां[1] पृथ्वीआंतु[2] । दृष्टी न पडे लोहधातु[3] ।
त्यासि कनकाचा पर्वतु[4] । गृहांगणीं[5] सांपडला[6] ॥ १६२ ॥
मारवाडीं[1] लागोनि[2] उष्ण[3] । प्राण जातां मागे जीवन ।
त्यावरी अमृताचा[4] घन[5] । गगनींहूनि[6] वर्षला ॥ १६३ ॥
तैसें संतुष्ट माझें मन । न करीं अनुमान[1] व्यवधान[2] ।
मंत्रोच्चारें[3] रविनंदन । धर्मराजा आव्हानीं[4] ॥ १६४ ॥
येरी सारूनि गंगास्नान[1] । वेढूनियां[2] धौत[3] वसन ।
करूनि प्रदक्षणा[4] नमन । भर्तारातें[5] आवडी ॥ १६५ ॥
राहोनियां विजनस्थानीं । आदरें[1] जोडूनि[2] पाणी ।
मंत्रोच्चारें दंडपाणि । आव्हानिला समर्थ[3] ॥ १६६ ॥
भास्करातुल्य[1] तो भास्करी । कनकवर्ण कनकांबरीं ।
कनककिरीट शोभे सिरीं । कनकांगदें[2] शोभित[3] ॥१६७ ॥

---

१६१. १ °कृपें नि ; २ फळे नि.

१६२. १ अटतां नि ख तं ; २ °आंत धु रा गो·२ तं ; ३ °धात धु रा गो तं ; ४ पर्वत धु रा गो·२ तं ; ५ ग्रहांगणीं धु पु४ ख मुं रा गो२ ; ६ पातला धु.

१६३. १–२ मार्ग वोलांडितां औं पु ; ३ तान्हे पु, ताहान औं ; ४–५ तत्काळ अमृतघन नि ; ६ गगनाहूनि नि औं.

१६४. १ अळुमाळ नि (स प्रसंप्रा) ; २ वेवधान औं पु·४ ख धु गो·२ ; ३ मंत्रोच्चारीं नि, मित्रोधारीं पु४; ४ आव्हानिला औं पु.

१६५. १ गंगाश्नान पु·४ ख गो ; २ वेष्टुनियां औं धु; ३ वधु पु , धूत ख रा गो तं , विधुत मुं, शुभ्रयुत धु ; ४ प्रदक्षिणा नि गो२ तं ; ५ भ्रतारातें नि औं पु मुं गो तं.

१६६. १–२ जोडोनियां औं पु; २ (+) उभय नि ; ३ यथार्थ औं पु.

१६७. १ भास्करतुल्य पु४ ; २ कनकांगादि धु रा गो२ , कनकांबरें मुं, कनकागंधी गो, दिनकरी औं; ३ तो प्रगटला औं, मंडित ख, भूशणें धु, शोभती नि , शोभत पु·४ मुं गो. पु४ मध्यें चरणक्रम ३–२.

हस्तकीं[1] मिरवे कनकदंड । कनककुंडलांचा[2] जोड ।
पद्कमाळेचा[3] उजेड[4] । दीन[5] करी[6] दिवसातें[7] ॥ १६८ ॥
स्मरण करितां कुरुभामिनी । पुढां[1] सन्मुख[2] दंडपाणि ।
देखतां भाळ ठेवी[3] चरणीं । देहदाना उदित[4] ॥ १६९ ॥
अंगसंगें[1] अमोघ रेत । वोपितां तात्काळिक[2] तेथ[3] ।
सत्यरूप[4] सत्यव्रत[5] । युधिष्ठिर जन्मला ॥ १७० ॥
गगनीं गर्जली[1] आकाशवाणी । सार्वभौम[2] भूप हा[3] धरणीं ।
दयाशीळ सत्यवाणी । पुण्यश्लोक धर्मात्मा ॥ १७१ ॥
सगर्भ[1] असतां सुबळकुमरी[2] । वर्ष येक लोटल्यावरी ।
धर्मराज[3] वनगव्हरीं[4] । कुंतीजठरीं जन्मला ॥ १७२ ॥
तिथी वार नक्षत्र योग । शुभ करण[1] वेळा सांग ।
जन्म पावला सभाग्य । सभाग्य[2] कर्ता[3] वंशातें[4] ॥ १७३ ॥
पंडु ह्मणे वल्लभे इष्ट[1] । पुत्र लाधलों[2] क्षत्रज्येष्ठ[3] ।
रणश्रेष्ठ[4] बळवरिष्ठ[5] । द्वितीय पुत्र प्रसवें कां ॥ १७४ ॥

---

१६८. १ हातींकीं औं, हस्तीं गो·२ ; २ कर्णी कुंडलांचा गो मुं, कनकांगदें कुंडल औं, कंकणकुंडलाचा रा; ३ पद्कमाळांचा नि, पद्कमळांचा पु ; ४ उजीयेड पु·४ धु गो·२ ; ५ हीन पु४ ; ५–७ नभ भूगोळु योज्वळित औं ; ७ दिसताहे ख. औं मध्यें चरणक्रम २–१.

१६९. १ पुढें नि ख; २ उभा औं; ३ ठेविला औं मुं ; ४ उद्यत गो रा तं, उद्धत गो२.

१७०. १ °संग नि पु४ ; २ तात्काळ नि तं ; ३ देख धु ; ४ सत्यस्वरूप नि ; ५ सत्यवंत औं पु. सत्यरूप धु.

१७१. १ गर्जती पु·४ , गर्जुन ख , गर्जे नि औं मुं ; २सर्वभोम पु४, ख, सार्वभोम गो·२; ३ (–) औं पु.

१७२. १ (–) पु४, गर्भिणी औं; २ °कुमारी पु रा ; ३ °राजा औं पु ख गो ; ४ °गव्हारीं ख गो·२ , °गंव्हरीं पु ४ तं.

१७३. १ कर्म औं पु मुं, कर्ण पु४ ख ; २–३ कर्ता होय ख ; ३ करी औं पु, वार्ता पु४ ; ४ वौंशातें धु गो२.

१७४. १ इष्टे पु·४ ख ; २ लाधला पु गो, लाभलों तं; ३ क्षेत्र° पु रा गो तं, वो ज्येष्ट औं, क्षेत्री वरीष्ट ख, क्षत्रश्रेष्ट धु; ४–५ रणीं श्रेष्टबळ वरिष्ठ नि, रणजय बळवरिष्ठ औं पु, रणजेष्ट बळवरिष्ठ पु·४ ख गो·२ रा.

अवश्य ह्मणोनि[1] ते यादवी । भर्तारआनंदवनमाधवी[2] ।
वायुदेवातें[3] सादवी[4] । बीजमंत्रें करूनियां ॥ १७५ ॥

मंत्रोच्चारणें[1] तात्काळ । प्रत्यक्ष जाला[2] देव[3] अनिळ ।
ह्मणे घेई इछिलें फळ । मजपासाव सभाग्ये[4] ॥ १७६ ॥

सुरतानंदें अमोघ तेज[1] । कुंतीजठरीं[2] देवताबीज[3] ।
पडतक्षणीं[4] विशाळभूज । महापुरुष निपजला[5] ॥ १७७ ॥

बाळत्व[1] अवगला[2] महामेरु । गौरवर्ण अतिसुंदरु ।
धैर्यबळाचा[3] सागरु । सूर्य तैसा[4] तेजस्वी ॥ १७८ ॥

मातृहस्तींहूनि[1] निष्टलें[2] । उपजत बाळ तळीं पडिलें[3] ।
तेणें पाषाणशिळेचें[4] जालें[5] । चूर्ण पिष्ट तात्काळीं[6] ॥ १७९ ॥

टाहो फोडितां बाळक । सिंहगर्जनेसारिखी[1] हाक[2] ।
ऐकोनि माता अतिसाशंक[3] । भयें कांपे थरथरां[4] ॥ १८० ॥

---

१७५. १ म्हणे नि पु४ ; २ भ्रतारआनंद° नि मुं गो२, भर्तार-अनुमोदन° औं, भर्तारअनुवादन ते माधवी पु ; ३ वसुदेवातें पु·४ ; ४ आठवी औं, साधवी पु४ गो·२.

१७६. १ मंत्रोच्चारें ख मुं ; २–३ आला औं पु ; ४ सभाग्य धु गो , सभाग्यें पु४ गो२.

१७७. १ रज नि खवर्ग ; २ कुंतीउदरीं नि औं पु·४ ख , कौंतीगर्भी मुं ; ३ ठेवितां बीज नि ; ४ पडतांक्षणीं नि पु मुं , पडतांक्षिणी ख ; ५ निफजला औं पु , जन्मला धु , निर्मला तं

१७८. १ बळत्वें नि पु , बळित्वें औं ; २ आगळा नि औं पु ख मुं ; ३ महाधैर्याचा औं ; ४ जैसा रा गो. औं पु मध्यें १७८ व १७९ ओव्यांची अदलाबदल आहे.

१७९. १ °हस्तांतून मुं ; २ निष्टला नि; ३ पडला नि ; ४ शिळेचे औं; ४–५ °शिळेचा झाला नि ; ६ तात्काळ पु·४ मुं, तत्काळ औं, तत्काळीं धु गो तं.

१८०. १ °गर्जनें मारिली पु , °गर्जनें मारी औं ; २ हांक नि ; ३ साशंक पु४ मुं; ४ थरथरा पु४ ख मुं तं.

तिसी शतशृंगनिवासी । अभय देती[1] मुनि[2] तापसी ।
ह्मणती जन्मला तुझिये कुसी । पुराराति निजांशें[3] ॥ १८१ ॥
गगनभेरी अति[1] अद्भुत[2] । गर्जे[3] तैसा देवदूत ।
ह्मणे रे[4] भूचर हो[5] समस्त । वाक्य परिसा देवांचें ॥१८२॥
कुंतीजठरीं जन्मला बाळ । दैत्यराक्षसां[1] वैरियां[2] काळ ।
याचिया बळा ब्रह्मांडगोळ । तुळितां उणा अपाडें[3] ॥ १८३ ॥
दशसहस्रकुंजरबळी[1] । सर्प जिंतिल[2] पाताळीं[3] ।
याचेनि सुहस्तें[4] वनमाळी । भार फेडील महीचा[5] ॥१८४ ॥
सुवर्णधारा[1] घन[2] अमृतीं[3] । वर्षे[4] शतशृंगपर्वतीं ।
हस्तनापुरीं[5] उल्कापातीं[6] । पांसुमेघें[7] पीडित[8] ॥ १८५ ॥
असो वर्षानंतरें जाण । आव्हानिला[1] देव[2] पवन[3] ।
त्याचेनि[4] वीर्यें[5] भीमसेन । जन्म पावला या रीती ॥ १८६ ॥
जिये[1] दिवसीं भीमसेन । वनामाजी पावला जनन ।
तेचि[2] दिवसीं[3] दुर्योधन[4] । हस्तनापुरीं[5] जन्मला[6] ॥ १८७ ॥

---

१८१. १ वोपिती औं ; २ ऋषि खवर्ग ; ३ या नांवें नि.

१८२. १–२ अत्यद्भुत औं पु·४ , अद्भुत ख मुं गो·२; ३ गर्जत नि ; ४ (–) नि ख मुं , हा पु४ ; ५ (–) औं पु गो.

१८३. १–२ °राक्षसासी धु ; ३ अपाडे नि तं , अपाड ख.

१८४. १ दाहा सहस्र° धु ; २ जिंकील औं पु४ धु , जिंतेल गो·२, जिंकेल तं ; ३ पायातळीं गो२ ; ४ हातें नि , हस्तें खवर्ग ; ५ पृथ्वीचा नि खवर्ग.

१८५. १ स्वर्णधारा नि, अमृतधारा औं; २–३ घनामृतीं नि, घनांवरी औं, गुणअमृती मुं ; ४ वर्षत औं धु, वरुषे रा गो·२ ; ५ हस्तिना° नि औं तं (स प्रसंप्रा); ६ मेघपातीं पु, विपरिती औं; ७–८ पाषाण मेघ पाडीत नि , मेघपाशीं पीडिजे औं , पाशमेघीं पीडिती पु·४ , पाशमेघें पीडित ख मुं.

१८६. १ आव्हानितां नि , आव्हानुनि खवर्ग ; १–३ पुढारें परिसें निरोपण धु तं ; ४–५ वायुपुत्र धु तं.

१८७. १ जे नि खवर्ग ; २–४ पंडु ह्मणे धन्य धन्य खवर्ग ; ५ हस्तिना° नि (स प्रसंप्रा) ; ५–६ मृत्यलोकीं मी येकु खवर्ग.

पुत्र अवलोकितां जाण । आवडीन[1] पुरती[2] उभय नयन[3] ।
पंडु म्हणे धन्य धन्य । मृत्यलोकीं[4] मी येक ॥ १८८ ॥
पुढति[1] ह्मणे अंगने[2] ऐक । समर्थ[3] अमरांचा नायक ।
मघवा भगवान[4] सम्यक्[5] । आराधनें[6] तोषवीं ॥ १८९ ॥
वर्षपर्यंत[1] खडतर तप । मींही आचरेन निःपाप[2] ।
तूंही नियमाचा[3] नंदादीप । व्रतस्थ[4] होऊनि[5] जागवीं ॥ १९० ॥
उभा[1] राहोनि[2] येक चरणीं । उर्ध्व[3] जोडूनि[4] उभय[5] पाणी[6] ।
भार्येसहित अनुष्ठानीं । वर्ष येक वर्ततां[7] ॥ १९१ ॥
देवाधिदेव शचीरमण[1] । कृपेनें पातला[2] सहस्रनयन ।
ह्मणे मानवमानिनी[3] कवण । इछा वर्ते सांग[4] पां[5] ॥ १९२ ॥
येरी विनवी त्रैलोक्यदेवा । दाखवीं पुत्रनिधानठेवा ।
जो कां देवा आणि मानवां-। हूनी आगळा सर्वार्थी[1] ॥ १९३ ॥
देवकीकौसल्येचें उदर । तयाचि[1] समान[2] माझें जठर ।
ऐसिये कीर्तीचा[3] शृंगार । लेववीं मातें समर्था[4] ॥ १९४ ॥

---

१८८. १–२ तुपरेती रा तं; ३ भुवनें रा; ४ मृत्युलोकीं नि. ही ओवी खवर्गांमध्यें नाहीं.

१८९. १ पुडति औं पु·४, पुढें गो, पुणति गो२; २ वाम्रमु औं पु; ३ समस्त नि खवर्ग; ४ भगवान् नि; ५ साम्यक नि, रम्यक औं पु; ६ आराधनीं नि, आराधुनी खवर्ग.

१९०. १ वरुष° गो·२, °परीयंत धु; २ निष्पाप नि; ३ नेमाचा नि ख गो२; ४–५ व्रतस्थेंसी औं.

१९१. १–२ ऐसें बोलोनि धु तं; ३–५ उभा उर्ध्व जोडूनि धु तं; ३–६ क्रूर तप करूनि औं; ७ वर्तला नि ख.

१९२. १ भगवान ख; २ पावला नि खवर्ग (पु४ प्रसंप्रा); ३ मनी पु, मानी तुज औं, मांननी पु४ ख; ४–५ मानसीं नि.

१९३. १ सर्वथा नि.

१९४. १ तैसेंच नि पु४ ख, तैसें औं पु; २ मानीं नि खवर्ग; ३ कांतीचा रा; ४ सर्वथा औं पु·४ गो.

शक्र ह्मणे वो[1] शुभानने । बोलसी त्याहूनि विशेष गुणें ।
पुत्र देईन[2] जयाचे[3] तुळणे[4] । विष्णुचि[5] येक उपमावा ॥ १९५ ॥
ऐसें बोलोनि[1] परम प्रीती । आळिंगूनि[2] स्वानंदरती ।
संपादितां पवित्रमूर्ति[3] । नरेश्वर निपजला[4] ॥ १९६ ॥
द्विधा[1] जाला इंदिरावर । येक नारायण येक[2] नर[3] ।
तो अर्जुन महावीर । कुंतीजठरीं जन्मला[4] ॥ १९७ ॥
गंभीरगिरा आकाशवाणी । भविष्य प्रकटी[1] जगाचे[2] कर्णीं ।
ह्मणे आश्रमवासीय मुनि[3] । आणि भूतेंहि[4] परिसतु[5] ॥ १९८ ॥
शक्रवीर्यें[1] कुंतिकुमर[2] । पांडवेय[3] तृतीय[4] वीर ।
याचे तुळणे पैं[5] झुंझार । भुवनत्रयीं असेना ॥ १९९ ॥
विशेष कार्तवीर्ये[1] बळा । सिब्रीहूनि[2] दानागळा[3] ।
जामदग्न्यातुल्य[4] तेजाळा । प्रतापतेजें तेजस्वी[5] ॥ २०० ॥
खांडव[1] देउनियां दाना । तृप्त[2] करील हुताशना ।
पाळूनि देवेंद्राची[3] आज्ञा[4] । निवातकवचा[5] वधील ॥ २०१ ॥

---

१९५. १ (–) औं गो२ ; २ घेईं नि ; ३ त्याच्चिये पु·४ ख मुं गो ; ४ तुळणें नि गो२ तं (स प्रसंप्रा) ; ५ विष्णु नि पु रा.

१९६. १ वदोनि औं ; २ आलिंगनें नि ; ३ आनंदमूर्ती नि ; ४ निफजला औं पु.

१९७. १ दुजा ख ; २–३ (–) पु४ ; ४ अवतरला नि.

१९८. १ प्रगटी नि, करी पु, कथी औं, ऐकवी मुं ; २ जनाचे नि, जगाचा (चां) खवर्ग (ख प्रसंप्रा) धु तं रा ; ३ मनि पु४; ४ भूतें नि खवर्ग ; ५ परिसोत नि.

१९९. १ °वीर्य नि रा तं ; २ कौंतीकुमर पु४ मुं ; ३ पांडवामाजी नि, पांडव औ पु·४ ख, पांडवेश मुं ; ४ त्रितिय पु·४ ख मुं धु गो·२ ; ५ (—) नि औं ख धु, जै गो·२.

२००. १ कार्तिकवीर्य नि, कीर्तिवीर्य पु धु गो२, तिर्थवीर्य पु४ ; २ शिबीहूनि नि ; ३ दानें आगळा औं पु ; ४ जमदग्नितुल्य नि औं पु ख मुं, जमदाग्न्यातुल्य पु४; ५ तपस्वी मुं.

२०१. १ खांडववन नि औं, खांडौवन गो, खांडोवन पु ; २ तृप्ती मुं गो२ तं, त्रुप्त धु गो; ३–४ देवेंद्रवचन पु; ५ °कवच नि, निवांत° पु४ ख गो२ तं, निवांतकवच पु मुं गो.

संग्राम करूनि अत्यद्भुत[१] । संतोषवील[२] गिरिजाकांत[३] ।
प्रसाद पावेल पाशुपत । महाअस्त्र ते[४] काळीं[५] ॥ २०२ ॥

विष्णुतुल्य विष्णुमित्रु । नाहीं[१] करील दुर्जन शत्रु ।
ध्वजीं बांधील[२] वातपुत्रु[३] । महारुद्र प्रतापें[४] ॥ २०३ ॥

येके[१] आज्ञेचां[२] दांवणीं । भूपाळ वृषभांचिया श्रेणी ।
बांधोनि[३] करभाराच्या[४] गोणीं[५] । वाणिज्येसाटीं[६] वाहावील ।२०४।

ऐसें ऐकोनियां वचन । पंडु कुंती[१] तापसजन ।
सुख पावले तेणें गगन । भरूनि सांडे[२] सागरीं ॥ २०५ ॥

गगनीं दाटलीं विमानें । वर्षाव मांडिला[१] सुमनघनें[२] ।
दिव्य[३] परिमळाचेनि पवनें[४] । विश्व केलें करंडी[५] ॥ २०६ ॥

देवदुंदुभीचे[१] नाद[२] । तेणें व्यापिलें[३] विष्णुपद[४] ।
गंधर्व गायनीं सुस्वाद[५] । अमृताचा[६] लोटिती[७] ॥ २०७ ॥

---

२०२. १ अद्भुत नि ख मुं; २ तोषवील नि औं; ३ उमाकांत औं; ४–५ तेजाळ धु तं.

२०३. १ नाहींच औं मुं धु; २ बसवील नि, बैसेल पु, बाधेल ख मुं गो; ३ वायुपुत्र मुं गो२; ४ प्रतापी नि औं पु तं.

२०४. १ एक नि पु४ ख मुं रा; २ आज्ञेच्या रा गो२ तं, आज्ञेचिया औं पु, आज्ञेचा पु४ ख धु, आज्ञेचे नि मुं; ३ (–) औं पु; ४–५ करभाराची गोणी नि; ६ वणिकापरी नि, वणजेसाटीं औं पु मुं गो, वणीजेसाटीं पु४ ख रा गो२ तं.

२०५. १ (+) आणि धु तं; २ सांडिलें नि खवर्ग.

२०६. १ मांडला औं पु४ मुं गो२ तं, केला ख; २ सुवर्णघनें पु; ३ दीत औं पु; ४ जाणें पु, जीवनें औं; ५ कुरवंडी औं पु गो.

२०७. १ °दुंदुभीचा नि, देविदुंदु° पु४ ख गो, दिविदुंदु° रा, देवीं दुंदु° धु; १–२ °दुंदुभीचेनि नादें औं पु; ३–४ व्यापिलीं विष्णुपदें औं पु =
५ सुस्वादें औं पु, सुखानंद ख; ६ अमृताचे नि, अमृताचे लोट औं =
७ लोटती नि खवर्ग गो तं.

द्वादशादित्य[1] अकरा रुद्र । आठहि[2] वसु सतारा[3] चंद्र[4] ।
कुमार गणपति वीरभद्र[5] । गणेंसहित[6] पातले[7] ॥ २०८ ॥

सप्तऋषींसीं[1] चतुरानन । सुरेंसहित[2] सहस्रनयन[3] ।
विष्णुगणेंसीं[4] रमारमण[5] । आवडी तेथें पातले[6] ॥ २०९ ॥

सिद्ध साध्य[1] मरुद्गण । किन्नर[2] विद्याधर[3] चारण[4] ।
यम[5] नैऋत्य वन्हि पवन । येकें[6] येक पातले[7] ॥ २१० ॥

शेष वासुकि[1] मुख्य[2] जेथ[3] । काद्रव्य[4] पातले तेथ[5] ।
अरुण गरुडादि समस्त[6] । कौतुकें आले त्या ठायां[7] ॥ २११ ॥

अंशावतरणी[1] बोलिले[2] । तितुके अर्जुन जन्मतां[3] आले ।
ऐसें कवीच्या एकें[4] बोलें । चतुर श्रोतीं[5] जाणिजे[6] ॥ २१२ ॥

पुष्पकींहूनि मंगळभरिता[1] । अक्षता[2] वोपूनि अर्जुनमाथां[3] ।
जयजयकारें उर्ध्वपंथा । क्रमूनि गेले सुरसिद्ध ॥ २१३ ॥

---

२०८. १ द्वादश आदित्य नि धु; २ अष्टौ नि, आठ औं पु, अष्ठै मुं, आठै रा गो ख, अष्ट गो२ : ३–४ सह ताराचंद्र नि मुं धु, ताराचंद्र औं पु : ५ रुद्र औं पु; ६ गणेशसहित नि औं पु मुं, गणेशाही गो ; ७ पातला नि.

२०९. १ सत्पुरुषीं नि, सप्तऋषी पु ख तं, सप्तरुषी औं पु४ रा ; २ विष्णुगणेसीं नि खवर्ग (विष्णु शिव औं); ३ रमारमण नि खवर्ग (चतुरानन औं ख); ४–५ आपुलाले परिवारेंशीं (परिवारें खवर्ग) देवगण नि खवर्ग ; ५ अमरगण धु; ६ पातला रा गो२. औं मध्यें पुढील ओंवी अधिक आहे :—

अमरांसहित सुरेश्वर। अष्टनायका विद्याधर।
कविगुरूसीं सुरेश्वर। समुदायेसीं पातले ॥ २०९ अ ॥

२१०. १ साधक मुं: २ किंनर नि (स प्रसंग्रा) ; २–४ किन्नरादि गंधर्व जाण औं ; ५ (+) वरुण औं पु; ६ एक नि पु४ ख मुं तं ; ७ आले पां पु, पैं आले औं.

२११. १ वासुगी पु ख मुं धु ; २ (–) नि पु४ ख मुं; ३ जेथें नि ; ४ काद्रवेय नि तं, कांद्रव्ययें पु४ ; ५ तेथें नि, गा त्वरित औं ; ६ समस्तें नि ; ७ ठाया नि गो२.

२१२. १ अंशावतारी नि मुं, वंशावतारीं औं पु ; २ जे मिळाले नि, बोलिलें ख रा गो२ ; ३ जन्मता नि ख धु गो ; ४ एका नि; ५ श्रोते औं पु तं; ६ जाणावें नि, जाणती औं पु, बोलिजे मुं.

२१३. १ मंगळाक्षता औं; २ (–) औं; ३ अर्जुना माथां ख रा तं.

यापरी जन्मतां[1] अर्जुन । त्रैलोक्यातें[2] आल्हाद[3] पूर्ण ।
परी माद्रीचें सखेद मन । अपुत्रत्व स्मरोनि ॥ २१४ ॥
पंडुआनंददिनकरदीप्ती[1] । प्रसन्नमुखपद्मिणी[2] कुंती ।
माद्री तेथें कुमुद्वती । म्लानवक्त्र[3] परि भासे ॥ २१५ ॥
हें जाणोनि[1] मनोगत । आदरें पुसे प्राणनाथ ।
ह्मणे मी जाणें परि[2] वृत्तांत । बोल कांहीं सुजाणे ॥ २१६ ॥
माद्री म्हणे निजनिर्धारीं[1] । शतपुत्र प्रसवली[2] गांधारी ।
त्याचा खेद हृदयांतरीं[3] । अळुमाळ[4] मातें[5] असेना ॥ २१७ ॥
येक[1] पुरुषाच्या अंगना[2] । त्यामाजी[3] संतोष[4] अधिक उणा ।
तेणें खेद उपजे[5] मना । हें काय लागे सांगणें ॥ २१८ ॥
संतानवंती[1] गौरवमानें[2] । कुंती[3] वाढिली[4] विशेषगुणें[5] ।
वंध्यत्वदोषाच्या[6] अवमानें । मज पाताळीं खुदलें[7] ॥ २१९ ॥
कृपा[1] करूनि[2] धरत्रीनाथा[3] । प्रार्थूनि कुंतिभोजदुहिता ।
पुत्र लाभे माझा माथा । सोज्ज्वळ कीजे[4] लौकिकीं[5] ॥ २२० ॥

---

२१४. १ जन्मला रा ; २ त्रिलोकांतें नि (त्रिलोकातें स); ३ अल्हाद औं ख रा गो , आनंद नि.

२१५. १ °आनंदें° औं पु रा ; २ °मुखसंपन्न नि, °मुखें पद्मिणी औं पु४ रा ; ३ °वक्त्रा औं पु, म्लानमुखी नि, म्लानवस्त्र पु४ ख, म्लानमुख धु.

२१६. १ मानोनियां ख ; २ (–) नि खवर्ग (परीप्रताप ख).

२१७. १ निर्धारीं मुं ; २ जन्मली औं पु ; ३ हृदयाभीतरीं पु४ ; ४ तिळतुल्य नि ; ५ कांहीं धु मुं. ख मध्यें दुसरा चरण नष्ट.

२१८. १ येका पु·४ औं ख गो·२ तं ; २–४ ×× (नष्ट) ख ; ५ उपजला ख.

२१९. १ संततीचे नि ; २–३ ×× ख ; ४ वाढविली ख मुं ; ५ अधिकगुणें नि, सहजगुणें पु ; ६ वंध्यात्व° नि तं ; ७ घातलें नि. ही ओवी येथें औं मध्यें नाहीं. पुढें २२२अ ओवी पहा.

२२०. १–३ ×× नाथा ख ; ३ प्राणनाथा नि ; ४ करीं औं पु·४ मुं, केला नि , (–) ख ; ५ पाहिजे नि.

निकें[१] ह्मणोनि[२] पंडु[३] नृपति । कुंती नेऊनि येकांतीं ।
प्रार्थना करूनि उभयहस्तीं । दान मागे याचक[४] ॥ २२१ ॥
कर्णासहित[१] हृदयभुवनीं[२] । प्रसवलिसि चत्वारि[३] तरणी ।
येक पुत्रें[४] सखी[५] साजणी[६] । माद्री[७] मानें[८] गौरवीं[९] ॥२२२॥
माझें वचन पाळिल्यां[१] देख । मज त्वां[२] दिधलें अनंत सुख ।
पतिव्रता तूं निर्दोख[३] । पांचांहूनि आगळी ॥ २२३ ॥
वंदूनि भर्ताराचें[१] वचन । अश्विनीकुमारमंत्र जाण[३] ।
माद्रीलागीं दिधला[४] दान[५] । प्रणवबीज वर्णोक्त[६] ॥ २२४ ॥
येरी[१] जपतां त्या[२] मंत्रातें । अश्विनीदेव[३] पातले तेथें ।
अंगसंगें[४] अमोघ रेतें । पुत्र जावळे प्रसवली ॥ २२५ ॥
त्यांत अग्रजा[१] नाम नकुळ । कनिष्ठ जाण[२] सहदेव बाळ ।
येक[३] रूपस[४] येक कुशळ । बुद्धिवादें आगळा[५] ॥ २२६ ॥

---

२२१. १–३ ×× ख; ४ ×× ख, याचकत्वें पु.

२२२. १ ×× सहित ख; २ उदरगगनीं नि, नरभासिनी औं, हृदयेवदनि पु४; ३ चतुर नि; ४ पुत्र नि पु·४ मुं रा; ५ सुरवें नि स, सरवें रा; ६ सौजणी नि; ७–९ ××ख; ८ ते देवोनि मुं. आमध्यें पुढील ओव्या जास्त आहेत :—

ते ह्मणे संततीवंत गौरवमानें । कुंती वाढली अनंतगुणें ।
वंध्यत्वदोषाचेनि अवमानें । शरीर माझें विटंबलें ॥ २२२ अ ॥
याकारणें प्राणप्रिये । तुज मागतों येक माद्रिये ।
पुत्र देऊनि संतोष पाहे । उभयता तुम्ही सौजन्यें ॥ २२२ आ ॥

२२३. १ पाळिल्या नि मुं रा गो·२; २ तुवां औं पु·४, तां धु तं; ३ निर्दोषक नि, निर्दोष पु·४ मुं धु रा गो·२ (औं तं प्रसंप्रा).

२२४. १ भ्रताराचें नि औं पु मुं धु गो२; २ अश्विनौकुमार° औं पु; ३ दान नि तं; ४ दिधलें नि औं रा गो; ५ आपण नि खवर्ग, (—) धु तं; ६ सहित नि, मंत्रोक्त औं पु मुं. धु तं मध्यें या ओवीचा प्रथम चरण ऐसें बोलतां कुरुनंदन असा असून वरील १–२–३ हे चरण अनुक्रमें २–३–४ असे आहेत.

२२५. १ ते धु तं, जरी पु४; २ चि औं, (—) गो२, सबीज धु तं; ३ अश्विनौदेव नि खवर्ग धु, अश्विनोदेव ख गो·२; ४ °संग नि औं पु४ मुं गो·२.

२२६. १ अग्रज ख मुं; २ तो औं; ३–४ एकरूपें नि औं मुं, एकरूप पु·४ ख; ५ आगळे नि पु. गो मध्यें तिसरा चरण नाहीं.

एवं देवतावीर्यकरीं[1] । कुंतीमाद्रीउभयजठरीं ।
पांडवेय[2] धनुर्धारी । धरातळीं[3] जन्मले ॥ २२७ ॥
मुनि शतशृंगनिवासी[1] । नामें ठेवित जाले त्यांसी ।
धर्मराज[2] हें[3] वडिलासी । भीमसेन दुजियातें ॥ २२८ ॥
तिसऱ्या[1] नाम अर्जुन वीर । तिघे यादवीचे कुमर[2] ।
माद्रवतीचे[3] सकुमार[4] । नकुळ आणि सहदेव ॥ २२९ ॥
यापरी[1] पांडव जन्मले क्षिती । व्यास वदला जैसिया[2] रीती ।
मीही बोलिलों श्रोतियांप्रति । तदाधारें पंडित हो ॥ २३० ॥
इति श्री आदिपर्व भारत । पुढां[1] परिसिजे[2] सावचित्त[3] ।
मुक्तेश्वरप्रार्थनें संत । स्नेहभावें[4] डोलती[5] ॥ २३१ ॥

इति श्रीभारते आदिपर्वणि सप्तविंशोऽध्यायः ॥

---

२२७. १ °वीर्यें करीं औं पु मुं धु, °वीर्यें करी पु४ रा गो२ ; २ पंच पांडव औं पु, पांची पांडव पु४ ; ३ धरादित्य औं.

२२८. १ °शृंगनगवासी नि, °शृंगपासी धु ; २–३ धर्माभिधान औं.

२२९. १ तिजया नि औं, तिसरा गो२ तं ; २ कुमार नि ; ३ माद्रिदेवीचे औं ; ४ सुकुमार नि औं तं.

२३०. १ ऐसियापरी ख ; २ ऐसिया पु४ धु, तैसिया ख .

२३१. १ पुढारीं नि, पुढें औं पु ख ; २–३ परिसावें सावधचित्त नि ; ४ सहस्रभावें धु ; ५ डुल्लती नि. बोलती मुं.

॥ श्री ॥

अध्याय अठ्ठाविसावा

श्रीगणेशाय नमः

यापरी शतशृंगपर्वतीं । पंचादित्य[1] उगवले[2] क्षिती ।
कीं[3] पंच शावकीं[4] ऐरावती । क्रीडों[5] आला[6] भूतळीं[7] ॥ १ ॥

बाळ[1] बळाचे केशरी[2] । वस्त्राभरणेंवीण[3] शरीरीं ।
शोभा शोभतसे साजिरी । जे[4] लोचनीं[5] न[6] संटे[7] ॥ २ ॥

जनकजननी यांचीं मनें । विसरोनि गेलीं[1] भूकताहानें[2] ।
दर्शनें[3] अमृताचेनि[4] पानें । दृष्टि[5] दोंदील[6] तयांची[7] ॥ ३ ॥

ऋषि आणि ऋषींच्या नारी । देखतां[1] श्नेहें[2] भजती[3] भारी ।
फळमूळादि उपचारीं । रंजविती[4] सर्वदा[5] ॥ ४ ॥

पंचलिंगी[1] त्रिपुरांतक । पंचशिखरी[2] गिरिनायक[3] ।
तैसा येकाहूनि येक । कदा[4] न वचे भेदिला[5] ॥ ५ ॥

---

१. १ **पंच आदित्य** नि पु ; २ **जन्मले** नि खवर्ग; ३ (–) ख मुं धु ; ४ **शावक** नि ख ; ५ **क्रीडे** पु४ धु; ६ **आले** नि रा गो·२ ; ७ **भूतळा** रा गो·२ तं , **त्या ठाया** नि.

२. १ **सबळ** नि , **प्रबळ** पु४ , **बळ** रा ; २ **केसरी** नि तं ; ३ °**भूषणांवीण** नि (°**भूषणा**° स), **वस्त्राभरणें** नां ; ४–७ **रंजविती सर्वदां** नि खवर्ग ; ७ **संटती** गो·२.

३. १ **भुललीं** नि ; २ °**तहानें** नि, °**तन्हे** धु रा, **भूकताने** ख गो ; ३ **दर्शन** रा गो तं ; ३–४ **दर्शनामृता**° पु४ धु नां गो·२; ४ **अमृताचीं** नि ; ५ **दुणी** ख ; ६ **आंगीं** नि, **आंगें** पु नां, **निजांगें** औं , **पुष्टी** पु४ , **तृप्ति** ख , **आली** मुं ; ७ **निवाली** नि पु नां , **निवालियां** औं , **संतुष्ट** पु४ , **जालिसें** ख , **तटस्त** मुं.

४. १ **देवता** औं पु; २–३ **स्नेहभरितें** नि ; ४ **सांभाळिती** औं , **खेळविती** मुं ; ५ **सर्वदा** स औं ख नां धु गो·२ , **बाळकां** मुं.

५. १ °**लिंगीं** औं पु तं , °**लिंग** ख गो·२ , °**लिंगें** मुं ; २ °**शिखरीं** खवर्ग गो·२ तं ; ३ **गुरुनायक** औं पु ; ४ **कदां** पु४ ख मुं गो·२ ; ५ **निंदिला** मुं.

प्राप्त जालियां[1] वसंतमास । सूर्य[2] पाहाला[3] संतोष[4] दिवस ।
वनावलोकनें[5] उल्हास । पंडुराजा[6] मानसीं ॥ ६ ॥

पंचकुमर[1] आणि[2] कुंती[3] । कौतुकें चालिलीं[4] येके पंथीं ।
माद्री आणि राजनृपति[5] । भिन्न मार्गीं[6] विचरती ॥ ७ ॥

पालाश[1] तिलक चूत चंपक[2] । पारिजातादि[3] कुदंबक[4] ।
अनेक वल्ली द्रुम[5] अनेक[6] । विचित्रपुष्पीं[7] शोभले ॥ ८ ॥

विशाळ रमणीक सरोवरें । विचित्र[1] रंगांचीं पुष्करें ।
भ्रमर गर्जती[2] झुंकारें । बहु कोकिळा कुंजती[3] ॥ ९ ॥

मत्तकुंजर[1] आणि[2] करिणी । राजहंस[3] नव[4] हंसिणी ।
कुरंग डोळसा[5] कुरंगिणी । सुखमैथुनीं क्रीडती ॥ १० ॥

सुरतासनीं[1] चक्रवाकें । स्वेछा[2] रमती[3] कपोतकें ।
देखोनि रतीच्या नायकें । उदयो[4] केला मानसीं ॥ ११ ॥

---

६. १ **झाला** नि, **जाला** खवर्ग; २ **सूर्यें** पु ख तं, **सूर्यें** औं पु४ मुं; ३ **अवलोकिला** नि, **पाहला** नां, **पाहिला** पु४ ख मुं; ४ **पूर्ण** नि; ५ °**लोकना** रा गो·२, **वन अवलोकुनि** औं पु ख; ६ °**राया** नि धु तं.

७. १–२ **पांच कुमारासहित** औं; ३ **कौंती** पु४ ख नां मुं; ४ **चाललीं** नि; ५ **पंडुनृपति** नां; ६ **मार्गें** औं पु ख.

८. १ **पलाश** औं पु ख मुं, **पलाश** पु४; २ **पंचक** पु४; ३ **पार्यातादि** धु, **पार्यातकादि** तं; ४ **कुरबक** नि, **कुरवंक** ख; ५ **द्रम** पु·४ ख नां गो२, **वन** मुं; ६ **अशोक** नि पु४ नां मुं; ७ **चीत्र**° धु.

९. १ **चित्र** मुं; २ **झुंकारती** नि, **गुंजती** मुं गो; ३ **कूजती** नि तं.

१०. १ **वनकुंजर** नि; २ (–) औं; ३ **हंस** नि, **सहस्रहंस** मुं; ४ **आणी** नि पु, (–) औं पु४ ख नां मुं, **वन** गो२; ५ **डोळस** नि खवर्ग. औं पु मध्यें चरणक्रम ३–२ असा आहे.

११. १ **सुरतसंगीं** नि औं पु, **सुरतसंगी** स ख पु४ नां; २ **स्वइच्छा** नि; ३ **मीरत्रीति** पु४; ४ **उदय** नि रा.

हृदयपेटारींचा[१] सर्प । फुंपाटें[२] उठिला तो[३] कंदर्प ।
मृगशापाचा[४] अति समीप । गरुड[५] दृष्टी देखेना[६] ॥ १२ ॥
बाप[१] होणाराची गति । लोपूनि[२] गेल्या[३] सर्व युक्ती ।
विवेकविचाराची[४] शक्ति[५] । काय जाली कळेना ॥ १३ ॥
समीप पातलियां[१] मरण । ऐसें घडे कर्मविंदाण[२] ।
सर्व जाणता[३] विचक्षण । होय[४] अज्ञानसमुद्र ॥ १४ ॥
बहुकाळ भोगाची अप्राप्ति । सुंदर वनिता वनयेकांती[१] ।
कामाग्नि[२] प्रज्वळे[३] पुरुषा[४] चित्तीं[५] । मग मर्यादा[६] कायसी[७] ॥१५॥
निकट मद्रराजकुमरी[१] । सुवर्णलतिका अति[२] साजिरी ।
कोमळ फळांचिया[३] परी[४] । पयोधरें[५] वाढीनलीं[६] ॥ १६ ॥
गौर[१] ते[२] कर्दळीस्तंभ जानु । नितंब नाभि[३] मध्य[४] सानु[५] ।
त्रिवळीरेखा नव्हे[६] तो[७] बाणु । काळव्यार्धे[८] विंधिला ॥ १७ ॥

---

१२. १ °पेटाराचा पु४ ख नां रा गो२, °पेटारांचा मुं; २ फुफाटें पु नां गो२ तं; ३ (–) नि औं पु४ मुं; ४ °शापाच्या नि; ५ गरळ नि, गारुडि औं; ६ लक्षीना नि, देखतां गो२, दिसेना औं पु ख.

१३. १ बापा नि नां; २ लोपोनियां नि खवर्ग (पु४ प्रसंप्रा); ३ (–) नि खवर्ग (गेली पु४); ४ °विचारें मुं, विवेकाचाराची धु; ५ शांति नि मुं पु४ नां.

१४. १ पातलिया नि रा, पातल्यां पु४ ख, पातल्या मुं; २ °विंदान औं पु; ३ जाणतां पु४ मुं, जाणती धु; ४ होइजे धु.

१५. १ एकांतीं नि खवर्ग, वनि येकांतीं गो२; २ कामाजि नां, कामानळ नि; ३ प्रजळे पु मुं रा गो, (–) नां; ४–५ पुरुषचित्तीं नि; ५ चीतिं पु४ गो२, प्रती मुं, प्रज्वळदिप्ति नां; ६–७ विचार कायसा नि.

१६. १ °कुमारि नि पु; २ (–) औं गो; ३ फळाचिये नि ख नां मुं गो रा; ४ सरी रा; ५ पयोधर नि मुं गो२; ६ वाढिले नि, वाढिनले मु, वाढिन्नले गो२.

१७. १–२ गौरतें स रा; ३–५ मध्य नाभिस्थानू नि; ६–७ नयन मुं; ८ काळयोध्यें गो, काळव्याळें गो२.

पुरुष देखोनि कामविकारी[1] । अंगना सरके माघारी[2] ।
रायें धावोनि[3] करपंजरीं । आकर्षिली लगबगां[4] ॥ १८ ॥
पतंग कवळी दीपकळिका । मधुकर झेंपावे चंपका[1] ।
विवर भाऊनि सर्पमुखा । मूषक[2] जैसा प्रवेशे ॥ १९ ॥
वामहस्तें[1] कवळूनि वधू । सव्य[2]आसुडी[3] नीरीबंधु[4] ।
विवस्त्रा[5] करूनि कामांधु[6] । बळें मैथुना[7] संघटे ॥ २० ॥
हा[1] हा[2] नानाविचारयुक्ती[3] । वारितां माजला[4] भद्रजाती ।
माद्रीरंभापर्णहस्तीं[5] । सहसा न वचे लोटिला[6] ॥ २१ ॥
नाभिसीं[1] नाभि उदरासी[2] उदर । हृदया[3] हृदय[4] कामातुर ।
मेळऊनि अधरें[5] अधर । चुंबनपानीं[6] भूलला ॥ २२ ॥
खेळत[1] खेळतां[2] मैथुनखेळा । प्राण हृदई[3] जाले[4] गोळा ।
गात्रीं[5] विकळता[6] नेत्रयुगुळा[7] । पांडुरता पातली[8] ॥ २३ ॥

---

१८. १ कामगारी ख, °विकारीं रा गो२; २ माघारीं नि रा नां औं गो·२; ३ धांवोनि नि पु धु तं; ४ लगबगा स पु४ ख रा तं.

१९. १ पद्मकळिका औं, कमळकळिका मुं; २ मूशक पु ख मुं धु गो·२, मूर्ख पु४. ख मध्यें चरणक्रम २–१ असा आहे.

२०. १ °हस्तकें नि; २ सव्यें नि औं पु गो२ तं, (+) हस्तें ख मुं, सवें गो; ३ आंसुडी नि; ४ °बंदु औं पु४ ख रा; ५ विवस्त्र औं पु ख मुं, विवस्त्री गो; ६ कामवधु औं पु गो; ७ मैथुनीं औं पु४ धु गो·२.

२१. १–२ हां हां धु; २ ही गो·२; ३ सुविचार उक्ती औं, °युक्ति रा; ४ मातला नि धु; ५ °रंभार्पण° नि; ६ लोटितां नि, लोटिल्यां नां.

२२. १ नाभीशीं नि; २ उदराशिं नि, उदरा औं ख तं; ३ हृदयाशीं नि, हृदय धु गो; ४ उभय गो, हृदये धु; ५ अधरा नि खवर्ग रा; ६ °पाना नि खवर्ग. स मध्यें ही ओवी गाळली आहे.

२३. १ खेळ नि औं पु धु गो२, खेळतां नां; २ खेळत नि; ३ हृदयीं नि; ४ झाला नि पु४ ख धु गो·२; ५ गात्रें औं पु४; ६ वीगळतां पु४, विकळ औं, विकळतां ख नां तं, विव्हळतां धु; ७ नेत्रबुबुळा औं; ८ पावली पु·४ नां.

सहचरीचां[१] हृदयशयनीं[२] । वीर्यखळण[३] होतांक्षणीं ।
शरीर[४] सांडूनि[५] पंचप्राणीं । गमन केलें तात्काळ[६] ॥ २४ ॥

मुखें[१] मुख पाहे युवती । कुंठित[२] स्वास्वोस्वासगति[३] ।
दीर्घ स्वरें रुदना करिती । हा[४] हा[५] कांत[६] ह्मणोनि[७] ॥ २५ ॥

तिचा ऐकतां[१] रुदितस्वर[२] । समीप येती[३] कुंती[४] कुमर ।
माद्री ह्मणे परते[५] पुत्र[६] । ठेऊनि येईं जवळिके ॥ २६ ॥

अंतरें ठेऊनियां तनुजां । निकट पातली श्रेष्ठ[१] भाजा ।
जीवरहित[२] देखे[३] राजा । अंगासनीं[४] स्त्रियेच्या[५] ॥ २७ ॥

कुंती म्हणे वो मंदमति[१] । बहुकाळ[२] रक्षिला म्यां नृपति ।
आजि त्वां[३] घातला अनर्थी । वना आणूनि येकट[४] ॥ २८ ॥

येरी ह्मणे[१] वारिलें[२] बहुत । असो तें[३] होणार बळिवंत ।
जाणतजाणतां अनर्थ । घडला[४] जाण[५] नृपातें[६] ॥ २९ ॥

---

२४. १ **सहचरीच्या** नि औं धु तं ; २ **हृदयभुवनीं** औं पु ख, **हृदयसदनी** मुं ; ३ **वीर्यस्खलन** नि तं ; ४–५ **देह त्यागुन** नि; ६ **तात्काळीं** नि.

२५. १ **मुखा** औं पु ; २ **कुंटित** औं ख नां मुं, **तंव** धु, **तंव कुंटित** गो२ ; ३ **श्वासोच्छ्वास°** नि, **श्वासोश्वास°** स मुं ; ४–५ **हाहाः** पु, **अहा** मुं ; ६ **काय** नि, **कार** औं, **कारें** पु, **कारे** मुं ; ७ **करुनियां** औं.

२६. १ **ऐकोनि** नि ख ख धु गो२ ; २ **रोदनस्वर** नि ; ३ **येतां** रा गो·२ तं ; ४ **कौंती** ख, **कौंती** पु४ नां, (+) **आणि** पु·४ नां ; ५ **पुत्रातें** औं ; ६ **पर** औं, **कुमर** नि.

२७. १ **जेष्ठ** ख तं ; २ **प्राणरहित** नि, **जीवविरहित** पु ख मुं ; ३ **देखोनि** नि खवर्ग गो२ ; ४ **अंकासनीं** नि (स प्रसंप्रा) ख नां मुं गो·२ ; ५ **प्रियेच्या** मुं.

२८. १ **मूढमति** गो·२ ; २ **बहुसाल** औं पु ; ३ **तुवां** पु·४ गो, **तां** औं धु तं ; ४ **एकटा** नि नां, **येकटें** औं.

२९. १ (+) **म्यां** औं मुं ; २ **वारिला** नि पु ; ३ (–) औं धु गो ; ४–५ **घडे जाणें** पु४ ; ६ **नृपनाथा** नि.

आग्रहें वारितां[1] रायातें[2] । राजा न विचारी[3] मनातें[4] ।
मन अनावर[5] जालें जेथें[6] । अटक[7] तेथें[8] हरिहरां[9] ॥ ३० ॥

आतां देईं आज्ञावचन[1] । वल्लभासवें करीन[2] गमन ।
कुंती ह्मणे तूं अज्ञान[3] । ह्मणोनि ऐसें जल्पसी ॥ ३१ ॥

सर्वस्वें जे वडील नारी । सर्व[1] क्रमातें[2] अधिकारी ।
प्रेतापासूनि होईं[3] दूरी । सहगामिनी[4] मी येथें ॥ ३२ ॥

प्रार्थूनि बोले कनिष्टभाजा[1] । काम संपूर्ण नाहीं माझा ।
हृदईं आलिंगुनी राजा । प्रवेशेन[2] हुतांसीं[3] ॥ ३३ ॥

माझेनि कामें[1] वेचला[2] मरणीं[3] । मीचि होईन सांगातिणी ।
भर्तारलोकीं[4] देवसदनीं । वसतें करीं मज माये ॥ ३४ ॥

तिघांसमान[1] दोन्ही[2] बाळें । लळेनें पाळीं[3] श्नेहाळे ।
तुह्मींचि[4] असती तेथें म्यां बोलें । विशेष[5] काय[6] बोलावें ॥३५॥

---

३०. १ चारिलें रा; २ रायासीं नि, तयातें धु, नृपातें गो·२; ३ निवारी रा गो२; ४ मानसीं नि; ५ अनिवार पु४ ख मुं; ६ त्यासीं नि, तेथें पु४ धु गो२ तं; ७–८ आवरेना धु; ९ °हरा नि पु४ ख नां रा.

३१. १ अज्ञा° ख नां; २ करि पु४; ३ आज्ञान औं पु४ धु.

३२. १ ते सर्वे नि खवर्ग; २ कर्मा नि; ३ होय औं पु४ ख नां रा गो२; ४ सहगमनी औं रा, सहागमनी पु गो२.

३३. १ कनिष्ठभाजा नि मुं; २ प्राण देईन नि; ३ हुताशीं नि गो, हुताशनी तं.

३४. १ कामीं नि; २ वंचला नि, गेला मुं, वेंचला औं गो२ तं; ३ रमणी औं, प्राणें मुं, प्राण गो·२; ४ भ्रतारासवें नि, भर्तारसंगें ख, भर्तारासरिसी औं, भर्तारेंसीं धु गो.

३५. १ तिघांपेसीं नि, तीघासारिखीं ख; २ दोन नि, दोनी पु ख गो·२, दोघें धु, दोघी मुं; ३ पाळिसी पु४ ख नां गो, पाळिसील रा गो२; ४ तुझेच्चि औं पु४ गो·२, तीं तुह्मींच्चि धु तं; ५–६ काय विशेष नि.

म्हणोनि पुरुषातें आलिंगन । देतां[1] सांडिला[2] तात्काळ[3] प्राण ।
कुंती म्हणे करणें कोण । प्रारब्धाचें पाहा[4] पां[5] ॥ ३६ ॥
क्षणांत[1] जाली दुजी शृष्टि । मिनल्या तापसांच्या कोटी ।
बाळकें धरूनियां[2] पोटीं । शांतवीति[3] कुंतीतें ॥ ३७ ॥
मूळ भारतामाजी जाण । संदेहग्रस्त[1] निरोपण[2] ।
वनीं पंडूचें देहदहन । सहगमन माद्रीचें ॥ ३८ ॥
पुढती[1] ऋषेश्वर घेऊनि प्रेतें । पातले हस्तनापुरातें[2] ।
तेथें कौरवांचेनि हातें । देहदहन[3] दोहींचें[4] ॥ ३९ ॥
असो व्यास वदला जैसें । तुम्हीही[1] श्रवण करा[2] तैसें ।
कवित्वा दूषण ठेविजे[3] ऐसें । कारण कांहीं असेना[4] ॥ ४० ॥
मुनि शतशृंगनिवासी । म्हणती राजा गुणैकरासी ।
सुहृद त्यागूनि वनवासी[1] । आम्हांसमीप[2] राहिला[3] ॥ ४१ ॥
भक्तिविनीत[1] आर्जवगुणीं । सत्यतितिक्षामधुरवाणीं[2] ।
बहुतकाळ भावभजनीं । सुखी केलें आम्हांतें ॥ ४२ ॥

---

३६. १ (–) औं, घेतां पु४; २–३ तात्काळ सांडिला नि औं पु; ४–५ विचित्र नि.

३७. १ क्षिणांत गो·२; २ कवळुनियां औं; ३ सांत्वविती तं.

३८. १ संदेहस्थ नि, संदेहनिरत औं पु, संदेहत्व पु४, संदेहस्त नां मुं, संदेहास्तव ख; २ निरूपण नि तं.

३९. १ पुडती औं पु·४, पुढें नां गो२; २ °पुरा त्वरितें औं; ३ दहन केलें नि, प्रेतदहन गो·२; ४ दोहींतें मुं, दोहींचीं पु४ ख रा गो२.

४०. १ तुम्हीं पु४ ख तं; २ करावें पु४ ख धु; ३ ठेवावें गो·२; ४ दिसेना धु रा.

४१. १ वनासी गो२; २ आम्हापासीं ख; ३ लागला गो·२.

४२. १ भक्त विनीत ख मुं धु रा, भक्तनीत पु४; २ सत्य विनीत मधुरवाणी नि, सत्यतीक्ष्ण मधुर° औं पु, °मधुर खाणि पु४, सत्व तीक्ष्ण मधुरवचनीं मुं.

भाग्यें लाधला[१] सुपुत्रांतें[२] । काळें पावला मृत्यातें[३] ।
त्याचा परिग्रह आणि प्रेतें । स्वस्थळातें[४] पावऊं[५] ॥ ४३ ॥
समागमें कुंतीकुमरें[१] । उचलोनि[२] दोन्ही[३] कळेवरें[४] ।
लंघूनि[५] अनेक[६] देशांतरें[७] । कौरवपुरा[८] पातले[९] ॥ ४४ ॥
नगराबाहरी गंगाकूळा । निकट थोकला तापसमेळा[१] ।
प्रेतसिबिका ठेविली तळा[२] । उतरोनियां गुह्यकीं ॥ ४५ ॥
कुंती आणि पांचही कुमर । वेष्टीत संगिये[१] ऋषेश्वर ।
देखोनि पातले राजद्वेर । तयां[२] वार्ता जाणविली ॥ ४६ ॥
पंडु निधन पावला वनीं । माद्रीसहित शरीरें[१] दोन्ही ।
पांचही पुत्र[२] सुलक्षणी[३] । घेऊनि ऋषि पातले ॥ ४७ ॥
जाऊनि सांगा राजयातें[१] । भीष्म बाल्हीक धृतराष्ट्रातें[२] ।
कृपाचार्या विदुरातें । सीघ्र येथें पाचारा ॥ ४८ ॥
दुर्योधनादि राजकुमर । आप्त[१] सोइरे[२] थोर थोर ।
सगोत्रसंमंधी[३] अपार[४] । अवघे येथें आणावे[५] ॥ ४९ ॥

---

४३. १ पावला औं पु ख, लागला पु४, लाभला तं ; २ सुपुत्रातें नि, पुत्रातें पु तं ; ३ निधनातें नि ; ४ स्वस्थळाप्रती नि औं पु·४ मुं ; ५ पाठऊं नि ख नां मुं रा.

४४. १ कुंती कुमर नि पु मुं ; २–४ वेष्टित संगीये ऋषेश्वर मुं ; ३ उभय औं ; ४ कलेवर नि पु ; ५–७ देखोनि पातले राजद्वेर मुं ; ६ आणिक औं पु४ ; ७ देशांतर नि पु ; ८ कुंजरपुरा औं पु ; ८–९ तयां वार्ता जाणविली मुं.

४५. १ ऋषींचा मेळा औं ; २ तळां औं पु ख गो·२. मुं मध्यें ही ओवी नाहीं.

४६. १ मुनी औं ; २ तयीं नि. ह्या ओवीचे शेवटचे तीन चरण ४४ व्या ओवींत मुं मध्यें आहेत.

४७. १ प्रेतें औं ; २ पांडव औं ; ३ सुलक्षणगुणी धु रा, शुभलक्षणी औं.

४८. १ रायातें नि खवर्ग ; २ सुहृदातें औं.

४९. १ सत्य पु·४ ; २ सुहृद ख ; ३ इतर गोत्रसंबंधी नि ; ४ सत्वर औं पु ; ५ आणावें नि, पाचारा औं.

अंबिकाअंबालिकासहित । सत्यवतिये[1] जाणवा मात ।
वेष्टित श्नुषा[2] येकशत । गांधारीतें पाचारा ॥ ५० ॥
वार्तारूपें[1] निर्जरसरी । हस्तनापुरसागरोदरीं[2] ।
प्रवेशोनि घरोघरीं । विस्तारिली बहुमुखें[3] ॥ ५१ ॥
वार्ता पडतां[1] कर्णपुटीं । चालिल्या पौरजांच्या[2] थाटी ।
नारीनरांची[3] बहु[4] दाटी । धरातळीं न समाये[5] ॥ ५२ ॥
वर्णावर्ण जातिविजाती । पातल्या अठरापगड[1] याती[2] ।
अनेकजीविका अनेकवृत्ती । कर्ते सर्वही[3] पातले ॥ ५३ ॥
कुंती आणि[1] पंडुकुमर । आले ऐकोनि सत्वर[2] ।
धावीनले[3] लाहानथोर । आर्तवंत पाहावया ॥ ५४ ॥
भीष्म बाल्हीक सोमदंती[1] । विदुर पवित्र[2] विचारमूर्ति[3] ।
यानारूढ[4] सुहृद्पंक्ति । येकें[5] येक पातले ॥ ५५ ॥
मद्र[1] सैंधव[2] कृपाचार्य । सुवर्णसिबिके अंबिकातनय ।
धृतराष्ट्र[3] ह्मणे प्रतापसूर्य । आजि पंडु मावळला[4] ॥ ५६ ॥

---

५०. १ **सत्यवतीतें** नि खवर्ग ; २ **स्नुषा** नि औं रा तं.

५१. १ °**रूप** नि तं, **वार्तापुरें** धु ; २ °**पुरीं सांगतां हेरीं** नि खवर्ग ; ३ **जनमुखें** औं, **बहुवस** मुं.

५२. १ **परिसतां** औं पु ; २ **पौरजनाच्या** नि, **पूर्वजांच्या** गो२ तं ; ३ **नरनारींच्या** पु ; ४ **बहुत** औं पु·४ नां मुं गो ; ५ **समाय** नि.

५३. १ **अवघ्याहि** धु तं, **अठराप्रगट** स, **अठराहि पगड** पु·४ रा ; २ **जाती** नि औं ख मुं रा, **पंक्ति** धु तं ; ३ **सर्व** नि खवर्ग. नि मध्यें चरणक्रम ३–२.

५४. १ **सहित** औं ; २ **सत्वधीर** नि ; ३ **धाविन्नले** नि, **धावोनि आले** गो·२.

५५. १ **सोमदत्ती** नि ; २–३ **पवित्रविचार सुमती** नि औं पु·४ नां, **विचार सुमती** मुं ; ४ **नानारूढ** पु, **नानावहनीं** औं, **वाहानारूढ** पु४ ख नां मुं ; ५ **एक** नि.

५६. १ **माद्र** औं पु, **भद्र** ख ; २ **सैधव** औं पु४ रा गो·२ ; ३ **तो धृतराष्ट्र** धु तं ; ४ **माळवला** तं.

रथ कुंजर अश्वयानीं । सुशोभित[1] वस्त्राभरणीं ।
छत्रचामरें[2] वाद्यध्वनीं । राजकुमर[3] निघाले[4] ॥ ५७ ॥

येकोत्तर शत पुत्र पत्नी । आरूढ[1] जालिया[2] सुखासनीं ।
मुख्य राज्याची[3] स्वामिणी । रत्नसिबिके गांधारी ॥ ५८ ॥

कासेश्वराचिया[1] कुमरी[2] । सत्यवत्यादि[3] स्थविरा[4] नारी ।
रूदना[5] करीत शोकस्वरीं[6] । कुंतीसमीप[7] पातल्या ॥ ५९ ॥

प्रधान सेनानी[1] आणि सेवक । राजसंमंधी[2] स्वहितीं[3] लोक ।
न्यामक[4] नियोगी[5] देशक । जन महाजन[6] पातले ॥ ६० ॥

अवलोकूनि तापस जन[1] । भीष्में घातलें लोटांगण[2] ।
ऋषि[3] बोलती गर्जोन[4] । ह्मणती[5] अवघे[6] ऐका[7] हो[8] ॥ ६१ ॥

राज्यवैभव[1] सुखसंपत्ती[2] । सांडूनि[3] पंडु विवेकमूर्ति ।
राहिला आमुचे संगती[4] । शतशृंगीं[5] बहुकाळ[6] ॥ ६२ ॥

---

५७. १ **शोभते झाले** गो·२ ; २ °**चामर** औं पु·४ ख ; ३–४ °**कुमार निघाला** नि , °**कुमरकुमरी निघाल्या** औं पु.

५८. १–२ **आरूढल्या** नि औं पु ; ३ **राजाची** नि तं.

५९. १ **काशीश्वरा**° नि ख धु रा गो तं ; २ **कुमारी** नि पु गो·२ ; ३ **सत्यादि** पु४ ख मुं , **सत्यवती इत्यादि** नि ; ३–४ **विचित्रविर्याचीया** नां ; ४ **स्थविर** नि, **करूनी** मुं, **वृद्धा** औं , **समस्ता** धु ; ५ **रोदन** नि ; ६ **दीर्घस्वरीं** औं धु रा ; ७ **आक्रंदत** नि.

६०. १ **सेना** नि ; २ °**संबंधी** नि ; ३ **सहित** नि पु·४ नां मुं तं, **सुहृद** औं ; ४ **ग्राम** नि धु ; ५ **नीयमी** धु ; ६ **महान** नि.

६१. १ **सज्जन** औं नां , **जना** ख ; २ **लोटांगणा** ख ; ३ **रुषी** औं पु४ ख धु ; ४ **गर्जोनि वचन** नि , (+) **नाना** ख ; ५–८ **विजयमस्तु तव प्रभो** नां ; ६ **अहो** पु४ ; ७–८ **आइका** औं पु.

६२. १ **राजवैभव** नि ख; २ °**संपती** खवर्ग धु रा गो२ (**संपती** मुं) ; ३ **सोडूनि** नि ख ; ४ **संगतीं** नि (स प्रसंप्रा) ; ५–६ **शतशृंगपर्वतीं** नि.

आचरोनि खडतर तपें । भस्म केलीं शरीरपापें[1] ।
पंचदैवताचिये[2] कृपें[3] । पुत्रपंचक[4] लाधला[5] ॥ ६३ ॥
धर्मापासूनि वडील[1] धर्म । वायुवीर्यें[2] बळिष्ट[3] भीम ।
इंद्राचा[4] हा[5] नरेंद्रोत्तम । विजयी[6] पार्थ धनुर्वाडा[7] ॥ ६४ ॥
अश्विनौदेवांचे[1] वीर्यज । दोघे माद्रीचे आत्मज[2] ।
कविगुरुतुल्य[3] तेजपुंज[4] । नकुळ आणि[5] सहदेव[6] ॥ ६५ ॥
देवकल्प[1] समान[2] देवां[3] । पांडवेय[4] नरपार्थिवां[5] ।
पांचातुल्य या मानवां- । माजी साहवा[6] असेना ॥ ६६ ॥
पिता पावलियां[1] मरणा । पातले वडिलाचिया[2] स्थाना ।
आतां तुह्मी करूनि करुणा । परमस्नेहें[3] पाळावे[4] ॥ ६७ ॥
सहज[1] असती[2] सभाग्यपिंड[3] । भोगितील[4] मेदिनी[5] नवखंड ।
स्नेहवादें[6] वर्तोनि[7] गोड । येश[8] आह्मीं[9] जोडावें[10] ॥ ६८ ॥

---

६३. १ महापापें नि, शरीरतापें पु ख नां मुं; २ °देवतांचिये नि धु·४ मुं गो तं; ३ कृपे खवर्ग (पु४ प्रसंप्रा) गो·२ तं; ४ पंचकुमर ख, पंचपुत्र धु; ५ लाधलें खवर्ग (औं प्रसंप्रा) तं.

६४. १ ज्येष्ठ नि; २ °वीर्यज नि, वायूपासूनि ख गो, वायुवेगें मुं; ३ बळिया नि, बळी पु४, बळ ख नां, बळवंत मुं; ४–५ इंद्राचेनि औं पु, इंद्रापासुनि ख; ६ विजय नि गो; ७ धनुर्वाड नि मुं धु.

६५. १ अश्विनो° ख गो·२, अश्विनीदेवांचे तं रा; २ अनुज ख; ३ तेवि गुरु° पु४, कविगुरु ख; ४ तेजःपुंज नि पु४ ख नां धु तं, तेज औं पु; ५ दुजा औं; ६ °देवो गो तं.

६६. १ देवासमान नि मुं, देवातुल्य औं पु·४ ख नां; २ मानवां नि, (–) मुं; ३ देवा नि ख नां मुं धु; ४ पांडव हा नि, पांडव हे नां, पांडववीर औं पु; ५ °पार्थिवा नि औं ख नां मुं रा तं; ६ सहावा नि तं.

६७. १ °लिया नि मुं; २ वडिलां° औं पु मुं गो·२; ३ सर्वस्नेहें नि; ४ पाळावें नि औं पु४ ख मुं रा गो२ तं (स प्रसंप्रा).

६८. १ सहजें औं; २ आतां औं पु, असतां पु४ ख मुं, असतील गो; ३ भाग्यप्रचंड औं, भाग्यपिंड पु नां गो·२; ४ भोगिती नि खवर्ग रा; ५ पृथ्वी पु; ६ स्नेहभावें नि गो; ७ वर्तवीं नि; ८–९ यशप्राप्तीतें नि, येशप्राप्ती औं पु·४; १० जोडिजे औं.

निधन पावलियां[1] नरेश । दिवस[2] लोटले सप्तदश[3] ।
विधीनें वोपूनि हुतांश[4] । कर्म सांग संपादा ॥ ६९ ॥
ऐसें सांगोनि भीष्माप्रति । पांडव निरविले स्वहस्तीं[1] ।
देखत देखतां[2] अदृश्यगती । ऋषि गेले स्वाश्रमा[3] ॥ ७० ॥
जैसा भ्रमक[1] महेंद्रजाळीं[2] । दाऊनि हारवी[3] तात्काळीं ।
नातरी अछादी[4] निराळीं । गंधर्वनगर[5] पैं जैसें[6] ॥ ७१ ॥
तैशा तापसांचिया कोटी । अप्रत्यक्ष[1] जालिया दृष्टी ।
अवघे आश्चिर्य[2] करिती पोटीं[3] । परम सिद्ध[4] ह्मणोनि ॥७२॥
भीष्म बोले सप्रेम वचन । गांठी[1] होतें अपार[2] पुण्य ।
सत्पुरुषांचें आगमन । तरीच[3] जालें या ठायां[4] ॥ ७३ ॥
दर्शन देऊनि आपुलें । पूजा न घेतां[1] निघोनि गेले ।
ईश्वर पुरुष भाग्याथिले । चाड काय[2] आमुची ॥ ७४ ॥
पांडव हृदईं आलिंगुन । धृतराष्ट्र करी दीर्घ रुदन[1] ।
मोहें[2] बंधूचे[3] सद्गुण । आठऊनि विलपतु[4] ॥ ७५ ॥

---

६९. १ पावलिया नि मुं गो·२ ; २ (–) मुं ; ३ सप्तदिवस मुं धु ; ४ हुताश नि गो तं.

७०. १ समस्तीं नि , सुहस्तीं ख नां रा गो२ तं , सहजहस्तीं गो ; २ देखत नि पु ख ; ३ स्वस्थाना नि.

७१. १ भ्रामक नि नां मुं रा , भम्र गो·२ ; २ इंद्रजाळीं धु ; ३ हरवी नि ख मुं धु , रवी पु , वीरवि औं ; ४ आच्छादे नि , आंतरें पु४ , अभ्रांत औं , आछादे मुं रा गो२ तं ; ५ °नगरें औं पु नां गो२ ; ६ जैसीं औं पु नां गो२, ज्यापरी मुं.

७२. १ प्रत्यक्ष पु४ ख धु तं , (+) अदृश्य धु ; २ आश्चर्य नि मुं रा गो·२ , आश्चिर्यें औं ; ३ गोठी औं ; ४ सीध पु४.

७३. १ गांठीं नि ; २ अगाध तं , आमुचे मुं ; ३ तेणें नि , येणें खवर्ग ; ४ ठाया स गो·२ , ठांयां पु४ तं.

७४. १ घेत गो२ तं ; २ कायसी गो२.

७५. १ रोदन नि ; २–३ मोहसत्वाचें पु४ ; ४ जल्पत नि.

सत्यवती आणि गांधारी । कुंती[1] कवळूनि उदरीं[2] ।
शोक करिती दीर्घस्वरीं । दुःखभागिनी[3] या[4] हेतू[5] ॥ ७६ ॥
धृतराष्ट्र विदुरा आज्ञा करी । वसनसदनें[1] जान्हवीतीरीं ।
उभऊनि द्वादश अहोरात्री[2] । वस्ती[3] समस्तीं[4] राहावें ॥७७॥
भार्येसहित[1] द्रव्य शरीरें । अग्नीसि अर्पा[2] राजोपचारें[3] ।
चंदन तुळशी कृष्णागरें । बिल्वकाष्टें[4] मिश्रित ॥ ७८ ॥
धेनुरत्नें बहु सुवर्णीं[1] । संपती[2] वेंचूनि सहस्रगुणीं[3] ।
उत्तरक्रिया ऋषींच्या वचनीं[4] । सांगोपांग संपादा[5] ॥ ७९ ॥
कवणालागीं धन जोडिजे । व्यर्थ संसारीं[1] कासया[2] जीजे[3] ।
जरी[4] आमाचें सार्थक न[5] कीजे । जितां[6] मेल्यासारिखें[7] ॥८०॥
परिसोनि रायाचें उत्तर । विदुर आणि गंगाकुमर ।
आदरें[1] उठोनि अतिसत्वर[2] । शवानिकटीं[3] पातले ॥ ८१ ॥
सुवर्णघट शतानुशत । गंगोदकें[1] सुगंधभरित[2] ।
स्वहस्तें प्रक्षाळूनि प्रेत । धूतवस्त्रें[3] दाटिलें[4] ॥ ८२ ॥

---

७६. १ कुंतीस नि; २ हृद्यांतरीं नि, हृदयकमळीं पु, हृदईभारीं औं, हृदयोदरीं पु४ नां मुं, हृदयावरी गो; ३ दुःख भोगिलें नि, °भोगिनी पु·४ गो, दुःखविभागी औं; ४–५ जालिया औं पु, बहुत गो.

७७. १ वसनगृह पु, वसनें सद्रत्नें गो·२; २ रात्री नि खवर्ग, (रात्रीवरी औं पु); ३ वस्तीस नि; ४ सर्वां नि.

७८. १ भार्या° गो·२ तं; २ वोपा रा तं; २–३ अर्पावीं उपचारें नि; ४ °काष्ठ नि.

७९. १ सुवर्णें नि; २ संपदा नि, संपत्ती तं; ३ °गुणें नि; ४ वचनें नि; ५ संपवा औं.

८०. १–२ कासया संसारीं नि खवर्ग; ३ जीविजे नि, कीजे पु४ मुं; ४ (–) नां; ५ (–) पु४; ६ जीत नि; ७ °सारिखे नि धु.

८१. १ अंगें ख; २ सत्वर ख नां; ३ शवासमीप नि खवर्ग.

८२. १ गंगोदकीं औं पु; २ सोज्वळ भरित नि, पूर्णभरित औं पु मुं, सुवर्णभरित पु४ नां, अमृतभरित ख; ३ धौत° नि, घृत° स पु४ ख नां धु, धृतराष्ट्रें औं पु; ४ दाटिलीं नि, वस्त्र दाटिलें पु, आपण घातलें औं, पूसिलें पु४.

बावन[1] चंदन[2] दिव्य[3] कस्तूरी । कर्दम करूनि नव[4] केशरीं ।
चरणापासोनि मस्तकवरी[5] । लेप[6] हातीं लेपिला ॥ ८३ ॥
पीतांबर तगटभरित[1] । नेसविला अति[2] सुशोभित[3] ।
अंगप्रत्यंगीं[4] रत्नखचित । सर्वाभरणें[5] लेवविलीं[6] ॥ ८४ ॥
मुगुट[1] कुंडलें कटिमेखळा । सुवर्णमाला[2] सुमनमाळा[3] ।
कर्पूरचंदनपिष्टउधळा[4] । चहूंकडे[5] उधळिती[6] ॥ ८५ ॥
याचिपरी[1] वृद्धवनितीं । आदरू केला माद्रीप्रति ।
अभ्यंग करऊनि स्वहस्तीं[2] । वस्त्राभरणें लेवविलीं[3] ॥ ८६ ॥
छत्रचामरें वाद्यध्वनी । राजविग्रहो सिबिकायानीं ।
सजीव तैसा भाऊनि[2] मनीं[3] । शोक करिती समस्त[4] ॥ ८७ ॥
अंबिका[1] आणि अंबालिका । हृदय पिटूनि[2] करिती[3] शोका ।
आम्हुतें[4] सांडूनि परलोका[5] । केवीं[6] जातोसि[7] सुपुत्रा[8] ॥८८॥

---

८३. १ बावन्न नि ख गो२, बावंन नां मुं; २ चंदनें नि; ३ (–) औं नां; ४ नर नां गो, (–) धु तं; ५ मस्तकावरी नि नां रा गो॰२ तं, मस्तकबरी औं; ६ देह ख.

८४. १ तगटी भरीत नि पु गो२, दिव्य तगटी औं; २ (–) नि औं; ३ शोभिवंत औं पु; ४ °प्रत्यांग पु४ नां, °प्रत्यंग ख मुं; ५ स्वर्णाभरणें नि नां, सर्णाभरणें धु; ६ लेविलीं नि.

८५. १ (–) ख; २ चंपकमाळा ख, सुमनमाळा धु, सुवर्णपदक औं; ३ दिव्यमाळा औं, सुवर्णमाळा ख धु, संपूर्णमाळा नां; ४ °पिष्टधुरळा नि, °चंदनचूर्णउधळा औं, °चंदन उधळला मुं; ५–६ कंठीं देखा शोभती नां; ६ उदळिती गो॰२.

८६. १ त्याची° पु४, यापरी गो॰२; २ सुहस्तीं पु४ ख रा गो॰२, परिमळोक्ती औं; ३ वोपिली औं पु.

८७. १ °विग्रह नि पु४ तं, राजदेहो औं; २ उभय ख; ३ नयनीं पु४ ख नां रा गो२ तं; ४ आक्रोशें औं पु, समस्तें पु४ धु तं.

८८. १ अंबा औं पु; २ पीटिती गो॰२; ३ (–) गो, करोनि गो२; ४ आह्मां नि खवर्ग; ५ स्वर्गसुखा औं पु; ६ कैसा ख मुं, कैसे तं, कैंवी नि; ७ जासी नि; ८ राजेंद्रा मुं.

वस्त्रें आच्छादूनि वदन । प्रज्ञाचक्षु करी रुदन[1] ।
भीष्मविदुराचे[2] लोचन[3] । अश्रुपातीं[4] ढळताती[5] ॥ ८९ ॥
सत्यवती आणि[1] गांधारी[2] । शोक करिती हाहाकारीं ।
कुंतीलागीं बहुता[3] नारी । सांवरोनि चालविती[4] ॥ ९० ॥
पाहोनि निर्मळ गंगातट । चिता रचिली प्रचंड नीट ।
आज्यतेलें[1] कनटघट । सहस्रावधि आणिले[2] ॥ ९१ ॥
अगरचंदनबिल्वकाष्टीं[1] । बैसका बाणली[2] तळवटीं ।
बाळतृणाचिया ताटी[3] । आस्तरणा[4] सूदल्या ॥ ९२ ॥
त्यावरी[1] कुंकुमकेशरीं[2] । कर्पूर भरिला[3] थरोथरीं[4] ।
शवें[5] पहुडविलीं माझारीं[6] । जेविं[7] सेजारीं[8] दंपत्यें[9] ॥ ९३ ॥
विधीनें प्रार्थिला हव्यवाट । ज्वाला पेटल्या धडधडाट ।
धूप परिमळ[1] तैलघट[2] । अनंतहस्तीं[3] वोपिती ॥ ९४ ॥
असो जालियां[1] देहदहनें । समस्तीं[2] सारिलीं गंगास्नानें ।
उदकक्रियाविधि विधानें । संपादिलीं वेदोक्त ॥ ९५ ॥

---

८९. १ **रोदन** नि; २ °**विदुरांचे** नि ; ३ **नयन** नि ; ४ °**पातें** नि धु ; ५ **धरा तिंबती** औं , **सांडवले** गो·२.

९०. १–२ **अंबानारी** औं ; ३ **बहुत** नि नां मुं धु गो·२ ; ४ **चालती** पु४ तं.

९१. १ **आज्य तैल** नि औं पु मुं नां ; २ **आणविले** तं.

९२. १ **अगरू चंदन बिल्वकाष्टीं** नि ; २ **रचिली** नि· खवर्ग, **आणिली** गो२ ; ३ **थाटी** नि (**थाटीं** स) तं औं , **ताटीं** पु४ मुं धु रा गो२ , **ताठी** गो ; ४ **आस्तरणातें** नि खवर्ग.

९३. १ **यावरी** पु४ ख नां मुं , **या** गो·२ ; २ **कुंकुम आणि केशरीं** नि ; ३ **आंथरिला** नि ; ४ **थरोवरीं** पु४ ख नां धु , **थरोथरी** नि (स प्रसंप्रा) ; ५ **सवें** नि औं , **सेवे** पु ; ६ **साजिरीं** नि ; ७ **जेंवी** नि (स प्रसंप्रा) ; ८ **सेजेवरी** औं ; ९ **दंपत्य** नि. औं पु चरणक्रम ३–२.

९४. १–२ **तैल कनकघट** ख ; २ **तैल्यघट** नां मुं रा गो·२ , **दिपघट** पु४ ; ३ °**हस्तें** नि खवर्ग , **आसंख्य हातें** धु.

९५. १ **झालिया** नि ; २ **समस्तें** नि.

गोत्रज सुहृद नागरिकीं । वस्त्रगृहीं[1] पैं अनेकीं ।
देवतटिणीच्या तटाकीं । द्वादशरात्री लोटल्या[2] ॥ ९६ ॥
सांग संपादिलीं श्राद्धें । तृप्ती पावलीं[1] ब्राह्मणवृंदें[2] ।
घृतमधुदधिदुग्धें[3] । वोघ गंगे मीनले[4] ॥ ९७ ॥
सुवर्ण रजत[1] रत्नें[2] वस्त्रें । असंख्य धेनूंचीं सहस्त्रें[3] ।
दक्षणा[4] नेतां ऋषेश्वरें । पुरे पुरे ह्मणताती[5] ॥ ९८ ॥
दिवस लोटलियां[1] तेरा । चतुर्दशदिवसीं राजेश्वरा ।
मुहूर्तें[2] प्रवेशोनि[3] नगरा । पंडुगृहा[4] पातले ॥ ९९ ॥
पंडुनृपाचें राजसदन । सर्व संपती[1] भरिली[2] पूर्ण ।
माजी पंडूचे नंदन । कुंतीसहित स्थापिले ॥ १०० ॥
जें जें कांहीं मागती[1] जेव्हां । तें तें[2] तात्काळ[3] पावें[4] तेव्हां ।
रायें आज्ञापितां सर्वां । अवश्यें ह्मणती[5] मंत्रिये ॥ १०१ ॥
आज्ञां मागोनि समस्तीं । नमस्कारूनि पांडव कुंती ।
नगरवासीये[1] स्वगृहाप्रति । जाते जाले संतोषें[2] ॥ १०२ ॥

---

९६. १ वसनगृहीं पु; २ लोटिल्या नि धु गो·२ तं.

९७. १ पावविलीं नि; २ ब्रह्मवृंदें नि खवर्ग गो२; ३ °मधु आणि दुग्धें नि; ४ मिळाले नि औं पु·४ तं.

९८. १–२ रत्न रजत गो·२; २ रत्न नि पु४ नां रा, नव तं, (–) औं पु; ३ खिलारें मुं; ४ दक्षिणा नि पु४; ५ ह्मणिजेलें नि.

९९. १ लोटलिया नि पु४, लोटलेया मुं गो·२; २ मुहूर्तीं नि, सुमुहूर्तें धु रा; ३ प्रवेशे पु४ नां; ४ पंडुग्रहा पु४ ख नां मुं धु रा गो२.

१००. १ संपत्ती नि औं तं; २ भरली नि, भरिलें औं पु मुं तं, भरिल्या ख.

१०१. १ मागिजे ख; २ (–) पु·४ मुं; ३ काळि रा; ४ पावविजे नि, पावती औं पु मुं, पावीजे पु४, पावावें गो·२ तं, पाववि रा; ५ म्हणितलें नि.

१०२. १ °वासी नि मुं धु रा तं; २ सखेद औं पु.

पक्ष येक लोटतां[1] जाण । धृतराष्ट्र गृहा[2] ये आपण ।
करी पुत्रांचें[3] समाधान । शांतवन[4] कुंतीचें ॥ १०३ ॥
नेमें[1] लोटतां[2] पंचरात्र । येऊनि सांभाळी गंगापुत्र ।
श्रेष्ठ विदुर अहोरात्र । पांडवगृहीं[3] वसतसे[4] ॥ १०४ ॥
तेचकाळीं व्यासमूर्ति । पातला सत्यवतियेप्रति[1] ।
माता नेऊनि[2] येकांतीं । सूचना[3] कांहीं अनुवादे ॥ १०५ ॥
हितार्थ[1] साधावया तुझा[2] । यत्नें पातलों याचि काजा ।
वाक्यार्थ परिसोनि माझा । तयाचि रीती वर्तावें ॥ १०६ ॥
येथोनि संतोषसूर्या[1] अस्तु[2] । जाला क्लेशकाळ उदितु ।
सुटला[3] दुश्चिन्हांचा वातु । परमारिष्टसूचक[4] ॥ १०७ ॥
लोपेल[1] धर्मक्रियाचार[2] । वाढेल[3] असत्य[4] अनाचार ।
विवेक वैराग्य विचार[5] । नामही[6] यांचें[7] उरेना ॥ १०८ ॥
माजेल मायेचा धुळोरा । माजि नोळखे[1] येरयेरां ।
नाना दोष[2] धांवती सैरा । जेवीं[3] ह्मैसे मातले ॥ १०९ ॥

---

१०३. १ लोटल्यां औं पु ख ; २ घरा पु तं, ग्रहा पु४ ख नां मुं रा, (–) औं ; ३ पांडवांचें औं ; ४ शांतवीत पु, सांत्वन तं, करी शांतवन पु४ ख नां.

१०४. १ नेम नां पु रा, नियमे तं, नीयेम धु ; २ लोटलिया नि, लोटल्यां औं पु ; ३ पांडवग्रहीं पु४ ख धु रा गो·२ ; ४ वसतुसे औं पु·४.

१०५. १ सत्यवतीप्रती नि औं मुं गो·२ ; २ येवोनि पु४, घेवोनि गो ; ३ सुवच रा.

१०६. १ हितार्था नि, हितावह खवर्ग ; २ तुझ्या नि औं.

१०७. १–२ °सूर्यअस्त नि पु नां ; ३ लागेल मुं ; ४ परमअरिष्ट° नि मुं, पुढार बरवें दिसेना ख.

१०८. १ लोपला गो२, लोपली गो तं ; २ °क्रिया आचार धु गो तं ; ३ वाढलें गो·२, आदरें औं पु ; ४ वाढेल औं पु ; ५ निर्धारु पु, ६ नांवही नि ; ७ त्याचें पु ख मुं.

१०९. १ नोळखिती नि ; २ द्वेषें औं पु ; ३ जैसे नि खवर्ग.

लोभ[१] सांडील[२] मर्यादेतें । स्वार्थ[३] जोडील[४] अनर्थातें ।
ऐसें[५] येथूनि[६] वर्तेल[७] येथें[८] । विशेष याही[९] वेगळें[१०] ॥११०॥
ऋषी जातील बदरीवना[१] । सिद्ध नेदितील[२] दर्शना ।
पृथ्वीपासूनि[३] रत्नधना । स्वल्प कांहीं उरवील[४] ॥ १११ ॥
वीर्यें[१] सांडितील[२] मंत्रांतें । गुण[३] त्यागिती[४] औषधीतें[५] ।
देवत्व[६] सांडूनि[७] दैवतें[८] । पाषाणत्वें वर्तती ॥ ११२ ॥
कुळामाजी[१] उपजेल[२] कळी । जेवीं[३] वणवा वेळु[४] जाळी[५] ।
क्षेत्रीमात्र[६] पृथ्वीतळीं । संव्हारेल[७] तद्योगें[८] ॥ ११३ ॥
गांधारीचा वडील कुमर । तो कुरुकुळा[१] वैश्वानर[२] ।
त्याचेनि अपराधें साचार । नाश होईल वंशाचा[३] ॥ ११४ ॥
बरवें[१] कांहीं न पडे[२] दृष्टी । पाटा वाटेल सर्व[३] शृष्टी[४] ।
यालागीं तुवां उठाउठी[५] । आतांचि[६] येथूनि[७] निघावें ॥११५॥

---

११०. १–२ **लोभें सांडिलें** गो·२ ; ३ **स्वार्थें** नां गो२ ; ४ **जोडेल** नि पु४ ख नां मुं , **जोडिलें** गो२ ; ५–८ **आणिक काय सांगो तुतें** ख ; ६ **अन्योन्य** नां , **आतां** मुं ; ६–७ **वर्तेल येथूनि** औं पु ; ७ **वर्तलें** पु४ ; ८ **सत्यें** नि ; ९ **कांहीं** औं पु गो·२ ; १० **वेगळा** नि , **आगळें** पु. ख चरणक्रम ३–२.

१११. १ **बद्रिकावना** नां गो ; २ **न देतील** नि ख गो ; ३ **पृथ्वी ग्रासील** नि खवर्ग ; ४ **उरविलें** पु४ गो·२.

११२. १–२ **वीर्य सांडील** औं पु मुं ; ३ **औषधी** नि ; ४ **त्यागितील** मुं तं , **त्यागील** औं पु ख , **सांडितील** नि , **साधितील** पु४ ; ५ **गुणातें** नि ; ६ **देव** नि मुं धु ; ७ **सांडितील** नि ; ८ **देवतें** पु·४ ख मुं धु , **देवपणातें** नि. धु तं मध्यें ११२ व ११३ ओव्यांची अदलाबदल आहे.

११३. १ **गृहामाजी** मुं ; २ **उपजला** पु४ ; ३ **जेंवी** नि ; ४ **वेणु** ख धु रा गो·२ ; ४–५ **वेळुजाळीं** नि पु , **वनजाळीं** मुं ; ६ **क्षत्रियमात्र** नि तं ; ७ **संहारतील** नि , **संव्हारेत** पु४ ; ७–८ **नांवही त्याचें उरेना** मुं.

११४. १ **°कुळामाजी** औं पु , **°कुळातें** धु गो२ ; १–२ **°कुळ-वैश्वानर** नि तं ; ३ **वौंशाचा** धु रा.

११५. १ **बरें** नां ; २ **दिसे** नि खवर्ग ; ३ **सकळ** औं पु ख ; ४ **सृष्टी** नि औं ; ५ **°उठीं** नि गो ; ६–७ **येथूनि आतांचि** धु तं.

येकदां अवघियांचीं मरणें । कासया अवलोकावीं[1] नयनें ।
वैराग्य अवलंबूनि मनें । तपोवना निघें[2] वेगीं[3] ॥ ११६ ॥
झणें[1] धरिसी यांची[2] माया । वरपडी[3] होसी सहस्रघाया ।
अग्नि लागलियां[4] आलया । त्यागूनि परतें पळावें[5] ॥ ११७ ॥
अवश्य ह्मणोनि सत्यवती । उभय श्नुषा[1] धरूनि[2] हातीं ।
येऊनि भीष्मविदुराप्रति[3] । आज्ञा पुसे निश्चयें ॥ ११८ ॥
भविष्य जाणोनि साचारें[1] । मान्य केलें गंगाकुमरें[2] ।
श्रेष्ट[3] विचार मानूनि विदुरें । आज्ञावचनें[4] बोळवी[5] ॥११९॥
पवित्र भागीरथीचें[1] तीर[2] । व्याससंगती[3] निरंतर ।
विरक्तिसखियेचा[4] सेजार । शांति धृति जवळिके[5] ॥ १२० ॥
खडतर तपाचिये[1] आगीं[2] । उदार होऊनि देहत्यागी ।
परम गति पावल्या तिघी । अरुंधतीसम[3] पाडें ॥ १२१ ॥
ईश्वर पुरुष उपजे[1] वंशीं[2] । तरी[3] परम पदवी[4] पाविजे[5] ऐसी ।
यालागीं साधुसंगापासीं[6] । मोक्ष जोडे आइता[7] ॥ १२२ ॥

---

११६. १ अवलोकिसी ख; २–३ निघावें नि. मुं मध्यें ही ओवी नाहीं.

११७. १ झणी नि औं पु·४ मुं तं, झनें गो धु, जनें गो२; २ याची नि पु४ ख नां धु; ३ वरपडा नि पु४, वरपड ख नां मुं रा गो·२; ४ लागलिया नि मुं गो२, लागला धु; ५ पळीजे नि.

११८. १ स्नुषा नि औं नां मुं तं; २ घेऊनि नां; ३ विदुरभीष्माप्रती औं पु.

११९. १ गंगाकुमरें ख; २ साचारें ख; ३ श्रेष्ठ नि पु मुं; ४ °वचनीं नि औं पु गो; ५ बोळविलें धु तं.

१२०. १–२ °रथीतीर पु४ ख नां; ३ °संगीं नि, °संगें खवगं ४ विरक्त सखियांचा नि पु·४ ख मुं; ५ जवळिकें पु ख मुं.

१२१. १ तपाचिया नि, संतापाचिये नां; २ आंगी पु४ ख नां धु तं; ३ अरुंधती औं पु.

१२२. १–२ उपवंशीं गो·२; ३ (–) ख; ४ पद मुं, गती गो; ५ पावे गो२; ६ संतसंगा° नि, साधुसंतापासीं औं पु; ७ आयिता नि औं.

पुढील कथेचें अनुसंधान । बाळकेळी[1] वनक्रीडण[2] ।
कृपद्रोणादि महदाख्यान । कृपेनें संतीं परिसावें ॥ १२३ ॥
भारतकथा[1] अमृतवल्ली[2] । श्रवणमंडपीं नवरसफुलीं[3] ।
फुलोनि[4] मोक्षसुखाचे[5] फळीं । लवोनि आली फळभारें[6] ॥ १२४ ॥
लीलाविश्वंभरप्रसादें[1] । मुक्तेश्वरगिरांसुखानुवादें[2] ।
संतहृदया निघती दोंदें । हें आश्चिर्य[3] तवं नव्हे[4] ॥ १२५ ॥

इति श्रीभारते आदिपर्वणि अष्टाविंशोऽध्यायः ॥

---

१२३. १ बाळखेळ नि, बाळखेळण ख नां, बाळकें गो; १–२ बाळ-क्रीडण खेळण औं पु, बाळक्रीडेचें खेळणें मुं, बाळखेळणें क्रीडणें पु४; २ क्रीडण ख नां.

१२४. १–२ °कथामृत° पु४ नां धु; ३ °फुल्लीं नि धु; ४ फळोनि धु रा; ५ °सुखाचा (चां) रा गो·२, °सुखाच्या धु तं; ६ भरें भारा पु, भरभरा औं.

१२५. १ °विश्वंभर विनोदें औं पु; २ °गिराशुक आनंदें धु, °गिराशुकानुवादें रा, °सुखस्वानंदें नां, °सुखानंदें ख; ३ आश्चर्य नि गो२; ४ नोहे औं मुं गो.

॥ श्री ॥

अध्याय एकोणतिसावा

श्रीगणेशाय नमः

वेदोक्तविधीनें संस्कारिले । भोजनपानें[1] सुरवाडले[2] ।
दिवसेंदिवस वाढते जाले । चंद्रवृद्धीसारिखे ॥ १ ॥
शृंगारिले वस्त्राभरणीं । आरूढती अनेकयानीं ।
लोकीं अवलोकितां नयनीं । परमाल्हाद[1] न संटे[2] ॥ २ ॥
गांधारीचे शत नंदन । कुंतीकुमर पांचैजण[1] ।
येकवट[2] सुखसंपन्न । बाळक्रीडा खेळती ॥ ३ ॥
कुमारखेळाच्या[1] खेळणीं[2] । दक्ष पांडव आगळे गुणीं ।
डावमात्रीं[3] पावतां[4] हाणी[5] । उणे दिसती कौरव ॥ ४ ॥
तयांमाजी भीमसेन । खेळतां जिंकोनि जाय पण[1] ।
करिशावकां[2] पंचानन । तैसा[3] भासे सर्वांतें ॥ ५ ॥
पळतां अवघे[1] सांडी मागें । झोंबिये येकला पाडी आंगें ।
पृष्टिसिवणी[2] पाठी लागे । करूनि डाया आणितु[3] ॥ ६ ॥

---

१. १–२ °पानसुरवाडिले नि ; २ सुरवाडिले औं पु , संव्हारिले पु४.

२. १ प्रेमानंद नि , परमानंद धु गो ; २ संडे ख , संटें रा , सांटे तं.

३. १ पांचजण धु तं, पांचहीजण नि पु४ नां मुं ; २ (+) होऊनि नि.

४. १ °खेळाचे नि , °खेळाचा (चां) औं पु४ ख नां धु रा तं, °खेळतां गो·२ ; २ खेळणी नि ; ३ °मात्र पु४ ख धु गो ; ४ पावती नि खवर्ग ; ५ हानी नि मुं गो तं.

५. १ जाण औं , आपण धु ; २ °शावका पु नां धु रा गो तं, °शावक पु४ ख मुं , °शावकिं औं ; ३ तेंवी नि.

६. १ वेगें धु तं ; २ पुष्टी° औं पु ख; ३ आणित नि औं पु·४ रा गो·२.

कनकवीटा[1] कनकदंड । माणिकमणिगोटिया जोड ।
रत्नकंदुक खेळतां होड । जिंकोनि[2] जाय येकला ॥ ७ ॥
चक्रभोंवरे[1] लपंडाया[2] । मस्तकसिवणी सुरकवडिया ।
पैजहारी[3] आणूनि तया । अजाशब्दें हिणावी ॥ ८ ॥
शकुनि कर्ण दुःशासन । दुर्योधन आणि विकर्ण ।
महिष[1] करूनि भीमसेन । हस्तपादीं[2] कवळिती ॥ ९ ॥
मस्तकें[1] डिवोनि[2] पाडी धरणी । खुर[3] करूनि[4] ताडी चरणीं ।
अस्ति[5] चूर्ण होतां वदनीं । अशुद्ध वाहे भडभडां ॥ १० ॥
येक[1] उसळोनि[2] झुगारी गगनीं । ते[3] न[4] झेलित[5] उपटती[6] धरणीं ।
तेणें दुखवती हस्तचरणीं । कटीं पृष्टीं मस्तकीं ॥ ११ ॥
बहुसाल कवळुनियां बाहीं । उडी घाली अगाध डोहीं ।
प्राण जातां[1] जातां पाहीं । थडिये टाकी विलंबें[2] ॥ १२ ॥
फळें तोडितां कौरवांतें । अवघे देखोनि[1] वृक्षावरुतें[2] ।
तें[3] झाड ताडितां[4] वज्रलातें[5] । तळीं पडती दडदडां[6] ॥ १३ ॥

---

७. १ कनकइटा औं पु; २ जींतोन औं पु, जीणोनि नां. गो२ मध्यें ही ओवी नाहीं.

८. १ चक्रेंभोंवरे औं पु ख नां गो·२, चक्रभंवरे पु४ मुं धु; २ लपण डाया नि, लपांडाया धु तं; ३ पैजेहारी औं पु नां मुं रा तं.

९. १ म्हैसा नि मुं; २ °पाद् नि खवर्ग.

१०. १ मस्तक पु४ धु गो·२; २ सिउनि नां, देउनि धु, टिपोनि रा, ठेउनि गो तं, ठेनोनि गो२; ३–४ खुरें° नि खवर्ग रा; ५ अस्थी नि.

११. १ एका नि मुं, येकें औं पु; २ उचलोनि नि खवर्ग गो (पु४ प्रसंप्रा); ३–४ तेणें खवर्ग, तिन धु, तिनें तं, (–) नि; ५ आंदोळतां नि पु, आदळती औं, दीलीता पु४, हींदोळतां ख, करें ताडितां मुं, (–) नां; ६ आपटी नि, उपटी पु, (–) औं, पडती गो२.

१२. १ जात औं पु ख मुं रा गो२; २ अविलंबे नि मुं गो·२.

१३. १ वळंघले नि, वेघोनि मुं; २ °वरुते नि पु ख गो·२; ३ (–) नि खवर्ग; ४ झोडितां नि, तोडीतां पु४, झाडितां गो; ५ वज्रघातें गो·२; ६ धडधडां नि ख.

मृत्तिकेच्या[1] विशाळ टेंका-। वरूनि[2] तळवटीं[3] वोढी[4] येका[5]।
सोडीं ह्मणोनि मारितां[6] हाका। हटा[7] पडिला[8] न सोडी॥ १४॥
आपण होऊनि येडका। मस्तकें[1] मस्तका[2] मारी[3] थडका।
पक्क फळें उपटती[4] खडका। तैसी[5] व्यथा[6] पावती॥ १५॥
राजा करूनि युधिष्ठिर। आपण होय मत्त कुंजर।
कौरव कल्पूनि तस्कर। चरणीं[1] बांधे[2] आपुल्या॥ १६॥
तेथूनि धांवे सैरावैरा। झाडी[1] उपटी[2] राजकुमरां[3]।
मस्तकें आदळती[4] पाथरा[5]। तेणें विषाद[6] पावती[7]॥ १७॥
आपुलिया आंगावरुतें[1]। मुष्टिघात मारवी गणितें।
उसिणें फेडितां तयांतें। घायें मूर्छा[2] आणित॥ १८॥
धर्मासि ह्मणे तूं[1] भगवती। नवसा आणिल्या बस्तपंक्ती[2]।
ह्मणोनि कौरव पाडूनि क्षिती। कंठछेदना दाखवी॥ १९॥
हें देखोनि कर्णशकुनि[1]। क्रोधें संतप्त अंतःकरणीं[2]।
दुर्योधना दाविती[3] नयनीं[4]। पुढारु[5] बरवा[6] दिसेना॥ २०॥

---

१४. १ **मृत्तिकेचा** नि मुं तं, **मृतिकेच्या** पु४; २ **करूनि** नि, **तळीं** पु४; ३ **तळीं** औं; ४ **वोढिती** नि; ५ **येकां** औं पु मुं गो; ६ **मारी** नि; ७ **हटें** स, **हाटां** तं; ८ **पेटला** नि खवर्ग.

१५. १ **मस्तका** नि धु; २ **मस्तकां** औं पु मुं, **मस्तक** नि ख गो२ तं; ३ **देति** नां; ४ **आपटी** नि, **पडती** औं, **उपडती** रा गो·२ तं; ५ **तेंवी** नि; ६ **व्येथा** पु·४, **वेथा** ख नां धु तं.

१६. १ **पायीं** नि; २ **बांधी** गो·२.

१७. १ **झाडीं** पु नां रा; २ **पाडी** नि, **उपडी** गो·२ तं; ३ **°कुमरा** नि खवर्ग (मुं प्रसंप्रा) धु रा; ४ **आढळतां** पु ख नां रा गो·२; ५ **फातरा** गो२; ६ **व्यथा** मुं; ७ **मानिती** ख.

१८. १ **°वरते** नि; २ **मूर्छना** पु ४.

१९. १ **हे** नि; २ **वस्त°** नि (स प्रसंप्रा).

२०. १ **कौरव शकुनि** ख; २ **°कर्णी** ख पु४ मुं; ३ **दाखविती** नि खवर्ग; ४ **दुरुनी** ख; ५ **पुढारीं** नि, **पुढारें** औं पु, **पुढां** मुं, **पुढें** धु; ६ **बरवें** नि औं पु नां मुं धु. गो मध्यें ही ओवी नाहीं.

विशाळ गर्ता निर्मूनि भूमीं । कुंड कल्पूनि बैसे होमीं ।
स्वाहाशब्दें कौरवनामीं । आहुती करूनि[1] त्यां[2] सांडी ॥ २१॥
आपण होऊनि मछावतार[1] । जळशंख[2] केला[3] शंखासुर[4] ।
बळें घांटिये[5] दाटितां[6] कर । कासावीस आक्रंदे ॥ २२ ॥
अवघे मिळोनि मारितां[1] मुष्टी । कूर्म होऊनि वोढवी[2] पाठी[3] ।
मारितां उखळती बाहुटीं[4] । तेणें व्यथिस्त[5] पैं येक ॥ २३ ॥
वराह होऊनि पसरी दंष्ट्रा । हिरण्याक्ष करी धार्तराष्ट्रा ।
हृदई रोवितां[1] दंतधारा । क्लेश अद्भुत[2] पावती ॥ २४ ॥
आपण होऊनि नरकेशरी[1] । दुःशासना आडवें धरी ।
ह्मणे नखें घालूं[2] उदरीं । आतां[3] किंवा[4] पुढारीं[5] ॥ २५ ॥
बळवर्धन करूनि बळी । पाठी रगडी पायातळीं[1] ।
ह्मणे दाटूं[2] या[3] पाताळीं[4] । पुढती नुठी[5] तें करूं ॥ २६ ॥
आपण अवगे[1] भार्गवाकारा । मुष्टीं कवळी कार्मुक[2] शरा ।
ह्मणे म्यां निक्षेत्री[3] केली धरा । ह्मणोनि कौरवां पहुडवी ॥ २७ ॥

---

२१. १ करी नि, ह्मणोनि औं; २ त्या नि पु·४ रा, (–) धु मुं ख औं.

२२. १ मत्स्याव° नि तं, मत्छाव° पु गो; २ जळसंध, जळसंद धु; २–३ कौरवजळीं नां; ३–४ राजकुमर औं; ५ घोटिये नि; ६ देतां नां, घाटितां गो.

२३. १ मारिती नि खवर्ग रा; २ वाढवी नि पु४ ख, वोडवी औं पु नां मुं धु; ३ पाटी नि; ४ बाहुवटीं नि औं पु नां; ५ व्यथिष्ट नि, वेथिस्त औं पु४ ख नां, व्याधिस्त धु तं.

२४. १ धरितां गो·२; २ अपार मुं.

२५. १ °केसरी नि औं नां तं; २ घालूं तव नि, घालोनि पु·४ नां गो२ तं, चिरूं औं; ३–५ विदारूं पुढारीं कीं आतां नां.

२६. १ पायांतळीं खवर्ग धु गो; २ दाबूं नि, दाटोनि पु४ ख; ३ (–) औं ख नां; ३–४ मानेची नळी मुं; ५ नुठती औं पु४, नुठे नि ख गो·२, न उठती पु मुं.

२७. १ अवगोनि नि, आवघे पु४, आंगें गो·२; २ भार्गव गो·२ नां; ३ निःक्षेत्री नि.

सैंधव शृंगारूनि देखा । ह्मणे हे नेटकी[1] शूर्पनखा ।
पार्थसौमित्रें[2] नासिका । छेदिलें ऐसें दाखवी[3] ॥ २८ ॥
शकुनि करूनि कुंभकर्ण । कुंकुमें लेपी[1] नाक कान ।
रावण करूनि दुर्योधन । रघुनंदन स्वयें[2] होत[3] ॥ २९ ॥
आतां कृष्णावतारीं[1] गाढा । खेळ खेळोनि दाखवीं[2] पुढां ।
त्रयोदश वर्षांवरी[3] सांकडा । बौद्धत्व[4] आह्मीं[5] अवगणें[6] ॥ ३० ॥
पुढें माजलियां[1] कळीतें । मारूं म्लेंछकर्मकर्तें[2] ।
ऐसा खेळ[3] खेळतां[4] तेथें । गोत्रजांतें[5] न साहे ॥ ३१ ॥
पीडा[1] पावतां[2] समस्त[3] बंधु । दुर्योधना अतिविषादु ।
शक्ति[4] नचले ह्मणोनि शब्दु । मुखें कांहीं[5] न बोले[6] ॥ ३२ ॥
हृदय[1] धडके महारागें । शकुनीप्रति[2] संकेत सांगे ।
येरू हातें दडपी आंगें । समयो[3] नव्हे ह्मणउनी ॥ ३३ ॥
निशाकाळीं जाऊनि सदना । जनकजननीतें[1] वेदना[2] ।
पुत्र सांगती करूनि रुदना[3] । अंगक्षतें[4] दाविती[5] ॥ ३४ ॥
भीमाचेनि करताडणें । अवघे बंधु[1] जाऊनि[2] प्राणें ।
न खेळों ह्मणोनि राहातां मौनें[3] । बळें आमुतें[4] पीडित[5] ॥ ३५ ॥

---

२८. १ नकटी मुं, नटकी धु रा ; २ °सौमित्र नि पु नां गो२ ; ३ दावित नि.

२९. १ लेपवी औं पु ; २ सुखी पु४ ; ३ होय औं नां ख मुं गो॰२.

३०. १ कृष्णअवतार नि , कृष्णावतार पु४ ख धु ; २ दाखऊं औं धु रा तं ; ३ वर्षांनीं नि ; ४ बोधत्व रा गो२ ; ५ अंगीं स ; ६ वागणें पु४.

३१. १ माजलिया नि मुं रा , माजलेया गो॰२ , वाढलीयां पु४ ; २ म्लेंच्छ° नि ; ३ (–) पु४ ; ४ खेळोनी धु तं ; ५ दावी तें गोत्रजां धु तं.

३२. १ पीडे नि ; २ पावती नि मुं ; ३ कौरव नि, सकल औं , (–) पु॰४ ख नां मुं ; ४ उक्ती नि ; ५ सहसा औं; ६ बोलवे पु.

३३. १ हृदयीं नि गो॰२ ; २ शकुनीलागीं नि ; ३ समय नि.

३४. १ जननीतें औं पु ; २ वेधना नि मुं रा , निवेदना औं पु ; ३ रोदना नि , करुणा गो२ ; ४ अंगीं क्षतें नि ; ४–५ क्षतें दावोनि रुदति गो२.

३५. १–२ जाऊं ह्मणती मुं ; ३ मौन्यें पु॰४ ख नां गो२ ; ४ आम्हां नि ख ; ५ पीडितो नि तं.

सौबळि[1] सांगे धृतराष्ट्रातें । कुंतीचेनि द्वितीय सुतें ।
पुत्र ताडिजेति[2] निघातें । जीत[3] मेले न पाहे[4] ॥ ३६ ॥

अवलंबूनि वडीलपणा । राजा कांहींच[1] नाणी[2] मना ।
क्षणे भेदांग[3] दावितां[4] जना । अविवेक लागे आमुतें ॥ ३७ ॥

वडिलां[1] न कळतां[2] दुर्योधनें । कपटबुद्धि[3] धरिली[4] मनें ।
क्षणे हो[5] मृत्युवेशें[6] येणें[7] । आह्मांपाठीं लागला[8] ॥ ३८ ॥

रूपद्वेष विद्याद्वेष । आंगवळाचा आगळा द्वेष ।
लोक वाणिती तोही[1] द्वेष[2] । अतिविशेष[3] वाढला ॥ ३९ ॥

साधूनि[1] निष्ठुरतेचा[2] अर्थ । याचा प्रयत्नें करावा घात ।
तरींच वांचिजे येरवीं[3] मृत्य । भीमरूपें[4] कौरवां ॥ ४० ॥

हा[1] एकचि[2] मारिल्यां[3] पाहीं[4] । इतर चौघांचा लेखा नाहीं ।
मग आमुतें अरिष्ट[5] कांहीं । मार्गा पुढां असेना ॥ ४१ ॥

कर्णशकुनिदुःशासना- । सहीत मांडिली विचारणा[1] ।
वधावया भीमसेना । उपाव[2] कैसा सांगिजे ॥ ४२ ॥

---

३६. १ सौबळ नि मुं तं; २ मारिजेतील नि, ताडिजती पु ख गो·२; ३ जिते ख गो·२; ४ विचारी नि.

३७. १ कांहीं नि पु·४ ख मुं रा; २ नाणीच नि पु रा; ३ मदंग स, भेद ना मुं; ४ (–) पु४.

३८. १ वडिला नि औं पु४ ख धु रा; २ कळत रा गो तं; ३ °बुधी पु४ धु; ४ योजिली औं; ५ हा नि ख मुं, हे औं पु·४ नां; ६–७ °वेषपणें नि (°वेषें येणें स); ८ लागिजे धु तं.

३९. १ हाही नि, (–) औं; २ विशेष औं; ३ द्वेषसमूह औं, अतिविशाळ नि.

४०. १ सांडूनि औं पु, साधुं स पु४ नां; २ हृदया औं; ३ ये-हवीं नि औं पु धु; ४ भीमहस्तें नि.

४१. १–४ भीम येकु मारिल्याही औं; २ एक नि; ५ अपाय नि.

४२. १ विवंचना मुं; २ उपाय नि औं पु४ ख मुं रा तं.

येक ह्मणे[1] घालिजे पाश[2] । दुजा ह्मणे देईजे[3] विष ।
तिजा ह्मणे सर्पदंश । निद्रास्थळीं करवावा[4] ॥ ४३ ॥
दुःसह[1] ह्मणे लोटिजे उदकीं । दुःशळ[2] ह्मणे नकळत[3] लोकीं[4] ।
शिळा[5] घालोनि मस्तकीं । क्षणें[6] मारूनि सांडावा ॥ ४४ ॥
शकुनि बोले[1] विचारवंत । गुप्त साधूनि[2] आपुला स्वार्थ ।
प्रगट लोकीं[3] नलगे[4] मात । ऐसें[5] शाहणे वर्तती ॥ ४५ ॥
सहज[1] भीमा आगळी[2] भूक । भक्ष्यांत[3] आवडती मोदक ।
त्यामाजी सूनि[4] मारक विख । वनभोजनीं साधावा[5] ॥ ४६ ॥
अवघे ह्मणती हा मुख्यार्थ । गुप्त हृदई राखा[1] मात ।
यावरी दुर्योधन सांगत । शिल्पिकारा आदरें ॥ ४७ ॥
जलविहारवनविहारा[1] । जावया[2] आवडी[3] राजकुमरां ।
त्वरें रचावें[4] क्रीडागारा । कृत्रिमवनासमवेत[5] ॥ ४८ ॥
विश्रामस्थळ[1] गंगातटीं । त्या नांव[2] बोलिजे प्रमाणकोटी[3] ।
उपरिका[4] गोपुरें[5] तळवटीं । गुप्तागारें निर्मावीं ॥ ४९ ॥

---

४३. १ **ह्मणती** नां मुं धु गो; २ **फांस** नि; ३ **दिजे** औं धु गो२, **द्यावें** मुं; ४ **करावा** औं पु धु तं.

४४. १ **दुःशासन** नि पु४, **दुसरा** मुं; २ **दुःशीळ** नि धु, **दुश्चल** ख, **दुःशैल्य** पु४; ३ **नकळतां** नि खवर्ग, **नकळे** गो२; ४ **लौकिकीं** औं; ५ **विष** गो॰२; ६ **क्षिणें** पु४ गो.

४५. १ **म्हणे** नि पु४ ख, **बोलिला** धु; २ **साधणें** नि, **साधनें** औं पु; ३ **लौकिकीं** धु रा गो; ४ **नकळे** नि खवर्ग गो; ५ **ऐसे** नि खवर्ग (नां प्रसंप्रा).

४६. १ **सहजें** औं पु ख नां रा; २ **अधिक** मुं; ३ **भक्षितां** नि ख नां मुं धु तं, **भक्षीं** औं; ४ **सूदोनि** नि धु, **घालूनि** औं मुं; ५ **साधावें** औं मुं धु.

४७. १ **राखावी** नि गो तं.

४८. १ **°विहारा वन°** नि धु; २ **करावया** नि, **जेवावया** तं; २–३ **आवडी अपार** औं; ४ **रचा** गो॰२; ५ **वनवाटिकादि निर्मावी** औं.

४९. १ **°स्थळें** औं ख, **विश्रामसदन** मुं, **विश्राम** नां; २ **नांवें** पु४ नां धु तं; ३ **पर्णकुटी** स, **प्राणकोटी** पु४; ४–५ **उपरिकागारें** ख.

चित्रविचित्र खेडकुलिया[१] । पंचकखणें[२] चौकडिया[३] ।
बंधूलागीं कोठडिया । भिन्न भिन्न रचाव्या[४] ॥ ५० ॥
वापी पुष्करणी[१] सावरें[२] । फळीं[३] कमळीं[४] सुमनोहरें[५] ।
उर्ध्वपंथीं[६] धांवती नीरें । ऐशा[७] कळा[८] कल्पाव्या[९] ॥ ५१ ॥
सोमकांताचे[१] पाषाणीं । भिंती चित्राव्या[२] सुवर्णी[३] ।
मुक्तचूर्णश्वेतवर्णी[४] । संधिभाग लेपावे[५] ॥ ५२ ॥
सप्तरंगीं रेखा[१] चित्रें । रत्नखेवणीं[२] अतिविचित्रें ।
वितानीं लावा[३] दिव्य वस्त्रें । ध्वजा[४] पताका कळसादि ॥ ५३ ॥
आज्ञा देतां दुर्योधना । त्याहूनि[१] विशेष[२] रचिली[३] रचना ।
इंद्रभुवना[४] नंदनवना । समान शोभा आणिली ॥ ५४ ॥
धर्मासि प्रार्थी[१] दुर्योधन । तुह्मांसमवेत[२] वनभोजन ।
करावया इछी मन । श्लाघ्य[३] केलें पाहिजे ॥ ५५ ॥

---

५०. १ **खेळकुलिया** नि, **खिडकुलिया** औं पु४ मुं; २ **चांपेखण** नि मुं, **चंपक°** ख गो२ तं, **चंपकखण** पु४ धु रा, **पंचखणी** औं, **चंपकवर्णे** नां; ३ **चौकिया** औं, **चौरघडिया** गो२; ४ **निर्माव्या** नि.

५१. १ **पुष्करें** गो, **पुष्करणें** गो२; २ **सरोवरें** नि; ३–४ **कमळ-कल्हारीं** नि; ५ **मनोहरें** नि; ६ **°पंथा** नि, **°पथीं** गो२ तं; ७ **ऐसा** गो२; ८ **काळ** गो२; ९ **कराव्या** नि, **कल्पावा** गो२. ही ओवी खवर्गामध्यें नाहीं.

५२. १ **°कांताच्या** नि पु ख मुं रा, **°कांताचा** औं पु४, **°कांतिचिया** नां; २ **रचाव्या** ख धु; ३ **सुवर्णीं** नि; ४ **°चूर्णें श्वेत°** धु रा, **मुक्ताफळांचेनि चूर्णीं** नि, **अमोल्य हिरे यांचे कर्णी** गो, **पाचुबंध निघोटाणि** गो२; ५ **लिंपावे** नि खवर्ग.

५३. १ **रेखावीं** नि मुं; २ **°खेळणीं** नि, **रत्नेंखेवणी** ख रा गो, **रत्नखणी** औं पु मुं, **रत्नखोवणी** तं; ३ **लावावीं** नि पु नां धु; ४ **ध्वज** नि ख गो२. नि मध्यें चरणक्रम ३–२ असा आहे.

५४. १ **याहूनि** नि पु मुं; २ (–) मुं; ३ (–) गो२; ४ **°भुवन** नि औं. वरील ओवींतील दुसरा व तिसरा चरण नां मध्यें अनुक्रमें पहिला व दुसरा असून तिसरा **लंकेशभुवन अशोकवना** असा आहे.

५५. १ **प्रार्थूनि** औं नां मुं; २ **°सहित** नि; ३ **श्लाघ्यें** नि.

अवश्य ह्मणोनि अजातशत्रु । बंधुसहित मानिला[1] मंत्रु ।
निर्मळ पोटीं त्या[2] अमित्रु । दृष्टी[3] दुजा[4] दिसेना ॥ ५६ ॥

पंचभक्ष[1] आणि[2] षड्रस । अन्नें चतुर्विध[3] सुरस ।
नवनीतपाचितें[4] बहुवस । दुर्योधनें करविलीं ॥ ५७ ॥

प्रथम साक्षाद्भर्जित[1] । खर्परभर्जित[2] दुजें[3] तेथ[4] ।
उत्क्वाथित[5] आणि स्वेदित[6] । तैलपाचित पांचवें ॥ ५८ ॥

मधुर तिक्त[1] कषाय जाण । कटुक[2] आम्ल[3] आणि[4] लवण[5] ।
षड्रस बोलती विचक्षण । सूपशास्त्रीं जाणावें[6] ॥ ५९ ॥

लेह्य[1] पेह्य[2] चोष्य खाद्य[3] । अन्नें बोलती[4] चतुर्विध[5] ।
आज्य मधु दधि[6] दुग्ध[7] । हेमकळसीं सूदलीं ॥ ६० ॥

शुद्धविश्वासी[1] भाणवसी । तयासि सांगोनि शर्करारसीं ।
मोदकअपूपांचिया रासी । भीमालागीं करविल्या ॥ ६१ ॥

---

५६. १ मानला नि पु४, मांडिला मुं; २ या नि; ३–४ दुजा दृष्टी नि औं ख.

५७. १ °भक्षें औं पु नां रा; २ (–) औं पु; ३ °विधें औं पु धु तं; ४ °पाच्चित नि नां गो·२ तं.

५८. १ साक्षाच्छिखिभर्जित नि, शाखाभर्जित पु, शाखानिर्मित औं; २–४ दुजें खर्परभर्जित औं; ५ उत्कथित नि, उदकातीत औं पु, उदकादिक मुं, उत्कथित ख; ६ स्वादित स औं नां, स्वाधिष्ट पु.

५९. १ तीक्ष्ण पु मुं; २–३ कट्वम्ल नि, कट्वाम्ल स पु ख, कट्वा-म्लक औं; ४–५ लवण जाण औं; ६ जाणते नि मुं, जाणपां औं, जाणिजे नां.

६०. १ लेह औं ख नां, लेहें धु; २ पेय नि तं, पेहें ख नां धु, पेह औं; ३ खाद्यें पु४ मुं रा गो·२ तं; ४ बोलिलीं नि औं पु·४ नां गो२; ५ चतुर्विधें पु४ नां मुं रा गो·२ तं; ६ (–) पु४ ख; ७ दुग्धें पु४ नां मुं रा गो·२ तं.

६१. १ सुदविश्वासु पु४, °विश्वास नां गो·२, सुदविश्वासी तं, °विश्वासुक पु.

जेपाळ[1] सोमल अहिफेणा[2] । वत्सनाभिनाग[3] पैं मेणा ।
राजत्रिखें मारकें[4] नाना । येकमेळें सूदलीं ॥ ६२ ॥
ज्यांचा वास लागतां घ्राणीं । प्राणासि[1] नाश ततक्षणीं[2] ।
अश्विनौदेव पातल्या गुणी । उतार कांहीं असेना ॥ ६३ ॥
ज्याचा स्पर्श होतां वोठीं[1] । तात्काळ मरण पात्रे भेटी ।
ऐसीं भक्षें[2] भरोनि[3] पांटीं[4] । चालविलीं[5] साक्षेपें[6] ॥ ६४ ॥
पालाणिले[1] रथ[2] कुंजर । चौताळती अश्वभार[3] ।
शृंगारूनि[4] राजकुमर[5] । स्वेछा यानीं वळघले[6] ॥ ६५ ॥
छत्रें उभविलीं विचित्रवर्णें । मेघडंबर सूर्यपर्णें[1] ।
कनकदंड[2] वाळव्यजनें[3] । भृत्य ढाळें ढाळिती ॥ ६६ ॥
पंचप्रकारीं[1] वीरवाद्यें[2] । वाजतां गगन भरलें[3] नादें ।
पांचही भिन्न भिन्न शब्दें । गर्जनेतें दाविती ॥ ६७ ॥
येक वदनवातोद्भवें । येक खडतर यंत्रोद्भवें[1] ।
येक काष्टचर्मोद्भवें[2] । कांसोद्भवें[3] पै येक ॥ ६८ ॥

---

६२. १ जपाळ नि मुं, जैपाल गो, जेमाल पु४ ; २ आणि फेणा धु गो२, आदिफेणा पु४ ; ३ बचनाग नि औं, वछनाभि° रा गो·२ ख; ४ मारक नि मुं.

६३. १ प्राणाचा नि खवर्ग (प्राण मुं); २ तत्क्षणीं नि, ततक्षिणी पु४ गो·२.

६४. १ होंठीं पु४ नां; २ अन्नें नि ; ३ करूनि नि खवर्ग ; ४ पाठी नि, पेटी नां, सेवटीं मुं, ताठीं गो२ ; ५–६ चालविल्या कावडी औं.

६५. १ पाल्हाणिले गो·२ ; २ रुषी पु४ ; ३ अश्वसार नि, अश्वस्वार ख, अश्वश्वार पु४ ; ४ शृंगारिले नि ; ५ रूषिकुंजर पु४ ; ६ वळंघले नि. नि खवर्ग मध्यें चरणक्रम ३–२ असा आहे.

६६. १ सूर्यापानें पु४ ख, सूर्यपानें नां मुं ; २ °दंडी नि ; ३ °व्यंजनें पु४ नां धुं गो, वाळविझणें मुं.

६७. १ °प्रकारचीं नि, पंचवाद्यप्रकारीं औं पु, पंचवाद्यें पु४ ख नां ; २ वाद्यें नि ; ३ मेदिलें नि.

६८. १ मंत्रो° पु४ ख ; २ चर्मकाष्टोद्भवें नि खवर्ग; ३ कांस्योद्भवें नि, कश्यपोद्भव गो·२.

वीरांमुखिंचे विकट शब्द । त्या[1] नांव बोलिजे सिंहनाद ।
यापरी वाद्यें पंचविध । येकेकाळीं[2] गर्जती ॥ ६९ ॥
पातले देवतटिनीतटा । धार्तराष्ट्रां[1] उत्साह मोटा[2] ।
येक[3] पेलिती[4] गजघंटा । महोदकीं[5] विनोदें ॥ ७० ॥
येक बैसल्या[1] अश्वासहित[2] । जळीं क्रीडती[3] संतोषभरित[4] ।
येकीं शृंगारूनि पोत । मंचकासनीं मिरविती ॥ ७१ ॥
डोणी[1] तापे[2] सांगडी घटीं । चर्में[3] मढिल्या[4] वेणुपाटीं[5] ।
माजी बैसोनि उभयतटीं । धांवा[6] घेती[7] जळछंदें[8] ॥ ७२ ॥
उष्णद्रव्यांचीं[1] भक्षणें । येक करिती आसवपानें ।
सीतबाधा[2] बाधील[3] झणें[4] । जळीं[5] जळकेली[6] खेळतां ॥ ७३ ॥
वेढूनि पटकुळ[1] पडद्णी । कौरवपांडव येक[2] मिळणीं ।
जळीं रिघोनि[3] हात[4] धरणी । स्वेछानंदें[5] क्रीडती ॥ ७४ ॥
जळें[1] सिंपिती[2] परस्परीं । लपणी[3] खेळती अगाध नीरीं ।
बुडिया[4] मारूनि शोधिती[5] करीं । एकमेकां टिपिती[6] ॥ ७५ ॥

---

६९. १ या नि ; २ एकवेळ नि , येकताळें गो.

७०. १ °राष्ट्रा नि ; २ मोठा नि ; ३ येकीं औं पु नां ; ४ पेलिजती पु·४ ख नां, पळति गो·२, प्रेसिती तं ; ५ महोत्साह नि , मोहोद्कीं पु४ गो·२.

७१. १ बैसले नि ; २ अश्वेंसहित ख नां मुं ; ३ खेळती नि औं पु ; ४ आनंदभरीत खवर्ग.

७२. १ डोणिया नि , होडगी औं ; २ तापे नि पु तं ; ३ चर्म नि औं पु४ तं ; ४ वेष्टिला नि , वेढिल्या पु·४ ख नां , वेष्टिल्या औं मुं , चढिल्या तं ; ५ वेळु पाटी नि , वेळुताटी औं ; ६ धांव नि पु धु गो२ तं ; ७–८ छंदेंच घेताती नि ; ८ जळसंदें मुं गो·२ , जळसंधे रा ख , जळसवें तं.

७३. १ °द्रव्याच्या नि ; २ शीत° नि रा ; ३ न बाधील पु, बाघेल नि ; ४ क्षणें नि औं पु मुं , जनें गो२ , झनें धु गो तं ; ५ (–) औं ; ६ जळ नि खवर्ग (जळक्रीडा मुं).

७४. १ पट्टकुळें नि (पट्टकूळ स) , पटळ गो·२ ; २ येके औं पु·४; ३ निघोनि नि औं पु नां मुं , मीळति पु४ ; ४ हस्त नि ; ५ स्वेच्छा° नि.

७५. १ जळ नि औं पु४ ख नां गो·२ ; २ समीप कुद्ती गो·२ ; ३ खेळ नि पु४ नां , खेळत मुं , (–) औं पु ख ; ४ बुडी नां मुं ; ५ शोधातें नि ; ६ पिटिती नि (स प्रसंप्रा) , नाटोपती गो·२, क्रीडती पु४.

बळें कौरवांचिया थाटी । बुडऊं झोंबती भीमाकंठीं[1] ।
येरू अवधियां[2] वाहूनि पुष्टी[3] । कुंजर तैसा क्रीडत ॥ ७६ ॥
शुशुमार[1] घडियाळ[2] मछमगर[3] । कूर्म करविल[4] जळविखार ।
जळमाणसें नारीनर । धरूनि[5] बाहेर आणिती ॥ ७७ ॥
अस्तमानीं सरला[1] खेळ । थडिये पातला[2] सुहृदमेळ ।
दुर्योधन अति स्नेहाळ । वस्त्रें वोपी पांडवां ॥ ७८ ॥
शृंगारूनि[1] वस्त्राभरणीं । परिवार गौरविला वचनीं ।
भक्षपानीं[2] तांबूलदानीं[3] । विश्रांति करा ह्मणतसे ॥ ७९ ॥
प्रमाणकोटीस्थळ[1] येकांतीं । भोजना पातल्या बंधुपंक्ति[2] ।
सुवर्णताटावरी झळकती । रत्नवाटिया सतेज[3] ॥ ८० ॥
जो जो पदार्थ जे[1] पदार्थी । मीनल्या वाढवी सुस्वाद प्रीती ।
तें[2] तें[3] पुढिलां[4] भक्षविती । स्वयें भक्षिती संतोषें[5] ॥ ८१ ॥
दुग्धशर्करा घृतमिश्रित । क्षीरभोजनीं येका[1] आर्त ।
येक[2] वटक[3] कथिकायुक्त[4] । शाल्योदनें[5] भक्षिती ॥ ८२ ॥

---

७६. १ भीमकंठीं नि ; २ अवघे नि ; ३ पृष्ठीं नि , पुष्टि रा.

७७. १ शिशुमार पु४ ख नां मुं रा गो२ तं ; २ घडीबाळ औं पु , घटियाळ नां, घटिया गो२ , गडिया गो ; ३ मत्स्यमगर नि तं; ४ करमीन नि (.वर्मी स), करमिळ पु नां , किसिर औं , करनीळ ख , करपीळ मुं , करवेल धु, करवीज गो२ , करविले गो , करवि तं; ५ वोढोनि नि.

७८. १ धरिला धु तं ; २ आला नि खवर्ग , पातले गो२.

७९. १ शृंघारुनि पु४ नां तं ; २ भक्ष्यपानीं नि ; ३ तांबूलवदनीं पु, तांबोल देऊनी औं , तांबुल्यदानीं गो२.

८०. १ प्रमाणस्थळकोटी धु , °कोटीस्थूळ गो२ तं ; २ भोजनपंक्ती पु४ ; ३ सुतेजा नि , सतेजा औं पु धु.

८१. १ जे जे नि , ज्या धु ; २–३ तो नि , ते तें पु४ मुं रा तं , ते ते ख नां गो२ ; ४ पुढिलांतें नि , पुढिल्यां नां धु तं ; ५ स्वानंदें रा.

८२. १ एका नि औं पु४ ख रा गो२ तं ; २–३ एकवट पु४ ख रा गो ; ४ कथिकासंयुक्त ख ; ५ °दना गो , °दन धु गो२.

येक मंडकरसशिखरणी[1] । श्वेतभक्षशाकावरान्नीं[2] ।
भरितेंरोटिका[3] भक्षणीं । आवडी[4] येकां[5] अपारें[6] ॥ ८३ ॥
दधिसारें[1] दुग्धसारें[2] । मिळणी स्वादिष्ट[3] अपारें[4] ।
येकें[5] सछिद्र[6] अरुवारें[7] । नवनीतसंगीं[8] गोडिसी[9] ॥ ८४ ॥
मुखीं लाऊनि लवणशाखा । दध्योदन आवडे येकां[1] ।
येक[2] खिचडिया अनेका । घृतप्लुता[3] सेविती[4] ॥ ८५ ॥
थिजल्या तुपेंसिं[1] गुळवरिया । खाज्या करंज्या घृतपुरिया ।
सदटसाय[2] गुळपोळिया । येक स्वेछा[3] भक्षिती[4] ॥ ८६ ॥
नूतन धान्यें[1] सकोमळें[2] । भर्जितें[3] मघमघीत[4] परिमळें[5] ।
येकत्र करूनि शर्करातीळें[6] । ह्मणती वानी[7] भक्षा हो ॥ ८७ ॥
चणकवाटाणियांचे सोले । निंबरसें[1] लवण आलें ।
सूक्ष्म वाळकें बदरीफळें । नूतन न्यायें[2] सेविती[3] ॥ ८८ ॥

---

८३. १ मधुर शिखरिणी नि, मंडकशिखरणी पु मुं रा, मंडकरूपशिख° पु४ ; २ श्वेतभक्ष्य पंचवरान्नी नि, स्वेतभक्षें शाखावरान्नी औं पु, येकभक्षी शाखावरान्नीं पु४ ; ३ भरीतरोटिया नि मुं ; ४–६ आवड एका अपार नि.

८४. १ °सार नि रा ; २ °सार नि रा ; ३ स्वाधिष्टें औं पु·४ ख नां मुं धु ; ४ अपार नि रा ; ५ एक नि पु४ ख गो२ रा ; ६ सच्छिद्रें नि खवर्ग (नां प्रसंभ्रा) ; ७ अरुवार नि रा ; ८ °संगें नि पु ख गो२ तं ; ९ गोडसीं नि ख, सेविती मुं.

८५. १ एका नि ; २ एका नि, येकां धु गो ; ३ घृततुल्यता स, घृतमिश्रिता औं, घृतासवें मुं, घृताऽणुति गो२ ; ४ भक्षिती नि.

८६. १ तुपासीं नि, घृतेंसि गो·२ ; २ सदृढ त्या नि ; ३ स्वइच्छा नि, श्वेच्छा पु४ रा ; ४ भोगीती ख गो·२.

८७. १ धान्य नि नां मुं रा ; २ सकोमळ नि ख रा गो·२ ; ३ भर्जित नि ख गो २, भर्जितेसी मुं ; ४ घमघमित नि रा ; (–) औं मुं ; ५ कोमळ नि, सुपरिमळें पु·४ नां गो२ ; ६ °तिळ नि ख रा गो·२ ; ७ वाणगी नि, वाणी पु·४ मुं.

८८. १ बिंदुरस गो·२ ; २ श्राये धु रा गो·२, अन्वयें औं साय तं ; ३ भक्षिती औं.

फणस[1] दाळिंबें[2] जांबुळें । द्राक्षें नारिंगें अमृतफळें[3] ।
अंजिरें केळें नारिकेळें । मातुलिंगें[4] खजुरी ॥ ८९ ॥
कपित्थें गंगाफळें सुरस । युक्षदंड[1] युक्षरस[2] ।
स्वेछा[3] सेऊनि[4] संतोष । सर्वही बंधु पावले ॥ ९० ॥
आपुलिये आवडीसारिखीं । भर्क्षे[1] भक्षिलीं सकळिकीं ।
दुर्योधन निजहस्तकीं । भीमसेना वाढितु[2] ॥ ९१ ॥
सद्यस्तप्तघृतसंयुक्त । मोदक चारिले[1] सख्येरहित[2] ।
अपूप[3] अमूप[4] विषभरित । भक्षूनि[5] तृप्ति[6] पावला[7] ॥ ९२ ॥
दिवसा[1] जळीं खेळतां श्रमला । सीतळवातें[2] अतिपीडला ।
शय्यास्थळीं[3] पहुडला[4] । वृक्ष[5] जैसा[6] भूतळीं[7] ॥ ९३ ॥
निद्रेसि दिधलें भिन्नस्थळ । शय्या सूदली मृदु[1] मवाळ ।
आपुल्या[2] हातें[3] कुंतीबाळ । दुर्योधनें निजविला ॥ ९४ ॥
अर्धनिशा लोटल्यां[1] जाण । विषें[2] घारला[3] भीमसेन ।
उडोनी गेलें शरीरस्मरण । उमज कांहीं असेना[4] ॥ ९५ ॥

---

८९. १ फणसें नि मुं; २ दाडिंबें धु; ३ आम्रफळें गो·२ ; ४ माहुलिंगें नि औं पु ख नां.

९०. १ इक्षुदंड नि मुं गो२ तं; २ इक्षुरस नि मुं गो२ तं; ३ स्वइच्छा नि ; ४ सेवितां नि.

९१. १ भक्ष्यें नि; २ वाढीत नि पु४ रा गो·२ तं.

९२. १ वाढिले औं मुं; २ साखरेसहित पु४; ३ आपूप औं पु धु; ४ आमूप औं पु·४ धु ; ५–७ भक्षविले यथारुची नि.

९३. १ दिवसा नि गो·२ ; २ शीतवातें नि औं मुं ; ३ (+) मग पु·४ ख नां धु गो·२ तं; ४ पहुडविला नि मुं; ५–७ दुर्योधनें निजहस्तकें मुं; ७ भूतटीं औं पु·४ ख धु रा तं.

९४. १ मृद पु ख नां धु रा गो·२ ; २ आपुले नि पु४ धु, आपुला औं पु; ३ हस्तीं नि, हातीं औं पु नां धु गो२. मुं मध्यें ही ओवी नाहीं.

९५. १ लोटतां नि गो; २ विखें पु; ३ घेरिला नि तं, घाबरला पु४ मुं, व्यापिला औं ; ४ पडेना नि.

गाढनिद्रेमाजी प्रबळ । विषबाधेची मूर्छा[1] सबळ[2] ।
तेणें पडिला[3] अतिव्याकुळ । शस्त्रघात[4] स्मरेना ॥ ९६ ॥
हें[1] देखोनि दुर्योधन । कर्ण शकुनि दुःशासन ।
समीप येऊनि चौघेजण । काय केलें निष्ठुरीं ॥ ९७ ॥
लतापासीं[1] उभय हस्त । मागां बांधले न सुटत ।
अंगुष्टादि कटीपर्यंत । वज्रगांठी खुदल्या[2] ॥ ९८ ॥
चौघीं उचलोनि तात्काळीं । बळें[1] टाकिला अगाध जळीं ।
शिला बांधिली वक्षस्थळीं[2] । गिरिशृंगासारिखी ॥ ९९ ॥
वंशदंडें[1] लोटिला परता । पडला[2] जळधारे[3] आंतौता ।
गंगालोटें[4] पूर्वपंथा[5] । जात[6] पडला[7] वाहात्रणीं[8] ॥ १०० ॥
निशैल्य[1] मानूनि[2] दुर्योधन । करिता जाला संतोषें[3] शयन ।
उदकीं टाकिला भीमसेन । तेंचि पुढां परिसावें ॥ १०१ ॥
गंगा मिसळोनि[1] सागरीं । जेथ[2] प्रवेश[3] पाताळविवरीं[4] ।
भीमा वोढूनि[5] महाविखारीं । नागलोका आणिला ॥ १०२ ॥

---

९६. १ मूर्च्छा नि, मूर्छना औं मुं ; २ केवळ नि ; ३ पीडला न तं ; ४ °घातें पु४ नां गो२.

९७. १ ऐसें औं.

९८. १ °पाशीं नि मुं तं ; २ दीधल्या नि.

९९. १ बांधोनि नि ; २ वक्षःस्थळीं नि.

१००. १ वंशदिशे औं पु४ ख ; २ पाडिला नि पु धु गो२ ३ जलधरा स ; ४ गंगाजळीं नि, मार्गें लोटिला मुं ; ५ पूर्णपंथा स ६ जातां नि पु४ मुं ; ७ पाडिला नि तं ; ८ प्रवाहीं नि पु४, वाहणी औं रा तं वाहातिं गो२, वाहावटीं पु.

१०१. १ निःशल्य नि तं ; २ मातुळ औं पु नां ; ३ संतोष नि पु४ ख नां मुं रा, सुख औं गो.

१०२. १ मिळोनि नि औं ख नां गो ; २ जेथें धु तं ; २–३ नेला नि खवर्ग ; ४ पाताळाभीतरीं औं पु ख नां ; ५ वेष्टिला औं, वेढिला मुं. नि खवर्ग मध्यें चरणक्रम ३–२ असा आहे.

असंख्य सर्पकुळांची मांदी । झोंबले[1] संधी[2] संधी[3] ।
अपायें लाधे[4] उपायसिद्धी । तैसें विपरित वर्तलें ॥ १०३ ॥

गंगामृताचेनि[1] उल्हासें[2] । उरगाचेनि दशनदंशें ।
गरळ श्रवोनि[3] आपैसें । देह[4] जालें[5] निर्विष[6] ॥ १०४ ॥

उमज पातला[1] भीमसेना । बळें तोडिलें[2] करबंधना ।
झाडोनियां उभय चरणां । पादग्रंथी छेदिल्या[3] ॥ १०५ ॥

हातें रगडितां सर्पतोंडें । सुटलीं सर्पांचीं जुंबाडें ।
तडतडां तोडूनि शतखंडें । गंगोदकीं टाकिलीं ॥ १०६ ॥

हें देखोनि बहु विखार । पळत[1] प्रवेशले[2] नगर ।
जेथें वासुगी[3] राजेश्वर । कुबेरातुल्य संपती[4] ॥ १०७ ॥

पाताळभोगावतीच्या[1] तीरीं[2] । भोगावती नाम[3] नगरी ।
वासुगी[4] राजा सहविखारीं[5] । इंद्र जैसा अमरेंसीं[6] ॥ १०८ ॥

तया जाणविती मात । ह्मणती नवलावो[1] अति[2] अद्भुत[3] ।
प्रचंड पुरुष प्राणरहित । हस्तपादीं बांधला ॥ १०९ ॥

---

१०३. १ झोंबिन्नली नि, झोंबिनले पु·४ ख नां; २–३ सांदोसांदी धु; ४ लाभे पु तं, लागे औं.

१०४. १ °मृताच्या औं पु मुं; २ उल्लासें तं; ३ स्रवोनि नि, सरोनि पु४ नां; ४–६ सावध जाहला ते काळीं नां; ५ झाला नि.

१०५. १ पडिला नि पु४; २ तोडी रा; ३ सोडिल्या नि पु४.

१०७. १ तळपत मुं; २ पातले पु४; ३ वासुकी नि औं रा गो·२ तं; ४ संपत्ती नि गो.

१०८. १–२ °भोगावतीतीरीं नि, पातला भोगा° औं पु ख; ३ नामें पु नां रा; ४ वासुकी नि औं ख रा गो२ तं; ५ सहपरिवारीं नि औं पु; ६ अमरांसीं नि.

१०९. १ नवल नि औं पु ख मुं, नवल हो रा गो·२; २–३ अत्यद्भुत नि औं रा गो·२.

येळापत्र ह्मणे राया । विषें पळिपली[1] दिसे[2] काया ।
सुधारस प्रासावया । देणें उचित आम्हुतें[3] ॥ ११७ ॥
यात्रेगळें जें[1] जें उचित । वोपसी तें वाटे[2] व्यर्थ ।
जया[3] जे काळीं जे आर्त । तेंचि ज्ञाते पुरविती ॥ ११८ ॥
तरुणवरातें कन्यादान[1] । क्षुधिता वाढिजे[2] मिष्टान्न[3] ।
दरिद्रियातें वोपिजे धन । परमधर्म या नांव[4] ॥ ११९ ॥
यालागीं अमृतरसप्राशनें[1] । याचा विषाग्नि शांत करणें ।
पुण्यकीर्ति[2] जोडेल येणें । हें[3] सर्वज्ञा[4] जाणसी[5] ॥ १२० ॥
कामातुरातें संन्यास । भुकेलियां[1] कराविजे[2] उपवास[3] ।
धालियातें[4] वाढिजे षड्रस । मूर्खाचार या नांव[5] ॥ १२१ ॥
अवस्य[1] ह्मणोनि उरगाधीशें । आठही[2] कुंडें भरलीं रसें ।
येक[3] दाऊनि[4] सावकाशें[5] । प्राशन करा[6] ह्मणतसे ॥ १२२ ॥
सर्पी[1] धरूनि वीर[2] बाहुटीं[3] । नेला[4] अमृतकुंडानिकटीं[5] ।
बैसऊनि ह्मणती गोष्टी[6] । सुधारस प्रासी[7] कां ॥ १२३ ॥

---

११७. १ पोळली नि धु तं, लिंपली पु४ ख, व्यापिली औं, प्रजळिली मुं; २ किं नि, असे पु·४ ख नां, याची औं मुं; ३ येकाळीं नि.

११८. १ (–) नि औं मुं गो२; २ सवेंहि धु; ३ जयातें मुं तं.

११९. १ कंन्या° औं पु ४ गो; २–३ मिष्टान्नभोजन नि; ४ नांवें नि पु४ नां गो·२.

१२०. १ °प्राशन रा तं, अमृतप्राशनें नि औं पु मुं, अमृतप्राशन पु४ ख, अमृत यासी देणें नां; २ पूर्णकीर्ति ख; ३ (+) तुं मुं; ४ सर्व मुं; ५ जाणावें नि.

१२१. १ भुकेल्या नि पु४ रा तं; २ (–) पु, नेदी औं; ३ ग्रास औं; ४ धाल्या नि रा, धाल्यां पु·४; ५ नांवें नि.

१२२. १ अवश्य नि औं मुं गो·२ तं; २ आठै ख रा; ३ त्यांत येक धु तं; ४ जाउनि औं पु; ५ संतोषें नि; ६ करवा नि औं पु·४ रा गो२.

१२३. १ सर्पी नि पु४ रा; २ (–) औं मुं नां; ३ बाहुवटीं औं पु मुं नां; ४ न्हेला गो·२; ५ °कुंडातटीं नि, °कुंडाअतिनिकटीं पु; ६ घोटीं नि, गोठी पु४ गो; ७ प्राशीं नि औं पुं मु रा तं.

गंगाजीवनाचिये लोटीं । वाहात[1] आला नगरानिकटीं ।
प्रेतत्व जाऊनि[2] आतां[3] दृष्टीं । सजिवत्व[4] दिसताहे ॥ ११० ॥
वार्ता ऐकतां[1] साचार । भुजंगेंसहित[2] भुजंगेश्वर[3] ।
समीप पातला सत्वर । अत्यादरें दयाळु ॥ १११ ॥
सचेतन[1] आणि[2] सावधान । रूपगुणबळसंपन्न ।
अवलोकोनि[3] भीमसेन । सर्पराज संतोषे ॥ ११२ ॥
वासुगी[1] बोले मधुरवचनीं[2] । कोणा[3] उत्तमाची हे करणी ।
मरावया करबंधनीं । गंगाजळीं टाकिलें ॥ ११३ ॥
असो चुकलासी तया[1] व्यसना[2] । उठीं[3] चाल आमुच्या[4] सदना[5] ।
पृथादेवीच्या नंदना । कृष्णप्रिया पवित्रा ॥ ११४ ॥
पुडती वासुगी[1] येळापत्र । श्नेहें[2] बोलती वाक्य पवित्र ।
दोहित्राचा[3] दोहित्र[4] । सोयरा होय आमुनें ॥ ११५ ॥
ह्मणोनि दिधलें आळिंगन[1] । अमृतहस्तें[2] स्पर्शलें[3] वदन[4] ।
गृहा नेऊनि[5] ह्मणे कवण । वस्तु यातें निवेदुं ॥ ११६ ॥

---

११०. १ वाहावत ख नां धु; २ जाणूनियां नि; ३ (–) नि खवर्ग धु; ४ आतां सजीव नि औं पु मुं नां.

१११. १ ऐकोनि रा; २ भुजगसहित नि, भुजंगसहित औं पु नां गो; ३ भुजगेश्वर नि.

११२. १ सचेत पु·४ नां; २ (–) औं; ३ दृष्टी देखोनि नि.

११३. १ वासुकी नि औं ख रा गो२ तं; २ मधुर वाणी नि; ३ कोण्या नि.

११४. १ (–) गो·२; २ वेसना नां; ३ ऊठ नि धु गो२ तं; ४ आमुचे नि; ५ भुवना पु·४ ख मुं नां.

११५. १ वासुकी नि औं ख रा गो२; २ स्नेहें नि औं पु मुं गो२ तं, (–) ख; ३ दौहित्राचा नि तं, दौहित्रा औं रा; ४ दौहित्र नि औं पु नां रा गो२ तं.

११६. १ आलिंगन नि; २ अमृत गो·२; ३ स्पर्शी पु, स्पर्शिलें नि तं मुं; ३–४ कुरवाळून औं; ४ जीवन पु, चरण ख, कर्ण धु, जाण तं, व्रण रा, पण गो·२; ५ येऊनि पु·४.

येळापत्र ह्मणे राया । विषें पळिपली[1] दिसे[2] काया ।
सुधारस प्रासावया । देणें उचित आम्रुतें[3] ॥ ११७ ॥
यावेगळें जें[1] जें उचित । वोपसी तें वाटे[2] व्यर्थ ।
जया[3] जे काळीं जे आर्त । तेंचि ज्ञाते पुरविती ॥ ११८ ॥
तरुणवरातें कन्यादान[1] । क्षुधिता वाढिजे[2] मिष्टान्न[3] ।
दरिद्रियातें वोपिजे धन । परमधर्म या नांव[4] ॥ ११९ ॥
यालागीं अमृतरसप्राशनें[1] । याचा विषाग्नि शांत करणें ।
पुण्यकीर्ति[2] जोडेल येणें । हें[3] सर्वज्ञा[4] जाणसी[5] ॥ १२० ॥
कामातुरातें संन्यास । भुकेलियां[1] कराविजे[2] उपवास[3] ।
धालियातें[4] वाढिजे षड्रस । मूर्खाचार या नांव[5] ॥ १२१ ॥
अवस्य[1] ह्मणोनि उरगाधीशें । आठही[2] कुंडें भरलीं रसें ।
येक[3] दाऊनि[4] सावकाशें[5] । प्राशन करा[6] ह्मणतसे ॥ १२२ ॥
सर्पी[1] धरूनि वीर[2] बाहुटीं[3] । नेला[4] अमृतकुंडानिकटीं[5] ।
बैसऊनि ह्मणती गोष्टी[6] । सुधारस प्रासी[7] कां ॥ १२३ ॥

---

११७. १ पोळली नि धु तं, लिंपली पु४ ख, व्यापिली औं, प्रजळिली मुं; २ किं नि, असे पु४ ख नां, याची औं मुं; ३ येकाळीं नि.

११८. १ (–) नि औं मुं गो२; २ सर्वेहि धु; ३ जयातें मुं तं.

११९. १ कंन्या° औं पु ४ गो; २–३ मिष्टान्नभोजन नि; ४ नांवें नि पु४ नां गो२.

१२०. १ °प्राशन रा तं, अमृतप्राशनें नि औं पु मुं, अमृतप्राशन पु४ ख, अमृत यासी देणें नां; २ पूर्णकीर्ति ख; ३ (+) तुं मुं; ४ सर्व मुं; ५ जाणावें नि.

१२१. १ भुकेल्या नि पु४ रा तं; २ (–) पु, नेदी औं; ३ ग्रास औं; ४ धाल्या नि रा, धाल्यां पु४; ५ नांवें नि.

१२२. १ अवश्य नि औं मुं गो२ तं; २ आठै ख रा; ३ त्यांत येक धु तं; ४ जाउनि औं पु; ५ संतोषें नि; ६ करवा नि औं पु४ रा गो२.

१२३. १ सर्पी नि पु४ रा; २ (–) औं मुं नां; ३ बाहुवटीं औं पु मुं नां; ४ न्हेला गो२; ५ °कुंडातटीं नि, °कुंडाअतिनिकटीं पु; ६ घोटीं नि, गोठी पु४ गो; ७ प्राशीं नि औं पुं मु रा तं.

येरें पाहात असतां सकळां । आठही कुंडें येकेचि[1] वेळां ।
प्रासिलीं[2] जैसीं सिंधुजळा[3] । अगस्तीनें[4] आचमनीं ॥ १२४ ॥
उरगीं जाणवितां मात[1] । आश्चर्य[2] करी नागनाथ[3] ।
वरद[4] वदे संतोषभरित । लक्षूनियां[5] भीमातें ॥ १२५ ॥
अमृतें[1] भरिलीं[2] आठही[3] कुंडें । येकस्वासें[4] प्रासिलीं[5] तोंडें[6] ।
यास्तव याचें सामर्थ्य गाढें । वानिजेल[7] सुरनरीं[8] ॥ १२६ ॥
नागायुतबळबळिस्ट[1] । रणपंडितांमाजी वरिष्ट[2] ।
वानरवेशें नीळकंठ । उपमे येक मारुति ॥ १२७ ॥
करूनियां[1] रसभोजन[2] । विश्रांति पावला भीमसेन ।
हेममंचकीं मृदास्तरण[3] । सर्पराजें वोपिलें ॥ १२८ ॥
तेथें पहुडला सावकाशीं । जेविं[1] योगिया[2] समाधिरसीं[3] ।
मिनल्या[4] क्लेशाचि[5] मानसीं[6] । काळिमा कांहीं उरेना[7] ॥१२९॥
येरीकडे जान्हवीकूळीं । प्रमाणकोटी विश्रामस्थळीं[1] ।
सूर्य देखोनि उदयाचळीं । जागीनले[2] समस्त ॥ १३० ॥

---

१२४. १ येक आँ मुं; २ प्राशिलें आँ मुं तं; ३ सिंधुजळां नि गो२; ४ अगस्तीच्या नि, (+) करी आँ पु४.

१२५. १ मातु ख नां मुं; २ आश्चर्य नि गो२; ३ °नाथु ख नां मुं, सर्पनाथ गो२; ४ वर धु तं; ५ अवलोकुनि ख.

१२६. १ अमृतीं ख; १–२ अमृतभरीत तं; ३ आठे पु ख मुं रा गो२; ४ एकसरें नि, °स्वासिं नां; ५–६ केलें कोरडें मुं; ६ तुंडें नि; ७–८ नागायुत बळबळिष्ठ रा. (१२७ व्या ओवींतील पहिला चरण).

१२७. १ °बळें बळिष्ठ नि; २ श्रेष्ठ गो२.

१२८. १–२ करूनि अमृतरसभोजन नि नां; ३ मृदु आस्तरण नि, मृदासन पु, अमृतास्तरण मुं.

१२९. १ जेंवी नि रा; २ योगी नि ख मुं धु; ३ समाधीसीं नि खवर्ग, समाधी समरसीं धु, समाधीसमरसीं तं; ४ हारल्या नि; ५ क्लेशांचिया नि; ६ राशी नि आँ पु मुं; ७ असेना नि.

१३०. १ विश्रांतिस्थळीं नि; २ जागिन्नले नि, जागे जाले धु.

सारूनियां प्रातःस्नानें । पालाणूनि अनक्र यानें ।
कौरव आल्हादयुक्त मनें । नगराप्रति चालिले ॥ १३१ ॥

परस्परें बोलती शब्द[1] । मैत्री आर्जव श्रेहवाद[2] ।
श्रेष्ट[3] जोडी परी[4] हे मंद । वार्ता[5] कोण्ही नेणती[6] ॥ १३२ ॥

श्रेष्ट[1] पंडूचे[2] नंदन । वाहती सर्वज्ञतेचा[3] मान ।
परी हे गुणी अतिनिर्गुण[4] । आपलीक[5] यां[6] नाहीं[7] ॥ १३३ ॥

मागां सांडूनि[1] भावंडें । उतावीळ[2] अवधियांपुढें ।
भीम गेला त्या नावडे । सुहृद्‌संग[3] सर्वथा[4] ॥ १३४ ॥

आह्मी झोंबों[1] परम[2] आर्तें[3] । परी[4] हे वोडविती[5] लातें[6] ।
असो जें घेतलें[7] याचेनि[8] चित्तें । तेंचि मान्य आह्मांसी[9] ॥१३५॥

ऐसियेपरीची[1] कपटयुक्ति । धर्मार्जुना[2] परिसविती ।
परी ते परम[3] दुश्चित चित्तीं । बरवें[4] कांहीं वाटेना[5] ॥ १३६ ॥

---

१३१. १ पाल्हाणुनि गो·२.

१३२. १ शब्दें ख मुं तं ; २ स्नेह° नि औं पु मुं , श्रेहवादें ख धु , स्नेहसंवाद गो·२ तं ; ३ श्रेष्ठ नि पु मुं ; ४ परम नि, (–) ख ; ५ वृत्ती नि , वर्तों पु ख तं , वर्तणूक औं ; ६ नेणों गो.

१३३. १ श्रेष्ठ नि पु नां मुं ; २ पांडूचे सि तं ; ३ सर्वज्ञेचा रा गो·२ ; ४ अतिदुर्गुण धु ; ५ आपुलीक नि ; ६–७ यातें असेना धु तं.

१३४. १ सांडोन नि ; २ उतावेळ नि औं पु मुं धु ; ३ सुहृत्संग नि ; ४ सर्वदा नि.

१३५. १ झोंबूं नि तं ; २–३ परमार्थें औं पु·४ , परमातें ख , परआतें गो·२ ; ४ कपटी नां ; ५ बडविति नि , वाटविती ख , नावडे मुं ; ६ त्यांतें मुं , मातें पु४ ; ७ मानले नि , घडलें पु·४ ख नां मुं , घडे औं ; ८ त्याचिया नि पु ख , त्याचें नां ; ९ आमुतें नि.

१३६. १ ऐसियापरी नि ; २ धर्मा अर्जुना निं नां तं ; ३ (–) ख नां ; ४ तें बरवें नि ; ५ न वाटे पु मुं गो२ , न वदेचि औं.

भीमेंविण[१] चौघेजण[२] । अति उद्विग्न म्लानवदन ।
मुखें[३] बोलतां[४] नये[५] वचन[६] । तळमळी[७] मन[८] वियोगें[९] ॥१३७॥
वहनें[१] धांवडिती[२] सत्वरा । कौरव प्रवेशले नगरा ।
आपुलालिया[३] निजमंदिरा[४] । जाते जाले[५] संतोषें ॥ १३८ ॥
दृष्टी न देखतां भीम । शोकें जाकळे[१] राजा धर्म ।
आळसें प्रवेशोनि धाम[२] । मातेलागीं[३] विचारी ॥ १३९ ॥
भीम पुढें पातला श्रेष्टें[१] । कार्यार्थ तुवां[२] धाडिला[३] कोठें ।
रात्रीपासूनि हृदय फुटे । तयावीण माझें[४] हें[५] ॥ १४० ॥
निशाकाळीं केलीं[१] शयनें[२] । त्यावरी देखिला नाहीं नयनें ।
वाटे केला दुर्योधनें । अंधपुत्रें निर्घात ॥ १४१ ॥
वक्षस्थळ[१] पिटोनि जननीं । शोकें आंग टाकी[२] धरणीं ।
विदुर येऊनि ह्मणे वचनीं । स्थीर[३] स्थीर[४] सुजाणे[५] ॥ १४२ ॥
दुःख पावल्यां[१] अचाट[२] । धैर्यें आवरिजे लोट ।
अधीरें[३] दुणावती कष्ट । ऐसें श्रेष्ट[४] बोलती ॥ १४३ ॥

---

१३७. १ भीमावीण नि; २ चौघेजन औं पु; ३–६ भीमासि न देखतां प्राण नां; ७ तळमळती नि, तळमळिती औं पु·४ तं; ७–९ कौंति सांडु पाहे पां नां; ८ (–) नि.

१३८. १ वाहात गो·२; २ धावडीत नि पु ख रा, आवरीत गो, आवडीत गो२; ३ आपुल्या औं पु, आपुले पु४ ख नां, आपुली धु गो२; ४ मंदिरा गो; ५ झाले नि तं.

१३९. १ जाकळला औं पु, झाकळे गो·२; २ सदन मुं; ३ मातेप्रती औं.

१४०. १ श्रेष्ठे नि; २ कोण्हां पु४, (–) मुं; ३ पाठविला नि खवर्ग; ४–५ पैं माझें नि गो२, मोहें नां; ५ सर्वथा पु, जननीये औं गो.

१४१. १–२ केलिया शयनीं नि.

१४२. १ वक्षस्छळ पु नां रा; २ टाकिलें औं गो, ठाकी गो२; ३–४ धीर धरी ख; ४ (+) वो नि; ५ जननीये नां.

१४३. १ पावलिया नि; २ आचाट पु·४ ख धु; ३ अधैर्यें मुं; ४ श्रेष्ठ नि मुं गोर तं.

यादवी ह्मणे गा[1] सर्वज्ञा । दुष्टबुद्धि दुर्योधना ।
अखंड भीमाचिया मरणा[2] । उपाय चिंती मानसीं[3] ॥ १४४ ॥
तेणें निश्चयें घात केला । अन्यथा नाहीं यया[1] बोला ।
क्षता[2] ह्मणे करीं उगला । वाग्व्यापार येकाळीं ॥ १४५ ॥
बोलतां घडेल[1] आति[2] अनर्थ । उरलियांचा होईल[3] घात ।
पडलियां[4] दुष्टांसि सांगात[5] । विचारबळें[6] निस्तारिजे ॥ १४६ ॥
विवेकें धरूनियां धीर । हृदईं चिंतीं कमळावर[1] ।
स्वस्तिक्षेम तुझा कुमर । सीघ्र[2] येईल तुजपासीं ॥ १४७ ॥
क्षमा[1] अवलंबूनि[2] मनें । उरले वांचवीं प्रयत्नें ।
बोलतां दुष्टांचीं दूषणें[3] । अनर्थ वाजे[4] रोकडा ॥ १४८ ॥
ऐकोनि विदुराचें[1] वचन[2] । माता आणि चौघेजण ।
मुखीं[3] धरूनि[4] महामौन[5] । बाह्यगमन[6] टाकिलें ॥ १४९ ॥
आठवितां भीमसेन[1] । धडके[2] शोकहुताशन[3] ।
अर्थ[4] गेलिया जेवीं[5] कृपण । मछप्राय[6] तळमळी ॥ १५० ॥
येरीकडे वासुगीसदनीं[1] । अष्टम दिवस लोटल्यां[2] गुणी ।
जागा जाला[3] जेविं[4] तरणि । उदयो[5] करी प्रभातें ॥ १५१ ॥

---

१४४. १ (–) धु तं; २ **हनना** नि; ३ **मानसें** पु४ मुं धु तं.

१४५. १ **या** औं पु ख मुं; २ **क्षत्ता** नि रा गो, **ज्ञाता** तं.

१४६. १ **घडतील** औं पु·४ नां; २ (–) नि; ३ **करील** औं पु, **न करी** रा; ४ **पडिली** नि; ५ **संगत** नि; ६ **विस्तार बोलें** गो·२.

१४७. १ **कमळाकर** पु४, **रमावर** रा; २ **शीघ्र** नि औं पु.

१४८. १ **क्षेमा** मुं गो तं; २ **अवलंबुनियां** नि; ३ **वचनें** पु४; ४ **वाढे** नि, **होईल** मुं.

१४९. १ **विदुरगुरूचें** नि खवर्ग तं; २ **वचनें** पु४ मुं गो, **गुरुवचनें** धु; ३–४ **अवलंबोनि** नि; ५ **माहांमौन** पु४ नां; ६ **बाहेर गमन** नि.

१५०. १ **भीमसेना** गो२ तं; २ **हृदयीं धडके** नि; ३ **°हुताशना** गो२ तं; ४ **जेंवी अर्थ** नि मुं; ५ (–) नि खवर्ग; ६ **मत्स्यप्राय** नि तं.

१५१. १ **वासुकीसदनीं** नि औं पु४ ख रा गो२ तं; २ **लोटल्या** नि पु४ गो·२, **लोटतां** औं मुं; ३ **झाला** नि गो तं; ४ **जेंवि** नि; ५ **उदय** ख मुं धु.

अंगीं जिराला[1] अमृतरस । हृदईं न धरे महोल्हास[2] ।
शरीरीं दुणावला कस[3] । अत्यद्भुत बळाचा[4] ॥ १५२ ॥
कृष्णचरणीं भावार्थ जयां[1] । ते[2] प्रारब्धें नेलियां[3] विषम[4] ठायां[5] ।
तेथें पावोनि संतोष जया । पूज्य होती[6] सर्वांतें[7] ॥ १५३ ॥
वासुगी[1] ह्मणे यादवीतनुजा । तुजवीण तुझिया सगुणात्मजां[2] ।
जननी आणि धर्मराजा । दुःखावस्था[3] होतसे ॥ १५४ ॥
तूतें[1] न देखतां जाण[2] । पांचहीजणें[3] त्यजिती[4] प्राण ।
दर्शन देऊनि समाधान । जीव त्यांचे वांचवीं ॥ १५५ ॥
आवडी करूनि[1] मार्जनें[2] । वोपिलीं वस्त्रें[3] दिव्याभरणें[4] ।
पंच भक्षादि[5] परमान्नें[6] । भोजन दिधलें स्वपंक्ती[7] ॥ १५६ ॥
सुहृद सर्प देऊनि संगें । नागलोक लंघुनि वेगें ।
बंधूंसमवेत[1] होता मार्गें । तये[2] स्थानीं स्थापिला[3] ॥ १५७ ॥
ठेवूनि पंडूचा कुळदीप । अदृश्य जाले[1] महासर्प[2] ।
भीम निर्भय निष्कंप[3] । नगरपंथें चालिला ॥ १५८ ॥

---

१५२. १ जिरला नि पु धु ; २ महा उल्हासु मुं, महा उल्हास तं; ३ बलोत्कर्षु औं ; ४ ते काळीं औं.

१५३. १ जया नि पु·४ ख मुं धु रा गो ; २ तो नि नां , तें औं पु·४ ख , (–) मुं धु ; ३ नेलिया नि औं ; ४ दिवस गो·२ , इतर रा ; ५ ठाया नि औं ख गो·२ ; ६ होय नि ; ७ सर्वस्वें नां.

१५४. १ वासुकी नि औं पु४ ख रा गो२ तं ; २ सगुणानुजा नि पु·४ धु रा गो२ तं , अनुजा औं , गुणानुजा ख ; ३ परम दुःखा° नि.

१५५. १ तुज औं पु गो ; २ (–) पु ; ३ पांचहीजण नि नां , पांचेजन पु ; ४ त्यजितील नि नां, त्यागितील रा, (+) अविलंबें पु.

१५६. १ सारूनि पु , देखोनि पु४ , देउनि ख ; २ भोजनें पु , मज्जनें मुं रा; ३–४ दिव्य वस्त्राभरणें नि; ५ भक्ष्यादी नि ; ६ वराचे मु; ७ स्वपंक्तीं नि.

१५७. १ बंधुसहित नि ; २ तया नि रा गो·२ तं ; ३ थोपला नि , पातले पु , पातला औं.

१५८. १ झाले नि गो तं ; २ महासर्प मुं नां धु रा ; ३ निष्कळंक पु४-

अष्टम दिवसीं पातला[1] सदना । धांवोनि धरितां[2] मातृचरणा ।
पान्हा दाटला[3] उभयस्तना[4] । कंठीं मिठी घातली ॥ १५९ ॥
हृदईं कवळोनियां[1] माय[2] । दीर्घस्वरें मोकली धाय[3] ।
ह्मणे तान्हया जालें काय । कोठें काळ लोटिला ॥ १६० ॥
तुजवीण[1] शून्य[2] पडली[3] शृष्टि[4] । जावया प्राण पातले कंठीं ।
भीम ह्मणे स्वस्थ[5] पोटीं । होऊनि ऐक[6] वृत्तांत[7] ॥ १६१ ॥
ईश्वर मानूनियां विदुर । घाली[1] साष्टांग नमस्कार ।
विदित केला समाचार । जो कां आंगें अनुभविला ॥ १६२ ॥
वंदूनि अग्रजाचे चरण । आवडी दिधलें आलिंगण ।
मस्तकें[1] केलीं[2] अवघ्राण[3] । पार्थादिकां[4] बंधूंचीं[5] ॥ १६३ ॥
गोत्रपुरुषांची वर्तणूक । विषबाधेचें शरीरदुःख[1] ।
नागलोकींचें कौतुक । सांगतां चोज समस्तां[2] ॥ १६४ ॥
जितवण करूनि जननी । वस्तु टाकिल्या[1] वोवाळुनी ।
ब्राह्मण पूजिले गुप्तदानीं । कौरवांतें नेणतां ॥ १६५ ॥
विदुरमतें[1] कुंतीबाळ[2] । सावधवृत्ति[3] सर्वकाळ ।
कौरवांसीं निकट मेळ[4] । मनोभावें त्यागिला ॥ १६६ ॥

---

१५९. १ **पावला** ख मुं तं; २ **धरी** नि मुं ; ३ **फुटला** नि ; ४ **मातृस्तना** औं पु , **द्वयस्थना** धु.

१६०. १ **कवळोनि** नि औं ; २ **माये** खवर्ग धु रा तं ; ३ **धाये** औं पु·४ ख धु रा गो ; ४ **काये** खवर्ग धु रा तं (मुं प्रसंप्रा).

१६१. १ **तुजविणें** पु४ ख रा ; २ (–) पु ; ३ (–) पु धु तं ; ४ **सृष्टी** नि मुं तं; ५ **स्वस्त** औं पु ख नां मुं ; ६ **एका** नि, **ऐकें** खवर्ग रा गो२ तं (नां प्रसंप्रा); ७ **वृतांत** औं पु ख , **व्रतांत** पु४ नां मुं रा.

१६२. १ **घातला** नि , **केला** गो·२.

१६३. १–२ **मस्तक केलें** पु४ ख , **समस्तीं केलें** नां ; ३ **आघ्राण** तं ; ४ **पार्थादीक** नि औं रा गो२ ; ५ **बंधूचीं** नि खवर्ग (**बंधुसि** नां) रा तं.

१६४. १ **परम दुःख** नि ; २ **समस्ता** पु४ गो तं.

१६५. १ **सांडिल्या** नि.

१६६. १ °**मत्तें** पु ख मुं गो·२ ; २ **कौंति**° ख नां ; ३ **सावध बंधु वर्तती** नां, **सावध वर्तती** गो२ ; ४ **मेळें** पु४ , **खेळ** गो२.

येकावेगळा येक न फुटे । तयांसंगें[1] न वचती[2] कोठें[3] ।
सखोलबुद्धिचेनि नेटें[4] । निज मर्यादा वर्तती ॥ १६७ ॥
विष्णुस्मरणें[1] विष्णुश्रवणें[2] । विष्णुप्रतिमेचेनि[3] पूजनें[4] ।
विष्णुमूर्तिचेनि[5] ध्यानें । काळ सार्थक[6] लोटिती ॥ १६८ ॥
भारतपात्रीं[1] कथाजीवन । त्यावरी घटिका सभाग्यश्रवण[2] ।
भरत[3] भरतां निमज्जन । स्वानंदजळीं स्वभावें ॥ १६९ ॥
तेथें[1] प्रकृति आणि[2] पुरुषासी । लग्न लागे[3] निर्धारेंसी ।
अनाधिकारिया[4] मोक्षरसीं । तृप्ति लाधे[5] संसर्गें[6] ॥ १७० ॥
मंडपीं पारिखे वऱ्हाडी । आप्तासमान मिष्टान्न गोडी ।
सेविती तेवीं[1] जडमूढीं । गति पाविजे भारतें[2] ॥ १७१ ॥
अवधूतपद्जळसरोवरीं । मुक्तेश्वर[1] सप्रेम शफरी ।
ह्मणोनि वियोग शुष्कतीरीं[2] । लागतक्षणीं[3] प्राणांतु[4] ॥ १७२ ॥
इति श्रीआदिपर्व भारत[1] । पुढें[2] निरोपण[3] अत्यद्भुत ।
विद्याभ्यासचरितांमृत[4] । कर्णपात्रीं धरावें ॥ १७३ ॥

इति श्रीभारते आदिपर्वणि एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥

---

१६७. १ तयां संगतीं नि, तयांसवें औं गो; २ जाती औं पु मुं; ३ कोटें ख रा; ४ वाटें औं, वोटें गो.

१६८. १ विष्णुश्रवणें पु·४ ख रा गो२ तं; २ विष्णुभजनें नि पु, विष्णुस्मरणें पु४ ख रा गो२ तं; ३–४ विष्णुपूजनप्रतिमार्चनें नि; ५ (+) सदा नि; ६ सार्थकें औं पु धु, सार्थिकीं तं. नि मध्यें चरणक्रम ३।२ असा आहे.

१६९. १ भारत पवित्र नि; २ भाग्य° गो·२; ३ भारत नि पु४ मुं रा गो·२.

१७०. १ तेथ औं पु रा गो२; २ (–) नि औं रा; ३ लागेल नि; ४ अनधिकारीया नि; ५ पावे नि, लागे पु४ गो·२, लाभे नां; ६ सर्वदा नि, सत्संगें धु, स्वलोकीं मुं.

१७१. १ तेंवी नि औं पु, (–) गो·२; २ भारती नि मुं.

१७२. १ मुक्तेश ख; २ शुष्कांतरीं धु तं; ३ लागतांक्षणीं नि रा गो२; ४ प्राणांत नि औं पु ख रा गो२, प्राणांतें पु४ नां.

१७३. १ भारथ गो२; २ पुढां औं पु ख नां रा गो२; ३ निरूपण नि; ४ °चरितामृत नि.

॥ श्री ॥

अध्याय तिसावा

श्रीगणेशाय नमः

प्रज्ञाचक्षु निजमानसीं । संकल्प कल्पी[1] विचाररासी[2] ।
धनुर्वेदविद्याभ्यासीं[3] । कुमर[4] सर्वही[5] लावावे ॥ १ ॥
धार्तराष्ट्र[1] येकशत । कर्ण पांडव वेश्यासुत[2] ।
शताहूनि[3] आगळे सात । पाचारिले[4] जवळिके[5] ॥ २ ॥
धनुर्विद्ये[1] राजगुरु[2] । कृपाचार्य[3] परम चतुरु ।
गौतमवीर्यें[4] अजरामरु । शरस्तंभीं[5] जन्मला ॥ ३ ॥
तयाधीन[1] केले[2] सकळ । विद्याव्यसनीं[3] परम कुशळ ।
अनालस्यें[4] सर्वकाळ[5] । विद्याभ्यासीं लागले[6] ॥ ४ ॥
राजा ह्मणे गा[1] वक्तया । वैशंपायना चातुर्यसूर्या ।
शरस्तंभीं कृपाचार्या । जन्म[2] जाला[3] सांगसी[4] ॥ ५ ॥
तें[1] विस्तारें करीं कथन[2] । कथाव्यसनी[3] भुललें मन ।
वक्ता ह्मणे सावधान । ऐक[4] आतां नरेंद्रा ॥ ६ ॥

---

१. १ कल्प पु४ ख, विकल्पाच्या मुं; २ विचारेसीं नि औं नां, विचारेंसी पु४ ख, विचारेंसीं पु, राशी मुं, विचार वांछी गो; ३ धनुर्विद्येविद्या° नां, °विद्याधरेसीं पु४; ४ कुमार नि औं नां (स प्रसंप्रा); ५ सर्वै औं पु रा ख, सर्वे गो२.

२. १ धृतराष्ट्रेय औं; २ वैश्या° औं पु ख नां मुं रा; ३ शतांवरी मुं; ४ पाचारूनि औं पु; ५ जवळिकें पु·४ ख मुं धु रा.

३. १–२ °विद्याराजगुरु नि औं पु ख मुं; ३ °चार्या पु ख तं, °चार्यें पु४ नां; ४ °वीर्य नि नां; ५ °स्तंबीं नि रा गो२.

४. १ तयाचे स्वाधीन नि; २ केलें पु४ रा; ३ विद्याभ्यासीं औं; ४ अनालस्य नि औं पु नां; ५ सार्व° ख रा गो·२; ६ लाविले औं पु गो.

५. १ (–) नि ख, जि गो; २–३ जन्मला खवर्ग, (+) हें औं, ऐसें पु४, कैसा ख मुं; ४ सांगपां ख, सांगिजे मुं.

६. १ तेंचि नि धु तं; २ श्रवण ख; ३ °व्यसनीं नि गो तं; ४ ऐकें नि पु४.

येकावेगळा येक न फुटे । तयांसंगें[1] न वचती[2] कोठें[3] ।
सखोलबुद्धिचेनि नेटें[4] । निज मर्यादा वर्तती ॥ १६७ ॥
विष्णुस्मरणें[1] विष्णुश्रवणें[2] । विष्णुप्रतिमेचेनि[3] पूजनें[4] ।
विष्णुमूर्तिचेनि[5] ध्यानें । काळ सार्थक[6] लोटिती ॥ १६८ ॥
भारतपात्रीं[1] कथाजीवन । त्यावरी घटिका सभाग्यश्रवण[2] ।
भरत[3] भरतां निमज्जन । स्वानंदजळीं स्वभावें ॥ १६९ ॥
तेथें[1] प्रकृति आणि[2] पुरुषासी । लग्न लागे[3] निर्धारेंसी ।
अनाधिकारिया[4] मोक्षरसीं । तृप्ति लाधे[5] संसर्गें[6] ॥ १७० ॥
मंडपीं पारिखे वऱ्हाडी । आप्तासमान मिष्टान्न गोडी ।
सेविती तेवीं[1] जडमूढीं । गति पाविजे भारतें[2] ॥ १७१ ॥
अवधूतपदजळसरोवरीं । मुक्तेश्वर[1] सप्रेम शफरी ।
म्हणोनि वियोग शुष्कतीरीं[2] । लागतक्षणीं[3] प्राणांतु[4] ॥ १७२ ॥
इति श्रीआदिपर्व भारत[1] । पुढें[2] निरोपण[3] अत्यद्भुत ।
विद्याभ्यासचरितांमृत[4] । कर्णपात्रीं धरावें ॥ १७३ ॥

इति श्रीभारते आदिपर्वणि एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥

---

१६७. १ तयां संगतीं नि, तयांसवें औं गो; २ जाती औं पु मुं; ३ कोटें ख रा; ४ वाटें औं, वोटें गो

१६८. १ विष्णुश्रवणें पु४ ख रा गो२ तं; २ विष्णुभजनें नि पु, विष्णुस्मरणें पु४ ख रा गो२ तं; ३–४ विष्णुपूजनप्रतिमार्चनें नि; ५ (+) सदा नि; ६ सार्थकें औं पु धु, सार्थिकीं तं. नि मध्यें चरणक्रम ३।२ असा आहे.

१६९. १ भारत पवित्र नि; २ भाग्य° गो२; ३ भारत नि पु४ मुं रा गो२.

१७०. १ तेथ औं पु रा गो२; २ (–) नि औं रा; ३ लागेल नि; ४ अनधिकारीया नि; ५ पावे नि, लागे पु४ गो२, लाभे नां; ६ सर्वदा नि, सत्संगें धु, स्वलोकीं मुं.

१७१. १ तैंवी नि औं पु, (–) गो२; २ भारती नि मुं.

१७२. १ मुक्तेश ख; २ शुष्कांतरीं धु तं; ३ लागतांक्षणीं नि रा गो२; ४ प्राणांत नि औं पु ख रा गो२, प्राणांतें पु४ नां.

१७३. १ भारथ गो२; २ पुढां औं पु ख नां रा गो२; ३ निरूपण नि; ४ °चरितामृत नि.

॥ श्री ॥

अध्याय तिसावा

श्रीगणेशाय नमः

प्रज्ञाचक्षु निजमानसीं । संकल्प कल्पी[1] विचाररासी[2] ।
धनुर्वेदविद्याभ्यासीं[3] । कुमर[4] सर्वही[5] लावावे ॥ १ ॥
धार्तराष्ट्र[1] येकशत । कर्ण पांडव वेश्यासुत[2] ।
शताहूनि[3] आगळे सात । पाचारिले[4] जवळिके[5] ॥ २ ॥
धनुर्विद्ये[1] राजगुरु[2] । कृपाचार्य[3] परम चतुरु ।
गौतमवीर्ये[4] अजरामरु । शरस्तंभीं[5] जन्मला ॥ ३ ॥
तयाधीन[1] केले[2] सकळ । विद्याव्यसनीं[3] परम कुशळ ।
अनालस्यें[4] सर्वकाळ[5] । विद्याभ्यासीं लागले[6] ॥ ४ ॥
राजा ह्मणे गा[1] वक्तया । वैशंपायना चातुर्यसूर्या ।
शरस्तंभीं कृपाचार्या । जन्म[2] जाला[3] सांगसी[4] ॥ ५ ॥
तें[1] विस्तारें करीं कथन[2] । कथाव्यसनी[3] भुललें मन ।
वक्ता ह्मणे सावधान । ऐक[4] आतां नरेंद्रा ॥ ६ ॥

---

१. १ कल्प पु४ ख, विकल्पाच्या मुं; २ विचारेसीं नि औं नां, विचारेंसी पु४ ख, विचारेंसीं पु, राशी मुं, विचार वांछी गो; ३ धनुर्विद्येविद्या° नां, °विद्याधरेसीं पु४; ४ कुमार नि औं नां (स प्रसंप्रा); ५ सर्वै औं पु रा ख, सर्वे गो२.

२. १ धृतराष्ट्रेय औं; २ वैश्या° औं पु ख नां मुं रा; ३ शतांवरी मुं; ४ पाचारूनि औं पु; ५ जवळिकें पु४ ख मुं धु रा.

३. १–२ °विद्याराजगुरु नि औं पु ख मुं; ३ °चार्या पु ख तं, °चार्ये पु४ नां; ४ °वीर्य नि नां; ५ °स्तंबीं नि रा गो२.

४. १ तयाचे स्वाधीन नि; २ केलें पु४ रा; ३ विद्याभ्यासीं औं; ४ अनालस्य नि औं पु नां; ५ सार्व° ख रा गो२; ६ लाविले औं पु गो.

५. १ (–) नि ख, जि गो; २–३ जन्मला खवर्ग, (+) हें औं, ऐसें पु४, कैसा ख मुं; ४ सांगपां ख, सांगिजे मुं.

६. १ तेंचि नि धु तं; २ श्रवण ख; ३ °व्यसनीं नि गो तं; ४ ऐकें नि पु४.

सप्तऋषींत पंचमस्थानीं । गौतम जाणसी[1] परमज्ञानी ।
गंगापरिसरीं तपोवनीं । तपश्चर्या आचरे ।। ७ ।।
वेदशास्त्रीं परम निपुण । श्रेष्ठ तापसां[1] तपोधन ।
धनुर्विद्ये सूदलें मन । तेही कळा लाधली ।। ८ ।।
शंकर अगस्ति परशराम[1] । धनुर्विद्ये[2] विशेष[3] परम[4] ।
तयांतुल्य ऋषि गौतम । निपुण जाला शस्त्रास्त्रीं ।। ९ ।।
शापें[1] शरें हा[2] मारक[3] । देखोनि अमरांचा नायक ।
ह्मणे जिंकील[4] माझा लोक । उभय बळें तपस्वी ।। १० ।।
हाणी[1] होय[2] याचिया पुण्या । ऐसिया पाहूं अपायव्यसना
ह्मणोनि धाडिली देवकन्या[3] । जालपदी या नांवें[4] ।। ११ ।।
धनुष्यबाण धरूनि[1] मुष्टी । ऋषि अवलोकी[2] अरण्य[3] दृष्टी ।
तवं[4] अप्सरा तनु गोमटी[5] । उभी ठेली सन्मुख ।। १२ ।।
तिचें अवलोकितां वदन । हृदईं[1] संचरला मदन ।
हस्तींहूनि धनुष्यबाण । गळोनि पडिलें तळवटीं[2] ।। १३ ।।
आठवितां संगसुरत । शरीर[1] जालें रोमांचित[2] ।
अधोसंधी सुटलें[3] रेत । तें सांडलें[4] भूतळीं ।। १४ ।।

---

७. १ जाण नि.

८. १ तापस नि, तापसांत रा, तापसा पु४.

९. १ परशुराम नि तं, फरश° पु·४ गो२; २ °विद्येंत नि, °विद्या औं पु; २–४ शुक्राचार्य श्रीराम गो.

१०. १ शाप ख मुं; २–३ महामारक नि औं गो·२; ४ जिंकी नि, जिंकीला औं पु गो, जिंकेल पु४ गो२ नां तं.

११. १–२ होय हाणि पु·४ ख नां मुं; ३ देवांगना गो२; ४ नामें औं पु मुं नां रा गो.

१२. १ घेवोनि गो·२; २ विलोकी औं; ३ आरंण्य पु४ नां धु तं, वन औं; ४ तंव नि मुं गो२, तव स पु४ ख तं; ५ गोरटी औं पु४ नां रा गो२.

१३. १ हृदयीं नि नां रा; २ तत्काळीं गो.

१४. १ अंग ख; २ रोमांकित गो२; ३ सूदलें रा तं; ४ सांडिलें औं गो·२ तं.

शरावरुतें[1] रेत[2] अमोघ । पडोनि आतले[3] दोनी[4] भाग ।
येकें[5] घडलें पुरुषलिंग । कन्याकार[6] भागेकें[7] ॥ १५ ॥
छळिलें जाणोनि सहस्रनेत्रें । त्यागूनि[1] अजिनें हवनपात्रें[2] ।
गौतम गेला स्थळें पवित्रें । अवलोकीत तपार्थी[3] ॥ १६ ॥
शंतनुराजा[1] अरण्यमृगया[2] । खेळत[3] पातला तया[4] ठायां[5] ।
उभय बाळकें देखोनि[6] हृदया । महामोहें[7] जाकळिलें[8] ॥१७॥
देखोनि होमपात्रें अजिनें[1] । ब्राह्मणवीर्यज[2] ऐसें मनें[3] ।
निश्चय करूनि[4] कुरुनंदनें[5] । मग वोसंगा[6] घेतलीं[7] ॥ १८ ॥
समारंभें[1] आणूनि घरा । जातकर्मादि[2] संस्कारा[3] ।
संपादितां राजेश्वरा[4] । अत्यादरु[5] मानसीं ॥ १९ ॥
भाऊनि आपुलीं[1] बाळकें । वाढविलीं[2] अति कौतुकें ।
कृपेनें पाळिलीं[3] ह्मणोनि[4] मुखें[5] । तेचि[6] नामें ठेविलीं ॥२०॥

---

१५. १ **शरांवरतें** नि पु ; २ (–) नि औं पु·४ मुं, **तें** ख नां ; ३ **झाले** नि ; ४ **दोन** नि ; ५ **एक** नि पु४ ख गो·२ ; ६ **कन्याआकार** धु तं, **कंन्याभारें** पु४ ; ७ **भाग एक** नि नां मुं, **भाग येकें** औं पु, **भागैकें** तं, **येक येकें** पु४.

१६. १ **त्यजूनि** नि ; २ **हव्यपात्रें** नि ; ३ **तपार्थी** पु ख मुं रा गो, **पार्थिवां** पु४.

१७. १ °**राज** पु४ ख रा गो ; २ **आरंण्य**° पु४ नां धु तं ; ३ **खेळतां** औं पु धु गो२ ; ४ **कवण्यां** पु४ ; ५ **ठाया** नि ख मुं गो·२ ; ६ **धरूनि** मुं धु तं ; ७ **माहांमोहें** पु·४ नां, °**मोहो** गो·२ ; ८ **जाकळिला** नि मुं, **झांकळिला** गो, **जांकळिला** गो२.

१८. १ **आजिनें** पु४ धु तं ; २ **ब्रह्मवीर्यज** नि ख नां, **ब्रह्मवीर्येंजें** पु४, °**वीर्यजें** गो२ तं ; ३ **ह्मणें** पु४ ; ४–५ **करुनियां मानें** नां ; ६ **वोसर्गी** नि ; ७ **घेतलें** औं.

१९. १ **समागमें** गो ; २ °**कर्म** औं पु, **जातिकर्मादि** पु४ धु तं, **जातककर्म** गो ; ३ **सुसंस्कारा** रा गो·२ ; ४ **राजकुमरा** ख ; ५ **परम आल्हाद** नि, **अत्यादरें** पु४ नां मु.

२०. १ **आपलीं** नि ; २ **वाढीलीं** पु४ ; ३ **पाळी** आ पु ; ४ (–) खवर्ग ; ५ **सुखें** खवर्ग ; ६ **तींच** नि.

कृप[1] कृपी ऐसिया[2] नामें । पाचारीत[3] अतिसंभ्रमें ।
वृत्तांत[4] जाणोनि[5] गौतमें । बीजें[6] केलें त्या ठाया[7] ॥ २१ ॥
आपुलीं ऐसीं[1] करूनि ज्ञान[2] । नृपा दीधलें[3] आशीर्वचन[4] ।
धनुर्वेदविद्यादान[5] । पुत्रालागीं वोपिलें[6] ॥ २२ ॥
कृपी[1] विधीनें[2] द्रोणाचार्या । पाणिग्रहणें[3] केली भार्या ।
तिचां[4] उदरीं नरेंद्रवर्या[5] । अश्वत्थामा जन्मला ॥ २३ ॥
असो[1] यापरी[2] गौतमवीर्यें । देह धरिला कृपाचार्यें ।
तो आचार्य[3] करूनि[4] नरवर्यें[5] । पुत्रांलागीं दीधला[6] ॥ २४ ॥
अनेक देशींचे राजकुमर । विद्येलागीं[1] पातले चतुर ।
राजगुरु[2] तो[3] निरंतर । नित्याभ्यासें[4] सेविती ॥ २५ ॥
ऐसे लोटले कांहीं दिवस । भीष्म[1] पडताळी[2] नित्याभ्यास[3] ।
प्रज्ञा[4] पुत्रांची[5] विशेष[6] । सांगणें[7] स्वल्प गुरूचें ॥ २६ ॥

---

२१. १ कृपा औं पु·४ ख ; २ ऐसी नि , ऐसीं स पु रा धु ; ३ पाचारितां नि , पाचारितसे ख , पाचारूनि धु , पाचारती पु४ रा ; ४ वृतांत औं पु ख गो , व्रतांत पु४ रा ; ५ सांगे पु४ ; ६ बीज नि पु·४ (स प्रसंप्रा) ; ७ ठायां पु·४ नां तं.

२२. १ ऐसें नि औं पु ; २ ज्ञानें नि गो पु४ ; ३ दिधलीं नि ; ४ °वंचनें नि गो पु४ तं ; ५ °विद्याधनें नि (°विद्यादानें स) गो पु४ ; ६ दीधलीं नि , वोपिलीं गो२ .

२३. १ कृपें पु४, कृपा गो२ ; २ विधीन गो·२ ; ३ °ग्रहणीं नि औं पु४ मुं गो ; ४ तीच्या नि , तीचे मुं , त्याचे पु४ ; ५ नरवर्या ख.

२४. १ असों रा गो·२, आसो पु४ धु; १–२ ऐशापरी ख; ३ आचार्या औं पु ख नां रा तं ; ४ (–) नि खवर्ग; ५ कुरुवर्यें नि खवर्ग , कुरुनरवर्यें रा ; ६ योजिला नि.

२५. १ विद्येसि ख ; २–३ राजगुरुतें नि औं ; ४ विद्याभ्यासें नि औं , °भ्यासेंसि गो२.

२६. १–३ गांगेय ह्मणे धृतराष्ट्रा ख ; ३ विद्याभ्यास नि औं पु , अभ्यास मुं , वेदाभ्यास नां ; ४–६ म्हणे शिष्यप्रज्ञा बहुवस नि पु४ नां , देखोनि पुत्राचे अवधानास औं पु , विद्या करणें परिपुत्रास ख , यालागी हे तव आह्मांस मुं ; ७ ह्मणे सांगणें औं पु.

ह्मणे[१] जेवित्या[२] क्षुधा[३] बहुत । निश्चळ[४] कृपण[५] वाढितां[६] हात[७] ।
तैं इछेनें भोक्ता नव्हे तृप्त । तैसें कांहीं[८] दिसताहे ॥ २७ ॥
पुत्रपुत्रांची[१] प्रज्ञा सुमति । देखोनि विचार विवरे[२] चित्तीं ।
विशेष विद्येची[३] संपत्ती । प्राप्त व्हावी[४] ययांतें[५] ॥ २८ ॥
आग्रहें सेवी[१] अयोग्य गुरु । तो शिष्य[२] तेलियाचा ढोरू ।
डोळे बांधोनि निरंतरू । फेरे घाली त्या[३] भवंतें[४] ॥ २९ ॥
पशुत्वें[१] भजनाचिया[२] घाणां । जुंतोनि[३] करवितां[४] प्रदक्षणा[५] ।
पेंडि[६] कीं तेल[७] यया ज्ञाना । पात्र नोहे[८] निश्चयें[९] ॥ ३० ॥
येक ह्मणती भावार्थ फळे[१] । असो तें वर्म कोणा[२] न कळे ।
आतां ब्रह्मांडचि सगळें । गुरु[३] भावना[४] भाविजे ॥ ३१ ॥
संशयेसीं[१] अज्ञान खंडे[२] । सर्वज्ञता[३] अनुभवें[४] जोडे ।
ऐसें बहुतां[५] गुरूंच्या तोंडें । साधूनि घेणें[६] जाणतीं[७] ॥ ३२ ॥

---

२७. १-२ जेंवि ह्मणे ख, ह्मणोनि जे पु४, मग ह्मणे जे मुं; २-३ क्षुधा जेविं औं पु; ४-५ कृपण निश्चळ औं; ६-७ वाढित औं; ८ येथें नि.

२८. १ °पुत्राची नि खवर्ग, पुत्रपौत्रांची नां; २ विवरी नि नां धु पु४, विचारी औं पु, विचरो ख; ३ विद्या पु, विद्याधन औं; ४ होआवी गो·२, होवी ख रा तं; ५ ययातें नि खवर्ग, यांतें तं, तयांतें गो.

२९. १ सेविजे नि, शेवी पु४ ख रा गो·२; २ शिष्यत्वें खवर्ग; ३ (–) नि खवर्ग तं; ४ भोंवते नि खवर्ग.

३०. १ पशुत्व पु४ धु तं, पशु मुं; २ भडाणाचिया पु·४ ख नां, तैलकाचिया आ, तेलियाचा मुं, भजनाचा घातला नि; ३ जुंपोन नि, जुंफोन स मुं, जुंपूनि पु४ धु रा तं; ४ करवी नि पु४, करविती रा मुं; ५ प्रदक्षिणा नि; ६ पेंड नि स पु४ ख नां मुं; ७ तैल नि औं पु ख; ८ नव्हे नि पु४; ९ निर्धारें नि. ही ओवी नि खवर्ग मध्यें आधीं ह्मणजे २९ वी आहे.

३१. १ फळें औं मुं रा गो; २ कोण्हां पु४ धु रा तं; ३ भरूं नां; ३-४ गुरुभावना नि.

३२. १ संशयासी गो·२; २ झडे नि, घडे पु·४ ख मुं; ३ सर्वज्ञतेसी ख, सर्वता गो२; ४ अनुभव स ख मुं; ५ बहुत नि खवर्ग; ६ घेती नि ख मुं गो२; ७ जाणते नि ख गो, जाणतें मुं, जाणती औं पु४ नां धु रा तं.

चोविसांचे घेऊनि गुण । अवधूत पावला[1] समाधान ।
बृहस्पतिशिष्या[2] ब्रह्मज्ञान । कृष्णें[3] कथिलें उद्धवा ॥ ३३ ॥
ह्मणोनि सद्गुरुज्ञान[1] विशेषें । अभेदभावना[2] भजावें[3] शिष्यें ।
जेविं दीपदीपिकाप्रकाशें[4] । घराचार[5] सुपंथु[6] ॥ ३४ ॥
विचारितां येथें कांहीं । निषेधाचा[1] निलाग[2] नाहीं ।
बहुतां नाविकांच्या[3] बाहीं । नौका[4] थडिये[5] लाविजे ॥ ३५ ॥
कृपाचार्य नव्हे नेण । शस्त्रविद्ये[1] परम निपुण ।
अस्त्रबीज[2] रहस्य गहन । कथिलें[3] नाहीं गौतमें ॥ ३६ ॥
भार्गव अथवा ऐकिजे[1] द्रोण । जरि भेटती भाग्यें करून[2] ।
तरि हे[3] होती सर्व[4] निपुण[5] । इच्छा[6] पूर्ण तें[7] माझी ॥ ३७ ॥
ऐसी भावना[1] भाग्यवंत[2] । करितां[3] द्रोणचि पातला तेथ[4] ।
तेणें अमोघ विद्यावित्त[5] । कुरुवंशजां वोपिलें[6] ॥ ३८ ॥

---

३३. १ पातला मुं गो२ ; २ °शिष्य औं पुं४ नां रा गो२ , बृहस्पतीसी मुं , °शिष्यास स ; ३ कृपेनें औं मुं रा , कृपे पु.

३४. १ सद्गुरुवीण ज्ञान नि नां ; २ °भावें ख मुं ; ३ भजावी नि ; ४ दीपिकाप्रकाशें नि , दीपकप्रकाशें औं , दीपप्रकाशें नां , दीपीं दीपिकाप्र° धु तं, दीपें दीपिकाप्र° रा ; ५ गृहाचार नि ; ६ सुपंथ नि, सुपंथें स पु४ पु रा तं.

३५. १–२ निषेधानीं लाग नि , निषेधा निलाग पु४ ; २ विलग स , लाग मुं ; ३ नाविकाचा खवर्ग , नाविकांचा गो२ ; ४ नाव नां औं पु ; ५ तडिये मु.

३६. १ °विद्येनें धु तं ; २ °बीजें औं पु नां मुं रा , अस्त्रविद्ये पु४ ; ३ कथिले नि (स प्रसंप्रा) .

३७. १ (–) मुं ; २ कृपेकरून मुं ; ३ (–) औं पु ; ४–५ विद्यानिपुण नि ; ६ इच्छा नि , इत्सा पु४ ; ७ ते पु४ , पैं रा.

३८. १ चिंता ख ; १–२ भीष्म भावना करित औं ; २ °वंतें नां मुं रा ; ३ रिकतां नि , (–) औं ; ४ अकस्मात औं , तेथें पु४ नां मुं तं ; ५ °वित्तें नां मुं , विद्यादत्त गो२ ; ६ वोपिली नां गो२.

हेंही सविस्तर[१] निरोपण[२] । तुजप्रति केलें[३] पाहिजे[४] कथन ।
प्रश्न करावया[५] उदित मन । जाणोनि[६] ऐसें[७] बोलत[८] ॥ ३९ ॥

भारद्वाज तपस्वी[१] श्रेष्ठ । हविर्धानव्रतनेमिष्ट[२] ।
गंगाद्वारीं[३] येकनिष्ठ । अनुष्ठानीं तिष्ठत ॥ ४० ॥

तेथें[१] घृताची देवांगना । विनोदें पातली गंगास्नाना ।
स्नान सारूनि[२] हेमवसना । वेढितां दृष्टी देखिली ॥ ४१ ॥

अवलोकितां अंगनावपु । हृदईं जागीन्नला[१] कंदर्पु ।
जैसा डंवचिला[२] काळसर्पु[३] । फडी[४] काढी फुपाटें[५] ॥ ४२ ॥

प्रमदावेधें विचारमंदु । हृदईं कोंदला[१] सुरतानंदु ।
अधोसंधीं[२] सुटला बिंदु । पर्वतोदकासारिखा ॥ ४३ ॥

रेत सत्वरा[१] सांडितां[२] धरणीं । ऋषीनें[३] धरिलें पर्णद्रोणीं ।
अमोघवीर्य[४] तेचि क्षणीं । दिव्य कुमर जन्मला ॥ ४४ ॥

द्रोणकलसीं पावला जनन । यालागीं[१] नाम[२] ठेविलें[३] द्रोण ।
ऋषीपासूनि वेदाध्ययन । संस्कारादि[४] लाधला[५] ॥ ४५ ॥

---

३९. १ विस्तारोनि नि; २ निरूपण नि पु ख तं; ३–४ पाहिजे केलें नि औं पु नां; ५ कराव्या औं पु; ६–७ ऐसें जाणोनि नि; ८ बोलतु ख नां मुं तं.

४०. १ तपी पु·४ ख नां; २ ध्यानतपनेमिष्ठ नि, हविर्धानतपने-मिष्ट स खवर्ग, (हविर्धानी तपोतेजिष्ट ख); ३ गंगातीरीं नां.

४१. १ तेथेंच नि पु नां मुं; २ करोनि गो·२.

४२. १ जागीनला औं पु ख नां मुं, जागृत जाला धु तं; २ दंशिल्या गो·२, डवचिल्या ख, डवंचिता नां; ३ कां सर्पु मुं; ४ फडा नि (स प्रसंप्रा), फडे औं पु मुं रा गो२, कडे गो; ५ फुंफाटे नि, फुफाटें गो२ तं.

४३. १ जागीला ख, सिनला गो; २ °संधी नि (स प्रसंप्रा).

४४. १–२ सांडितांचि नि; ३ रुषीनें औं पु४ धु गो२ तं; ४ °वीर्यें औं गो.

४५. १ त्यालागीं नि; २ नांव नि औं धु तं; ३ जालें ख; ४ सांग संस्कार औं; ४–५ संस्कार सांग पावला मुं.

अग्निवेश[१] अग्निकुमरु । धनुर्विद्ये[२] चतुरु[३] ।
तो[४] आदरें[५] करूनि[६] गुरु[७] । सेवा[८] करी शिष्यत्वें ॥ ४६ ॥
अग्निअस्त्राचे[१] प्राप्त्यर्थी । सेवा करितां[२] अहोराती[३] ।
गुरुबंधु जोडला[४] सांगाती[५] । द्रुपदनामा[६] सुमित्र ॥ ४७ ॥
पृषद्[१] पांचाळ नृपति । त्याचा पुत्र विवेकसुमति ।
द्रुपद[२] द्रोणाचिये संगतीं । विद्याभ्यासीं उदित[३] ॥ ४८ ॥
दोघे[१] लाधले[२] विद्याधन । लाहोनि गुरुच आज्ञावचन ।
पांचाळदेशाप्रति आपण । द्रुपद जातां[३] ते काळीं ॥ ४९ ॥
द्रोण बोले मित्रभावार्थें । जनकें राज्य वोपिल्या[१] तूतें ।
आलिया[२] सांभाळावें[३] मातें[४] । गुरुबंधुत्व स्मरोनि[५] ॥ ५० ॥
द्रुपद ह्मणे मी राज्यधर । जालियां[१] कैसेनि[२] पडेल[३] विसर ।
राज्य तुझें हा निर्धार । धरूनि राहें मानसीं ॥ ५१ ॥
द्रुपद गेलियां[१] अहिछत्रा[२] । पित्यानें[३] केली स्वर्गयात्रा ।
राज्य प्राप्त जालें पुत्रा । द्रुपदराजा ते काळीं ॥ ५२ ॥

---

४६. १ °वेशें औं पु·४ रा ; २–३ °वेंदविद्याचतुरु नि , °विंद्ये परम-चतुरु ख , °विंद्येचा गुरु औं पु मुं ; ४–७ तोचि भाउनि ईश्वरगुरु औं ; ८ शेवा पु४ ख मुं रा गो·२.

४७. १ अग्निशस्त्रांचे पु ख मुं गो , अग्निवेषाचे औं , आणि अस्त्राचे धु तं ; २ करी नि औं पु मुं गो·२ ; ३ °रात्री पु ख मुं रा गो ; ४ जोडिला नि ; ५ संगती नि पु४ ख ; ६ °नाम नि , द्रुपदराजा औं.

४८. १ पृषत नि , द्रुपद स औं पु मुं , वृषद् ख गो·२ ; २ तो द्रुपद नि धु तं ; ३ उद्दिष्ट नि (स प्रसंप्रा), उद्यत ख रा गो.

४९. १ दोघेहि पु४ , दोघां धु ; २ दीधलें धु ; ३ जाय नि.

५०. १ वोपिल्यां औं पु तं ; २ आलियां औं पु·४ ख नां तं ; ३ सांभाळीं धु , सांभाळा तं ; ४ प्रेमातें धु तं ; ५ ह्मणोनि पु४.

५१. १ झालिया नि पु४ मुं ; २–३ पडेल कैसा औं पु ; ३ (–) पु४.

५२. १ गेलिया नि ख मुं , गेलेया गो·२ ; २ अहिक्षेत्रा औं पु , अहिच्छत्रा नि ; ३ पितेनें औं पु नां रा, पितेन गो·२.

भारद्वाजऋषि[1] आश्रमीं । शरीर त्यागूनि योगधर्मीं ।
ब्रह्मादिकांचिये[2] धामीं । वसता जाला सुकृतीं[3] ॥ ५३ ॥
तेचि आश्रमीं द्रोणाचार्या । करितां[1] बहुकाळ[2] तपश्चर्या ।
शारद्वती वरिली भार्या[3] । प्रजोत्पत्तीकारणें ॥ ५४ ॥
गौतमकन्या[1] लावण्यगुणी[2] । कृपाचार्याची कनिष्ठ भगिनी ।
शांतनुराजें[3] वेदविधानीं । द्रोणालागीं वोपिली[4] ॥ ५५ ॥
तिच्या[1] पोटीं जन्मला कुमर । काळा[2] नाकळे[3] वैश्वानर ।
जन्मकाळीं महाथोर[4] । शब्द केला स्वमुखें[5] ॥ ५६ ॥
उच्चैःश्रव्याचें गर्जन । तैसें परिसोनि देवगण ।
अश्वत्थामा हें[1] अभिधान[2] । ठेविते जाले तयातें ॥ ५७ ॥
शुभलक्षणी[1] चिरंजीविया । पुत्र देखोनि द्रोणाचार्या ।
आनंद वर्तला[2] तो हृदया । धरिला न वचे सर्वथा[3] ॥ ५८ ॥
यावरी[1] वार्ता ऐकिली श्रोत्रीं । भार्गवें वधूनि सर्व क्षेत्री ।
ब्राह्मणां वोपिली धरत्री[2] । सागरांत प्रतापें ॥ ५९ ॥

५३. १ °ऋषीचे नि ; २ °चिया नि मुं गो ; ३ सुकृतें नि ख मुं, सुकृति पु४ गो२ तं.

५४. १–२ बहुकाळ करितां नि ख नां मुं , बहुकाळ औं पु ; ३ जाया स.

५५. १ °कंन्या खवर्ग धु गो ; २ लावंण्य° पु·४ नां धु , लावण्य-सुगुणी तं ; ३ शंतनु° स पु४ ख धु गो·२ तं ; ४ अर्पिली नि खवर्ग.

५६. १ तिचा (चां) खवर्ग धु रा गो तं ; २–३ काळानळें पु , काळानळ औं , काळांत काळ नां ; ४ माहांथोर पु·४ धु रा ; ५ बाळकें ख, अश्वमुखें नां , स्वयें मुखें तं.

औं पु मध्यें ५६ व ५७ ओव्यांची अदलाबदल आहे.

५७. १–२ नामाभिधान रा.

५८. १ °लक्षणें नि ; २ प्रवर्तला औं पु ; ३ सर्वथां पु४ ख , सर्वदा नां.

५९. १ त्यावरि पु४ ख नां , यापरि गो ; २ धरित्री नि तं.

विशाळवसुधाकनकताटीं[1] । अनेक रत्नांचिया कोटी ।
भरूनि ऋषींच्या[2] करतटीं[3] । वायनदान[4] वोपिलें[5] ॥ ६० ॥
ब्रह्मांडगेह[1] सांडोनि[2] परतें । दरिद्र पळविलें[3] नेणो केउतें ।
हें परिसोनि[4] परमआर्तें[5] । द्रोणाचार्य[6] निघाला ॥ ६१ ॥
हृदईं धरूनि अर्थकाम[1] । टाकिला महेंद्र पर्वतोत्तम[2] ।
भार्गवाश्रमीं भार्गवराम । लोटांगणीं वंदिला ॥ ६२ ॥
स्वागत[1] पुसे कल्याण राम । द्रोण ह्मणे मी द्रव्यकाम ।
स्वामीचे चरण कल्पद्रुम । टाकोनि आलों श्रांतला[2] ॥ ६३ ॥
दानसूर्याचेनि प्रकाशें । तीन्ही[1] लोक उजळले दशे[2] ।
दरिद्रउलूकीं[3] पळतां न दिसे । ठाव कोठें लपावया[4] ॥ ६४ ॥
दोषांधकारें[1] निबिड पाहीं । संतोषदीप[2] नलगे कहीं[3] ।
ह्मणोनि दडालीं[4] माझे[5] गेहीं[6] । सांगों आलों[8] स्वामीतें[9] ॥ ६५ ॥

---

६०. १ °वसुंधराकनक° पु४ ; २ ऋषींचा (चां) औं ख नां गो तं = रुसीचा पु४ , रुषीचा धु ; ३ करसंपुटीं नि औं ; ४ °दानें नि ख पु४ तं , °दाना गो-२ ; ५ वोपिल्या नि , वोपिली गो.

६१. १ °गेहीं नि , ब्रह्मांड देहें पु४ , °गेहें ख मुं रा गो२ , ब्रह्मांड गो ; २ जाणोनि पु४ , सोडुनी ख ; ३ दवडिलें गो ; ४ देखोनि गो ५ परमार्तें औं पु ; ६ °चार्या औं पु४ ख नां रा तं.

६२. १ आर्तकाम नि पु४ ; २ पर्वत उत्तम पु नां.

६३. १ स्वांगें ख ; २ श्रांतलों नि , स्वाश्रमा ख , या ठाया गो.

६४. १ तिनी रा गो·२ , ति पु४ ; २ दिशे नि , दशें स रा , दीसे धु ; ३ °उलूक नि (°उल्का स) मुं , °उलुकां औं , °उचुकां पु४ , °उलकीं पु. ख नां रा तं ; ४ लपाव्या ख गो·२ , पळावया मुं.

६५. १ देशांधेर नि (स प्रसंप्रा) , °कार औं ख ; २ °दीन पु ; ३ कांहीं नि पु४ ख मुं रा गो·२ ; ४ दाटली नि , लपालीं औं , दवलीं गो ; ५ माझा (झां) पु·४ धु रा गो तं , मम औं ; ६ देहीं गो ; ७–८ स्वामीसि सांगों मुं , स्वामीतें सांगों गो२ ; ८ पातलों औं ; ९ स्वामीयां नि पु·४ नां , मी आलों मुं , पातलों गो२.

आदरें भार्गवराम बोले । आळस कासया[1] केला[2] पहिलें[3] ।
तुज जें[4] पाहिजे तें गेलें । वेचूनियां सर्वही[5] ॥ ६६ ॥
सुवर्ण रजत रत्नजाती । दाना[1] दीधल्या ब्राह्मणांहातीं[2] ।
कश्यपा वोपिली वसुमती[3] । नगरमालिनी[4] शोभिता[5] ॥६७॥
अस्त्रविद्या आणि शरीर । उरलें असे गा साचार ।
यांत मानेल[1] तें[2] सत्वर[3] । माग मातें ब्राह्मणा ॥ ६८ ॥
द्रोण ह्मणे जगद्गुरुदेवा । अस्त्रविद्याधनाचा[1] ठेवा ।
माझे हृदईं जी[2] ठेवावा[3] । कृपा करूनि समर्थें[4] ॥ ६९ ॥
अवश्य ह्मणोनि रेणुकातनय[1] । शिष्य करूनि[2] द्रोणाचार्य ।
अस्त्रविद्याप्रसादसूर्य[3] । हृदयाकाशीं उगविला[4] ॥ ७० ॥
आगमोक्त मंत्रबीजें । सवीर्यें वोपिलीं लोकराजें[1] ।
युद्धकाळीं[2] कल्पी[3] जें[4] जें[5] । तें[6] तें[7] शस्त्र[8] प्रसवती[9] ॥ ७१ ॥
क्षेत्री[1] आणि[2] ब्राह्मणवर्णा । वांचूनि उपदेश न करीं कोण्हा[3] ।
लाहोनि[4] समर्थ[5] गुरूचि[6] आज्ञा[7] । द्रोण स्वाश्रमा पातला ॥७२॥

---

६६. १ (–) पु४, कां मुं, कायसा गो२; २ केले नि; ३ पहिले नि, पाहिलें पु४; ४ (–) नि औं पु ख नां धु रा; ५ सर्वेहीं पु४ गो तं.

६७. १ दान नि औं पु४ नां धु; २ ब्राह्मणाप्रती नि औं मुं; ३ सुमती पु; ४ नरमालिनी स धु; ५ शोभित नि पु ख गो·२, शोभत औं, शोभतां पु४.

६८. १ माने ख; २ (–) औं पु, तो नां; ३ प्रकार नां.

६९. १ °धन पु; २–३ जिरवावा नि, जीववा पु·४ ख, जीववावा नां, निक्षेपावा औं; ३ वोपावा मुं; ४ स्वामिया नि (स्वामियां स).

७०. १ कृपातनय ख मुं, कृपान्वयो नां, कृपानुग्रहें औं; २ केला नि ख मुं; ३ °प्रतापसूर्य नि खवर्ग, कर्णीमुख भेटतां सुर्यो गो; ४ उजळिला पु४ ख नां मुं, प्रगटला औं पु, उगवला गो·२.

७१. १ विश्वराजें औं पु मुं रा गो·२, मंत्रराजें पु४, वीरराजें नां; २ युध्यकाळीं ख नां धु गो२; ३ कल्पिजे नि पु४, संकल्पिजे औं पु, प्रसवावें ख, कल्पिलें गो; ४–५ (–) औं पु; ६–७ तीं तीं गो·२; ८ अस्त्र नि, शस्त्रें औं पु ख रा गो·२ तं; ९ प्रसवेल नां.

७२. १ क्षत्रिया नि; २ किं औं; ३ कोणा नि औं ख गो२, कवणा मुं रा गो, अना नां; ४ लागोनि औं; ५–७ गुरूची समर्थाज्ञा ख.

चाळीत[1] असतां गृहस्थाश्रम[2] । दरिद्रें केला[3] सर्व विराम ।
ग्रास–वास–वियोगश्रम[4] । दाराकुमरें[5] भोगिजे[6] ॥ ७३ ॥
स्वेछा[1] धनेश्वराचे कुमर । सुवर्णवाटीं[2] प्राशिती[3] क्षीर ।
देखोनि[4] रुदन[5] करी थोर । अश्वत्थामा बाळक ॥ ७४ ॥
पिष्टोदक शुभ्रवर्णी । माता भरोनि पर्णद्रोणीं[1] ।
द्रोणीलागीं[2] देतां वदनीं । पान[3] करी संतोषें ॥ ७५ ॥
दुग्ध प्राशिलें[1] ह्मणोनि बळी[2] । हरिखें[3] नाचे संगियां[4] मेळीं[5] ।
हें देखोनि हृदयकमळीं[6] । द्रोण दुःखें जाकळे[7] ॥ ७६ ॥
ह्मणे संसारीं पाहातां मनें । जळो हें[1] निर्धनिकाचें[2] जिणें ।
पिष्टोदकाच्या प्राशनें । दुग्ध भावी बालक ॥ ७७ ॥
आपुलें कुटुंब आपुले दृष्टी । दरिद्रें[1] होतां[2] परम कष्टी ।
स्वहस्तें[3] शस्त्र घालोनि पोटीं । प्राण[4] तात्काळ[5] त्यजावा[6] ॥७८॥
तेवेळीं आठवलें मना । जावें द्रुपदाच्या दर्शना ।
पुत्रालागीं दुग्धपाना[1] । धेनु येक मागणें[2] ॥ ७९ ॥

---

७३. १ चालवीत नि औं ख मुं; २ ग्रहस्ताश्रम पु·४ ख नां मुं, गृहस्ताश्रम धु गो, ग्रहाश्रम रा गो२; ३ केलें तं; ४ धनधान्यविरहित श्रम नि, भक्षभोज्ये योगें श्रम पु, ग्रासवासवियोगें श्रम गो·२; ५ दारा-पुत्र नि; ६ भोगिती नि मुं.

७४. १ स्वइच्छा नि, श्वेछा पु४ ख रा गो, स्वस्छ पु; २ सुवर्ण-पात्रीं नि, सुवर्णताटीं पु; ३ भक्षिती नि; ४ हें देखोनि नि; ५ रोदन नि, रुदना औं पु मुं.

७५. १ द्रोणपर्णीं ख; २ दुग्ध म्हणोनि नि, पुत्रालागीं धु तं; ३ प्राशन ख रा.

७६. १ भक्षिलें नि; २ बळें नि; ३ हर्षें नि खवर्ग; ४–५ संगियामेळें नि; ६ °कमळें नि; ७ झांकळे गो.

७७. १ (–) नि; २ निर्धनाचें नि.

७८. १ दरिद्री नि; २ पाहतां नि, होतसे मुं, हेळितां गो; ३ तें स्वहस्तें नि; ४–५ दुःखें प्राण नि, तात्काळ प्राण खवर्ग तं; ६ त्यजावें ख.

७९. १ दुग्धप्राशना मुं; २ मागावी नि धु, मागावया तं.

ह्मणोनि लवलाहें निघाला । पांचाळपुरा[1] टाकुनी[2] आला ।
भद्रासनीं अवलोकिला । सर्वभाग्यें[3] भूपति ॥ ८० ॥
आशीर्वाद वदतां[1] द्विजा । प्रत्योत्तर[2] न[3] बोले[4] राजा ।
कोण ह्मणोनि पुसतां लाजा[5] । मनोत्साह[6] मंदला ॥ ८१ ॥
द्रोण ह्मणे पडिला विसरु । मी गुरुबंधु सहोदरु ।
आह्मां तुह्मां येक गुरु । अग्निवेश[1] मुनींद्र[2] ॥ ८२ ॥
दरिद्रव्याघ्र झोंबतां[1] कंठीं । रिघों पातलों तुझिये पाठीं ।
मित्रभाव[2] स्मरोनि[3] पोटीं । क्लेशातीत करावें ॥ ८३ ॥
उपहासोनि पांचाळ ह्मणे । ब्राह्मण नेणता[1] बहुतां[2] गुणें ।
अयोग्य योग्यासि[3] साजणें[4] । नाहीं कोठें परिसिलें[5] ॥ ८४ ॥
धनिका[1] आणि द्रव्यहीना । उदारा[2] आणि परमकृपणा ।
हृदयशुद्धा[3] चित्तमलिना । मैत्री नाहीं परिसिली ॥ ८५ ॥
कर्मभ्रष्टा आचारशीला । मूर्खा आणि शास्त्रकुशळा ।
सज्जना आणि कुटिळा खळा[1] । मैत्री[2] नाहीं[3] परिसिली ॥८६॥
वेदांतिया[1] आणि चार्वाका । मीमांसका आणि कौळिका ।
विरक्ता आणि स्त्रीकामिका[2] । मैत्री नाहीं परिसिली ॥ ८७ ॥

---

८०. १ °पुर खवर्गे ; २ ठाकोनि नि, टांकोनि गो॰२ ; ३ °भावें पु४ , °भाग्य नां.

८१. १ देतां ख धु तं ; २ प्रत्युत्तर नि ; ३–४ नेदी नि ; ५ लज्जा नि पु४ मुं धु ; ६ मनोल्हास नि.

८२. १ आग्नीवेश पु॰४ धु ; २ निर्धारें नि , मुनिराज धु तं.

८३. १ झोंबला औं ; २ गुरुबंधुत्व नि ; ३ धरोनि गो.

८४. १ नेणतां स औं पु४ मुं तं ; २ तुमचा पु४ ; ३ योग्यासीं औं गो ; ४ साधनें पु॰४ , जाणें नां ; ५ परिसिजे पु४.

८५. १ धनिक औं पु॰४ नां मुं धु ; २ उदार पु॰४ नां मुं धु ; ३ °शुद्धि पु४ ख नां , (+) आणि धु तं.

८६. १ (–) औं पु ; २–३ नाहीं मैत्री औं नां.
मुं मध्यें ही व पुढील दोन ओव्या नाहींत.

८७. १ वेदांती नां धु मुं , वेदांता पु४ ; २ कामिका नि खवर्गे.

क्लीबा आणि झुंझारशूरा[1] । अधैर्यवंता[2] परमधीरा[3] ।
अश्रोत्रिया आणि[4] श्रोत्रिया नरा । मैत्री नाहीं परिसिली ॥८८॥
मागतया आणि नेंदीतया[1] । मानइछका[2] उपेक्षीतया[3] ।
सभ्या आणि निलाजिरिया । मैत्री नाहीं परिसिली ॥ ८९ ॥
रत्न रत्नाचिये[1] पंक्ती । मित्र[2] भूपाचा भूपति ।
योग्य शर्करा समरस[3] घृतीं । लवण तक्रीं[4] नेमिलें[5] ॥ ९० ॥
कुळ सीळ[1] ज्ञान वैभव । समान योगीं[2] सुहृद्भाव[3] ।
सखा पार्थिवा पार्थिव । भणगा भणग सोयरे[4] ॥ ९१ ॥
कैंचा गुरुआणि[1] कैंचा गुरुबंधु[2] । बोलसी तितुका कृत्रिम शब्दु ।
शंकाविरहित[3] बुद्धिमंदु । मित्र[4] ह्मणसी[5] रायातें ॥ ९२ ॥
ऐश्वर्यमदें अति[1] मातला । द्रुपदें द्रोण अवमानिला[2] ।
पुढती[3] ह्मणे चाल वहिला । काज नाहीं ये स्थळीं ॥ ९३ ॥
सीघ्र जाईं आलेनि[1] पंथें । वाड बोलतां सेवट येथें ।
परम विषाद मानूनि चित्तें । द्रोण फिरे[2] माघारा[3] ॥ ९४ ॥
ह्मणे गा पावलों विश्रांती । सीघ्रचि[1] येईल याची[2] प्रचीती ।
तुज माने[3] ऐसिया रीती । ईश्वर ठेवील[4] आम्हुतें ॥ ९५ ॥

---

८८. १ झुंजार॰ नि; २ (+) आणि पु४ धु गो; ३ परमसधीरा पु, परमसुधीरा पु४ ख नां रा गो, परम अधीरा गो२; ४ (−) खवर्ग रा गो·२.

८९. १ न देतया नि, दातया औं पु ख मुं; २–३ मायिका आणि उदासिया औं.

९०. १ रत्नाच्चिया खवर्ग धु गो; २ मैत्र औं पु·४; ३ मिश्रित औं; ४ तक्रें नि, तक्रा औं पु; ५ निर्मिलें ख, मिरविलें धु, मिळविलें तं.

९१. १ शीळ नि पु मुं रा; २ योग्यता नि; ३ मित्रभाव नि; ४ सोयरा नि.

९२. १ (−) नि; २ वंधु नि तं; ३ शंकारहित नि औं गो; ४–५ मंत्री ह्मणे औं पु. मुं मध्यें ही ओवी नाहीं.

९३. १ (−) ख; २ अपमानिला पु मुं, अव्हेरिला ख; ३ पुडती औं पु·४, पुणती गो२.

९४. १ आलिया नि नां मुं धु; २ फिरला औं; ३ माघारां नि औं.

९५. १ सध्याच नि; २ (−) खवर्ग, हे रा गो·२; ३ मानेल नि पु·४; ४ ठेवी नि.

ऐसें बोलोनि सीघ्रगती । चालिला कुरुदेशापंथीं[1] ।
विशाद जोडला सांगाती । जो अवमानें उपजला[2] ॥ ९६ ॥
हृदइं[1] विचारी आपण । शिष्य करूनि कुरुनंदन ।
अमोघ अस्त्रविद्यादान । तया हस्तीं[2] वोपणें[3] ॥ ९७ ॥
दरिद्रदीर्घवल्लीचा कंदु । कुमित्राचा ऐश्वर्यमदु ।
या दोहींचा[1] मूळछेदु । शिष्याहातीं करवणें ॥ ९८ ॥
पुष्टी[1] बांधोनियां कुमरा । हातीं धरोनि गौतमी दारा ।
द्रोण पातला[2] हस्तनापुरा । परमक्लेशें सखेद ॥ ९९ ॥
गुप्त राहोनि ब्राह्मणाघरीं । भीष्मदर्शनीं[1] कल्पना[2] करी ।
अकस्मात[3] येके[4] अवसरीं[5] । राजकुमर निघाले ॥ १०० ॥
नगरबाह्यप्रदेशभूमिके[1] । क्रीडेलागीं सकौतुकें[2] ।
येकत्र मिनले ऐसें देखे । द्रोणाचार्य दुरोनी ॥ १०१ ॥
कौरव पांडव भाग्यपिंड[1] । कनकवीटा[2] कनकदंड ।
खेळ खेळतां प्रचंड । चोज कांहीं वर्तलें ॥ १०२ ॥
दंडप्रहरें[1] ताडितां वीटा । बळें उसळोनि गगनवाटा ।
कूपीं पडली[2] नरेंद्रश्रेष्ठा । जे काढितां अवघड[3] ॥ १०३ ॥
मिळोनि[1] राजकुमरमेळ । ह्मणती विरस[2] जाला खेळ ।
वीटा काढी ऐसा कुशळ । उपाय[3] यत्नु[4] दिसेना ॥ १०४ ॥

---

९६. १ °देशाप्रती नि खवर्ग रा ; २ उद्भवला औं , जोडला ख.
९७. १ हृदयीं नि रा ; २ हातीं नि खवर्ग ; ३ वोपिजे नि.
९८. १ देहीचा पु४.
९९. १ पृष्टीं नि तं , पृष्ठी स मुं ; २ पावला पु नां.
१००. १ °दर्शना नि औं ख मुं ; २ विचार औं ; ३–५ तों अकस्मात येकावसरीं औं.
१०१. १ °बाह्यदेशभूमिके नि औं पु ख , °बाह्यप्रदेशीं भूमिके नां गो२ ; २ सुकौतुकें नि मुं , कौतुकें औं पु , सहकौतुकें नां.
१०२. १ सभाग्य° नि ख ; २ कनवीटा पु४ रा.
१०३. १ °प्रहारें नि औं पु, दंडप्रायें ख; २ पडिली नि ; ३ असाध्य नि.
१०४. १ मीनले ख ; २ विसर्जन औं ; ३–४ कांहीं उपाय नि ; ४ कांहीं मुं , येथें ख.

काढावया न चले युक्ति । राजकुमरांचिया पंक्ती ।
कूपामाजी अवलोकिती । ह्मणती यत्न[1] विचारा ॥ १०५ ॥
द्रोणाचार्य ते अवसरीं[1] । कौतुक पाहे ठाकोनि[2] दुरी ।
वीटा पडली कूपोदरीं । जाणोनि[3] करी हास्यातें ॥ १०६ ॥
तेचि कूपीं[1] पाहातां देखा । धर्महस्तींची मुद्रिका ।
गळोनि पडली कूपोदका–। माजी न साधे[2] प्रयत्नें[3]॥ १०७ ॥
विचंबु[1] पडिला[2] देखोनि[3] दृष्टी[4] । द्रोण पातला तयां निकटीं ।
ह्मणे क्षत्रिय[5] बळिष्ठ[6] शृष्टीं । स्तब्ध कैसे पाहातसां[7] ॥१०८॥
असाध्य वस्तूची नव्हे प्राप्ति । तरी कां धनुष्य धरावें हातीं[1] ।
कोणा समर्था[2] गुरुप्रती । विद्या नाहीं साधिली ॥ १०९ ॥
मग दर्भइषिका[1] धरूनि करीं । मंत्रूनि सांडिल्या[2] कूपोदरीं ।
तिहीं[3] वीटा गोऊनि[4] सूत्रीं । दर्भ जडले येकेकां[5] ॥ ११० ॥
कूपाबाहेरि पातलें अग्र । येरें[1] वोढोनि[2] अतिसत्वर ।
करें[3] झेलूनि[4] हास्यवक्त्र[5] । वीटा[6] हस्तीं वोपिली ॥ १११ ॥

---

१०५. १ येत्ने पु४.

१०६. १ अवस्वरीं औं पु ख धु गो तं; २ राहूनि नि; ३ देखोनि नि. नि मध्यें १०६ व १०७ ओव्यांची अदलाबदल.

१०७. १ (–) नि औं; २ चले औं पु, निघे रा; ३ प्रयत्न औं पु.

१०८. १ विचुंबा नि, विलंब औं पु गो२, विचंबोनी पु४, वीचार ख, विस्मय मुं, विसंब गो; २ जाला औं; ३ ह्मणोनि औं; ४ दृष्टीं नि पु रा गो; ५ (+) हो नि; ६ सबळ औं; ७ पाहातां औं पु मुं.

१०९. १ हस्तीं नि; २ समर्थ नि मुं.

११०. १ दर्भशिखा स मुं; २ सांडिली नि मुं गो, टाकिली औं पु, सोडिली ख; ३ तेही नि; ४ चढोनि नि, जोडोनि औं ख मुं, जडोनि नां, धरोनि पु४; ५ एकएका नि.

१११. १–२ काढोनियां नि, ते काढुनि पु, इटा काढोनि ख; ३–४ झेलोनियां नि; ४ धरूनि मुं; ५ °वग्त्र पु४ ख धु; ६ वीर गो२.

अभिमंत्रूनि शरसंधानीं । करमुद्रिका[1] धरूनि वदनीं ।
बाण पातला[2] देखोनि[3] नयनीं । परमाश्चिर्य[4] समस्तां ॥११२॥
राजकुमर[1] लागोनि पायां । ह्मणती चालिजे[2] राजालया ।
द्रोण[3] ह्मणे भीष्माचार्या । श्रवण[4] आधीं करावें ॥ ११३ ॥
मित्रभावें पातल्या[1] येथें । मानें पाचारिलियां[2] तेथें ।
भेटी जालिया घडेल अर्थ । तो आदरें[3] स्वीकारूं ॥ ११४ ॥
कुरुवृद्धातें सांगती कुमर । धनुर्विद्या[1] अगाध[2] समुद्र[3] ।
ब्राह्मण पातला असे[4] चतुर । जामदग्न्यासारिखा[5] ॥ ११५ ॥
वीटा आणि करमुद्रिका । कूपोदकीं पडिली[1] देखा[2] ।
मुष्टी[3] धरूनि[4] तृणइषिका[5] । मंत्रोनि तेथें सांडितां[6] ॥ ११६ ॥
काडिये[1] काडीया[2] जडोनि[3] आंगें । वीटा गोऊनि[4] काढिली[5] वेगें ।
बाण विंधोनि तया मार्गें । मुद्रा[6] कडे काढिली ॥ ११७ ॥
भेटी जालियां[1] स्वामीची । मनें[2] उपेक्षा न कीजे[3] त्याची[4] ।
वस्तु जोडतां परिसाची । जेविं[5] कुटुंबी न विसंबे ॥ ११८ ॥

---

११२. १ सोडितां मुद्रिका ध्रु तं ; २ परतला नां ; ३ (–) पु४, हें तं ; ४ परम आश्चर्य नि गो२ तं.

११३. १ °कुमारीं नि, °कुमरीं स पु·४ रा ; २ चालेजो पु४, चलावें मुं ; ३ कोण्ही ध्रु तं, कोण गो२ ; ४ श्रुत नि.

११४. १ पातलों नि, पातल्यां औं पु नां ; २ पाचारिल्या नि ; ३ आधीं नां.

११५. १ °विद्येचा नि ; २ अपर मुं ; ३ सागर नि (स प्रसंप्रा) ; ४ (–) नि ; ५ °दग्नीसारिखा औं पु४ मुं ध्रु.

११६. १ पाडिली नि ; २ जे कां औं ; ३ मुष्टीं पु ; ४ भरूनि नि ; ५ दर्भशिखा नि ; ६ सांडिल्या स पु·४ ख नां, सोडिल्या नि, सांडिली तं.

११७. १ काडिया नि रा, काडी मुं ; २ काडी नि औं पु·४ ख नां ध्रु ; ३ जोडोनि पु४ ख ; ४–५ तेणें काढिली खवर्ग ; ६ मुद्रिका औं पु ख मुं ध्रु.

११८. १ झालिया नि ; २ मानें नि ; ३ कीजेल रा तं, करी ख ; ४ त्यांची नि ; ५ जेंवी नि (स प्रसंप्रा).

जळीं बुडाली[1] मुद्रिका बाणें । भेदूनि[2] काढिली अर्धक्षणें ।
कुमरीं सांगतां सन्मानें । भीष्म प्रेरी प्रधाना ॥ ११९ ॥
पाठऊनि सिबिकायान । द्रोण आणिला पाचारून ।
भीष्में देऊनि आलिंगन[1] । श्रेष्ठासनीं बैसविला ॥ १२० ॥
अर्घ्य पाद्य सुगंध सुमनें[1] । वस्त्रें[2] तांबुल[3] भूषणें[4] धनें[5] ।
समर्पूनियां गोदानें[6] । मग स्वागत विचारी[7] ॥ १२१ ॥
ऐकोनि[1] जाणें[2] समर्थातें । दर्शनें[3] विशेष[4] लोभ[5] हा[6] येथें ।
आजि सुदिन[7] जी[8] आम्हुतें[9] । पवित्र केलें[10] स्वामियां ॥ १२२ ॥
कवण आगमनहेतु[1] । येथेंचि[2] किंवा पुढारां पंथु[3] ।
द्रोण ह्मणे आर्तवंतु[4] । येणें येक[5] तुज[6] पासीं ॥ १२३ ॥
मनुष्यलोकीं जन्मल्या[1] जना । नरकभोग[2] यमयातना ।
दरिद्र[3] ऐसें[4] माझिया[5] मना । विचारितां मानलें ॥ १२४ ॥
दरिद्र[1] आंधळें[2] देखतां[3] नयनीं । परि तें डोळस येके[4] गुणीं ।
सुमित्रकुमित्राचीं नाणीं । पारखुं जाणे निवाडें ॥ १२५ ॥

---

११९. १ **बुडतां** औं पु ; २ **कडे** ख.

१२०. १ **आळींगण** पु धु गो·२ , **आळिंगन** पु४ रा नां.

१२१. १ **सुमन** औं पु रा ; २ **वस्त्र** ख मुं रा गो·२ ; २–३ **वस्त्रालंकार** नि ; ४ **भूषण** नि पु४ ख नां मुं रा गो·२ ; ५ **धन** औं पु रा गो२ ; ६ **गोदान** औं पु ख रा गो२ तं , **गौवसन** मुं ; ७ **विचारिलें** नि तं.

१२२. १ **कोठवरी** पु , **कोण** मुं ; २ **येणें** औं , (+) **मी** नि ; ३ **विशेष** नि खवर्ग (**संतोष** पु४), **दर्शन** धु तं ; ४–५ **दर्शनलाभ** नि खवर्ग; ६ (–) नि औं पु मुं , **होये** पु४ ; ७ **पासूनि** औं पु ; ८ **झाला** नि ; ८–९ **येणें पंथें** पु नां मुं , **जेणें पंथें** औं पु४ ; १० **कीजे** पु.

१२३. १ **आगमनाचा हेत** नि रा , °**हेत** गो·२ ; २ **येथें** पु·४ ख नां मुं रा गो·२ ; ३ **पंथ** नि रा गो·२ ; ४ °**वंत** नि रा गो·२ ; ५ **झालें** नि औं पु नां; ६ **कुरू** औं पु·४ नां मुं.

१२४. १ **जन्मल्यां** पु·४ नां धु ; २ **नर्कभोग** औं पु ख मुं ; ३ **दारिद्र्य** नि , **येथेंचि** औं पु ; ४–५ **दिसे ऐसें** औं पु.

१२५. १ **दरिद्री** नि पु४ ख ; २ **आंधळे** नि औं पु४ धु ; ३ **देखत** ख नां धु तं ; ४ **महा** औं पु.

पुत्र मातें येकला येक । तो पयःपानार्थ करी शोक ।
दुग्ध ह्मणोनि पिष्टोदक । कृपी[1] त्यातें[2] प्राशवी ॥ १२६ ॥
तें पाहावया धैर्य नव्हे[1] नेत्रा[2] । ह्मणोनि पूर्वील[3] बाळमित्रा[4] ।
द्रुपदा[5] भेटी अहिछत्रा[6] । धेनु याचूं[7] मी गेलों ॥ १२७ ॥
तेणें वोळखी सांडूनि[1] पुरी । अवमानूनि दवडिलें दुरी ।
वाढला हृद्रोग परिहारी । ऐसा वैद्य विचारीं[2] ॥ १२८ ॥
ब्रह्मांड[1] शोधितां समग्र । उत्तम गुणीं[2] गुणागर[3] ।
तूं येक जाणूनि सत्वर । येणें जालें[4] या ठायां[5] ॥ १२९ ॥
आळवाळ[1] न भरितां जळें । सुरतरु वोपी इछिलीं फळें ।
आर्जव नसतांही[2] दयाळें । आर्ति[3] हरिजे दीनाची ॥ १३० ॥
आतां[1] सर्वज्ञा[2] सुजाणा[3] । काय बहुसाल बोलों[4] वचना ।
विवेकें उचित मानेल मना । तैसें[5] येथें[6] वर्तावें ॥ १३१ ॥
भीष्म बोले वाङ्नियमी[1] । पृथ्वी आणि[2] हे राज्यलक्ष्मी ।
तुझी[3] ऐसें जाण[4] आह्मीं । आज्ञाधारक[5] पैं[6] तुझे[7] ॥ १३२ ॥

---

१२६. १-२ बाळकातें ख.

१२७. १ नोव्हे नि, न धरवे धु; २ नेत्रां रा गो२; ३ पूर्विल्या पु·४ नां मुं गो२; ४ बाळमैत्रा पु४ गो२; ५ द्रुपद नि औं नां मुं; ६ अहिच्छत्रा नि, अहिक्षेत्रा औं पु गो२, अहिसत्रा तं; ७ याचनें नि ख, याचे नां गो२, याचें पु४ रा, याचो तं.

१२८. १ सोडूनि ख; २ पहातसें नि.

१२९. १ ब्रह्मांडी पु४ ख नां; २ गुणी नि खवर्ग; ३ गुणागार नि ख नां मुं; ४ केलें नि; ५ ठाया नि रा गो२, वाटा तं.

१३०. १ अळुमाळ ख मुं; २ नसतां नि; ३ आर्त नि ख गो.

१३१. १ अति पु·४ ख नां गो·२, आर्त औं, आर्तवंत मुं; २ होवोनि मुं, सर्वज्ञ औं पु नां; ३ तुम्हीं जाणा नि नां, जाणा पु, प्रति जाणा पु४; ४ बोलूं नि गो; ५ तैसेंच नि; ६ आतां नि.

१३२. १ वाङ्नेमी औं पु गो२; २ (–) ख; ३ तुमची नि (स प्रसंप्रा); ४ जाणा नि; ५ आज्ञाधार औं पु·४ नां रा; ६-७ सर्वस्त्रें औं धु.

तुह्मांऐसीं गुणनिधानें । जोडावया[1] पुरुष शाहणे ।
जीवित्व[2] सांडिती[3] सांडणें । अमोल[4] वस्तु ह्मणोनी ॥१३३॥
तेथें नैश्वर[1] धनसंपत्ति । त्याचा[2] पाड कायसा[3] चित्तीं[4] ।
अंधा आह्मां धरोनि हातीं । धर्मपंथें[5] वागवीं[6] ॥ १३४ ॥
दरिद्र[1] दवडोनियां[2] परतें । सनाथ करीं कौरवांतें ।
आयुष्य सरे तंव निश्चितें[3] । आह्मीं[4] तुह्मीं[5] संगिये[6] ॥१३५॥
राजालया[1] तुल्य सदनीं । संपदा[2] भरिली अनंत[3] गुणीं ।
धनधान्यधेनुवसनीं[4] । दासदासी अपार ॥ १३६ ॥
रथ कुंजर अश्वपंक्ती । अनेकवर्ण रत्नजाती ।
असो[1] गृहदान दिधलें वस्ती[2] । द्रोणालागीं कुरुवर्यें ॥१३७॥
सुग्रीव बिभीषणांचे क्लेश । हरूनी राघवें दिधला तोष ।
तेविं[1] द्रोणा[2] अति उल्हास । भीष्माचेनि मित्रत्वें ॥ १३८ ॥
नमस्कारूनि परम प्रीती । कुमर वोपिले तया हातीं ।
धनुर्वेदविद्याआर्ती[1] । धार्तराष्ट्रां[2] पांडवां[3] ॥ १३९ ॥

---

१३३. १ आणि गो॰२ ; २ शरीर स ; ३ सांडितां नि (स प्रसंप्रा) ; ४ अमूल्य नि.

१३४. १ नश्वर नि, नैश्वर्य ख नां धु, नश्वर्य तं, नेश्वर्य पु४ गो२ ; २ यांचा नि ; ३ कासया पु, काय औं ; ४ चीर्तिं पु४ रा नां ; ५ °पंथीं नि ख ; ६ वागवणें ख.

१३५. १ दारिद्र्य नि ; २ दवडोनि खवर्ग ; ३ पर्यंतें नि ; ४–५ तुम्हीं आम्हीं नि औं पु॰४ ख नां ; ६ सांगाती नि, संगें असो तं.

१३६. १ शक्रालय ख ; २ संपत्ती नि ; ३ सहस्र औं पु, अनेक नि ; ४ °धान्यें धेनु° नि रा.

१३७. १ ऐसें नि ; २ स्वस्ती पु, स्वहस्तीं औं, तृप्ती मुं.

१३८. १ तेंवी नि (स प्रसंप्रा) औं ; २ (+) लागीं नि औं पु.

१३९. १ °विद्यार्थी नि ; २ धार्तराष्ट्र नि खवर्ग ; ३ पांडव नि औं पु॰४ नां मुं.

सुमुहूर्तें[1] करूनि पूजा । गुरुत्वीं[2] नेमिलें भारद्वाजा ।
विद्याभ्यासीं पुत्रात्मजां । शिष्यधर्मीं[3] योजिलें ॥ १४० ॥
शिष्य अंगीकारूनि द्रोणें । रहस्य बोले[1] गुह्यवचनें ।
विद्या पूर्ण जालियां[2] करणें । कार्य माझें इछित[3] ॥ १४१ ॥
ऐसें बोलतां आचार्यवर । दुर्योधनादि राजकुमर ।
नेदुनियां[1] प्रत्योत्तर[2] । अधोवदनें[3] राहिले ॥ १४२ ॥
गर्जोनि पार्थ ह्मणे[1] पैजा । अटक असेल अमरराजा ।
तेंही कार्य करूनि तुझा । संकल्प सिद्धी[2] न्यां नेणें ॥ १४३ ॥
परिसोनि प्रतिज्ञेचें[1] वचन । अत्यादरें[2] उठोनि[3] द्रोण ।
अर्जुना देऊनि आलिंगन[4] । साधु साधु ह्मणतसे ॥ १४४ ॥
अवघ्राण करूनि माथां । श्रेष्ठत्व[1] शिष्यांत[2] दिधलें पार्था ।
चित्तें ओळखिलें समस्तां । । तेजहीन[3] ह्मणउनी ॥ १४५ ॥
अश्वत्थामा धरूनि हातीं । गुज[1] बोले परम प्रीती ।
अर्जुन तुझा निज सांगाती । प्रिय मातें तुजऐसा[2] ॥ १४६ ॥
ऐसें बोलोनि अत्यादरें । दिव्यमान[1] अमोघास्त्रें[2] ।
देता जाला सिद्धमंत्रें[3] । पंडुपुत्रा आवडी ॥ १४७ ॥

---

१४०. १ **सुमुहूर्तीं** रा गो·२ ; २ **गुरुत्व** नि पु·४ ख नां मुं धु गो२ , **गुरुत्वें** औं गो ; ३ °**धर्मं** औं पु ख मुं.

१४१. १ **बोलिलें** औं पु ; २ **झालिया** नि ; ३ **इच्छित** नि , **इप्सित** औं , **इछिलें** ख.

१४२. १ **न देऊनि** नि ; २ **प्रत्युत्तर** नि पु ; ३ °**वदन** नि ख नां धु.

१४३. १ **बोले** नि गो ; २ **सीधि** पु४ धु.

१४४. १ **प्रतिज्ञा** ख , **प्रक्षेचें** नां ; २ **आदरें** नि खवर्ग ; ३ **उठोनियां** नि खवर्ग ; ४ **आळींगण** पु नां धु गो.

१४५. १–२ **शिष्यांत श्रेष्ठत्व** पु·४ औं ख नां रा ; ३ **साधारण** खवर्ग (**असाधारण** मुं). ही व खालील ओवी नि मध्यें नाहीं.

१४६. १ **गुण** धु ; २ **तूं जैसा** औं.

१४७. १ **दिव्यशस्त्रें** नि ख मुं , **दिव्यमानें** पु , **दैदीप्यमान** नां , **दिव्यमानुष्यें** गो२ रा , **दिव्यमानुषीआ** औं ; २ **अमोघ अस्त्रें** नि खवग (**दिव्यास्त्रें** पु४); ३ **दिव्यमंत्रें** पु४ नां.

तुह्मांऐसीं गुणनिधानें । जोडावया[1] पुरुष शाहणे ।
जीवित्व[2] सांडिती[3] सांडणें । अमोल[4] वस्तु ह्मणोनी ॥१३३॥
तेथें नैश्वर[1] धनसंपत्ति । त्याचा[2] पाड कायसा[3] चित्तीं[4] ।
अंधा आह्मां धरोनि हातीं । धर्मपंथें[5] वागवीं[6] ॥ १३४ ॥
दरिद्र[1] दवडोनियां[2] परतें । सनाथ करीं कौरवांतें ।
आयुष्य सरे तंव निश्चितें[3] । आह्मीं[4] तुह्मीं[5] संगिये[6] ॥१३५॥
राजालया[1] तुल्य सदनीं । संपदा[2] भरिली अनंत[3] गुणीं ।
धनधान्यधेनुवसनीं[4] । दासदासी अपार ॥ १३६ ॥
रथ कुंजर अश्वपंक्ती । अनेकवर्ण रत्नजाती ।
असो[1] गृहदान दिधलें वस्ती[2] । द्रोणालागीं कुरुवर्यें ॥ १३७ ॥
सुग्रीव बिभीषणांचे क्लेश । हरूनी राघवें दिधला तोष ।
तेविं[1] द्रोणा[2] अति उल्हास । भीष्माचेनि मित्रत्वें ॥ १३८ ॥
नमस्कारूनि परम प्रीती । कुमर वोपिले तया हातीं ।
धनुर्वेदविद्याआर्ती[1] । धार्तराष्ट्रां[2] पांडवां[3] ॥ १३९ ॥

---

१३३. १ आणि गो·२ ; २ शरीर स ; ३ सांडितां नि (स प्रसंप्रा) ; ४ अमूल्य नि.

१३४. १ नश्वर नि, नैश्वर्थ ख नां धु, नश्वर्य तं, नेश्वर्य पु४ गो२ ; २ यांचा नि ; ३ कासया पु, काय औं ; ४ चीतिं पु४ रा नां ; ५ °पंथीं नि ख ; ६ वागवणें ख.

१३५. १ दारिद्र्य नि ; २ दवडोनि खवर्ग ; ३ पर्यंतें नि ; ४–५ तुम्हीं आम्हीं नि औं पु·४ ख नां ; ६ सांगाती नि, संगें असो तं.

१३६. १ शक्रालय ख ; २ संपत्ती नि ; ३ सहस्र औं पु, अनेक नि ; ४ °धान्यें धेनु° नि रा.

१३७. १ ऐसें नि ; २ स्वस्ती पु, स्वहस्तीं औं, तृप्ती मुं.

१३८. १ तेंवी नि (स प्रसंप्रा) औं ; २ (+) लागीं नि औं पु.

१३९. १ °विद्यार्थी नि ; २ धार्तराष्ट्र नि खवर्ग ; ३ पांडव नि औं पु·४ नां मुं.

सुमुहूर्तें[1] करूनि पूजा । गुरुत्वीं[2] नेमिलें भारद्वाजा ।
विद्याभ्यासीं पुत्रात्मजां । शिष्यधर्मीं[3] योजिलें ॥ १४० ॥
शिष्य अंगीकारूनि द्रोणें । रहस्य बोले[1] गुह्यवचनें ।
विद्या पूर्ण जालियां[2] करणें । कार्य माझें इछित[3] ॥ १४१ ॥
ऐसें बोलतां आचार्यवर । दुर्योधनादि राजकुमर ।
नेदुनियां[1] प्रत्योत्तर[2] । अधोवदनें[3] राहिले ॥ १४२ ॥
गर्जोनि पार्थ ह्मणे[1] पैजा । अटक असेल अमरराजा ।
तेंही कार्य करूनि तुझा । संकल्प सिद्धी[2] म्यां नेणें ॥ १४३ ॥
परिसोनि प्रतिज्ञेचें[1] वचन । अत्यादरें[2] उठोनि[3] द्रोण ।
अर्जुना देऊनि आलिंगन[4] । साधु साधु ह्मणतसे ॥ १४४ ॥
अवघ्राण करूनि माथां । श्रेष्ठत्व[1] शिष्यांत[2] दिधलें पार्था ।
चित्तें ओळखिलें समस्तां । । तेजहीन[3] ह्मणउनी ॥ १४५ ॥
अश्वत्थामा धरूनि हातीं । गुज[1] बोले परम प्रीतीं ।
अर्जुन तुझा निज सांगाती । प्रिय मातें तुजऐसा[2] ॥ १४६ ॥
ऐसें बोलोनि अत्यादरें । दिव्यमान[1] अमोघास्त्रें[2] ।
देता जाला सिद्धमंत्रें[3] । पंडुपुत्रा आवडी ॥ १४७ ॥

---

१४०. १ सुमुहूर्तीं रा गो॰२; २ गुरुत्व नि पु॰४ ख नां मु धु गो२, गुरुत्वें औं गो; ३ °धर्में औं पु ख मुं.

१४१. १ बोलिलें औं पु; २ झालिया नि; ३ इच्छित नि, इप्सित औं, इछिलें ख.

१४२. १ न देऊनि नि; २ प्रत्युत्तर नि पु; ३ °वदन नि ख नां धु.

१४३. १ बोले नि गो; २ सीधि पु४ धु.

१४४. १ प्रतिज्ञा ख, प्रज्ञेचें नां; २ आदरें नि खवर्ग; ३ उठोनियां नि खवर्ग; ४ आळींगण पु नां धु गो.

१४५. १–२ शिष्यांत श्रेष्ठत्व पु॰४ औं ख नां रा; ३ साधारण खवर्ग (असाधारण मुं). ही व खालील ओवी नि मध्यें नाहीं.

१४६. १ गुण धु; २ तूं जैसा औं.

१४७. १ दिव्यशस्त्रें नि ख मुं, दिव्यमानें पु, दैदीप्यमान नां, दिव्यमानुष्यें गो२ रा, दिव्यमानुषीआ औं; २ अमोघ अस्त्रें नि खवर्ग (दिव्यास्त्रें पु४); ३ दिव्यमंत्रें पु४ नां.

धनुर्वेदविद्यासत्र । द्रोणें घातलें अतिपवित्र ।
अभ्यास करिती राजपुत्र । हें ऐकोनि[1] समस्तीं ॥ १४८ ॥
नानादेशींचे राजकुमर । वृष्ण्यंधकादि[1] थोर थोर ।
तेथें आले[2] जेवीं सुरवर । वाचस्पतीजवळिके[3] ॥ १४९ ॥
सूतपुत्र राधेयनामा । कर्ण सूर्याची अपर[1] प्रतिमा ।
स्वयें येऊनि शिष्यधर्मा । अत्यादरें अनुष्टी[2] ॥ १५० ॥
अस्त्रसंग्राम अर्जुनेसीं[1] । करावया[2] ईर्षा[3] बहु मानसीं ।
मैत्री करूनि कौरवांसीं । विद्याभ्यासीं उदितु[4] ॥ १५१ ॥
द्रोण अर्जुना आज्ञा करी । भोजन कीजे[1] अंधकारीं ।
अवश्य[2] ह्मणोनि तयाचिपरी[3] । येरु आज्ञा[4] वर्तंतु ॥ १५२ ॥
येके दिवसीं अवघे जण । येक पंक्ती[1] निशिभोजन[2] ।
करितां लागोनियां पवन । दीपकळिका लोपली[3] ॥ १५३ ॥
सकळिं[1] आवरोनि[2] हात । ठेले भोजनक्रियारहित ।
अर्जुन शंकातीत[3] तेथ[4] । भोजन करी संतोषें ॥ १५४ ॥
उजियेडीं[1] दृश्य[2] जो[3] पदार्थ । त्यावरी अंधकारीं हात ।
अवक्र[4] पडतां देखोनि करित[5] । अति आश्चिर्य आचार्य[6] ॥१५५॥

---

१४८. १ ऐकिलें नि मुं.

१४९. १ वृष्णि अंधक नि, वृद्ध अंधकादि औं पु, वृधकादी पु४, कश्यप अंधकाधिप मुं; २ पातले नि; ३ °जवळिकें औं पु मुं रा, °जवळीं तं.

१५०. १ अपार स ख, आपार पु४, आपर धु ; २ अनुष्ठी नि तं.

१५१. १ अर्जुनासीं नि मुं ; २ कराव्या औं ख ; ३ हर्ष नि, इछा औं पु धु गो॰२ तं ; ४ उद्यत ख गो२, उद्दीत धु गो.

१५२. १ करिजे औं पु४ गो२ तं, न करिजे पु ख, न कीजे रा नां मुं ; २ येरी अवश्य ख ; ३ तयापरी नि ख ; ४ आज्ञेनें नि मुं.

१५३. १ पंक्तीसि औं पु ; २ भोजन औं पु ; ३ लोपल्या नि.

१५४. १ अवघे नि ; २ अवरोधोनियां नि ; ३ शंकेरहित नि मुं ; ४ (–) गो॰२.

१५५. १ उजेडीं नि औं ख मुं रा गो॰२ ; २ दृष्ट गो, दृष्टी मुं धु ; २–३ जो दृष्ट नि तं; ४ अनुक्रमें ख; ५ त्वरित पु४ मुं; ६ आचार्या औं ख नां रा तं.

आलिया[1] पाहे[2] दीपप्रकाशें । तवं[3] तो जेऊनि बैसलासे[4] ।
ह्मणे हा लक्ष[5] न चुके ऐसें । चिन्ह मातें मानलें ॥ १५६ ॥
धनुर्ष्यी[1] टणत्कारितां[2] गुण । ध्वनी गाजवी धरागगन ।
पुढती[3] सुखावोनि द्रोण । क्षणक्षणा[4] आळंगी[5] ॥ १५७ ॥
ह्मणे ये[1] लोकत्रयीं जाण । तुजसम वीर नाहीं आन[2] ।
ऐसें करीन तरीच द्रोण । नाम माझें यथार्थ ॥ १५८ ॥
मनोभावें विद्याभ्यास । करविता[1] जाला दिवसेंदिवस ।
अर्जुनाप्रति बिंबे[2] प्रकाश । जेवीं दाविता दर्पणीं[3] ॥ १५९ ॥
रथयानीं कुंजरयानीं । अश्वयानीं जुझणें[1] रणीं ।
उंभिया[2] युध्य[3] करणें चरणीं[4] । वीरासनीं बैसलियां[5] ॥१६०॥
अस्त्रयुध्य[1] शस्त्रयुध्य । मेषयुध्य महिषयुध्य ।
मल्लयुध्य मुष्टियुध्य । वर्मभेद[3] सिकविले ॥ १६१ ॥
झोंटधरणी केशयुध्य । व्याघ्रयुध्य[1] नक्रयुध्य[2] ।
सिंहयुध्य[3] वृषभयुध्य । सांगोपांग बोधिलें ॥ १६२ ॥

---

१५६. १–२ आलियांही औं पु नां ख; २ पाहोनि नि; ३ तंव नि ख गो२ तं, तव पु४ मुं रा, (–) धु; ४ बैसे सावकासे नां; ५ लक्ष्य नि.

१५७. १ धनुर्षी नि तं नां, धनुष्य औं पु गो, धनुष्यें पु४; २ ठणत्कारितां नि मुं रा गो२ तं; ३ पुडती औं पु४, पुणति गो२; ४ क्षिणक्षिणा पु४ गो२; ५ आलिंगी नि मुं.

१५८. १ गा नि, हे गो२, (–) खवर्ग; २ आण नि रा.

१५९. १ करिता नि ख; २ बिंब नि तं खवर्ग (बिंबीं पु); ३ दर्पण नि खवर्ग.

१६०. १ झुजणें नि गो; २ उभय नि औं पु ख नां मुं गो, उभया रा गो२; ३ युद्ध नि औं पु रा तं; ४ रणीं खवर्ग; ५ बैसलिया नि पु४ गो२.

१६१. १ °युद्ध नि मुं रा तं; २ °युद्ध नि औं पु मुं रा; ३ सर्व भेद नि मुं.

१६२. १–२ नक्रयुद्ध व्याघ्रयुद्ध नि; ३ सिंह रुक्ष पु४ रा तं, सिंह वृक्ष गो२.

जळयुध्य मंडळयुध्य । आकाशयुध्य भूमियुध्य ।
एकांगयुध्य समदळयुध्य । कळा विविध शिकविल्या[1] ॥१६३॥
धर्मयुध्य अधर्मयुध्य । दिवायुध्य निशियुध्य ।
दैत्यगंधर्वराक्षसयुध्य[1] । देवयुध्य सिकविलें ॥ १६४ ॥
अनेक युध्यकळांचे[1] भेद[2] । द्रोणें सकळां[3] कथिले विविध[4] ।
अर्जुना[5] जाला[6] विशेष बोध । आचार्यपुत्रा त्यापाठीं ॥ १६५ ॥
गदा शक्ति शूळ तोमर । प्राश लहूंडी चेंडु चक्र ।
असिलता मुद्गर[3] वज्र । दळभंजनी शतघ्नी[4] ॥ १६६ ॥
वर्मधारिणीं[1] चर्मधारिणीं[2] । अनेक शस्त्रांच्या[3] साधनीं ।
देहरक्षणीं परमारणीं । कळाकौशल्य वीरांचें ॥ १६७ ॥
लक्ष भेदूनि अतिआवेशीं[1] । बाण परतोनि[2] तूणीरकोशीं ।
रिघे ऐसिया गतिविशेषीं । निपुण केलें शिष्यांतें[3] ॥ १६८ ॥
शतानुशत[1] राजकुमर । विद्याधनार्थी अपार ।
मीनले[2] जैसे धनिकद्वार । बहुयाचक सेविती ॥ १६९ ॥
हिरण्यधन्वा निषादराज । येकलव्य तयाचा तनुज ।
विद्यासाधनाचें काज । धरूनि आला त्या ठाया[1] ॥ १७० ॥

---

१६३. १ कथियेल्या पु४ मुं रा गो·२.

१६४. १ यक्षराक्षसगंधर्वयुद्ध नि, देवगंधर्व° औं, दिव्यगंधर्व° पु.

१६५. १–२ कळा युद्धभेद नि; ३ (–) नि, सकळ पु नां मुं धु रा; ४ विशद रा गो·२; ५–६ अर्जुनाला नि. ही ओवी ख मध्यें नाहीं.

१६६. १ पाश नि खवर्ग गो·२; २ चडक स; ३ मुद्गल औं पु·४ मुं धु गो; ४ शतघ्ना ख गो·२ तं.

१६७. १ वर्मधरणीं नि, वर्मचारिणी औं पु; २ चर्मधरणीं नि; ३ शस्त्रांचा (चां) औं पु धु रा गो तं, शस्त्रांचे नि.

१६८. १ °आवेशें मुं रा गो·२; २ परते औं; ३ शिष्यातें स औं पु·४ नां धु रा गो२ तं.

१६९. १ °शतें पु४; २ दीन ख.

१७०. १ ठायां ख नां मुं धु.

आचार्यासि करूनि नमन । पुढें[1] ठेला कर जोडून ।
शिष्य[2] करणें ह्मणतां द्रोण । तटस्त[3] मौनें विचारी ॥१७१॥
श्रेष्ठ राजकुमर ह्मणती । आह्मां क्षेत्रियांचे[1] पंक्ती[2] ।
अरण्यकिरात हीनयाती[3] । योग्य नव्हे[4] बैसावया[5] ॥ १७२ ॥
ह्मणोनि लोटूनि दवडिला[1] परता । येरें[2] गुरुपाद वंदूनि माथां[3] ।
हृदईं धरूनि दृढ[4] भावार्था । महावनीं प्रवेशे[5] ॥ १७३ ॥
विजनीं सरोवराचे तटीं । परिधी[1] करूनि वंशताटी ।
चैत्यमंडपीं गोमटी । गुरुप्रतिमा निर्मिली ॥ १७४ ॥
दृष्टी देखिलें द्रोणरूप । तयाचि ऐसें[1] मृत्तिकालेप ।
सुंदर[2] निर्मूनि[3] साक्षेप[4] । अहोरात्र पूजेचा[5] ॥ १७५ ॥
त्याचे वंदूनियां चरण । जे[1] जे[2] शस्त्रसाधनीं[3] मन ।
इछी तें तें[4] साधन[5] जाण । तात्काळिक ये हाता ॥ १७६ ॥
जें जें अस्त्र[1] चिंती मनीं । गुरुप्रसादें[2] तेचि क्षणीं[3] ।
सिद्धी पावे ऐसी करणी । भावार्थाची विचित्र ॥ १७७ ॥

---

१७१. १ उभा नि, पुढां रा तं गो; २ सीष्य पु४ ख मुं धु रा; ३ तटस्थ नि. ही ओवी गो२ मध्ये नाहीं.

१७२. १ क्षत्रियांचे नि मुं; २ पंगती नि; ३ हीनजाती औं पु·४ नां मुं रा गो·२; ४ नोहे औं मुं रा गो२; ५ बैसाव्या गो·२.

१७३. १ दीघला औं पु धु, (–) मुं; २ येरु नि (स प्रसंप्रा); ३ माथा नि; ४ (–) नि खवर्ग, शुद्ध धु; ५ प्रवेशला गो·२.

१७४. १ पारधी गो·२.

१७५. १ ऐसी पु४, विशेष मुं, ऐसा रा; २–३ निर्मूनियां नि; २–४ करूनि तैसें सुंदररूप ख; ४ अतिसाक्षेप नि, साक्षेपें पु४ नां धु तं, साक्षप औं गो; ५ पुजे त्या नि.

१७६. १–२ जें जें नि (स प्रसंप्रा) औं पु नां रा गो·२ तं; ३ °साधनें पु रा गो·२, °साधने पु४ ख मुं, °साधन औं नां; ४–५ त्या समईं औं; ५ शास्त्र नि.

१७७. १ आर्त धु; २ गुरुप्रसाद दे धु तं; ३ क्षिणी गो·२. (पुढें चालू)

सत्यद्रोणाहूनि वनीं । कृत्रिम द्रोणाचिये भजनीं ।
विद्या लाधला शतगुणीं[1] । तो कौळिक भावार्थें ॥ १७८ ॥

भावो तोचि देव निश्चितीं[1] । हें वर्म जाणते जाणती ।
भावो नसतां व्यर्थ होती । जपतपादि साधनें ॥ १७९ ॥

पूजितां मातीचा मोदळा[1] । कौळिक[2] लाधला विशेष कळा ।
राजकुमराहूनि आगळा । धनुर्विद्येंं वरिष्ठ ॥ १८० ॥

वरील १७७ ते १९३ या सतरा ओव्यांबद्दल नि खवर्ग मध्यें (औं सोडून) तितक्याच दुसऱ्या ओव्या आहेत. त्या प्रत्येक ओवीखालीं एक अशा क्रमानें पुढें दिल्या आहेत.

रथकुंजरअश्वयानीं । बैसोनि युध्य[1] करणें रणीं ।
त्या त्या कळा येती धांवोनी । अनायासें त्यापाशीं ॥ १७७ ॥

१ युद्ध नि मुं.

१७८. १ °गुणी रा गो॰२.

जितुकी[1] विद्या अर्जुनासीं । आचार्य[2] वोपी[3] कृपारासी ।
येरु लाधला त्याहूनि विशेषीं । कृपाबळें श्रीगुरुच्या[4] ॥ १७८ ॥

१ इतुकी पु४ ; २–३ आचार्य वोपिली नि पु ; ४ रुषीच्या ख , गुरुच्या पु॰४ मुं.

१७९. १ निश्चिती गो॰२ तं.

पूर्ण विद्या व्हावया प्राप्त । येथें[1] भावार्थेचि बळिवंत ।
त्यावीण[2] अवघे होती व्यर्थ । साधनाचे संभार ॥ १७९ ॥

१ एक नि ; २ त्याहूनि पु , या वेगळे नि.

१८०. १ मोदूला गो , माटला धु ; २ कौळिका रा तं.

धन्य कोळियाचा भावार्थ । द्रोणप्रतिमा मूर्तिमंत ।
तैसी[1] विद्या प्राप्त[2] होत[3] । भावबळें करुनियां ॥ १८० ॥

१ तैसीच नि ; २–३ होत प्राप्त ख मुं.

येके दिवशीं कुरुनंदन । घेऊनि गुरूचें आज्ञावचन[1] ।
मृगयाव्याजें वनेंवन[2] । आटण करितां कौतुकें ॥ १८१ ॥

सवें पारधीचें श्वान[1] । शशकपुष्टी[2] धांवतां जाण ।
येकलव्याचें गूढस्थान । वनगह्वरीं[3] देखिलें ॥ १८२ ॥

कृष्णपुरुष कृष्णाजिनें । वेढूनि करितां शस्त्रसाधनें ।
आंग लेपिलें[1] मृत्तिकाकणें । तेणें दिसे भयासुर[2] ॥ १८३ ॥

घे घे दे[1] दे[2] पाडी पाडी । हैकार[3] थैकार गर्जना[4] गाढी ।
सराव करितां पाउलें[5] झाडी । हस्तवोढी दावितु ॥ १८४ ॥

---

१८१. १ आज्ञापन धु तं; २ वनोपवन गो॰२.

ऐसा विद्यानिपुण[1] जाला । पारधीलागीं स्वयें गेला ।
येरीकडे भार चालिला । कौरवांचा आदरें[2] ॥ १८१ ॥

१ विद्ये निपुण ख; २ अनावर पु, अपार ख.

१८२. १ स्वान गो॰२ धु; २ शशकपृष्टी रा धु; ३ °गंव्हारीं गो॰२.

प्रज्ञाचक्षूचे नंदन । इतर[1] राजकुमर[2] आणि कर्ण ।
सवें पंडूचे पांचही जण । पारधीलागीं निघाले ॥ १८२ ॥

१–२ समस्त कुमर मुं.

१८३. १ लेपें गो२; २ भयासुर गो॰२ तं.

विहार करिती सकळ जण[1] । दावितां धनुर्विद्येचें[2] विंदाण[3] ।
येक सांडिती लक्ष भेदून । येक चुकती बाळकें ॥ १८३ ॥

१ जन नि औं पु; २–३ °विंद्याविंदाण नि.

१८४. १–२ मारी मारी धु, (–) तं; ३ हुंकार तं; ४ (+) करी धु; ५ पाउलां गो॰२.

ऐसे चालिले क्रीडा करीत । पारधी खेळती वनांत ।
स्वापदें मारिती असंख्यात । लघु लाघवें करोनी[1] ॥ १८४ ॥

१ विंधोनि (स प्रसंप्रा), वधूनि पु४, विंदानी मुं.

श्वान बुजालें देखतां दृष्टी । भुंकों लागलें राहूनि निकटीं[1] ।
येरें धनुष्य धरूनि मुष्टी । चोज केलें ऐक पां ॥ १८५ ॥
लक्ष गुरुमूर्तीच्या चरणीं । पाठिमोरेयां सप्तबाणीं[1] ।
संधान करूनि श्वानवदनीं । शब्द तत्काळ रोधिला ॥ १८६ ॥
घशापर्यंत भेदले बाण । वागस्तंभें[1] पडिलें मौन्य ।
बाणीं पूर्ण भरलें वदन । पळे श्वान माघारें ॥ १८७ ॥
टाकोनि आलें कौरवभारा । तें[1] देखतां आश्चिर्य वाटे वीरां ।
ह्मणती हस्तलाघव चतुरा । कोणाचें हें अद्भुत ॥ १८८ ॥
रक्तश्राव[1] करीत वेगें । श्वान पातलें जेणें मार्गें ।
तो मार्ग अवलोकित अवघे । तया स्थाना पातले ॥ १८९ ॥

---

१८५. १ निकटि रा.

वनीं मांडूनियां ठाण । दृढ तूणीर सज्जून ।
येक लाउनियां नयन । नेमिलें विंधानि[1] अपाडें[2] ॥ १८५ ॥

१–२ विंधोनि पाडिती नि ख नां, विंधी अपाडें पु मुं

१८६. १ सत्यबाणीं रा, सत्यवाणी तं.

चेंडु चक्र गदा मुद्गरें[1] । पट्टीश लहुंडीं तीव्र वज्रें[2] ।
शतघ्नीनें हाणोनि करें[3] । स्वापदांतें मारिती[4] ॥ १८६ ॥

१ मुद्गर नि मुं ; २ वज्र नि मुं, (–) नां ; ३ कर नि मुं ; ४ हाणिती नि.

१८७. १ नागस्तंभें गो·२ धु तं.

येरीकडे किरात फिरला । पारधी खेळोनि गुंफे चालिला ।
पुढें सारमेय देखिला । लगबगेनें[1] जातसे ॥ १८७ ॥

१ लगबगें पु.

१८८. १ (–) रा गो·२.

तेणें पसरिलें देखोनि वदन । किरातें लघुलाघवें करून ।
बाणांमागें विंधोनि बाण । वदन संपूर्ण भरियेलें[1] ॥ १८८ ॥

१ भेदलें मुं.

१८९. १ सुवर्षाव धु, रक्तवर्षाव तं.

खेळ खेळोनि कौरव पांडव । नगराकडे परतले[1] सर्व ।
पुढें[2] देखिलें अभिनव । कौतुक ग्रामसिंहाचें ॥ १८९ ॥

१ चालिले ख, पातले नां ; २ पुढां नि.

दृष्टी देखोनि किरातचर्या । करिते जाले परम[1] आश्चिर्या[2] ।
सन्मानूनि ह्मणती वर्या । कोण तूं येथें सांग पां ॥ १९० ॥
येरु ह्मणे निषादेश्वर । कनकधन्व्याचा मी[1] कुमर ।
याति किरात परि किंकर । शिष्य जाण द्रोणाचा ॥ १९१ ॥
फळीं पुष्पीं पुजूनि त्यातें । आदरें बोळविलें[1] नगरपंथें ।
पार्थ विनवी आचार्यातें । विजनस्थानीं[2] येकांतीं ॥ १९२ ॥
धरामंडळीं धनुर्धर[1] । तुजतुल्य नाहीं दुसरा वीर ।
करीन[2] ऐसें स्वामीचें उत्तर । अभय अचळ नियमाचें[3]॥१९३॥
तेथें[1] विपरीत दिसे कांहीं । मज वंचूनि[2] किरातदेहीं ।
विशेष[3] विद्या ठेविली पाहीं । प्रत्यक्ष डोळां देखिलें[4] ॥ १९४॥

---

१९०. १-२ परमाश्चर्या रा गो॰२.

मुख पसरिल्या[1] वदनांत बाण । न खोंचत भरले पूर्ण ।
ऐसा धनुर्वाडा[2] आहे[3] कवण । ह्मणोनि टकमकां[4] पाहाती[5]॥१९०॥

१ (–) ख ; २ धनुर्धर नि ; ३ गाढा नि ; ४–५ पाहाती टकमकां नि.

१९१. १ (–) धु तं

हे धनुर्विद्या असंभवित । कोणाची ह्मणोनि[1] पाहात ।
अर्जुन[2] चाकाटला तेथ । तवं किरात देखिला ॥ १९१ ॥

१ हे फिरोनि ख नां , फिरोनी पु४, (+) फिरोनि पु; २ अर्जुनही नि.

१९२. १ बोळवी रा गो॰२ ; २ जनातीत रा गो॰२.

किरातासि[1] पुसे अर्जुन । येवढें लघु लाघवसंधान[2] ।
कोण सद्गुरु प्रसादरत्न । येरू ह्मणे[3] द्रोणाचार्या[4] ॥ १९२ ॥

१ किरातासीं नि ; २ लाघवें करून ख ; ३–४ द्रोणाचार्य ह्मणतसे नि.

१९३. १ धनुष्यधर रा गो॰२ ; २ (–) रा गो॰२ ; ३ नेमाचें रा. गो॰२ मध्यें ही ओवी नाहीं.

विजय चित्तीं[1] चमत्कारला । गृहीं[2] येऊनि आचार्य नमिला ।
गुरूसि वृत्तांत[3] निवेदिला । किराताचा संपूर्ण ॥ १९३ ॥

१ चितीं पु४ ; २ ग्रहा पु४ ख नां मुं ; ३ व्रतांत पु४ ख नां मुं.

१९४. १ स्वामी नि, येथें पु॰४ ख नां मुं , (–) गो॰२ ; २ वांचूनि नि पु मुं गो२ ; ३ शेष पु४ ; ४ देखिली नि.

ऐकोनि अर्जुनाचें वचन । द्रोण विचारी धरूनि मौन[1] ।
मग हातीं धरूनि फाल्गुण[2] । वना वेगें पातला ॥ १९५ ॥
कौतुक देखोनि कौळिकाचें । चित्त उल्हासे[1] आचार्याचें ।
आळिंगूनि ह्मणे साचें । प्रियं शिष्य तूं माझा ॥ १९६ ॥
देखोनि गुरूचें आगमन । येरु[1] घाली[2] लोटांगण ।
स्वहस्तें क्षाळूनि[3] चरण । तीर्थोदक प्राशिलें ॥ १९७ ॥
द्रोण ह्मणे ऐकें कुमरा । तूं शिष्य मी सद्गुरु खरा ।
गुरुदक्षणा[2] वेतनभारा । बळें घ्यावया पातलों ॥ १९८ ॥
किरात वदे[1] करूनि नमन । कायावाचाप्राणधन ।
सर्व[2] स्वामीचें आपण । आवडे तें घेईजे[3] ॥ १९९ ॥
द्रोण ह्मणे आपुलां[1] हातीं । अंगुष्ट[2] छेदूनि परम भक्ती ।
मातें वोपिल्यां[3] निश्चिती[4] । गुरुदक्षणा पावली ॥ २०० ॥
ऐसें वचन ऐकत[1] क्षणीं । अंगुष्ट[2] छेदूनि शस्त्रपाणी ।
पुढें ठेऊनि गुरुचरणीं । भाळ ठेवी भाविकु[3] ॥ २०१ ॥
ह्मणे दिधलें परम न्यून[1] । फोडी[2] देऊनि कोटीचें[3] रुण[4] ।
उत्तीर्ण होती दुर्बळ दीन । तैसें[5] येथें मानावें ॥ २०२ ॥

---

१९५. १ मौन्य ख नां मुं रा गो ; २ फाल्गुन नि औं पु४ मुं.

१९६. १ आल्हादे नि. ही ओवी पु४ मध्यें नाहीं.

१९७. १ येरें नि औं पु·४ ; २ घालूनि नि औं पु·४ ; ३ प्रक्षाळूनि पु४ मुं.

१९८. १ ऐक नि औं ख मुं रा ; २ °दक्षिणा नि.

१९९. १ बोले नि खवर्ग ; २ सर्वही नि ; ३ घेईकां गो.

२००. १ आपुल्या नि गो२, आपुले गो मुं ; २ अंगुष्ठ नि ; ३ वोपिल्या नि पु४ ख मुं रा गो·२ ; ४ विश्रांती खवर्ग.

२०१. १ ऐकतां नि पु४ ख नां मुं, बोलतां गो ; २ आंगुष्ट पु४ धु, अंगुष्ठ नि ; ३ बाळकु नां.

२०२. १ न्यून्य पु४ ख रा गो·२ ; २ फेडी नि पु४ मुं, कोडी औं पु ; ३ कोटी नि, कोडीचे गो·२ ; ४ ऋण नि मुं ; ५ ऐसें गो·२.

देखोनि कौळिकाचा भावो[1] । आश्चिर्य करी आचार्यदेवो[2] ।
पार्था अंतरीं दिधला ठावो[3] । आनंदातें वसावया[4] ॥ २०३ ॥
तैंपासूनि अद्यापि श्रृष्टी[1] । किरात तितुके[2] तिहीं बोटीं ।
सीत वोढिती हें दृष्टी । जन[3] देखती आतांचे[4] ॥ २०४ ॥
वनीं स्थापूनि[1] किरातकुमरा । द्रोण पातला हस्तनापुरा[2] ।
पार्थ[3] विशेष[4] या[5] उत्तरा । साच केलें या[6] रीती[7] ॥ २०५ ॥
धनुर्वेदविद्याधन[1] । पावोनि[2] जाले[3] सर्व निपुण ।
धरुनि जाणिवेचा मान । येका[4] येक[5] न लक्षी[6] ॥ २०६ ॥
धनुर्विद्या लाधली कर्णा । ईर्षेनें अवगणी[1] अर्जुना ।
गदायुद्धीं दुर्योधना । स्पर्धा वसे भीमाची[2] ॥ २०७ ॥
खर्गयुद्धीं[1] आगळा पर्णी[2] । ऐसा[3] अहंकार वाहे शकुनि ।
त्यासीं सहदेव इछी मनीं । येकांग झुंज[4] झुंझावया[5] ॥२०८॥
युद्धीं सर्वज्ञतेचा मान । गुरुपुत्र वाहे पैं[1] आपण[2] ।
नकुळ माद्रीचा नंदन । हेळणा करी हुंकारें ॥ २०९ ॥
बाहुबळें दुःशासन । दृष्टी[1] नाणी[2] वीर आन ।
तें[3] देखोनि भीमसेन । दोर्दंड पिटी आपुलें[4] ॥ २१० ॥

---

२०३. १ **भाव** नि मुं ; २ °**देव** नि मुं ; ३ **ठाव** नि मुं ; ४ **वसाव्या** पु गो.

२०४. १ **सृष्टी** नि तं ; २ **जितके** नि (स प्रसंप्रा) ; ३ **लोक** नि ; ४ **प्रत्यक्ष** नि , **आतांच** औं.

२०५. १ **वंचूनि** पु ; २ **हस्तिना**° नि तं (स प्रसंप्रा) ; ३–५ **पार्थान्विया** नि (स प्रसंप्रा) ; ६ **ये** नि नां ; ७ **परी** औं पु.

२०६. १ **धनुर्विद्या वेदधन** औं पु ; २–३ **वोपुनी** ख ; ४ **एक** नि ; ५ **येका** नि ख मुं , **येकीं** धु ; ६ **लक्षिती** नि नां मुं गो·२.

२०७. १ **अवगुणी** ख नां , **असगुणी** गो·२ ; २ **भीमासी** औं पु.

२०८. १ **खड्गयुद्धीं** नि ; २ **पार्णी** औं पु नां रा गो·२ तं ; ३ (–) ख ; ४ **युद्ध** नि खवर्ग ; ५ **करावया** नि मुं.

२०९. १ (–) नि नां , **तैं** पु ; २ **तया जाण** औं.

२१०. १–२ **दृष्टीस निर्भर्त्सी** नि ; २ **आणि** पु४ ; ३ **हें** नि औं ; ४ **आपुले** नि औं पु·४ गो२.

रथारोहणीं आगळें बळ । युधिष्ठिर[1] देखोनि कुशळ ।
हृदयीं शल्य[2] वाहे शैल्य[3] । निकुरें[4] जुंझ[5] जुंझावया[6] ॥२११॥
असो यापरी शिष्य सकळ । जाले धनुर्विद्ये[1] कुशळ ।
पूर्ण[2] परीक्षेचें बळ । पाहों इछी आचार्या[3] ॥ २१२ ॥
विशेष विद्येचां[1] परीक्षीं । वंश बांधोनि न्यग्रोधवृक्षीं ।
त्यावरी भास ह्मणिजे पक्षी । कीर[2] कृत्रिम निर्मिला ॥२१३॥
द्रोण बोले शिष्यमेळीं । शब्दसंकेत[1] होतियेकाळीं ।
भास लक्षूनि भूतळीं । शरें विंधोनि पाडावा[2] ॥ २१४ ॥
आज्ञा होतां युधिष्ठिर । सज्ज[1] करूनि चापशर ।
उभा ठेला त्यासमोर । पुढती[2] वदे आचार्या ॥ २१५ ॥
भास देखिले[1] तरुवरीं । तो ह्मणे दिसे[2] निकियापरी ।
मी वृक्ष आणि धनुर्धारी । सर्व डोळां देखिलें[3] ॥ २१६ ॥
येरु ह्मणे सर्व देखिलें दृष्टी । गुरु ह्मणे ठेवीं[1] धनुष्यमुष्टी[2] ।
लक्ष न भेदवे हें[3] पोटीं । चिन्ह[4] मातें जाणवे[5] ॥ २१७ ॥
याचिपरी समस्तांतें । द्रोणें[1] विचारिलें[2] शिष्यांतें ।
भेद[3] दृष्टी[4] सांगतां तेथें[5] । धनुष्य हातें ठेववी ॥ २१८ ॥

---

२११. १ दृष्टी ख; २ शैल्य पु·४ नां धु रा गो·२; ३ शल्य नि तं; ४ निकरें नि (स प्रसंप्रा); ५–६ झूज झूजावया नि.

२१२. १ °विंद्या नि; २ विशेष पूर्ण नि; ३ आचार्य नि गो·२.

२१३. १ विधीच्चे नि, विद्येचा औं पु·८ धु रा, विद्येचे ख, विद्येच्या गो२ (गो प्रसंप्रा); २ वरी नि पु४, विर ख मुं, वीरें औं पु.

२१४. १ शब्दशंकेत धु रा; २ पाडावें औं पु मुं रा गो·२.

२१५. १ सज्य नि तं; २ पुडती औं पु·४, पुणती गो२.

२१६. १ देखिला नि औं पु मुं, देखोनि ख; २ देखिला नि औं मुं; ३ देखिले नि.

२१७. १–२ धनुर्ष्यीं ठेवीं मुष्टी नि; ३ (–) नि खवर्ग; ४ हें चिन्ह खवर्ग; ५ मानलें नि, जाणावे पु·४.

२१८. १–२ द्रोण विचारी नि; ३–४ भेददृष्टी न नि तं, भेद बुद्धि मुं; ५ त्यातें नि गो२.

मग पार्थ पाचारूनि जवळा । ह्मणे परिसें[1] वीरशार्दुळा ।
भ्रूसंकेत[2] दावितां डोळां । भास विंधोनि पाडावें[3] ॥ २१९ ॥
अवश्य ह्मणोनि वीरेश्वर[1] । वोढी काढोनि अतिसत्वर[2] ।
धनुष्य करोनि मंडळाकार[3] । शर सज्जून राहिला ॥ २२० ॥
द्रोण पुसे[1] अगा[2] चतुरा । पक्षि वृक्ष आणि[3] या वीरां ।
देखत आहासि[4] हें[5] निर्धारा । सांग मातें डोळसा ॥ २२१ ॥
येरु ह्मणे भास येकचि दिसे[1] । त्यावेगळें[2] कांहीं न[3] दिसे[4] ।
पुढती पुसे अवयव कैसे । सांग मातें सुजाणा ॥ २२२ ॥
प्रत्योत्तर[1] वदे[2] किरिटी । न दिसे पक्ष[3] पाय[4] पाठी ।
मस्तक येक पडे दृष्टी । सत्य गोष्टी गुरुवर्या ॥ २२३ ॥
वचनें संतोषला[1] द्रोण । मानवला हालवी मान ।
नयनीं[2] लक्षूनियां नयन । मुहूर्त येक राहिला ॥ २२४ ॥
संकेत दावितां हुंकारें । भासमस्तक उडविलें[1] शरें ।
बाप[2] रे[3] ह्मणोनि अत्यादरें[4] । पाठी हातें[5] थापटी[6] ॥२२५॥
हस्त बैसला शरसंधानीं[1] । परम[2] आल्हाद द्रोणा मनीं ।
जोडका पुत्र देखोनि गुणी[3] । जनक जैसा सुखावे ॥ २२६ ॥

---

२१९. १ **परियर्सीं** नि ख; २ **भ्रूसंकेत** खवर्ग रा धु गो·२ ; ३ **पाडावा** नि औं पु नां धु.

२२०. १ **नरेश्वरें** नि; २ **सत्वरें** ख नां मुं, °**सत्वरें** नि औं पु·४ ; ३ °**कारें** नि खवर्ग

२२१. १–२ **म्हणे गा** नि; ३ (–) पु धु ; ४ **आहेत** नि, **आहेसी** पु४ तं, **असती** धु; ५ **या** नि खवर्ग (**हा** ख).

२२२. १ **असे** नि औं पु ; २ **यावेगळें** नि मुं धु गो ; ३–४ **नसे** औं ; ४ **भासे** गो२.

२२३. १ **प्रत्युत्तर** नि पु; २ **दे** औं ख ; ३–४ **पाय पक्ष** नि ख. नि मध्यें चरणक्रम ३/२ असा आहे.

२२४. १ **तोषला** धु गो ; २ **नयनें** खवर्ग रा गो·२.

२२५. १ **उडविला** नि औं पु मुं; २–३ **भला रे भला** नि ; ४ **आदरें** नि ; ५–६ **थापटि संतोषें** ख ; ६ **थापटिली** धु तं.

२२६. १ **संधानीं** खवर्ग रा ; २ **अति** गो·२ ; ३ **नयनीं** औं ख.

यावरी[१] येके दिवसीं जाणा । द्रोण पातला गंगास्नाना ।
जळीं रिघतां उभयचरणा । जळसावजें ग्रासिलें[२] ॥ २२७ ॥
कटीपर्यंत[१] गिळिली[२] तनु । समस्त[३] शिष्यां[४] सांगे द्रोणु ।
शिशुमार[५] मारूनियां प्राणु । इये[६] काळीं[७] वांचवा ॥ २२८ ॥
येक धाकें पळाले परते । येक सांडिती[१] हातियेरातें[२] ।
जळीं रिघोनि जळग्रहातें[३] । कवळुं[४] कोण्ही[५] न[६] शकती[७] ॥२२९॥
हाक मारूनि द्रोण सांगे । अर्जुन पाचारा कां[१] वेगें ।
पार्थ पातला लगबगें । स्वस्थ[२] ह्मणे आचार्या ॥ २३० ॥
उदकीं घालूनियां उडी । मकर[१] लक्षिला[२] देऊनि बुडी ।
धनुर्ष्यी[३] पंच नाराच वोढी । वर्मस्थळीं विंधावया[४] ॥ २३१ ॥
बुडी देऊनियां जीवनीं । जळग्रह[१] लक्षूनि नयनीं ।
गुरूसि न लगतां[२] पंचबाणीं । हस्तलाघवें विंधिला ॥ २३२ ॥
पृष्टीवरूनि[१] पुछाकडे[२] । उतरत[३] भेदिलें[४] कुऱ्हाडें[५] ।
जळचरें पसरितां चाभाडे[६] । द्रोण कडे काढिला ॥ २३३ ॥

---

२२७. १ यापरि पु४ नां ; २ ग्रासिला नि. ही ओवी औं मध्यें पुढील प्रमाणें आहे :—

यावरी येके दिवसीं द्रोण । प्रातःकाळीं गंगास्नान ।
करितां गंगेंत उभय चरण । धरूनि सावजें ग्रासिला ॥

२२८. १ कंठपर्यंत स तं ; २ गिळितां धु ; ३–४ समस्तांशीं नि ; ५ शुशुमार नि मुं रा ; ६–७ येकाळींच नि.

२२९. १ झाडिती औं पु·४ रा ; २ हत्यारातें नि ; ३ जळग्राहातें नि (स प्रसंप्रा) ; ४ कौरव धु तं ; ५ वारु धु ; ६–७ सकेना तं

२३०. १ (–) नि पु नां ; २ स्वस्त औं पु गो२ तं.

२३१. १–२ मग रक्षिला नि ; ३ धनुष्या नि , धनुष्यें पु४ गो२ ; ४ विंधाव्या औं पु ख गो.

२३२. १ जळचर नि ; २ लागतां नि. औं मध्यें ही ओवी नाहीं.

२३३. १ पृष्ठावरूनि नि , पुष्टी° पु रा गो ; २ पुच्छा° नि ; ३ उतरते नि , उतरतां औं पु ख , उतरतें पु४ मुं , उदार धु ; ४ भेदले नि पु ख गो२ ; ५ कुऱ्हाडे नि पु·४ ख रा ; ६ जाबाडें नि , चाभडें पु४ रा.

गुरु वाऊनि[१] पृष्ठावरुता । मकर मारूनि केला परता[२] ।
द्रोण ह्मणे धन्य[३] रे[४] पार्था । तुजसारिखा तूं येक ॥ २३४ ॥
पूर्वीं गजेंद्र धरिला नक्रें । तो सोडविला इंदिरावरें ।
हेचि येक निज निर्धारें । उपमा साजे तुज[१] वीरा ॥ २३५ ॥
गुणांमाजी औदार्यगुण । तारागणीं[१] रोहिणीरमण ।
ग्रहमंडळीं सहस्रकिरण[२] । शिष्यांमाजी तूं[३] तैसा[४] ॥ २३६ ॥
जिंकोनियां पांचाळराजा । हाचि येक आणील पैजा ।
हा[१] भरवसा[२] भारद्वाजा । निश्चयेंसीं मानला ॥ २३७ ॥
प्रसन्न होवोनि आचार्यराज[१] । ब्रह्मशिरोनामास्त्रबीज[२] ।
उपदेशिलें ज्याचें[३] तेज[४] । साहों न शके कृतांत ॥ २३८ ॥
ज्यासि निवारण नाहीं सहसा[१] । ब्रह्मांड नुपुरे[२] ज्याचिया ग्रासा ।
द्रोण ह्मणे नरवीरेशा[३] । परम यत्नें रक्षावें ॥ २३९ ॥
हें न घलावें[१] कवणावरी । विश्वपीडक दुराचारी ।
दृष्टी[२] पडेल[३] ते[४] अवस्वरीं[५] । स्मरण याचें करावें ॥ २४० ॥
आळिंगूनि परम प्रीती[१] । आवडी पार्थ धरोनि हातीं ।
द्रोण पातला सभेप्रती । भीष्मादिक पैं जेथें ॥ २४१ ॥

---

२३४. १ वाहूनि नि पु४, वाचुनी धु ; २ पुरता नि, परुता ख नां गो, परौता गो२ ; ३ (–) नि ; ४ (+) धन्य ख नां मुं.

२३५. १ अर्जुन औं.

२३६. १ तारांमाजी नि खवर्ग ; २ सहस्रकीर्ण औं पु·४ ख मुं धु गो·२ ; ३–४ तैसा तूं नि.

२३७. १ ऐसा नि ; २ भरंवसा नि, भर्वसा तं.

२३८. १ °राजा नि ख मुं गो२ ; २ °बीजा नि ख मुं गो२ ; ३ त्याचे नि नां मुं ; ४ तेजा नि ख मुं गो२.

२३९. १ सहसां पु·४ ख रा ; २ न पुरे नि औं पु·४ ख मुं, नुपरे तं, नुरे गो·२ ; ३ नरवरेशा खवर्ग गो·२.

२४०. १ घालावें नि पु·४ नां मुं रा गो२ ; २–५ परी संकटाचे अवसरीं नि.

२४१. १ प्रीतीं नि मुं रा.

विद्यानिपुण जाले कुमर । शृंगारूनि परीक्षागार ।
बैसऊनि वडिल चतुर । कौतुक दृष्टी[1] पाहिजे ॥ २४२ ॥
ऐसें बोलतां ब्राह्मणोत्तम । अवश्य ह्मणे राजा भीष्म ।
शिल्पिकां[1] सांगे रंगधाम । अतिविशाळ निर्मावें ॥ २४३ ॥
तेंचि पुढारें[1] निरोपण । श्रोतीं सादर[2] करावें श्रवण ।
विद्यापरीक्षा लक्षण[3] गुण[4] । कुमर वडिलां दाविती ॥ २४४ ॥
भारत आळवाळ[1] भली[2] । विश्वंभरकृपासलिलीं ।
मुक्तेश्वराची वाचावल्ली[3] । कथाफळीं सुफलित ॥ २४५ ॥

इति श्रीभारते आदिपर्वणि त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥

---

२४२. १ दृष्टीं पु तं.

२४३. १ शिल्पिकारां नि औं पु नां मुं गो२ तं.

२४४. १ पुढें नि, पुढां मुं गो२ ; २ सादरें नां गो·२, आदरें पु४, (–) औं पु ख, सादरभावें तं ; ३ लक्ष ख गो·२ ; ४ (–) औं मुं.

२४५. १ आळवाळें नि, आळवाळा रा गो तं ; २ भरलीं नि पु४ मुं धु ; ३ वाग्वल्ली नि ख.

॥ श्री ॥

अध्याय एकतिसावा

श्रीगणेशाय नमः

द्रोण ह्मणे कौरववरा[1] । धृतराष्ट्रा[2] हो[3] जनेश्वरा[4] ।
विद्या संपूर्ण[5] जाली[6] कुमरां । ते[7] मानसीं[8] आणिजे ॥ १ ॥
भीष्म बाल्हीक शारद्वत । विदुर सर्वज्ञ सोमदंत[1] ।
व्यासदेवो[2] ऋषींसहित[3] । सभास्थानीं बैसवा[4] ॥ २ ॥
शिष्यालागीं[1] केले क्लेश । ते[2] त्वां[3] जाणितल्यां[4] विशेष ।
सार्थक होती पैं[5] महेश । फळ दे[6] जैसा[7] तपांतीं ॥ ३ ॥
पुत्राचेनि जालेपणें[1] । सर्व पूर्णता मानिजे[2] मनें ।
शक्र[3] तोही चक्षुहीनें[4] । अंधऐसा[5] माविजे[6] ॥ ४ ॥
संतोषोनि कुरुनृपाळ । मंत्रियां[1] सांगे उतावीळ[2] ।
उत्तम अवलोकूनि स्थळ । रंगभूमिका[3] निर्मावी[4] ॥ ५ ॥

---

१. १ **कौरववीरा** नि औं पु४ ; २ °**राष्ट्र** स औं ख मुं गो·२ ; ३ **हे** नि (स प्रसंप्रा), (–) औं पु४ ; ४ **जनकेश्वरा** ख धु ; ५ **पूर्ण** नि औं गो२ ; ६ **जालिया** ख नां ; ७ **तें** औं नां ; ८ **मनासि** रा.

२. १ **सोमदत्त** नि रा, **सोमवंत** तं ; २–३ **व्यास देवऋषींसहित** पु·४ ख मुं ; ३ **शिष्यांसहित** औं ; ४ **बैसले** औं पु·४.

३. १ **कुमरालागीं** औं ; २ (–) पु४ ; ३ **तुवां** नि मुं गो (स प्रसंप्रा), तां धु ; ४ **जाणितल्या** नि पु४ गो·२ , **जाणितले** स ख मुं ; ५ **जेंवी** नि ; ६–७ **वोपी** औं.

४. १ **ज्यालेपणें** पु·४ ; २ **मानिती** नि , **मानी** खवर्ग रा गो·२ ; ३ **इंद्र** नि ; ४ **चक्षूहीनें** नि ; ५ **गौणतेनें** औं ; ६ **मानिजे** धु तं.

धु तं मध्यें ४ व ५ ओव्यांची अदलाबदल आहे.

५. १ **मंत्रिया** पु४ ख नां धु रा ; २ **उतावेळ** पु ख नां मुं धु ; ३ °**भूमी** खवर्ग (औं प्रसंप्रा) रा गो·२ ; ४ **निर्मिजे** औं.

वृक्षगुल्में खांडूनि[1] परतीं । समसमान करावी क्षिती ।
भूमिदेवतांचिये[2] शांति । बळिविधानें[3] विध्युक्तें[4] ॥ ६ ॥
सुमुहूर्तें[1] करूनि[2] शांती[3] । बहुतां शिल्पिकारांहातीं ।
परीक्षागार रचावें क्षिती । इंद्रभुवनासारिखें ॥ ७ ॥
अनेक राजे राजयुवती । बैसावया स्थळें पुरतीं[1] ।
श्रेष्ठ ऋषींचिया पंक्ती । उंचासनीं[2] योजाव्या[3] ॥ ८ ॥
अश्वगजरथांचे[1] थाट । फेरे घेती[2] घडघडाट ।
साधना[3] करिती वीरवाट[4] । ऐसें विस्तीर्ण निर्मावें ॥ ९ ॥
पिटावया दोर्दंड पाणी । कस्तूरिकाचंदनचूर्णी[1] ।
मृत्तिका पसरावी[2] आंगणीं । मृदु मवाल साजिरी[3] ॥ १० ॥
चौक[1] साधूनि मध्यभागीं । उपरिकागृह[2] गोपुरशृंगी[3] ।
कनकोदकें रत्नरंगीं[4] । चित्रविचित्र रेखावें[5] ॥ ११ ॥
आज्ञा देतां नरनायक[1] । शिल्पकारीं तात्काळिक[2] ।
निरोपिलें त्याहूनि अधिक[3] । परीक्षागार उभविलें ॥ १२ ॥

---

६. १ **खंडोनि** नि ख मुं, **छेदोनि** पु४, **सांडूनि** औं पु नां गो॰२; २ °**देवतेच्चिये** नि, °**देवाच्चिये** धु तं; ३ **बळिप्रदान** नि, °**विधान** पु॰४ नां तं; ४ **विधियुक्त** नि धु, **करावें** नां. औं मध्यें ६ व ७ ओव्यांची अदलाबदल आहे.

७. १–३ **करूनि विधीयुक्त सुमुहुर्ति** नां.

८. १ **परौती** पु४; २ **उच्चासनीं** नि, **उच्चासनि** पु४ ख; ३ **बैसवा** नि ख, **बैसावया** औं पु॰४ नां मुं.

९. १ °**गजांचे** पु४ मुं, **असुरदिग्गजाचें** औं पु; २ **करिती** नि; ३ **संधान** नि; ४ **वीर उद्भट** नि, **वीरवांट** नां धु रा, **वांठ** औं. गो२ मध्यें ही ओवी नाहीं.

१०. १ **कस्तुरीकांचनचूर्णी** रा गो२, **कस्तूरीकेशरसुगंधचूर्णी** औं; २ **शोधुनी** औं; ३ **सारिखी** धु तं.

११. १ **चौकें** नि; २ °**गृहें** नि पु४ नां धु रा गो॰२; ३ **गोपुरें शृंगीं** नि औं पु४ नां; ४ **रत्नरागीं** नि; ५ **रेखावीं** नि पु४ मुं धु गो॰२, **रेखिजे** औं.

१२. १ °**नायकें** नि धु; २ **तात्काळिकें** नि धु; ३ **अधिकें** नि धु.

सुंदर पाषाण मृत्तिकेविणें । निर्वाळिले[1] रत्नसुवर्णें[2] ।
मुक्ताफळांचेनि चूर्णें । संधिभाग लेपिले[3] ॥ १३ ॥
सूर्यकांत सोमकांत । स्फटिकसोपानें शोभित[1] ।
हेमरंगीं सुचित्रित[2] । पाचुबद्ध[3] भूमिका ॥ १४ ॥
शातकुंभस्तंभ पोटाळें[1] । उथाळीं[2] बैसका इंद्रनीळें ।
दांडिया[3] शोभती[4] प्रवाळें[5] । किलिचापाट[6] वज्राचे[7] ॥ १५ ॥
स्तंभवेष्टित कनकवल्ली । फळघोंश[1] माणिकीं[2] मुक्ताफळीं ।
त्यावरी क्षेवणिलीं[3] तेजाळीं । शुकहंसादि[4] मयोरें[5] ॥ १६ ॥
शुद्ध[1] कनकाचीं तुळवटें । प्रकाशें झळकती निघोटें ।
पद्मरागाचीं कपाटें । करकरती आक्रोशें[2] ॥ १७ ॥
पुष्कराज[1] पेरोज हिरे । गोमेदरत्नाचीं[2] गोपुरें ।
कनकदंड[3] पताकाचिरें । विद्युत्प्राय झळकती ॥ १८ ॥

---

१३. १ निर्वाळिलीं नि, निर्वाळिलें औं पु; २ रत्नें सुवर्णें नि; ३ लिंपिले नि.

१४. १ शोभिवंत नि औं पु·४ धु; २ तंतुवेष्टित औं; ३ पाचबंध पु·४ मुं रा गो, पांसुबंध तं.

१५. १ पाटोळे पु४ ख रा; २ उभवी पु ख नां मुं, उभारी पु४, उभीलीं औं; ३–४ पाठिटेकणें गो·२; ४ सूदलीं नि खवर्ग; ५ सोज्वळें गो·२; ६ किलचापाट नि औं मुं धु; ७ वज्रमणीचे औं.

१६. १ °घोंस नि तं, °घोष औं पु४ ख गो२, घोषें रा, घोस तं; २ माणिक्य नि ख नां, माणिक औं मुं रा गो·२; ३ खेळणीं नि, खेवणी औं पु·४ नां धु, ठेवणि ख, ठेवोनि मुं, खेवणिलीं रा; ४–५ हंसमयोरें खवर्ग, °हंसमयूरां नि.

१७. १ सुगंध पु ख मुं रा, सुरंग पु४, सुंदर औं, सुवर्ण नां; २ अकैंसीं आ पु नां रा, आकर्षीं पु४. ही ओवी गो·२ मध्यें नाहीं.

१८. १ पुष्कराग औं पु, पुक्षराज ख मुं धु, पुष्पराज रा गो·२ तं; २ गोमेदाचीं औं; ३ °दंडीं नि पु, °दंडी पु४ नां ख रा.

विशाल उपरिका चौफेरीं[1] । विचित्र शृंगारिल्या कुसरी ।
मंचक डोल्हारे[2] माझारीं । हेमसूत्रीं लाविले[3] ॥ १९ ॥
दिव्यास्तरणें[1] मृदुमवाळें[2] । चांदवां[3] झळकती मुक्ताफळें[4] ।
टेंकणिं[5] टेंकिलीं[6] सुढाळें[7] । सुंदर[8] सूर्यपुटाचीं ॥ २० ॥
सखियांसहित[1] राजांगनीं[2] । बैसका केल्या मंचकासनीं ।
कुंती[3] गांधारनंदिनी । मुख्य तेथें नायका[4] ॥ २१ ॥
मेरुमाथां सहज[1] लीळे[2] । मीनले देवांगनांचे पाळे ।
तैसे[3] उपरिकागृहीं[4] मेळे[5] । नायकांचे[6] शोभती ॥ २२ ॥
सभास्थानीं पुरुषपंक्ती । मंडळिक[1] नर भूपती ।
अनेकवर्ण अनेकयाती[2] । कौतुक पाहों पातले ॥ २३ ॥
प्रज्ञाचक्षु राजेश्वर । कृप[1] बाल्हीक गंगाकुमर[2] ।
तया येकासनीं विदुर । सभास्थानीं शोभला ॥ २४ ॥
व्यास वैशंपायन शुक । जैमिनि[1] संजय नारद[2] देख[3] ।
अगस्त्यादि ऋषि अनेक । उंचासनीं[4] मिरवले[5] ॥ २५ ॥

---

१९. १ चौफेरी नि पु४ ख नां मुं तं; २ डोलती औं; ३ लोंबविलें नि, लांबविले औं पु·४ नां धु.

२०. १ °स्तरणी औं पु; २ °मवाळीं नि; ३ चांद्वे नि औं, चांद्वा पु४ ख नां धु रा गो, चादिवा तं; ४ °फळीं नि; ५ टेकिवीं पु ख नां, टेंकी औं; ६ टेंकी ख नां, टेक मुं, ठेविलीं गो२; ७ सुढाळीं नि; ८ सुदर्पे पु४.

२१. १ सखयांसहित नि; २ राजांगणीं औं पु·४ मुं; ३ कौंती पु४ नां मुं; ४ नायिका नि.

२२. १–२ सहस्र जडले मुं; २ लिळें गो२ तं; ३ तैसीं नि; ४–५ °गृहमंडळें नि; ६ नायिकांचीं नि.

२३. १ मांडलिक राजे नि, मांडळिक ख मुं; २ अनेकजाती नि खवर्ग (ख प्रसंप्रा) रा गो·२.

२४ १ कृपा पु४ ख तं; २ गंगापुत्र नि.

२५. १ जयमिनी खवर्ग (मुं प्रसंप्रा) गो·२ रा तं, जयमुनि धु; २–३ नारदादिक तं; ३ प्रमुख नि. मुख्य औं पु·४ ख नां रा गो; ४ उच्चासनीं नि ख, सभास्थानीं पु४; ५ मिरविले नि औं गो.

तवं[1] कृष्णपुरुष मेघवर्णी । ब्रह्मसूत्र श्वेतवसनीं ।
श्वेतस्मश्रु[2] केशसुमनीं[3] । । श्वेतमाळा शोभती ॥ २६ ॥
ऐसा द्रोणाचार्य तेथ[1] । सभे[2] पातला[3] पुत्रेंसहित[4] ।
प्रत्युत्थानीं[5] जन[6] समस्त[7] । लोटांगणीं वंदिला ॥ २७ ॥
वस्त्राभरणें बहु सुवर्ण । गोसहस्रदक्षणादान[1] ।
पूजूनी[2] देऊनि बहु सन्मान । मुख्यासनीं बैसविला ॥ २८ ॥
पाठीसि[1] शिष्यवर्गाचे थाट । राजकुमर वीर उद्भट ।
लोटले जैसे महालोट । समुद्राचे[2] युगांतीं ॥ २९ ॥
बद्धगोधांगुळीत्राणें[1] । बद्धकक्षा मतमानें[2] ।
परीक्षा दावावया मनें[3] । वीरोल्हास समस्तां ॥ ३० ॥
महाशक्तीचे[1] कडकडाट । तडकयंत्रांचे तडतडाट[2] ।
वीरवाद्यांचे बोभाट । तेणें आकाश दुमदुमी[3] ॥ ३१ ॥
सकळां मुखीं येक[1] आरोळी । बाहुपिटणें[2] उठती[3] टाळी[4] ।
तेणें[5] काढूनि[6] वेटाळीं[7] । शेष जागे[8] फुंपाटे[9] ॥ ३२ ॥
करूनि द्रोणाचार्या[1] नमन । केलें शस्त्रांचें पूजन ।
रक्त पुष्पें[2] रक्त चंदन । चर्चूनियां समस्तीं[3] ॥ ३३ ॥

---

२६. १ तंव नि ख ; २ श्वेतश्मश्रु नि गो·२ ; ३ श्वेतसुमनीं नि.

२७. १ तेथें नि पु·४ मुं तं; २ पातला नि खवर्ग ; ३ निज नि , पैं औं , सह ख , तो नां ; ४ पुत्रासहितें नि ; ५ प्रत्युस्थानीं औं पु४ धु गो·२ ; ६ जनें नि , निज खवर्ग ; ७ समस्तें नि , नेमस्त खवर्ग.

२८. १ °दक्षिणा° नि औं गो तं ; २ पूजनीं नि पु ख रा.

२९. १ पाठीं नि औं गो·२ नां ; २ सागराचे ख.

३०. १ °गोळांगुळीं° धु गो·२ तं ; २ मृतमानें स ख, मत्तमानें औं रा गो२ , नतमोन पु४ , मृतपान धु ; ३ प्राणें धु , मौन्य पु४, मानें ख तं.

३१. १ °शक्तीचा नि ; २ भडभडाट नि नां ; ३ °दुमिलें नि ख , °दुमिति मुं. नि मध्यें चरणक्रम ३/२ असा आहे.

३२. १ येकी नां ; २–४ बाहु पीटिती वीरबळी औं ; ५ फेडे औं ; ६ टाकुनि पु ; ७ वेटोळीं पु४ ; ८ जागा नि ; ९ फुंफाटे नि पु मुं गो.

३३. १ द्रोणाचार्यासी औं पु४ ; २ पुष्प स नां मुं ; ३ समस्तां नि.

आज्ञा घेऊनि आचार्यांची । साधना[1] दाविती शस्त्रांची[2] ।
बाप बाप या शब्दाची । वीरगर्जना[3] माजली[4] ॥ ३४ ॥
तूणीर आवळिले[1] पृष्ठीं[2] । प्रचंड धनुष्यें[3] धरिलीं[4] मुष्टीं ।
सकळां दावोनियां दृष्टी । लक्ष[5] विंधोनि पाडिती ॥ ३५ ॥
येकीं[1] झांकोनियां नयन । नेमिलें[2] पाडिती विंधोन ।
येक पाठीमोरे[3] जाण । अचूक लक्ष[4] भेदिती ॥ ३६ ॥
गदा मुद्गल[1] चेंडु चक्रें[2] । तोमर पाश लहुंडी वज्रें[3] ।
परश[4] पंचाग्र[5] पट्टीश[6] दुधारें[7] । आणि तिधारें[8] शतघ्नी ॥३७॥
खड्ग[1] पट्टे बाण सुरिया । कांती[2] कतारे[3] कतारिया[4] ।
भाले करकाटी[5] गुप्तिया । यमदंष्ट्रा अति तीक्ष्णा[6] ॥ ३८ ॥
जे[1] जे शस्त्रविद्या जाण[2] । वाहे निपुणतेचा[3] मान[4] ।
तो[5] तो[6] तें शस्त्र धरून[7] । साधना करी[8] साटोपें ॥ ३९ ॥
रथफेरी कुंजरफेरी । दाविती युध्याचिया[1] कुसरी ।
येक वळघोनि[2] रहंवरीं । रथजुंझारीं[3] तळपती ॥ ४० ॥

---

३४. १ **साधनें** नि; २ **शस्त्रास्त्रांचीं** नि; ३ **निबीड गर्जना** औं पु, **वीरीं गर्जना** ख ; ४ **मांडिली** ख मुं.

३५. १ **आंवळिलें** पु मुं नां गो२ तं, **आणिलें** पु४ ; २ **पृष्ठीं** नि, **पुष्टी** औं पु ख नां रा तं ; ३ **धनुष्य** औं पु ख ; ४ **धरिलें** औं पु ख ; ५ **लक्ष्य** नि.

३६. १ **एक** नि पु४ ; २ **नीयमिलें** धु तं ; ३ **पाठमोरे** नि पु ; ४ **लक्ष्य** नि.

३७. १ **मुद्गर** पु नां, **मुद्गरे** रा गो, **मुद्गरें** पु४ ; २ **चक्र** नि ; ३ **वज्र** नि ; ४ **परशु** नि औं तं ; ५ (–) खवर्ग ; ६ (–) गो॰२ ; ७ **दुधार** नि ; ८ **तिधार** नि.

३८. १ **खांडे** नि, **खंडे** पु मुं धु रा, **खंड** तं ; २ **कोयते** नि, **कुंती** पु, **कोंति** औं धु ; ३ **कातरे** नि ; ४ **कटारिया** नि मुं, **शक्तिया** औं ; ५ **करकाठी** नि पु४, **करगांठी** धु तं ; ६ **तीक्षणा** नि खवर्ग रा गो.

३९. १ **जो** नि ; २ **जाणे** स ; ३ °**तेच्या** नि ; ४ **मानें** स ; ५ (–) नि ; ५–६ **तें** धु ; ७ **विद्याधनें** स ; ८ **दावी** औं.

४०. १ **युद्धाचिया** रा, **युद्धाची** नि औं ; २ **वळंघोनि** नि ; ३ °**जुंझार** नि, °**जुंझारी** स पु४ नां रा तं.

वोडणें[1] पडताळूनि देख । खड्गपाणी[2] वीर अनेक ।
शस्त्रसाधनाकौतुक[3] । श्रेष्ठांपुढें दाविती ॥ ४१ ॥
थरक[1] सरक[2] चवक[3] वेग[4] । पिलंग[5] उठावा[6] निर्वेग[7] ।
माघुतवाणी[8] लंघणें[9] माग[10] । पुढिला[11] ऐसा[12] सत्वर[13] ॥४२॥
येका[1] दाऊनि[2] मारणें[3] येका । परभंजनीं अति आवांका ।
दळसिंधूच्या[4] परतटाका । तरूनि जाणें येकटीं[5] ॥ ४३ ॥
लागों नेंदितां[1] धार[2] आणी । येकें बहुसाल पाडणें[3] रणीं ।
अनेक शस्त्रांचे[4] मारणीं[5] । चुकऊं जाणें साधक ॥ ४४ ॥
विकट येकांगींचें[1] झुंझ[2] । चिन्ह[3] भेदणें घालूनि पैज ।
च्यारी वोढे[4] टाळूनि[5] काज । वाटिवेचें[6] साधणें ॥ ४५ ॥
शस्त्र न धरितां हस्तकीं । वैरी शस्त्रें मारितां तवकीं ।
करतळें[1] टाळूनि[2] कौतुकीं[3] । आगळिक[4] दावणें[5] ॥ ४६ ॥

---

४१. १ वोढणें नि गो, वोढण मुं तं; २ खंडपाणी मुं; ३ °साधन कौतुक नि ख, शस्त्रसंधान कौतुक पु४ मुं.

४२. १ रथ मुं गो·२; २ चमक नि, चंवक गो, सरके पु४; ३ सरक नि गो, चमक औं पु, चवके पु४; ४ वेगें स पु४ मुं; ५ पिलांग नि ख; ६ उठावणी नि औं मुं, उठावनी धु गो; ७ निर्वेगें पु४, निर्व्यंग नि औं नां, निर्व्यंग पु रा गो२; ८ मागुते बाणें नि, मागती वानि ख मुं; ९ लक्षणें नां, दाखवणें धु; १० मार्ग नि धु; ११–१२ उल्लाळ घेती स, ऐसे येक धु; १३ दाविती धु, सत्वरा नि पु.

४३. १ येक नि; २–३ मारूनि दावी पु४; ४ रणसिंधूच्या नि, जळसिंधूच्या खवर्ग; ५ एकटें नि.

४४. १ न देतां नि; २ घाय नि; ३ सांगणें पु४; ४ शस्त्रांची नि (स प्रसंप्रा) पु ख मुं; ५ मारणी नि खवर्ग (स प्रसंप्रा).

४५. १–२ येकांग चिन्हें सहज औं पु नां, एकांग चिन्हें चोजे पु४, एकांगचिन्ह तेज ख, एकांग चिन्ह जें मुं; २ झूज नि; ३ (–) खवर्ग; ४ बोटें नि; ५ ढाळूनि गो·२ पु४, घालूनि पु, काढूनि औं; ६ वाटिवची नि (स प्रसंप्रा).

४६. १ °तळानें नि, °तळीं खवर्ग (मुं प्रसंप्रा); २ ताडूनि नि; ३ कवतुकीं नि; ४–५ सकळिकांतें दाविती गो२.

शस्त्रेंसहित मणगटें[1] । मोडूनि सांडावीं[2] पैं सुभटें ।
ऐसी विद्या वीरश्रेष्ठें । द्रोणाचार्यें दीधली[3] ॥ ४७ ॥

लाघव सौष्टव[1] शोभा परम । धीरत्व[2] दृढत्व[3] वीरश्री निःसीम[4] ।
षड्गुणीं[5] साजिरा संग्राम । जेविं कां ज्ञान वैराग्यें[6] ॥ ४८ ॥

शौर्य तेज धृति दक्षता[1] । झुंझतां परतेना मागुता[2] ।
उदार[3] ईश्वरभाव[4] चित्ता[5] । तो येक उत्तम क्षेत्रिया[6] ॥ ४९ ॥

क्लीबत्व निस्तेज अधैर्य आळसु । पलायनार्थ[1] आगळा कसु[2] ।
कार्पण्य ईश्वरीं अविश्वासु । तो अधम क्षेत्री[3] जाणावा ॥ ५० ॥

असो अनेक युद्धाचीं[1] आंगें । कुमर वडिलां[2] दाविती आंगें[3] ।
तेणें कौतुकानंदगंगे । सर्व जाले जळचर[4] ॥ ५१ ॥

सिंगणीं[1] चापीं शरसंधान[2] । उत्तरदेशी[3] युद्ध[4] दारुण ।
करकाठिया खोंचणें प्राण । तें[5] गौडयुद्ध जाणावें[6] ॥ ५२ ॥

सलंब भाले कोपरखेडी[1] । गर्जत[2] झुंझती[3] इडेपाडीं[4] ।
तें[5] अभीरयुद्ध[6] हे[7] प्रौढी[8] । क्षात्रधर्मी[9] बोलती[10] ॥ ५३ ॥

---

४७. १ मनगटें स औं पु ; २ सांडवी औं ख गो तं ; ३ देखिलीं मुं.

४८. १ सौष्ठव नि (स प्रसंप्रा), श्रेष्टत्व गो२, शीष्टत्व धु ; २ स्थिरत्व धु तं ; ३ वीरत्व ख नां, (–) औं ; ४ उत्तम ख ; ५ सद्गुणीं औं पु मुं; ६ वैराग्य. ही ओवी पु४ मध्यें नाहीं.

४९. १ दीक्षता स , क्षेता पु४ ; २ माघौता धु तं , मागौता गो२ ; ३–४ उदारभाव ईश्वर खवर्ग; ५ सत्ता खवर्ग ; ६ क्षत्रिय नि गो२ , क्षेत्रियां पु ख गो.

५०. १ °नार्थी नि रा गो२ ; २ सोसु औं ; ३ क्षत्रिय नि.

५१. १ (–) पु४ ; २ वडिलांतें नि ; ३ वेगें नि मुं , सांगें औं पु ख, सोंगें पु४ ; ४ जलचर नि.

५२. १ शिंगणीं नि औं गो तं ; २ सीर° पु४ ; ३ उत्तरदिशेचें नि ; ४ झुंझ पु मुं रा गो २ ; ५ (–) नि , तैं मुं गो२ ; ६ या नांवें नि , जाणिजे औं.

५३. १ °खेलडी आ पु ; २–३ गर्जतां झुंजती ; ४ इडेपाडी नि पु४ मुं गो; ५ दे नि (स प्रसंप्रा) ; ६–८ अभिचारयुद्धप्रौढी नि खवर्ग ; ७ (–) धु गो२ ; ९ °धर्मी पु ख गो ; १० बोलिले नि , बोलिजे औं पु.

खेटक करवाळें सतेज । शूडसाधनीं[1] इसाळ[2] पैज ।
त्या नांव[3] महाराष्ट्रजुझ[4] । खंडितांही न खंडे ॥ ५४ ॥
कटीं कतारें[1] तडक हातीं । उघड अंगीं सत्वर गती ।
तें कर्णाटकयुद्ध ह्मणती । रणपंडित निर्धारें ॥ ५५ ॥
आपादमस्तकवरी[1] ओडणें[2] । आड[3] करूनि पर[4] मारणें[5] ।
तें[6] तैलंगयुद्ध[7] जाणें[8] । आंध्रदेशस्त[9] बोलती ॥ ५६ ॥
लोहवृश्चिक वामकरीं । सव्य असिलता[1] दुधारी[2] ।
मरतां[3] न[4] लोटणें समरीं[5] । बर्बरयुद्ध या[6] नांव[7] ॥ ५७ ॥
यष्टिका[1] अर्धचंद्राकार[2] । तेंचि करूनि हातीयेर[3] ।
दक्षण[4] समुद्रीं मखर[5] । कर्णफाटे झुंझती ॥ ५८ ॥
नौकायानीं यंत्रमारें । पोतें[1] भेदिती[2] पाणिचोरे[3] ।
वातगती[4] पळावें त्वरें । फिरंगयुद्ध या नांव[5] ॥ ५९ ॥

---

५४. १ **शूळसाधनीं** औं पु४ मुं ; २ **विशाळ** नि खवर्ग (ख मुं प्रसंप्रा) गो॰२ ; ३ **नांवें** नि ; ४ **ह्मराटे जुझ** ख.

५५. १ **कटारे** नि धु.

५६. १ **°मस्तकावरी** नि गो२ ; २ **ओढण** नि (**ओडण** स नां) ; ३ (−) स ; ४ **परतें** नि ; ५ **मारण** नि ; ६ (−) नि औं ; ७ (+) **तें** नि , **हें** औं ; ८ **जाण** नि ख नां मुं , **जाणणें** औं पु गो ; ९ **°देशस्थ** नि तं.

५७. १ **असीह्लता** रा गो॰२ ; २ **तिधारीं** स ; ३ **मारीत** नि पु४, **मरत** औं पु ख नां मुं ; ४ (−) नि ख गो॰२ ; ५ **पुढारीं** नि, **समोरीं** खवर्ग (नां प्रसंप्रा) ; ६−७ **साहावें** पु४ ; ७ **नांवें** नि.

५८. १ **करीं यष्टीं** नि , **करीं इष्टिका** ख नां , **करीं यष्टिका** औं पु मुं , **करीं वेष्टिका** पु४ ; २ **चंद्राकार** खवर्ग ; ३ **हत्यार** नि ; ४ **दक्षिण** नि औं पु४ गो२ तं ; ५ **प्रखर** नि , **कंकमखर** औं , **मछर** पु४.

५९. १ **पोत** नि औं पु , **पातें** पु४ रा तं ; २ **भंगिती** नि खवर्ग; ३ **पाणीभारें** नि , **पाणीबोरें** पु नां , **पाणीद्वारें** औं , **पाणीचारे** धु रा तं ; ४ **वातवेगीं** नि ; ५ **नांवें** नि.

डांगा यष्टिका भिंडिमाळी[1] । जुझ जुझणें कृषीवळीं ।
कळा युद्धीं[2] आंग कवळी[3] । मल्लयुद्ध या नांव[4] ॥ ६० ॥
ऐसे अनेक कळांचे[1] भेद । कुमरीं दावितां[2] विविध ।
तवं परिसिले[3] महानाद । अत्यद्भुत दोघांचे[4] ॥ ६१ ॥
वीरश्रियेचा आवेश । सिंहगर्जनेसारिखा घोष[1] ।
दोघां मुखींचे[2] ऐकोनि त्रास । महावीर पावले ॥ ६२ ॥
येकशिखराचा[1] गिरिवर । येकदंती मत्त कुंजर ।
येकशृंगी नंदिकेश्वर । दोनी रूपें अवगला[2] ॥ ६३ ॥
तेविं दुर्योधन भूपति । दुजा भीम बळसंपत्ती[1] ।
प्रचंड गदा उचलोनि[2] हातीं[3] । भद्रजाती क्षोभला[4] ॥ ६४ ॥
विचित्र दाविती रणमंडळें । गदा परिजिती[1] हस्तढाळें ।
मही पिटूनि पादतळें । मुखें[2] करिती गर्जना ॥ ६५ ॥
सभेसन्मुख इडपाडीं[1] । कळा दावितां[2] चढोवढी[3] ।
मत्सर[4] वाढिनला[5] वाढी[6] । तेणें[7] निकुरा[8] पातले ॥ ६६ ॥

---

६०. १ भींडमाळी पु ख धु तं; २ वर्म नि खवर्ग; ३ वळी धु; ४ नांवें नि पु४. मुं मध्यें ही व पुढील ओवी नाहीं.

६१. १ युद्धांचे नि खवर्ग; २ दाखवितां रा तं; ३ परिसिला नि; ४ दोघांचा नि.

६२. १ घोंश पु नां गो·२; २ मुखीं औं पु४, मुखींचा नि ख मुं.

६३. १ °शिखराचे खवर्ग गो·२; २ आवगला नि (स प्रसंप्रा) पु४, आगळा गो२.

६४. १ °संपत्तीं नि; २ घेवोनि मुं, उभवोनि धु; ३ हस्तीं नि; ४ लोटले नि; क्षोभले मुं धु रा गो·२.

६५. १ परजती नि; २ मुखीं नि ख.

६६. १ इडेपाडे नि; २ दाविती नि खवर्ग धु (पु प्रसंप्रा); ३ चढोवाडें नि, °वडीं पु४ गो·२ तं; ४ मछर औं पु ख नां रा गो२; ५ वाढिन्नला नि; ६ वाढे नि; ७ तैसे खवर्ग; ८ निकरा नि मुं (स प्रसंप्रा).

सिंह उफाळती[१] हुंकारें । कुंजर लक्षिजे[२] कुंजरें ।
वृषभ[३] माजले[४] डिवरें[५] । फुंपाटिती[६] ज्यापरी[७] ॥ ६७ ॥
दृष्टि काढूनि सभेवरूनी । ताविती[१] येरयेरां नयनीं ।
हाकारिती मस्तक तुळणीं[२] । अधर दशनीं[३] चाविती ॥ ६८ ॥
श्मश्रु[१] पिळूनि वामकरीं[२] । पदें झाडिती पुढारीं[३] ।
येकांग जुंझाची[४] अंतरीं[५] । इछा वाढे[६] दोहींतें[७] ॥ ६९ ॥
दोघीं उभारूनि कर । सन्मुख[१] जाले[२] येरा येर ।
देखोनि उठिला[३] हाहाकार । महावीर गजबाजिले[४] ॥ ७० ॥
उभयपक्ष[१] आर्तली[२] सभा । येक वर्णिती सुयोधनप्रभा ।
येक ह्मणती मेरुस्तंभा[३] । तुळणे भीम दुसरा ॥ ७१ ॥
येक[१] ह्मणती दुर्योधन[२] चांगु । गदायुद्धीं न पवे[३] भंगु ।
येक ह्मणती भीमाचा[४] वेगु । साहों न शके कृतांत ॥ ७२ ॥
द्रोणाचार्य ते अवस्वरीं[१] । स्वपुत्रातें आज्ञा करी ।
दोघे वीर धरूनि करीं । दोहींकडे वारावे[२] ॥ ७३ ॥
विद्यापरीक्षेलागीं सुभगु । कौतुकें मांडिलासे रंगु ।
येथें कोपाचा प्रसंगु । काय उचित[१] विचारा ॥ ७४ ॥

---

६७. १ उफाळितां पु४ मुं; २ लक्षीति पु४ धु; ३ कीं वृषभ नि; ४ मातले पु४; ५ डिंविरें नि, येकसरें ख, डेविरें गो·२ तं; ६ पुंफाटती नि, फुंफाटती औं पु ख नां, फिंफाटती रा गो·२ तं; ७ अतिरागें नि.

६८. १ दाविती गो·२ तं, दापिती नि; २ तुळुनी नि पु४ ख नां मुं; ३ दशनें नि गो.

६९. १ स्मश्रु औं पु४ ख नां रा गो; २ °करें स; ३ पुढारें स; ४ युद्धाचे नि, जुंझाचे खवर्ग (जुझावें ख); ५ अंतरें स; ६ वर्ते नि; ७ दोहींची नां मुं.

७०. १–२ उभे सन्मुख ख; ३ उठला नि; ४ गजबजले नि.

७१. १ °पक्षीं नि, °पक्षी मुं धु, °पक्षा ख; २ आणी नां; ३ गगनस्तंभा नि.

७२. १ (–) पु४; २ सुयोधन नि खवर्ग; ३ पावे नि; ४ भीम नि.

७३. १ अवसरीं नि पु४ मुं रा; २ करावे नि नां मुं गो·२.

७४. १ चींती नां.

अश्वत्थामा उठोनि कोडें । हातीं धरूनि वारिले[1] कडे[2] ।
आचार्यपादुकांची तोंडें । आण दोघां घातली ॥ ७५ ॥

कोण[1] समई काय[2] उचित । जाणे तो[3] येक[4] वरपंडित[5] ।
अप्रसंगीं[6] पोटिंचा अर्थ । गोप्य[7] करिती जाणते ॥ ७६ ॥

ऐसें बोलोनि आचार्यपुत्रें । दोघे शांतीचेनि सूत्रें ।
गोऊनि[1] स्वस्त[2] केले[3] मंत्रें[4] । पै जैसा मांत्रिकें[5] ॥ ७७ ॥

द्रोण आज्ञापी समस्तां । पुत्राहूनि मज पढियंता ।
पार्थ पाचारा[1] आरुता । कौतुक दाऊं तयाचें[2] ॥ ७८ ॥

कनककुंडलें कनकाभरणें[1] । कनककिरीट[2] विराजमानें[3] ।
कनकमेखळा कनकवसनें[4] । प्रकाशमान तेजस्वी ॥ ७९ ॥

कनकतूणीर कनकचाप । कनककवच[1] दाखवी[2] वोप ।
ऐसा पार्थ पातला दीप । जेविं आंधारीं उजळिला ॥ ८० ॥

इंद्रचापसमीप तरणी । त्यामाजी[1] तडके सौदामिनी ।
तैसा[2] मेळावा अर्जुनीं । जाला दिसे समस्तां ॥ ८१ ॥

---

७५. १–२ वाढकोढ नां.

७६. १ कोणे नि औं पु४ मुं गो·२, कोणा तं; २ कोण ख धु; ३–४ तोचि नि औं; ४ (–) पु·४ ख ना मुं; ५ रणपंडित स, वीरपंडित औं, नरपंडित मुं; ६ आतसंगतीं स; ७ गौप्य नि रा.

७७. १–३ दोघे आवरीले धु; २ स्वस्थ नि; ४ पवित्रें नि; ५ मंत्रिकें ख गो·२.

७८. १ पाचारिजे औं; २ आमुतें मुं.

७९. १ °भरण नि गो२ तं; २ मस्तकीं किरीट ख; ३ °मान नि पु·४ ख रा गो२ तं; ४ °वसन नि रा गो२, कनकासन पु.

८०. १ °कवचीं नि; २ दावी नि ख नां मुं.

८१. १ व्योमीं नि खवर्ग; २ तो धु.

नाना वाद्यांचे बंबाळ । मेघध्वनी[1] लोपती[2] सकळ ।
तेविं पार्थ गर्जतां विकळ । घोषवीयँ[3] वीरांचीं[4] ॥ ८२ ॥
असंख्य[1] शंखांचे नाद । प्रचंड दुंदुभीचे[2] शब्द ।
ब्रीदावळीचे प्रबंध । भाट करिती गर्जना ॥ ८३ ॥
धृतराष्ट्र पुसे विदुरा गुणीं[1] । समुद्रगर्जनेसारिखी[2] ध्वनी ।
ऐसा कोण हा[3] मेदनीं । उभा ठेला सांग[4] पां ॥ ८४ ॥
भेदोनियां नभस्थळ । दणकेनें[1] कांपवी[2] अवनीतळ ।
विदुर ह्मणे कुंतीबाळ[3] । तृतीय पुत्र पैं तुझा ॥ ८५ ॥
पांडवेय[1] फाल्गुननामा । विद्यापरीक्षा दाखवी[2] तुह्मां ।
राजा ह्मणे भाग्यसीमा[3] । भुवनत्रयीं आगळी ॥ ८६ ॥
धन्य मी येक राजेश्वर । विश्वामाजी मीचि थोर ।
माझे वंशीं[1] वंशधर[2] । भीमार्जुनासारिखे ॥ ८७ ॥
पृथारणीपासाव[1] गुणी । धर्मादिक पवित्र[2] तिन्ही ।
आहवनीय[3] दक्षणाग्नि[4] । गार्हपत्य पैं जैसा[5] ॥ ८८ ॥

---

८२. १ °ध्वनीनें नि; २ उठती पु४; ३ गात्रें सकळ औं; ४ विरंचि पु४ गो.

८३. १ अखंड ख; २ दुंदुभीचा नि. पु४ मध्यें ही ओवी नाहीं.

८४. १ लागुनी औं पु; २ मेघगर्जने° स; ३ (–) पु४; ४ स्तंभ पु४.

८५. १ दणकें स, दणकेन औं नां मुं गो·२; २ वाजवी स; ३ कौंती° पु४ नां मुं धु, कौंती° ख.

८६. १ पांडव नि, पांडव येक पु, पांडव हा नां; २ दावी ख मुं धु गो·२; ३ भाग्या सीमा नि.

८७. १–२ वंशोधार पु४.

८८. १ पृथा राणी° स ख, पृथारिणापासाव धु, पृथक्रुणापासाव तं, पृथारंगणीपासुनि औं; २ पांचही ख; ३ आवाहनी पु, अव्हनि नां धु; ४ दक्षिणाग्नी नि; ५ तैसा पु नां, जैसे औं रा गो तं, तैसे पु४ मुं.

यानंतरें धनुष्यधर । गुणीं[१] अभिमंत्रूनि शर ।
अस्त्रविद्याचमत्कार । दाविता जाला समस्तां ॥ ८९ ॥
अग्निअस्त्रें[१] प्रगटी[२] अनळ । वारुणास्त्रें[३] मोकळी[४] जळ ।
पर्जन्यास्त्रें[५] महाप्रबळ । मेघवृष्टि पाडितु[६] ॥ ९० ॥
वायव्यास्त्रें झंझावात[१] । पर्वतास्त्रें वरी[२] पर्वत ।
भौमास्त्रें भूमीआंत[३] । भेदूनि जाय रथेंसी[४] ॥ ९१ ॥
अंतर्धानास्त्र[१] जपतक्षणीं[२] । गोचर नव्हे जनाचे[३] नयनीं ।
क्षणें[४] ऱ्हस्व[५] क्षणें[६] गगनीं । उपेंद्रातुल्य आभासे[७] ॥ ९२ ॥
क्षणें रथस्थ[१] क्षणें भूमीं । क्षणें तळपत[२] दिसे व्योमीं ।
चोज करूनि अंतर्यामीं । सभा पाहे तटस्थ ॥ ९३ ॥
लोहवराहस्तंभयंत्रीं । सवेग भ्रमतां[१] भ्रमणचक्रीं ।
अधोवदनें त्याचिये वक्त्रीं[२] । भ्रमत जिव्हा विंधणें[३] ॥ ९४ ॥
लोहदंष्ट्रा विकट च्यारी[१] । चपळ जिव्हा त्या माझारीं ।
येकशरें[२] पंच शरीं । लक्ष भेदूनि पाडिलें[३] ॥ ९५ ॥

---

८९. १ (–) औं पु.

९०. १ आग्निअस्त्रें पु·४ ख ; २ प्रगटे नि ; ३ वरुणा° नि खवर्ग ; ४ प्रगटी नां तं, प्रकटी धु, प्रघटी गो ; ५ प्रजन्यास्त्रें औं पु·४ नां धु गो·२ ; ६ दावितु औं.

९१. १ झुंजुवात औं पु नां, झुंजवात धु गो तं ; २ प्रेरी नि, (–) औं मुं ; ३ भूमींत औं ; ४ रथेसीं नि.

९२. १ °र्धाना नि ; २ जपतांक्षणीं नि ; ३ जगाचे नि ; ४ क्षणेक नि, क्षिणें पु४ गो ; ५ रथस्थ नि, हस्वें पु४ धु तं ; ६ क्षणैक नि ; ७ अभासे औं पु ख नां मुं रा गो तं.

९३. १ रथीं नि मुं ; २ लपत पु, तळपे पु४.

९४. १ भोवतां पु४ ख नां मुं, भंवतां रा गो२ ; २ वग्त्रीं पु४ नां धु तं ; ३ भेदनें औं, भेदनां पु४.

९५. १ चारी नि ; २ यश संपादी औं ; ३ पाडितु औं.

वाळसूत्रें करमुद्रिका । विषाणकोशीं[१] विंधिली[२] देखा ।
भ्रमत घंटेची[३] लोळिका । भेदूनि केली निनाद[४] ॥ ९६ ॥
ऐसीं सूक्ष्माहूनि[१] सूक्ष्में[२] । लक्षें भेदिलीं वीरोत्तमें ।
यानंतरें अनुक्रमें । शस्त्रसाधनें[३] दाविलीं[४] ॥ ९७ ॥
खड्गअसिगदाचक्रें[१] । तोमरपाशभिंडिका[२] सूत्रें ।
यावेगळीं अनेक शस्त्रें । परजूनियां दाविलीं ॥ ९८ ॥
सभा नायकांचिया दृष्टी । मनेंसहीत[१] पावल्या[२] तुष्टी ।
उपमा न[३] सरे[४] ह्मणोनि गोष्टी । ह्मणती नये बोलतां ॥ ९९ ॥
तवं अकस्मात येकसरीं । हाक वाजिन्नली बाहेरी ।
न्याहा[१] न समाये[२] अंबरीं । तळीं थरारी भूतळ[३] ॥ १०० ॥
वाटे तडकला[१] कनकाचळ । खंडें[२] आतलें[३] पृथ्वीतळ ।
येक ह्मणती महाप्रबळ । मेघ गर्जे[४] प्रळईचा[५] ॥१०१ ॥
पादघातें सकंप[१] धरणी । उभयां[२] थारों[३] न शके कोण्ही ।
उलथोनि पडती वीरश्रेणी । येकायेका वरौत्या[४] ॥ १०२ ॥

---

९६. १–२ ईशांन्यकेशरि दिधली पु४ ; २ भेदुनि औं , भेदिली पु ; ३ घंटिकेची नि ; ४ नीनाद तं.

९७. १–२ सुक्षमाहूनि सुक्षमें स ख ; ३ °साधना नि औं पु ख नां रा , शस्त्रसंधान पु४ धु , शस्त्रसंधानें मुं ; ४ दाविली नि औं पु ख नां रा , दाविलें पु४ धु.

९८. १ °असिलतागदा° नि औं नां मु गो·२ ; २ °भिंडिपाळ नि , °भिंडिमाळा औं.

९९. १ मनेसहीत नि ; २ पावले खवर्ग ; ३–४ नसे मुं ; ४ सरे नि औं पु·४ ख नां.

१००. १ नाद नि गो·२ , न्याहो धु तं ; २ समाय नि औं पु मुं ; ३ भूतळा नि औं. ही ओवी गो२ मध्यें नाहीं.

१०१. १ तुटला औं ; २ कीं खडें धु तं ; ३ आंतलें नि (स प्रसंप्रा) औं पु४ धु ; ४–५ जैसा गर्जत औं.

१०२. १ सकल्प नां ; २ संनिध नि , उभा पु४ ख , उभें नां मुं , भयें औं ; ३ स्थिरों नि ; ४ वरौते नि.

दोर्दंडपिटणीचे[1] आस्फोट[2] । गमे[3] विजूचा[4] कडकडाट ।
दचकोनियां[5] श्रेष्ठ श्रेष्ठ[6] । द्वारा उजू लक्षिती ॥ १०३ ॥
खळबळोनि सभाउदधि । सांडी[1] धैर्यमर्यादाअवधी[2] ।
ह्मणती[3] प्राशन करावया क्रोधी । कोण अगस्ति पातला ॥ १०४ ॥
बंधूसहित दुर्योधनराजु[1] । उठता[2] जाला द्वारा उजु ।
पांडवेंसीं[3] भारद्वाजु । रणांगणीं साजिरा[4] ॥ १०५ ॥
सावित्र[1] ह्मणिजे हस्तनक्षत्र । पंचतारांसिं रोहिणीमित्र ।
तेविं तो आचार्य पवित्र । पांडवेसीं[2] शोभला ॥ १०६ ॥
'असो यापरी गर्जना करीत । कर्ण पातला[1] प्रतापवंत[2] ।
कवचकुंडलीं[3] तरुणादित्य । रंगाकाशीं उगवला[4] ॥ १०७ ॥
पादचारी कनकाचळ । साजीव[1] सरळा[2] सुवर्णताळ[3] ।
कौरवशावकमेळीं[4] प्रबळ । ऐरावती[5] मिरवला ॥ १०८ ॥
दिव्य किरीट विराजमान । दिव्य चाप दिव्य[1] बाण[2] ।
द्रोणपायां[3] करूनि नमन । कृपाचार्या वंदिलें ॥ १०९ ॥

---

१०३. १ °पीडणाचे नि; २ स्फोट नि, अस्फोट औं ख नां मुं रा गो; ३ ह्मणती पु४; ४ विजेचा नि; ५ आणि दचकोनियां पु४; ६ (–) पु४. खवर्ग मध्यें २ व ३ चरणांची अदलाबदल आहे.

१०४. १ सांडीं नि; २ मर्यादाअवधी गो·२; ३ म्हणे नि गो·२.

१०५. १ सुयोधन° धु रा तं; २ जाता औं; ३ पांडवांशीं नि, स्वपुत्रेंसीं धु, स्वगुरेसीं तं; ४ शोभला नि.

१०६. १ सावित्री ख मुं, सवित्र स; २ पांडवांसीं नि.

१०७. १ (–) पु४; २ अकस्मात औं; ३ °कुंडलें स पु४ ख रा गो; ४ उजळला ख.

१०८. १ सजीव नि पु नां गो, राजीव तं, साजिरा मुं, साजीवंत पु४, संजीव धु; २ सरळ औं गो२, रसे ख; ३ अरुणाचळ औं, कर्णातळु स, सुपर्णबाळु मुं; ४ कौरवकरिशावकिं औं; ५ ऐरावत नि (स प्रसंप्रा).

१०९. १–२ वीरासन औं पु; ३ द्रोणपांयां पु·४ मुं गो·२ तं.

पुढती[1] वोढवला[2] रंग । फिटला सभेचा वोरंग[3] ।
जैसा खंडत खंडतां[4] वोघ । घनें मागुती सांदिजे[5] ॥ ११० ॥
यापरी[1] सरसावली सभा । कर्णाविद्यावधूची शोभा ।
पाहावया[2] आर्तवंत लोभा । ज्येष्ठ कनिष्ठ[3] आघवे[4] ॥ १११ ॥
बंधु पाठीचा पाकशासनी । ऐसें सावित्र[1] नोळखे मनीं ।
गर्जना करीत चापपाणी । ईर्षावादें जल्पतु ॥ ११२ ॥
रे[1] रे कुंतीच्या[2] बाळका । ज्या ज्या कळा दाविल्या लोकां[3] ।
त्यांचीं नामें आणूनि मुखा । श्रवणीं[4] मातें परिसवीं[5] ॥११३॥
त्या त्या[1] दावीन चौगुणी । ह्मणें[2] श्लाघ्य[3] मानिसी मनीं ।
गर्व[4] वाहे तयाचे[5] मूर्धी । पायांतळीं माझिया ॥ ११४ ॥
ऐसें बोलोनि[1] दिव्यास्त्रें । गुणीं[2] जोडिलीं[3] बीजमंत्रें ।
पार्थें सोडिलीं विचित्रें । तीं[4] तीं[5] सर्वही दाविलीं[6] ॥ ११५ ॥
शस्त्रास्त्रांची[1] साधना[2] । अद्भुत दृष्टी[3] दाविली[4] जना ।
हें देखोनि दुर्योधना । परमानंद न संटे[5] ॥ ११६ ॥

---

११०. १ पुडती औं पु·४ ; २ वोडवला औं पु·४ नां गो२ ; ३ वोरंग नि (कुरंग स) ; ४ खंडत नि खवर्ग ; ५ सांधिजे नि, साधीजे गो२.

१११. १ यावरी पु गो ; २ पाहाव्या औं ; ३ °कनिष्टा स गो·२ ; ४ आवघे नि (आवडी स) पु४ नां मुं.

११२. १ सावित्री स मुं, विचीत्र पु४.

११३. १ आरे पु ; २ कौंतिच्या ख, कोंतिच्या पु४ नां मुं ; ३ लोका नि ; ४ कर्णीं नि, श्रवण ख नां मुं ; ५ स्पर्शवि नां.

११४. १ (+) मी नि औं पु·४ ख मुं ; २ ह्मणी नि औं पु·४ मुं, जेणें ख ; ३ श्लाघ्यता नि औं पु ख मुं ; ४ अहंकार नि ; ५ त्याची नि.

११५. १ वदोनि औं ; २–३ मुखें उच्चारुनी ख ; ४–५ तें तें औं पु·४ नां रा गो, नीती तं ; ६ दाविली गो तं.

११६. १ शस्त्रास्त्रांचिया नि ; २ संधाना नि ; ३ दृष्टीं नि ; ४ दाविलें नि ख धु ; ५ संघटे नि, सांठे मुं.

अत्यादरें धरूनि हातीं । आलिंगिला[1] परम प्रीती[2] ।
स्वागत पुसोनि ह्मणे[3] चित्तीं[4] । आवडे[5] तें सांग पां ॥११७॥
जें मज आज्ञापिसी मुखें । तें मी स्वीकारीन मस्तकें[1] ।
कर्ण ह्मणे निजनिष्टंकें । वाक्य परिसें नरेंद्रा ॥ ११८ ॥
स्वेच्छा[1] आइणीपाइणी[2] । अर्जुनेंसीं[3] रणांगणीं ।
द्वंद्वयुद्ध[4] करावया[5] मनीं । आवडी वसे[6] अपार ॥ ११९ ॥
कौरव ह्मणे सुहृदश्रेष्ठा । समान कुरुराज्याचा[1] वांटा ।
स्वीकारूनि भाग्य सुभटा । भोग[2] भोगीं मजसरी[3] ॥ १२० ॥
साधूनि सुहृदांचिया हिता । पावो[1] ठेवीं[2] वैरियां[3] माथां[4] ।
ऐसें[5] ऐकोनियां पार्था । क्रोध अद्भुत नावरे ॥ १२१ ॥
ह्मणे रे न पाचारितां[1] येणें । न बोलावितां बहु बोलणें ।
त्यातें[2] नीतिवंत शाहाणे । चतुर[3] ऐसें[4] न[5] मनिती[6] ॥ १२२ ॥
कारणेंविण वाढवी[1] द्वेष । ऐश्वर्य नसतां ह्मणवी[2] ईश ।
पुरुषांमाजी अधम[3] पुरुष । ऐसें ज्ञाते[4] बोलती ॥ १२३ ॥

---

११७. १ आळंगिला पु ख नां धु गो·२ ; २ प्रीतीं नि ; ३ (–) नि खवर्ग; ४ चीति पु४ धु ; ५ आहे पु४.

११८. १ सुखें नां.

११९. १ स्वइच्छा नि ; १–२ श्वेछानंद माझे जीवनीं ख ; २ आयणी पायणी नि ; ३ अर्जुनासीं नि ; ४ द्वंदयुध्य पु४ नां गो२, द्वंदयुद्ध मुं रा ; ५ करावें नि ; ६ असे नि गो·२.

१२०. १ करूं राज्याचा नि गो·२ ; २ भाग्य ख ; ३ मजसरीं औं पु रा तं.

१२१. १ पाय नि पु ख , पाव औं मुं धु ; २ देईं नि ; ३–४ असुहृद-माथां नि, सुहृदमाथां पु४ मुं धु , शत्रूचे माथां औं , सुहृदां माथां रा गो , सुहृदा माथां नां तं ; ५ हें नि ख नां मुं.

१२२. १ विचारीत गो·२ ; २ त्यांतें नि (स प्रसंप्रा) ; ३ नितिवंत ख , शाहाणा नि पु , शाहाणे पु४ नां मुं गो·२ ; ३–६ मूर्ख ऐसें स्थापिती औं ; ६ म्हणती नि पु नां.

१२३. १ पाठवी पु४ गो२ ; २ म्हणती नि (स प्रसंप्रा), ह्मणे मी रा गो·२ ; ३ अधर्म नि ; ४ शाहणे ख.

विद्यामदें वाढवी मान । तोचि[1] फळे[2] होउनि[3] अवमान ।
निस्तेज ह्मणतां हुताशन । प्राणनाश पतंगा ॥ १२४ ॥
सिंहासन्मुख मुक्ताफळें । दावितां[1] भंगती[2] कुंभस्थळें ।
कस्तूरीचेनि परिमळें । हरिण व्याधा हिणावी ॥ १२५ ॥
मद्यपा[1] हातीं[2] नागवें[3] खर्ग[4] । झाडितां निवटी आपुलें अंग ।
तेवीं अहंकार मिरवितां[5] चांग । मूळ होय नाशातें ॥१२६॥
शूरत्वें[1] ज्यासी अहंभाव । त्याचा दंडें[2] वारूनि घाव ।
वैरियातें वर्मठाव । यम दावी मारावया ॥ १२७ ॥
ह्मणोनि अहंकार[1] न किजे कांहीं । न्यून नाहीं ब्रह्मांडगेहीं ।
कार्तवीर्या रावणा पाहीं । काय जालें विचारीं[2] ॥ १२८ ॥
ऐसें बोलतां अर्जुन । राधेय क्षोभला दारुण[1] ।
ह्मणे रे[2] रंग हा समान । वीरविद्ये[3] मांडिला ॥ १२९ ॥
येथें आपुलालिया शक्ती । दाविजे बळाची प्रचीती[1] ।
शंका नाहीं इये[2] अर्थी । बोलतां कां[3] झुंझतां ॥ १३० ॥
कोण्ही न बोलतां उत्तर । आदरें कलहाचा गिरिवर ।
उचलूं भावी[1] तया[2] थोर[3] । अनर्थ अंगीं आदळे ॥ १३१ ॥

---

१२४. १ तेच्चि ख गो; २ फळें धु रा गो, फळ पु·४ ख; ३ (–) औं मुं.

१२५. १ दाविती स; २ भंगिती नि धु तं, भंगिलीं पु·४ नां गो२, भंगली मुं गो.

१२६. १ मद्यप्या नि ख मुं, मद्यपी स, मद्यें नां; २ पाहती स, पाहतां नां; ३ नग्न धु तं; ४ खड्ग नि; ५ विवरितां स.

१२७. १ शूरत्व पु४ ख नां; २ (–) नि खवर्ग गो.

१२८. १ गर्व नां; २ शेवटीं नि.

१२९. १ चौगुणे मुं; २ (–) औं नां मुं गो·२; ३ °विद्येसि नि, वीर्यविद्ये धु तं.

१३०. १ प्रतीती पु ख नां मुं रा गो·२; २ यया नि (ये स); ३ किंवा नि.

१३१. १–२ भावितां ख मुं धु गो२; ३ पाथर ख.

पोटींचेनि कपटाचारें । कठिण आणि व्यंग्योत्तरें ।
बोलतां शीर छेदूनि[1] शरें[2] । धरातळीं पाडीन ॥ १३२ ॥
ऐसें अनुवादतां कर्ण । पांडव सिद्ध[1] जाले[2] पांचही[3] जण ।
शस्त्र पडताळूनि जाण । उभे ठेले सन्मुख ॥ १३३ ॥
बंधूसहित दुर्योधन । उभा ठेला[1] जिकडे कर्ण ।
भीष्म कृपाचार्य द्रोण । पांडवांपाठीं सिद्ध[2] जाले[3] ॥ १३४ ॥
दोनी भाग[1] आतला[2] रंग । मांडला[3] जुझाचा प्रसंग ।
ह्मणती कौतुकामाजी विलग[4] । अनर्थ कैसा वोढला[5] ॥ १३५ ॥
पाहावया[1] पुत्राचें कौतुक । सूर्य आणि सुरनायक ।
करूनि अभ्राची जवनीक[2] । अंतरिक्षीं थोकले ॥ १३६ ॥
सावित्र आणि[1] पाकशासनी । दोघां कळहाची[2] मांडणी ।
देखोनि दुःखाचा दावाग्नि । कुंतीहृदया[3] लागला ॥ १३७ ॥
कर्ण अर्जुनाचेनि सुखें । चित्त समान तोषे[1] तोखें[2] ।
येकासी दुःख होतां[3] दुःखें । चित्त[4] पोळे समान[5] ॥ १३८ ॥
यालागीं व्याकुळ जालें मन । नेत्रीं लोटलें जीवन ।
भंवडी[1] दाटली संपूर्ण । मूर्छापन्न[2] पडियेली[3] ॥ १३९ ॥

१३२. १ छेदीन नि ; २ करें मुं धु.

१३३. १ सीध पु४ ; १–२ उठिले औं ; ३ पांचै पु रा गो·२.

१३४. १ राहिला नां ; २–३ शोभले औं , सिद्धले पु४ ख नां रा गो·२.

१३५. १–२ भागा आंतला नि नां ; ३ माजला औं पु४ मुं , मातला पु ; ४ विरंग औं पु , विलंग ख तं ; ५ प्रसवला नि.

१३६. १ पहाव्या औं ; २ जमनिक औं ख नां.

१३७. १ (–) औं ; २ कलहांची नि ; ३ °हृदई ख मुं धु गो२ तं.

१३८. १ (–) नि औं ; १–२ अति संतोषें रा ; ३ पाहातां पु४ ; ४ चीत औं पु४ ; ५ मानसें पु४.

१३९. १ भोवंडी नि औं , भोंवडी पु ; २ मूर्छागत नि औं पु मुं ; ३ पाडियली नि नां रा , पाडियेली औं गो२.

भाव जाणोनि अंतःकरणीं[1] । विदुर सर्वज्ञशिरोमणि[2] ।
चंदनोदक सिंपोनि वदनीं[3] । सावध केली[4] सुहस्तें[5] ॥ १४० ॥
ह्मणे दुश्चितेचा[1] वात । वावरों नेदीं हृदयांत ।
निर्भय चित्त[2] करूनि[3] स्वस्थ[4] । चोज पाहें पुत्राचें ॥ १४१ ॥
सज्जले[1] देखोनि दोघेजण । कृपाचार्य बोले वचन ।
पंडुनृपाचा नंदन । प्रसिद्ध[2] नामा[3] अर्जुन[4] ॥ १४२ ॥
सोमवंशीं विजयध्वज । पृथादेवीचा आत्मज ।
तिचा जनक कुंतिभोज । मातृवंश[1] यादवी ॥ १४३ ॥
कर्णा[1] त्वांही[2] उभय कुळें । वचनीं उच्चारूनि विमळें ।
समान योग्यतेच्या बळें । द्वंद्वयुद्ध[3] करावें ॥ १४४ ॥
ऐकोनि आचार्याचें वचन । कर्ण जाला विशीर्णवदन[1] ।
पद्मपत्रीं जळधरकण[2] । तैसा धर्म आननीं ॥ १४५ ॥
हें देखोनि[1] दुर्योधन । गुरूसि[2] बोले[3] परिहारवचन[4] ।
त्रिविधयोगें श्रेष्ठपण । पुरुषालागीं बोलिजे[5] ॥ १४६ ॥
जातिकुळें नामाथिला । तो येक श्रेष्ठत्वें मानिला ।
येक[1] विद्येनें पूजय जाला । सेनाबळें पैं[2] येक ॥ १४७ ॥

---

१४०. १ °कर्णीं औं पु ख मुं तं; २ सर्व सीरोमणि पु४; ३ (–) स; ४ करी नि मुं; ५ स्वहस्तें नि औं पु४ ख धु गो.

१४१. १ दुश्चित्तनेचा नि, दुश्चितनेचा पु४ नां रा, दुश्चिताचा धु गो२; २ स्वस्थ पु४, स्वस्त पु ख धु गो२ तं, (–) औं; ३ होऊनि औं; ४ चित्त पु ख गो२ तं, चीत पु४, सुचित औं.

१४२. १ सजले नि मुं तं; २–४ अर्जुन नामें प्रसिद्ध नां रा; ३–४ अर्जुन नामें जो नि, जाण अर्जुन ख, अर्जुन वीर हा औं.

१४३. १ मातृवंशीं औं पु४.

१४४. १–२ कर्णाचीहीं पु४ ख मुं, कर्णातेंही धु; ३ द्वंदयुद्ध पु४ ख नां धु गो२.

१४५. १ विवर्ण° नि, विकर्ण° औं पु ख, विकर्ण नां; २ जळधार° नि (जळस्थिर° स).

१४६. १ ऐकोनि ख; २–४ परिहार बोले गुरुसि वचन खवर्ग; ५ बोलिलें पु४.

१४७. १ (+) तो खवर्ग; २ तो ख मुं.

धनुर्वेदविद्यागुरु[१] । उपमे कार्तवीर्य[२] अपरु ।
ऐसियाचा अनादरु । केवीं चतुरीं करावा ॥ १४८ ॥
क्षात्रधर्मी आगळा भृष्टीं[१] । तो केवीं पाहावा हळवट[२] दृष्टीं[३] ।
तुह्मां सर्वज्ञांच्या[४] गोष्टी । नवल वाटे ऐकतां ॥ १४९ ॥
अराजा[१] ऐसी भावना उणी[२] । वर्तत असेल जरी अर्जुनीं[३] ।
तरी हा अंगराज्यासनीं । अभिषेकीन[४] मी आतां ॥ १५० ॥
नेणतीं[१] मानिजे[२] अराजा । तो[३] मी[४] करूनि[५] दावीन[६] राजा[७] ।
ह्मणोनि हाकारिलें द्विजां[८] । श्रेष्ठश्रेष्ठां[१०] जवळिके ॥ १५१ ॥
इछिजे धृतराष्ट्राचेनि[१] मनें । तेंचि मांडिलें दुर्योधनें ।
अनेक नृपांसहित द्रोणें । मान्य केलें ते काळीं ॥ १५२ ॥
भीष्मादिक[१] देखतां नयनीं । रगांगणीं[२] मध्यसदनीं[३] ।
अंगदेशराज्यासनीं । अभिषेकिलें कर्णातें ॥ १५३ ॥
तळीं मांडूनि रत्नपीठ । तीर्थोदकीं[१] सुवर्णघट ।
हातें सारोनि वज्रकिरीट । तोय माथां वोतिलें[२] ॥ १५४ ॥

---

१४८. १ धनुर्विद्ये विद्यागुरु पु ख गो ; २ कार्तिवीर्य ख नां मुं धु रा गो·२ तं.

१४९. १ सृष्टीं नि मुं गो ; २ हळुवट पु४ गो , अगळी ख ; ३ दिठी ख ; ४ सुज्ञांच्या नि.

१५०. १ राजा नि ; २ गुणीं नि पु ख धु गो तं; ३ आझुणी पु , आजुनि पु४ ; ४ अभीसेचींन पु धु.

१५१. १ नेणते नि औं पु , नेणति पु४ ख नां मुं ; २ मानिती नि खवर्ग ; ३–७ तरी हा करीन अंगराजा नि , ऋषी पातले तया काजा औं पु , मग सांगीतलें वोजा पु४ , राज्यही आणि सर्वही प्रजा नां ; ८ द्विजा नि ; १० श्रेष्ठ नि औं धु. खवर्ग मध्यें २ व ३ चरणांची अदलाबदल आहे.

१५२. १ धृतराष्ट्राच्या नि खवर्ग गो·२.

१५३. १ °दिकां नि पु रा गो२ , °दिका पु४ नां ; २ रणांगणीं ख नां मुं रा गो२ ; ३ मध्यस्थानीं नि खवर्ग , मध्यासनीं गो२.

१५४. १ कुंकुमोदकीं पु , कुंकुमयुक्त औं , कुसुमोदकीं पु४ ख नां मुं , गंगोदकीं रा , भरोनि उदकीं गो·२ ; २ वोपिलें नि खवर्ग गो.

वेदमंत्रीं[1] अभिषेचन[2] । सहस्र अयुतें कपिलादान ।
द्विजां[3] वोपि[4] दुर्योधन[5] । बहु[6] सुवर्णदक्षणा[7] ॥ १५५ ॥
श्वेतछत्रवाळव्यजनीं । हारकेयूरदिव्याभरणीं ।
शृंगारूनि राजसुचिन्हीं[1] । नमन करवी गुरूतें ॥ १५६ ॥
आज्ञा करी मंडलिकांतें[1] । मजतुल्य[2] मानूनि यातें ।
मेदिनी[3] स्पर्शोनियां माथें । नमस्कारीं वंदा[4] पां[5] ॥ १५७ ॥
कर्ण विनवी राजेश्वरा । मज त्वां[1] दिधलें राज्यभारा ।
याचेनि पालटें उदारा । कांहीं येक मागावें ॥ १५८ ॥
याचिसारिखी अमोल्य वस्तु । माग ह्मणतां कौरवनाथु ।
आलिंगूनि ह्मणे भावार्थु[1] । विकार पावों नेदावा[2] ॥ १५९ ॥
देह पडे तवं आवडी । चढत्या[1] प्रेमें वाढती[2] गोडी ।
अक्षय मित्रभाव[3] जोडी । जोडूनियां[4] मज द्यावा[5] ॥ १६० ॥
अवश्य ह्मणोनि तो भास्करी । प्रमाण वोपी दक्षण[1] करीं ।
असो तेथ[2] ते अवस्वरीं[3] । राधारमण पातला ॥ १६१ ॥
पुत्र जाला राज्यधर । ऐकोनियां[1] अतिसत्वर ।
तेथें पातला समोर । येतां कर्ण देखिला ॥ १६२ ॥

---

१५५. १ **वेदोक्तमंत्रीं** औं, **देवमंत्रीं** पु४; २ **अभिषिंचन** नि मुं; ३–५ **अपार वांटुनियां धन** धु तं; ६–७ **सुवर्ण दक्षिणासमवेत** नि.

१५६. १ **राजच्चिन्हीं** नि औं.

१५७. १ **मांडलिकातें** नि; २ **मजसमान** नि खवर्ग; ३ **भूमी** नि; ४–५ **वंदावा** नि.

१५८. १ **तां** आ नां धु, **तुवा** पु४.

१५९. १ **कृपार्थु** धु तं, **पार्थ** रा गो२; २ **न द्यावा** नि.

१६०. १ **चढते** नि; २ **वाढवीं** नि खवर्ग तं; ३ °**भावें** औं पु, °**भावो** रा गो॰२; ४ **जोडे ऐसें** नि, **जोडी हेची** खवर्ग (**हे तवं** पु), **सोडोनियां** गो॰२; ५ **द्यावें** नि, **द्यावी** खवर्ग.

१६१. १ **दक्षिण** नि औं गो२ तं; २ **तेथें** नि पु४ नां; ३ **अवसरीं** नि पु४ स्व मुं रा, **अवेश्वरीं** गो॰२.

१६२. १ **हें ऐकोनि** नां रा गो२.

आर्द्रशिरें[1] बद्धपाणी । भाळ ठेवी पितयाचरणीं ।
येरें आळंगितां[2] नयनीं । आनंदाश्रु लोटले ॥ १६३ ॥
अवघ्राण[1] करीतां हो[2] मस्तक । चक्षुघटीं श्रवलें[3] उदक ।
केला दुसरेनि[4] अभिषेक । ऐसें वाटे समस्तां ॥ १६४ ॥
असो यापरी[1] रथसारथी । कर्णें पूजिला पितृभक्ती ।
हें देखोनि पांडवा चित्तीं[2] । निश्चय ऐसा मानला[3] ॥ १६५ ॥
धीर न धरवे[1] भीमसेना । ह्मणे[2] रे[3] सूताचिया नंदना ।
वर्णोत्तम ऐसी संज्ञा । आजि कळली[4] आम्हुतें[5] ॥ १६६ ॥
चित्त न घलूनि[1] क्षात्रधर्मीं[2] । हातीं घेऊनि[3] प्रतोदरश्मी ।
दासभावें दासधर्मीं । रथसारथ्य करावें ॥ १६७ ॥
अर्जुनेसिं[1] द्वंद्वयुद्ध[2] । करूं पाहासि बुद्धिमंद ।
जेवीं कां डोळसेसीं[3] अंध । पैज घाली पळावया[4] ॥ १६८ ॥
अंगदेशराज्यासनीं । योग्य नव्हेसि अधमवर्णी[1] ।
श्वान जवळा महायज्ञीं । पुरोडाश[2] लाभेना ॥ १६९ ॥
ऐसें बोलतां वृकोदरा । आवेश न धरे[1] राधेयवीरा[2] ।
दांत खावोनि करकरां । दिवाकरा विलोकी[3] ॥ १७० ॥

---

१६३. १ °शिर नि, आद्रें विनय औं, अर्धशीरें पु४ ख नां गो; २ अवलोकूनि ख.

१६४. १ आघ्राण रा गो२ तं; २ (–) नि औं ख धु गो·२; ३ स्रवलें नि तं; ४ दुसरा नि.

१६५. १ यत्परी नि (स प्रसंप्रा); २ चीतिं पु४ ख, चितीं औं धु, प्रति नां; ३ वाटला स.

१६६. १ धरे औं नां, धरेचि रा तं; २ आरे पु·४ मुं, रे औं ख नां; ३ (–) पु४; ४–५ आह्मां कळो आली धु तं.

१६७. १ घालोनि नि नां मुं; २ क्षात्रकर्मीं रा गो·२; ३ धरूनि नि खवगे.

१६८. १ अर्जुनासीं नि; २ द्वंदयुध्य पु४ ख नां गो·२; ३ डोळ-सासीं नि; ४ लपावया नि (स प्रसंप्रा) पु४.

१६९. १ अधर्मवर्णी औं पु·४ गो; २ पुरोडाश नि गो२ तं.

१७०. १ धरवे नि; २ मिहिपुत्रा धु, मिहिरपुत्रा तं; ३ अवलोकी नि.

क्रोधें प्रस्फुरित[1] वोष्ट[2] । भृकुटी ताऊनि तेजिष्ट ।
श्मश्रु सरसाऊनि नीट[3] । पृथे[4] उजू पाहिलें ॥ १७१ ॥
हें देखोनि दुर्योधन[1] । कोपें[2] कोपला[3] दारुण[4] ।
लक्षूनियां[5] भीमसेन[6] । प्रतिवचन बोलत ॥ १७२ ॥
सभेमाजी श्रेष्ठानिकटीं । कवणा[1] काय बोलिजे गोष्टी ।
हें[2] ज्या नकळे तो या सृष्टीं । मनुष्य[3] ह्मणतां[4] लाजिजे ॥ १७३ ॥
शैल्य[1] होऊनि परअंतरीं । शब्द राहे बहुकाळवरी ।
ऐसें बोले तो निर्धारीं । कंटकातुल्य[2] जाणावा[3] ॥ १७४ ॥
शूर[1] नृपाळ नदी साधु । यांचा न कीजे मूळ[2] शोधू ।
मुखें बोलतां निंदानुवादु[3] । कोण श्रेष्टत्व पावला ॥ १७५ ॥
उदकापासाव[1] जाला अनळ । तेजें जाळी ब्रह्मांडगोळ[2] ।
दधीचअस्तीचें[3] तेजाळ[4] । वज्र भेदी पर्वता ॥ १७६ ॥
द्रोणाचार्य[1] आमुचा । द्रोणकळसीं उद्भव त्याचा ।
स्कंद आग्नेय[2] कृतिकांचा[3] । रौद्र[4] गांगेय[5] बोलिजे ॥ १७७ ॥

---

१७१. १ स्फुरती नि औं नां पु४ मुं धु, आस्फुरित पु; २ ओंठ नि ख गो२ तं, वोष्ट्र औं पु; ३ श्रेष्ट खवर्ग (नां प्रसंप्रा) रा गो·२ तं; ४ पंथें स.

१७२. १ दारुण नि, कोपला दारुण खवर्ग; २–४ तैं लक्षूनियां भीमसेन नि, लक्षूनियां भीमसेन खवर्ग; ५–६ तयाप्रती दुर्योधन नि, तवं तो दुर्योधन पु, समयेमांजी कर उभारूण पु४, खर्गा हात वसउन ख, अरक्त करुनियां नयन नां.

१७३. १ कवण मुं धु रां; २ (–) नि; ३–४ मूर्खपणें ख.

१७४. १ शल्य नि औं तं, शैल ख; २ कीटकातुल्य नि रा, कटिकातुल्य गो, खाटिकातुल्य ख; ३ जाण पां ख.

१७५. १ सुर स औं पु·४ नां मुं धु गो तं; २ समुळ ख नां मुं रा गो२ तं; ३ निंदावादू नि.

१७६. १ °पासोनि नि; २ ब्रह्मगोळ पु४; ३ दधीचीचें अस्थी नि, दधिचीअस्ती खवर्ग; ४ श्रेहाळ पु४.

१७७. १ (+) गुरु नि ख मुं गो, (+) जो औं; २ अग्नि स मुं धु तं, आग्नेय औं पु ख नां रा गो२, (+) उदयो धु, (+) उप तं; ३ कृतिकेचा स, कृत्तिकांचा नि; ४ रुद्र स खवर्ग (ख प्रसंप्रा); ५ गर्णी स.

जगद्गुरु[1] व्यास भगवान । त्याचें[2] उपजतें[3] स्थान[4] कवण[5] ।
तुह्मां कैसें जालें जनन । तें कां हृदईं नाठवा ॥ १७८ ॥
शरस्तंभीं[1] गौतमवीर्यें[2] । देह धरिला[3] कृपाचार्यें ।
ब्राह्मणापासाव क्षेत्रिये । जन्मले ऐसें बोलती ॥ १७९ ॥
दृष्टि न घलूनि[1] पादपमूळीं[2] । सुरसस्वाद[3] पाहिजे फळीं[4] ।
कर्दम सांडूनि अलिउळीं[5] । सुवास पद्मीं सेविजे ॥ १८० ॥
अवलोकनें[1] ज्याचिये[2] दृष्टी । कुंजर मरती[3] कोट्यानकोटी ।
तो सिंह[4] जन्मला मृगीचे पोटीं । हें कैसेनि[5] घडे पां ॥१८१॥
असंख्य रोमाग्रीं गिरिवर । धरूनि बांधे[1] जो सागर ।
तो हनुमंत वानरीकुमर[2] । हें काय ज्ञाते मानिती[3] ॥ १८२ ॥
समुद्रवलयांकित भूमिका । न पवे[1] ज्याची पदमृत्तिका[2] ।
त्यासि अंगराज्याचा लेखा । काय विशेष बोलणें ॥ १८३ ॥
ऐसें बोलोनि कुरुनायकें । गदा पडताळिली[1] तवकें ।
हें देखोनि रंगभूमिके । हाहाकार माजला[2] ॥ १८४ ॥

---

१७८. १ सद्गुरु औं पु मुं; २–५ तया जन्मतें स्थान कवण धु तं.

१७९. १ °स्तंबीं नि; २ द्रोणाचार्यें स; ३ धरिलें औं पु·४ नां मुं. नि मध्यें १७९ व १८० ओव्यांची अदलाबदल आहे.

१८०. १ घालूनि नि; २ पादमुळीं औं नां मुं धु, पीठमूळीं स; ३ सुमस्वाद नि (स प्रसंप्रा); ४ कळीं औं पु, फुलीं गो२ तं; ५ अलिकुळीं नि नां मुं गो·२.

१८१. १ अवलोकुनी मुं गो·२; २ ज्याचिया नि औं पु·४; ३ पळती स; ४ सिंह्य ख नां धु; ५ कैसें खवर्ग (ख प्रसंप्रा).

१८२. १ बांधी नि (बांधिला स); २ अंजनीकुमर नि; ३ बोलती नि खवर्ग.

१८३. १ पुरे नि; २ तळमृत्तिका स.

१८४. १ पडताळूनि ख मुं; २ मांडला पु.

अर्जुनभयाचिये[1] आधी[2] । कौरव राहिले कर्णापरिधीं[3] ।
संध्याकाळ तये[4] संधी । उठवावया[5] पातला ॥ १८५ ॥
वरुणदिग्वधूचें वदन । चुंबिता जाला सहस्रकिरण[1] ।
हें देखोनि अति[2] उद्विग्न । म्लानमुखी पद्मिनी[3] ॥ १८६ ॥
भ्रष्ट पुरुषाची जाती । ऐसा विकल्प वरूनि[1] चित्तीं[2] ।
चक्रवाकिणी[3] आपुले[4] पती[5] । त्यजूनि जाती परतटा[6] ॥१८७॥
पवित्र स्पर्शला देखोनि दोषा[1] । कळंकी उजळी आपुली दशा ।
क्षुद्रें[2] पावती संतोषा । तेवीं तारा झमकती[3] ॥ १८८ ॥
ग्रहस्त[1] पडतां अनाचारीं । लाजा[2] आश्रित[3] दिवाचारी[4] ।
गाढ निद्रेचे अंधारीं । लपावया चालिला[5] ॥ १८९ ॥
समर्थ पावतां[1] तेजहाणी[2] । घुका[3] गर्जती[4] निंदावचनीं ।
पंकोद्भव[5] नीचयोनी । ह्मणोनि कुमुदें हांसती ॥ १९० ॥
असो हे अप्रसंगवाणी[1] । कर्ण कुरुराज हातधरणी[2] ।
वेष्टित सुहृदसेवकजनीं[3] । रंगाबाहेरी निघाले ॥ १९१ ॥

---

१८५. १ °भयाची खवर्ग धु ; २ आधीं नि मुं धु तं ; ३ कर्णपरिधीं नि ख ; ४ तया नि धु, तिये औं पु नां रा, नियम गो·२, परी पु४ ; ५ उठावया नां, हो लागी ख.

१८६. १ सहस्रकीर्ण औं पु·४ ख मुं गो·२ तं ; २ (–) पु४ धु ; ३ कमळणी नां.

१८७. १ धरूनि नि नां, करूनि औं पु४ मुं रा ; २ चीतिं पु४ ख धु ; ३ चक्रवाकी नि ख . चक्रवाकीं औं पु नां , चक्रवाकें स मुं गो ; ४ आपुला नि मुं ; ५ मती औं पु ; ६ परपारा नि (स प्रसंप्रा) खवर्ग.

१८८. १ दशा स, दशा औं पु ख मुं ; २ क्षुद्र नि मुं ; ३ झळकती नि.

१८९. १ गृहस्थ नि, ग्रहस्थ स रा, गृहस्त मुं धु गो तं ; २ झाला नि मुं तं ; ३ अश्रित ख नां मुं धु ; ४ दिवाकारी स ; ५ चालिले नि औं ख धु.

१९०. १ पावती नि ; २ जेवीं हाणी स ; ३ दूतिका नि औं पु , द्युतिका पु४ ख नां गो , लघु धु ; ४ वदती धु तं , वर्तती नां ; ५ पंकोद्भवें औं पु ख मुं गो·२ रा.

१९१. १ असंग° ख रा, प्रसंग° मुं धु ; २ °धरुनी नि (स प्रसंप्रा) ; ३ सेवकसुहृज्जनीं नि गो·२ , सेवक सुहृदजनीं स पु·४ रा, सुहृदजनीं ख.

दीपदीपिका[1] नेणों किती । असंख्य उजळिल्या चंद्रज्योती[2] ।
वाद्यें गर्जती व्योम क्षितीं । नाद अद्भुत कोंदला ॥ १९२ ॥
सांडूनि मर्यादाजवनिक[1] । प्रळईं पसरे सिंधोदक[2] ।
सभा विसर्जूनि लोक । निघतां तैसे भासती ॥ १९३ ॥
अनेक राजे राजयुवती । असंख्य प्रजांचिया पंक्ती ।
आपुलालिया[1] गृहाप्रती । हर्षयुक्त चालिले ॥ १९४ ॥
येक वर्णिती दुर्योधना । येक ह्मणती धन्य रे[1] कर्णा ।
येक ह्मणती भीमार्जुना-। समान कोण्ही असेना ॥ १९५ ॥
कर्णासि अंगराजप्राप्ती । उदित कळह[1] पावला[2] शांती[3] ।
कुंती सुखावोनि चित्तीं । नमस्कारी विदुरातें ॥ १९६ ॥
विद्यापरीक्षारंगागारीं । सांगता दृष्टी देखिजे चतुरीं ।
द्रुपदरायाची[1] पुढारीं । कथा सादर[2] परिसिजे[3] ॥ १९७ ॥
इति श्रीआदिपर्व भारत । पर्वी[1] अपूर्व[2] प्रमेयामृत[3] ।
देवस्वरूप[4] श्रोते संत । ह्मणोनि[5] भावें[6] सेविती ॥ १९८ ॥
मुक्तेश्वर विनवी संतां । कृपाहस्त ठेवूनि माथां ।
सिकवसिकऊं[1] बोलवा[2] कथा । शुकसारिकेसारिखी ॥ १९९ ॥

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि एकत्रिंशोऽध्यायः ॥

---

१९२. १ तैलदीपिका औं ; २ चंद्रजोती ख नां मुं धु रा गो२ तं.
१९३. १ °जवळीक मुं गो.२ ; २ सिंधूदक नि.
१९४. १ आपुलाले नि.
१९५. १ (–) स मु.
१९६. १ कळहो ख रा गो२ , काळ धु तं ; २–३ पावत नीश्वीति धु.
१९७. १ द्रुपदजयाची पु ख नां , द्रुपदराजयाची नि आ ; २ चतुरीं मुं ; ३ परिसावी नि.
१९८. १ पूर्वी पु४ गो , अपूर्वा गो२ , (–) स ; २ (+) पूर्व स ; ३ प्रेमामृत ख धु गो२ ; ४ वेदस्वरूप औं ; ५–६ म्हणोनियां नि खवर्ग.
१९९. १ शिकवाल तशी नि , सिकऊसिकऊं ख नां मुं , सिकवीसीकउं धु ; २ बोलूं नि मुं , बोलतां धु तं.

॥ श्री ॥

अध्याय बत्तिसावा

श्रीगणेशाय नमः

पाचारूनि शिष्य सकळ । द्रोण बोले उतावीळ[1] ।
गुरुदक्षणा[2] वोपिता काळ । प्राप्त जाला वीर हो ॥ १ ॥
बहुकाळ वसे माझे[1] मनीं । तुह्मीं संकल्प केला वचनीं ।
तें सत्य करूनि आमुचां[2] रुणीं[3] । उत्तीर्ण जालें पाहिजे ॥ २ ॥
द्रुपदराजा पंचाळपति[1] । रणीं[2] जिणोनि[3] सर्व[4] शक्ती[5] ।
बांधोनि[6] वोपिल्या[7] माझे[8] हातीं । गुरुदक्षिणा पावली ॥ ३ ॥
ऐकोनि आचार्याचें वचन । अवश्य ह्मणती कौरवगण[1] ।
आज्ञापितां दुर्योधन । प्रस्थानभेरी[2] त्राहाटिल्या[3] ॥ ४ ॥
सज्जिली[1] चतुरंग सेना[2] । घावो[3] घातला निशाणा ।
अश्व कुंजर रथिये नाना । शस्त्रास्त्रीं सिद्ध[4] जाले[5] ॥ ५ ॥
वाद्यें लागलीं[1] अपार । बळें चालिले[2] कौरवभार ।
हडबडिलें[3] पांचाळनगर[4] । वार्ता पुढें परिसोनि ॥ ६ ॥

---

१. १ **उतावेळ** ख ना मुं धु ; २ °**दक्षिणा** नि औं.

२. १ **माझिये** नि ख मुं , **माझा** (झां) औं पु·४ धु रा तं ; २ **आमुचे** नि तं , **आमुचा** औं पु·४ नां रा ; ३ **ऋणीं** नि (**रिणीं** स) तं , **रणीं** ख.

३. १ **पांचाळ**° स पु४ ख गो ; २ (–) औं ; ३ **जिंकोनि** नि खवर्ग (औं प्रसंप्रा) गो·२ रा ; ४–५ **सहसेना संपत्ती** औं ; ५ **संपत्ती** स , **जगती** मुं ; ६ (–) औं ; ७ **वोपिल्यां** औं पु नां तं ; ८ **माझा** (झां) औं पु ख धु.

४. १ **कौरव संपूर्ण** औं ; २ **निशाणभेरी** गो·२ ; ३ **ठोकिल्या** नि खवर्ग रा , **राहाटिल्या** गो.

५. १ **सज्य केली** नि ; २ **शेना** पु४ नां धु ; ३ **घाव** नि पु·४ ख मुं ; ४–५ **सिद्धले** नि औं पु४ नां मुं रा गो.

६. १ (+) **वाजूं** नि ; २ **चालिला** गो२ तं ; ३ **हडबडलें** नि ४ **पांचाळपुर** नि औं पु४ ख नां.

बंधू प्रधानसहित[1] सेना । वीरश्री चढली यज्ञसेना[2] ।
क्षुद्र पक्षी देखोनि शेना[3] । आवेश न धरे[4] ज्यापरी ॥ ७ ॥
कडकडाटें[1] वीरभारीं । पांचाळ पातला बाहेरी ।
उभयदळांचे झुंझारीं[2] । रणकल्लोळ[3] माजला ॥ ८ ॥
अर्जुन[1] विनवी आचार्यातें । मनीं अहंकार कौरवांतें ।
धरूनि[2] आणूं द्रुपदात । शौर्यबळें आपुलिया ॥ ९ ॥
परंतु जाणवे[1] अंतःकरणा[2] । त्रास[3] पावेल कौरवसेना ।
रणीं धैर्य न धरवे[4] कोण्हा[5] । पाठी देवोनि पळतील ॥ १० ॥
यावरी कांहीं स्वल्प करणी । करून दाखऊं[1] तुमचे नयनीं[2] ।
तवंवरी[3] स्वस्थ रथासनीं । अर्धकोशानंतरें[4] ॥ ११ ॥
राहून कौतुक पाहूं येथ । ह्मणोनि थोकले[1] द्रोणासहित ।
तवं संग्राम अत्यद्भुत[2] । उभय[3] भारीं माजला[4] ॥ १२ ॥
रणमूर्ध्नीं पांचाळराज[1] । धरूं न शकती धृतराष्ट्रतनुज[2] ।
दर्प[3] भग्न जालियां[4] काज[5] । सिद्धी आह्मीं पाववणें[6] ॥ १३ ॥

---

७. १ **सहित प्रधान** औं पु·४ ख नां मुं गो ; २ **याज्ञ**° स औं पु४ ख नां मुं गो ; ३ **श्येना** नि , **शाणा** पु, **ससाणा** औं , **सेना** ख नां मुं गो·२ रा तं ; ४ **धरवे** नि औं , **धरेना** ख , **धरवेना** गो२.

८. १ °**कडाट** गो·२ ; २ **झुंजारीं** नि ; ३ **रणधुरोळा** मुं , **रणकलहो** गो·२ , **रणकोल्हाळ** रा तं.

९. १ **तंव अर्जुन** धु तं ; २ **जे धरूनि** धु तं.

१०. १ **जाणवेल** नि औं पु ख नां , **जाणवलें** पु४ मुं , **जाणावें** धु ; २ **अंतःकर्णा** औं पु ख मुं ; ३ **नाश** नि पु४ ; ४ **धरे** नां गो२ ; ५ **कोणा** नि नां मुं , **कवणा** ख गो·२.

११. १ **दाऊं** पु ख मुं गो२ ; २ **चरणीं** नां रा ; ३ **तोंवरी** नि; ४ **अर्धकोशा**° नि , **अर्धकोंसानंतरें** पु४ , **अर्धकोषानंतरें** ख मुं धु. ही ओवी नि मध्यें १२ वी असून पुढील १३ वी ही ११ वी आहे.

१२. १ **थोकला** गो·२ ; २ **आद्भुत** पु·४ ; ३ **दोहीं** नां ; ४ **मांडला** धु.

१३. १ °**राजा** स पु४ गो·२ तं ; २ °**तनुजा** स पु४ गो·२ तं ; ३ **दर्पें** नि ख मुं ; ४ **झालिया** नि ; ५ **काजा** स पु४ गो·२ तं ; ६ **पावणें** नि (स प्रसंप्रा) औं धु नां गो·२ रा.

ऐसा आवांका धरूनि पोटीं । द्रोणाचार्य[१] घेऊनि[२] पाठी[३] ।
धर्म भीम आणि किरीटी । युद्ध दृष्टी लक्षिती ॥ १४ ॥

बळें दुर्धर पांचाळदळ । लोटलें जैसें समुद्रजळ ।
कौरवसेना[१] वडवानळ । धडाडीत प्रतापें ॥ १५ ॥

येक धांवे[१] विझवाया । येक धांवे शोषावया[२] ।
उभयभागीं विरश्रिया । तांडव नाचों लागले ॥ १६ ॥

कुंजरावरी कुंजरभार । राउतावरी अश्वस्वार[१] ।
नानाशस्त्रीं पाइंचे[२] वीर । घोर कंदना मिसळले ॥ १७ ॥

रथ लोटले रथावरी[१] । जैसे गिरिवरी महागिरी ।
थडका[२] लागतां[३] अंबरीं । नाद उठती कडाडें[४] ॥ १८ ॥

शूरत्वाचेनि[१] बळाभिमानें[२] । पांचाळ मानी जैसीं[३] तृणें[४] ।
गजदळावरी[५] पंचाननें । धांविजे तैसा धांवतु ॥ १९ ॥

रथेंसि येकट[१] पातला पुढें । लक्षा[२] नेमिलीं[३] कौरवतोंडें[४] ।
धनुर्षीं[५] जोडिले[६] कुऱ्हाडे[७] । वज्रातुल्य तेजाळ[८] ॥ २० ॥

---

१४. १ **द्रोणाचार्या** औं नां तं ; २ **धरूनि** पु४ ; ३ **पाठीं** नि पु·४.

१५. १ **कौरवसैन्य** मुं. गो मध्यें १४ व १५ ओव्यांची अदलाबदल आहे.

१६. १ **धावती** मुं धु ; २ **सोकावया** पु·४ गो·२ रा.

१७. १ **असीवार** पु मुं ; २ **पायींच** नि , **पायांचे** धु तं.

१८. १ **रथियावरी** नि ; २ **धडका** नि (स प्रसंप्रा) खवर्ग ; ३ **लागती** स ; ४ **कडकडां** नि , **कडकडाटें** नां गो२.

१९. १ **शूरत्वाचे** पु४ गो·२ ; २ °**मान** पु४ गो·२ ; ३–४ **जैसें तृण** मुं गो·२ तं ; ५ **गजावरी** धु तं.

२०. १ **एकटा** नि (स प्रसंप्रा) पु धु गो ; २ **लक्षें** नि औं पु , **लक्ष** पु४ ख नां गो·२ ; ३ **नेमिलें** नि पु४ नां धु गो·२ ; ४ **कौरवांकडे** स गो२ ; ५ **धनुष्या** गो·२ ; ६ **योजिलें** नि , **लोटले** पु४ ; ७ **कुराडें** नि ; ८ **तेजस्वी** नि, **तेजाळे** पु४ मुं.

घनें घातलीं[1] सात[2] वांकडी[3] । तसी संधानक्रिया[4] गाढी ।
धनुष्य वोढावया वोढी । वावो[5] न[6] साधे[7] कौरवां ॥ २१ ॥
भिन्न भिन्न शत सायका[1] । नेमूनि विंधिलें येकयेका[2] ।
समोर यावया आवांका । धैर्य[3] कोण्हा न धरवे ॥ २२ ॥
उरीं शिरीं बाहुवदनीं । वीर भेदिले तीक्ष्ण[1] बाणीं ।
अश्वकुंजरांचिया श्रेणीं[2] । येकयेका त्रासिलें ॥ २३ ॥
अग्निवेशगुरूची दीक्षा । लक्षितां न लक्षवे लक्षा ।
चोज वाटे मुक्षमुक्षां[1] । कर्णादिकां मानसीं ॥ २४ ॥
दुर्योधन दुःशासन । विकर्ण सुबाहु दीर्घलोचन[1] ।
झुंझा मीनले[2] तया[3] बाण । असंख्यात भेदले[4] ॥ २५ ॥
द्रुपद ह्मणे कौरवांतें । द्रोणासमान मानूनि मातें ।
धनुष्य ठेऊनियां[1] हातें । दंडवत[2] मज घाला ॥ २६ ॥
माझिया गुरुबंधूचे दास[1] । ते मी मानीं माझे[2] शिष्य[3] ।
विद्या अपूर्ण ते विशेष । मजपासूनि[4] अभ्यासा ॥ २७ ॥
असाध्य[1] जयाची दुराशा । धरूनि करितां संग्रामसोसा[2] ।
गुरुअवज्ञा महादोषा । पात्र[3] तुह्मीं जालेती ॥ २८ ॥

---

२१. १ घाली स; २ सांत औं रा ; ३ वांकुडी नि ; ४ साधनक्रिया औं पु·४ , साधुनि क्रिया गो·२ ; ५ वाव नि औं पु ; ६–७ नसे ख, नेदी गो२.

२२. १ सायकां औं पु रा; २ येकयेकां औं पु रा गो·२ ; ३ सहसा नि.

२३. १ तिक्षण पु४ नां धु रा ; २ श्रेणी नि.

२४. १ मुख्यमुख्या नि खवर्ग.

२५. १ दिव्य लोचन पु४ ; २–३ सिनलियां औं पु; ४ लागले औं पु , ओपिले नि.

२६. १ घेवोनियां पु४ ; २ दंडवतें नि रा (स प्रसंप्रा).

२७. १ शिष्य नि; २ आपुले नि ख रा ; ३ दास नि ; ४ मजपासाव नि औं.

२८. १ °व्यर्थ नि ; २ संग्रामशोषा नि गो२ ; ३ पुत्र पु४.

जेवीं अलातचक्ररेखा । तेवीं हस्तकीं[1] वेगु[2] देखा ।
कौरव[3] मंदले[4] देखोनि[5] लोकां । पांचाळपुरीं[6] आल्हादु[7] ॥२९॥
शंखभेरीमृदांगकहाळीं[1] । गोंधळ[2] गाजे[3] पांचाळदळीं ।
महावीरांच्या[4] आरोळीं[5] । जयजयकार माजला[6] ॥ ३० ॥
नानाशस्त्रें धरूनि मुष्टी[1] । नगरवासी लक्षकोटी[2] ।
कौरवसैन्याचिये[3] पाठीं[4] । ताडण करीत पातले[5] ॥ ३१ ॥
द्रुपदाचें बाणसंधान[1] । नागरांचें[2] करताडण[3] ।
तेणें कौरवाचें सैन्य । दाही दिशा भंगलें[4] ॥ ३२ ॥
कर्ण विकर्ण दुःशासन । थारों न शके[1] दुर्योधन[2] ।
अनेक राजकुमर जाण । माघारले परौते ॥ ३३ ॥
धृतराष्ट्राचे बलिष्ट[1] तनुज । राया[2] दुर्योधनाचे[3] अनुज[4] ।
पळतां[5] देखोनि[6] पांचाळराज । टाळी[8] पिटोनि[9] हांसतु[10] ॥३४॥

---

२९. १–२ हस्तवेग नि; ३–५ कौरवसेनेचिया नि खवर्ग; ६ अतिआक्रांत नि, महाआक्रांत खवर्ग; ७ मांडला नि खवर्ग. यापुढें नि खवर्ग मध्यें पुढील अधिक ओवी आहे.

द्रुपदरायाचे शरमारीं । कौरव खोंचले सहपरिवारीं ।
पळाले देखोनि समरीं । पांचाळपुरीं आल्हादु ॥ २९ अ ॥

३०. १ °मृदंगकाहाळी नि मुं गो; २ गोंदळ औं नां तं धु, गोदळ पु४ गो॰२; ३ माजे नि (स प्रसंप्रा); ४ °वीरांची नि खवर्ग; ५ आरोळी नि खवर्ग; ६ प्रवर्तला नि.

३१. १ मुष्टीं नि पु; २ कोट्यानकोटी नि मुं; ३ °सेनेचिये नि; ४ थाटीं तं; ५ चालले औं ख.

३२. १ शरसंधान नि ख, करसंधान धु तं; २ नागरिकांचें नि गो; २–३ नागरें पृथ्वी होय खनन ख; ४ लंघिलें पु४, भ्यालें गो, पळालें गो२.

३३. १–२ सकती विदुशासन पु; २ कृपा द्रोण नंदन औं.

३४. १ बळि औं पु, बळिष्ठ नि; २–४ गर्जत उभारूनि भुज औं पु; ५–७ हें देकोनि द्रपदराज नां; ८–९ पळतां देखोनि नां; १० हांसतसे नि. औं पु मध्यें २ व ३ चरणांची अदलाबदल आहे.

ह्मणे अंधबाळकें चक्षुहीनें । सैरा[१] पळती आडरानें ।
हातीं धरूनि अभयदानें । नीट मार्गीं[२] लावा[३] कां[४] ॥ ३५ ॥
घायवारें[१] लागलें[२] येका । आर्तस्वरें[३] मारिती हाका ।
येक ह्मणती राखा राखा । धांवा[४] भीमा अर्जुना ॥ ३६ ॥
सेना पराभविली[१] मोडें[२] । पळत[३] पावली[४] पांडवांकडे ।
हें देखोनि वीर गाढे । भीमार्जुन क्षोभले[५] ॥ ३७ ॥
द्रोणाचार्या[१] करूनि नमन । सवेग उठिले[२] दोघेजण ।
रथीं वळघला[३] अर्जुन । धनुर्ष्यीं[४] बाण[५] सज्जिले[६] ॥ ३८ ।
गदा घेऊनि उतावीळ[१] । पुढें[२] धाविन्नला भीम[३] सबळ ।
जेविं मांडल्या[४] प्रलयकाळ । दंडपाणी भूतातें ॥ ३९ ॥
पादचारी रणवेताळ । घोषें गाजवी[१] ब्रह्मांडगोळ[२] ।
वरवाळला[३] देखोनि विकळ । रणोत्साह परांचा[४] ॥ ४० ॥
तिमिंगिळ[१] रिघे[२] समुद्रजळीं । तैसा भीम पांचाळदळीं ।
बळें मिसळतां खळबळी[३] । सेना यज्ञसेनाची[४] ॥ ४१ ॥

---

३५. १ त्रासें ख ; २ वाटे नि खवग ; ३–४ लावणें नि.

३६. १–२ घाय वार लागले नि ; ३ दीर्घस्वरें नि, अर्धस्वरें औं पु , उर्ध्वस्वरें मुं , अर्तश्वरें गो·२ , अनेकस्वरें ख ; ४ धर्म धु , (+) त्वरां पु.

३७. १ परिभविली नि धु ; २ कोडें स ख ; ३ पळतां औं पु·४ ख मुं तं ; ४ पातली नि ख नां मुं , पाठविली पु४ ; ५ क्षोभिन्नले गो२.

३८. १ आचार्यासीं नि ; २ उठले नि नां ; ३ वळंघला नि , वोळगला पु४ ; ४ धनुष्य पु४ ख नां मुं गो ; ४–५ धनुष्यबाणीं नि ; ६ सज्जला नि.

३९. १ उतावेळ ख नां मु धु ; २ पुढां नि औं पु , गाढा गो·२ , पुढारीं ख ; ३ (–) पु४ नां ; ४ मांडलियां औं पु·४.

४०. १ गर्जवी नि मुं ; २ ब्रह्मगोळ ख ; ३ वर (कर स) वळला नि ; ४ वीरांचा नि खवर्ग.

४१. १ तेमी गीळों पु४ , तमी उडी गो·२ ; २ निघे नि औं पु मुं तं , घे गो·२ ; ३ खळाळी नां ; ४ याज्ञ° स औं पु४ मुं धु.

असंख्यात कुंजरथाट । श्रवती[1] मदोदकाच पाट ।
त्यावरी उठावला बळिष्ठ । गदाघायीं ताडितु ॥ ४२ ॥
गदाघायीं कुंभस्थळें । फुटती जैसीं सुपक्कफळें[1] ।
मृद्धटपंक्ती[2] लोहमुसळें । जेवीं फुटती फटफटां[3] ॥ ४३ ॥
कुंभाचळापासूनि[1] धरणी[2] । रक्तप्रवाह ताम्रवर्णी ।
मुक्ताफळांचिया श्रेणी । उभयभागीं विखुरल्या ॥ ४४ ॥
बळें बैसतां गदाघात । कुंजर आणि महावंत ।
पडती जेवीं[1] शिखरासहित[2] । शैल्य[3] वज्रें ताडितां ॥ ४५ ॥
विशाळ वारणांचिया वोळी । असंख्य पाडूनि रणमंडळीं ।
पुढां धाविन्नला[1] अतुर्बळी[2] । महारथी मारावया[3] ॥ ४६ ॥
अश्व सारथी रहंवर । येके घायीं करी चूर[1] ।
पाठीं राउतेंसीं वारु[2] । आड[3] घालूनि[4] दुखंडी ॥ ४७ ॥
नागरिकें मानूनि दीनें । न मारिजेति भीमसेनें ।
शब्दें वळिजेति[1] गोधनें । तेवीं ह्मणे जा[2] परते[3] ॥ ४८ ॥
येरीकडे वीर[1] पार्थ । पुरवावया गुरूचें[2] आर्त[3] ।
द्रुपद लक्षूनियां रथ । वायुवेगें[4] प्रेरिला ॥ ४९ ॥

---

४२. १ स्रवती नि तं.

४३. १ पक्व° औं ख मुं तं; २ कीं मृद्घट° नि, मृद्भांडपंक्ती आ पु; ३ फटफटा नि पु४ ख तं

४४. १ कुंभस्थळा° नि; २ रणी नां. नि व खवर्ग (पु४ प्रसंप्रा) मध्यें ४३ व ४४ ओव्यांची अदलाबदल आहे.

४५. १ जैसे नि खवर्ग; २ शिखरसहित नि; ३ शल्य नि, शैल तं.

४६. १ धाविंनला स, धाविनला पु नां मुं; २ आतुर्बळी नि पु४ धु; ३ माराव्या पु गो.

४७. १ चकचूर ख नां गो रा; २ वार नि गो२, वीर धु, स्वार औं; ३ घाव नि; ४ झडपा खवर्ग रा, रडपा गो.२.

४८. १ वळिजती पु४, वोळगति गो.२; २–३ परता रे नि.

४९. १ विजयी नि खवर्ग; २ गुरूची नि, गुरुचा पु४; ३ अर्थ नां; ४ वातवेगें नि.

अश्वभार[1] कुंजरभार । विभांडित रण जुंझार ।
रथयोद्धे शतसहस्र । बाणधारा[2] खंडिले[3] ॥ ५० ॥
पदातीदळाची[1] आंगवण । तृणप्राय लेखी[2] कवण ।
सुटतां अर्जुनाचे बाण । उभ्यां[3] प्राण सांडिती ॥ ५१ ॥
बाणधारा अकस्मात । शिरें उडती मुगुटेंसहित[1] ।
शस्त्रीं उभारिले हात । नभाआंत[2] उसळती ॥ ५२ ॥
बाण लागोनियां चरणीं[1] । कोथळ[2] उलंडति[3] धरणी ।
वेग न लक्षवे नयनीं[4] । संधानाचा सर्वथा ॥ ५३ ॥
अशुद्धनदीचे खळखळाट[1] । पुसती समुद्राची[2] वाट ।
मार्ग दावावया नीट[3] । अपार प्रेतें चालिलीं ॥ ५४ ॥
असंख्य निमाले रणतळवटीं । उरले तीहीं दीधल्या[1] पाठी ।
अर्जुनबाणाचिये[2] वृष्टी । ठाव न दिसे लपावया[3] ॥ ५५ ॥
हाहाकार माजला प्रबळ । फुटलें[1] पांचाळाचें दळ ।
येक ह्मणती प्रळयकाळ[2] । अत्यद्भुत मांडला[3] ॥ ५६ ॥
असो[1] फाल्गुण[2] चापधारी । धाविन्नला द्रुपदावरी ।
तेणें पार्थ[3] रणचत्वारीं[4] । सहस्रबाणीं विंधिला ॥ ५७ ॥

---

५०. १ अश्वरथ नि औं पु·४ ख मुं, अश्वगज नां; २–३ येरयेरा हाणिती मुं.

५१. १ पदांती° पु नां गो·२ रा, पदांतिबळाची पु४; २ लेखिजे नि; ३ उभेची नि, उभयें औं पु ख.

५२. १ मुगुटासहित नि; २ ते नभांत नि. गो·२ मध्यें ही ओवी नाहीं.

५३. १ मध्यस्थानीं औं; २ कोथळे नि मुं गो रा; ३ पडताती नि; ४ गगनीं पु४.

५४. १ खळाळाट स, खळाट धु; २ सागराची नि; ३ निकट औं पु नां

५५. १ दीधली नि मुं गो·२; २ पार्थबाणा° धु तं; ३ पळावया मुं गो.

५६. १ पळे ख; २ प्रळयानळ खवर्ग; ३ माजला औं पु४.

५७. १ ऐसा गो·२; २ फाल्गुन नि ख तं, अर्जुन मुं; ३ स्वेतवाहन धु तं; ४ °चत्वरीं नि धु.

तें साहोनि[1] धनुशरपाणी[2] । पांचाळ विंधिला लक्ष बाणीं ।
हें देखोनि रणांगणीं । सत्यजित धाविन्नला ॥ ५८ ॥
द्रुपद घालूनियां पाठी । युद्धा पाचारिला किरीटी[1] ।
पार्थें[2] हांसोनियां[3] मुष्टी । बाणदशक सोडिलें ॥ ५९ ॥
तें तोडूनि सत्याजितें । पार्थ विंधिला बाणें[1] शतें ।
ते खंडूनि पंडुसुतें[2] । चाप हस्तींचें[3] छेदिलें ॥ ६०
आणीक चाप धरूनि करीं[1] । सत्याजित लोटला समरीं ।
जेविं जीणावया[2] वज्रधारी । पूर्वीं[3] शंबरू पातला ॥ ६१ ॥
द्रुपद आणि सत्याजित । दोघीं पडखाळिला[1] पार्थ ।
ह्मणती वाटिवेचा हात । पुढतीं दावीं आमुतें ॥ ६२ ॥
दोघे जुंझा[1] मीनले रणीं । शंका[2] नाहीं अर्जुना मनीं ।
भीम देखतांही[3] नयनीं । चोज पाहे अंतरें ॥ ६३ ॥
येकयेकू[1] शत नाराचीं[2] । दोघीं विंधिला सव्यसाची ।
ते छेदूनि सायकीं पांची । सत्याजित विंधिला ॥ ६४ ॥
अश्व सारथी आणि[1] रथ । चूर्ण केला[2] निमिषार्धांत[3] ।
चरणचाली[4] सत्याजित । पुढती जुंझा मीनला[5] ॥ ६५ ॥

---

५८. १ सांवरोनि गो·२ ; २ धनुष्यबाणी गो·२ नां, चापपाणी नि मुं. ख मध्यें ही ओवी नाहीं.

५९. १ नीकटीं पु४ ; २ पार्थ पु४ नां गो·२ धु तं ; ३ हांसोनि घेतां नि, (+) वळूनि धु तं.

६०. १ बाण नि पु४ ; २ पांडुसुतें नि (स प्रसप्रा) ; ३ हस्तीं मुं धु गो रा, हस्तें पु४.

६१. १ करी नि ; २ जिंकावया नि ; ३ दुसरा मुं.

६२. १ पैं खिळिला नि, पाचारिला धु तं.

६३. १ जुंझार नि ; २ परि शंका औं पु नां ; ३ देखतां हे नि.

६४. १ येकयेका गो ; २ शरांचीं गो·२. ही ओवी नि खवर्ग मध्यें नाहीं.

६५. १ (–) औं ; २ केले नि पु मुं तं ; ३ निमिष्यांत औं ; ४ यानंतरें ' ; ५ मिसळला धु, मिळाला तं.

अश्वभार[1] कुंजरभार । विभांडित रण झुंझार ।
रथयोद्ध शतसहस्र । बाणधारा[2] खंडिले[3] ॥ ५० ॥
पदातीदळाची[1] आंगवण । तृणप्राय लेखी[2] कवण ।
सुटतां अर्जुनाचे बाण । उभ्यां[3] प्राण सांडिती ॥ ५१ ॥
बाणधारा अकस्मात । शिरें उडती मुगुटेंसहित[1] ।
शस्त्रीं उभारिले हात । नभाआंत[2] उसळती ॥ ५२ ॥
बाण लागोनियां चरणीं[1] । कोथळ[2] उलंडति[3] धरणी ।
वेग न लक्षवे नयनीं[4] । संधानाचा सर्वथा ॥ ५३ ॥
अशुद्धनदीचे खळखळाट[1] । पुसती समुद्राची[2] वाट ।
मार्ग दावावया नीट[3] । अपार प्रेतें चालिलीं ॥ ५४ ॥
असंख्य निमाले रणतळवटीं । उरले तीहीं दीधल्या[1] पाठी ।
अर्जुनबाणाचिये[2] वृष्टी । ठाव न दिसे लपावया[3] ॥ ५५ ॥
हाहाकार माजला प्रबळ । फुटलें[1] पांचाळाचें दळ ।
येक ह्मणती प्रळयकाळ[2] । अत्यद्भुत मांडला[3] ॥ ५६ ॥
असो[1] फाल्गुण[2] चापधारी । धाविन्नला द्रुपदावरी ।
तेणें पार्थ[3] रणचत्वारीं[4] । सहस्रबाणीं विंधिला ॥ ५७ ॥

---

५०. १ **अश्वरथ** नि औं पु·४ ख मुं, **अश्वगज** नां; २–३ **येरयेरा हाणिती** मुं.

५१. १ **पदांती**° पु नां गो·२ रा, **पदांतिबळाची** पु४ ; २ **लेखिजे** नि; ३ **उभेची** नि, **उभयें** औं पु ख.

५२. १ **मुगुटासहित** नि; २ **ते नभांत** नि. गो·२ मध्यें ही ओवी नाहीं.

५३. १ **मध्यस्थानीं** औं; २ **कोथळे** नि मुं गो रा; ३ **पडताती** नि; ४ **गगनीं** पु४.

५४. १ **खळाळाट** स, **खळाट** धु; २ **सागराची** नि; ३ **निकट** औं पु नां

५५. १ **दीधली** नि मुं गो·२ ; २ **पार्थबाणा**° धु तं; ३ **पळावया** मुं गो.

५६. १ **पळे** ख ; २ **प्रळयानळ** खवर्ग ; ३ **माजला** औं पु४.

५७. १ **ऐसा** गो·२ ; २ **फाल्गुन** नि ख तं, **अर्जुन** मुं; ३ **स्वेतवाहन** धु तं; ४ °**चत्वरीं** नि धु.

तें साहोनि[1] धनुशरपाणी[2] । पांचाळ विंधिला लक्ष बाणीं ।
हें देखोनि रणांगणीं । सत्यजित धाविन्नला ॥ ५८ ॥
द्रुपद घालूनियां पाठी । युद्धा पाचारिला किरीटी[1] ।
पार्थें[2] हांसोनियां[3] मुष्टी । बाणदशक सोडिलें ॥ ५९ ॥
तें तोडूनि सत्यजितें । पार्थ विंधिला बाणें[1] शतें ।
ते खंडूनि पंडुसुतें[2] । चाप हस्तींचें[3] छेदिलें ॥ ६०
आणीक चाप धरूनि करीं[1] । सत्याजित लोटला समरीं ।
जेविं जीणावया[2] वज्रधारी । पूर्वीं[3] शंबरू पातला ॥ ६१ ॥
द्रुपद आणि सत्याजित । दोघीं पडखाळिला[1] पार्थ ।
ह्मणती वाटिवेचा हात । पुढतीं दावीं आम्रुतें ॥ ६२ ॥
दोघे झुंझा[1] मीनले रणीं । शंका[2] नाहीं अर्जुना मनीं ।
भीम देखतांही[3] नयनीं । चोज पाहे अंतरें ॥ ६३ ॥
येकयेक[1] शत नाराचीं[2] । दोघीं विंधिला सव्यसाची ।
ते छेदूनि सायकीं पांची । सत्याजित विंधिला ॥ ६४ ॥
अश्व सारथी आणि[1] रथ । चूर्ण केला[2] निमिषार्धांत[3] ।
चरणचाली[4] सत्याजित । पुढती झुंझा मीनला[5] ॥ ६५ ॥

---

५८. १ सांवरोनि गो·२ ; २ धनुष्यबाणी गो·२ नां, चापपाणी नि मुं. ख मध्यें ही ओवी नाहीं.

५९. १ नीकटीं पु४ ; २ पार्थ पु४ नां गो·२ धु तं ; ३ हांसोनि घेतां नि, (+) वळूनि धु तं.

६०. १ बाण नि पु४ ; २ पांडुसुतें नि (स प्रसप्रा) ; ३ हस्तीं मुं धु गो रा, हस्तें पु४.

६१. १ करी नि ; २ जिंकावया नि ; ३ दुसरा मुं.

६२. १ पैं खिळिला नि, पाचारिला धु तं.

६३. १ झुंझार नि ; २ परि शंका औं पु नां ; ३ देखतां हे नि.

६४. १ येकयेका गो ; २ शरांचीं गो·२. ही ओवी नि खवर्ग मध्यें नाहीं.

६५. १ (–) औं ; २ केले नि पु मुं तं ; ३ निमिष्यांत औं ; ४ यानंतरें ; ५ मिसळला धु, मिळाला तं.

शीर छेदावया हातें । पुढें पाऊलें पिटिलें[1] पार्थें ।
धाकें सत्यजित तेथें । हाक मारूनि पळाला ।। ६६ ।।
पुढें द्रुपदा आणि[1] अर्जुना । संग्राम माजला[2] चौगुणा ।
जैसा शक्रा[3] विरोचना[4] । शक्रपुरीकारणें[5] ।। ६७ ।।
पांचाळाचें शरसंधान[1] । अर्जुना भासे जैसें तृण ।
जेविं कां शाब्दिकाचें ज्ञान । निष्ठावंत न लेखी ।। ६८ ।।
गांडीवमंडळापासूनि[1] पाहा[2] हो[3] । वर्षों लागला बाणसमूहो[4] ।
व्योमधरणीमाजी वाहो[5] । वारयातें[6] खुंटला ।। ६९ ।।
निबिड दाटलें[1] आकाशीं । निःशेष लोपला तजोराशी ।
तम[2] कोंदलें[3] दाही दिशीं । कोण्हा[4] कोण्ही[5] न देखे ।।७० ।।
अर्जुनाची संधानकळा । देखोनि[1] आश्चर्य[2] वाटे[3] सकळां ।
पांचाळ ह्मणे कठीण वेळ । मृत्यातुल्य[4] मांडली ।। ७१ ।।
ध्वजछत्रासहित गुणी । चाप[1] छेदोनि पाडिलें[2] धरणी ।
तयाचि पाठीं[4] पंचबाणीं । अश्वसारथी मारिले ।। ७२ ।।

---

६६. १ टाकीलें नि ख (तुकिलें स), प्रेरिलें पु४, ठेविलें मुं. ही ओवी धु तं मध्यें नाहीं.

६७. १ (–) औं ; २ झाला नि, मांडला पु४ ख गो ; ३ शक्र आणि पु४ ; ३–४ शक्र आणि वैरोचना नि ; ५ अमरपुरी° औं.

६८. १ शीरछेदन गो॰२.

६९. १ गांडीवमेघापासुनि औं पु, गांडीवधनुषापासुनि नां ; २–३ पाहो औं ख नां गो॰२ ; ४ बाणमोहो औं पु४ नां गो॰२ ; ५ वावो नि, पाहो ख गो२ ; ६ वारियातें नि, वारियाचा औं.

७०. १ दाटले शर नि ; २–३ धुम्र दाटला ख ; ४–५ कोण्ही कोणा नि.

७१. १ (–) नि खवर्ग, पाहातां औं ; २ आश्चिर्य खवर्ग धु तं ; ३ (+) पैं नि खवर्ग (औं प्रसंप्रा) ; ४ मृत्युतुल्य नि.

७२. १ पांचाळ पु४ ; २ पाडिला पु४ ; ३ तयाचे पु४ ख नां गो२ तं ; ३–४ तयासाठीं नि.

भ्रमें जाकळी[1] लागल्या[2] सर्प । तेवीं भुलला पांचाळनृप ।
शरीरस्मरणाचा दीप । हृदयालईं मावळला[3] ॥ ७३ ॥
गांडीव ठेऊनि तांतडी । रथातळीं[1] घातली उडी ।
धांवोनियां आंगप्रौढी । द्रुपद[2] हातें[3] वोढिला[4] ॥ ७४ ॥
उडी घालोनि समुद्रडोहीं[1] । चंचुवां[2] धरोनि काढिजे अही ।
तया गरुडाऐसा पाहीं । पांचाळ बाहीं कवळिला ॥ ७५ ॥
येक हस्त ग्रीवेतळीं । दुजा सूदला कटिमंडळीं[1] ।
प्रचंड वृक्ष तैसा मौळीं । वाहूनियां चालिला ॥ ७६ ॥
आंगबळें[1] उचलोनि हातीं । आणोनि सूदला आपुले[2] रथीं ।
बंधुवर्गाचिया पंक्ती । जयजयकारें गर्जती ॥ ७७ ॥
पांचाळदळीं[1] वाजिली[2] हाक । धाकें पळाले यक येक ।
आनंदले कुरुनायक । हातें पिटिती टाळिया ॥ ७८ ॥
मर्दावया पांचाळपूर । वेगीं धांवीनले[1] कौरवभार ।
प्रजा करिती हाहाकार । तें[2] अर्जुनें देखिलें[3] ॥ ७९ ॥
दूत धाडोनि तांतडी । सर्वांसि ह्मणे हे बुद्धी कुडी ।
प्रजापीडनाची[1] प्रौढी । काय श्लाघ्य[2] मिरवणें ॥ ८० ॥

---

७३. १–२ जाकळिला गळां नि (जाकळे लागल्या स), जाकळिला सगळा पु४ , जाकळिल्या औं पु नां मुं रा गो.२ ; ३ मालवला नि.

७४. १ रथाखालीं नि , रथाखालें औं ; २ पांचाळ नि ; ३–४ बाहीं कवळी नां.

७५. १ महाडोहीं नि ; २ चुंची नि, चंचू पु , चुंचुवे पु४ ख मुं . नां मध्यें ही ओवी नाहीं.

७६. १ कंठमंडळीं स पु , कंठनाळी औं ख. मुं मध्यें ही ओवी नाहीं.

७७. १ बळें ख ; २ (–) ख.

७८. १ पांचाळदेशीं गो ; २ वाजीनली धु.

७९. १ चालले नि ; २ तो नि पु४ गो.२ रा ; ३ ऐकिला नि पु४ गो.२ रा , ऐकिलें औं पु ख नां मुं.

८०. १ °पीडणाचे नि मुं ; २ श्लाघ्यता नि मुं नां धु.

द्रुपद जिंकिलियां संग्रामीं । द्रोणाची हे सर्व[1] लक्ष्मी[2] ।
तुह्मीं अभिलाषितां कर्मीं[3] । दोषभागी[4] होतसां ॥ ८१ ॥
आमुच्या[1] गुरूचा गुरुबंधु । तो[2] आमुतें परम वंद्यू ।
ह्मणूनि न करीच[3] हस्तबंधु । मानें रथीं बैसविला ॥ ८२ ॥
दूत प्रेरूनि आपण । धरोनि आणविले[1] प्रधान ।
तेहीं[2] सहित जेथें द्रोण । तया ठायां[3] पातला[4] ॥ ८३ ॥
पुढें करूनि पृषद्पुत्रा । ह्मणे स्वामी भेटिजे मित्रा ।
द्रोणें[1] अवलोकोनि वग्त्रा[2] । मंदहास्यें[3] बोलतु ॥ ८४ ॥
ह्मणे राया आशीर्वचन । तूं भूपाळ मी ब्राह्मण ।
तूं दाता सर्वसंपन्न । दीन आह्मी मागते[1] ॥ ८५ ॥
अराजा मित्र नव्हे[1] रायातें । बोलसी[2] तें यथार्थ[3] येथें[4] ।
आतां तरी[5] मानेल[6] तूतें । तरी मित्रत्व[7] मानी कां ॥ ८६ ॥
द्रुपद ह्मणे द्रोणाचार्या । करणें नलगे येथें आश्चर्या[1] ।
हारी[2] अथवा जय[3] ऐश्वर्या । पुरुष पावे प्रारब्धें ॥ ८७ ॥

---

८१. १–२ राज्यलक्ष्मी नि मुं; ३ कुकर्मीं नि, मनोधर्मीं औं; ४ दोषविभागी नि.

८२. १ आचार्य गो॰२ ; २ तोही औं पु; ३ करा नि, करितां गो२.

८३. १ आणिले ख गो॰२ ; २ त्यांहीं नि, तेणें पु, ते औं मुं, तया ख; ३ ठांयां पु तं, ठाया नि गो॰२ रा ; ४ पातले नि.

८४. १ द्रोण पु ख नां मुं गो॰२ ; २ वक्त्रा नि मुं गो॰२, मीत्रा पु नां, नेत्रा औं, वगत्रा धु तं; ३ °हास्य औं पु४ नां गो॰२.

८५. १ मांगुते पु४.

८६. १ नोहे खवर्ग ; २ ऐसें बोलिलां नि; ३–४ यथार्थतें नि, यथार्थें गो॰२ ; ५ जरी नि ; ६ माने पु४ ख ; ७ मित्रत्वें नां गो॰२ रा.

८७. १ आश्चिर्या पु॰४ ख नां मुं धु; २ हरी पु४ ख गो ; ३ जये औं पु॰४ नां धु.

काळें लाभ काळें हाणी । याचा विषाद कायसा[१] मनीं ।
तोषलाभें[२] परदूषणीं । चित्त न घली[३] जाणता[४] ॥ ८८ ॥
अवगुणासि[१] करणें गुण । हें उत्तमपुरुषाचें लक्षण ।
उचिता[२] चुकला[३] अज्ञान । तें सज्जन[४] स्मरेना ॥ ८९ ॥
दैवापुढें न चले[१] बळ । ऐसें बोलती विवेककुशळ[२] ।
कुबेरसखा सर्वकाळ[३] । दैन्य भोगी शंकर ॥ ९० ॥
असो[१] सुकृतबळोपायें[२] । समर्थ करितें[३] नोहे[४] काये[५] ।
तुजसारिखा[६] इछिलें[७] लाहे । हें[८] काय[९] नवल[१०] बोलणें[११] ॥९१॥
ऐसें बोलता पृषदतनय[१] । कृपेनें[२] द्रवलें ब्रह्महृदय ।
आलिंगोनि ह्मणे गा[३] भय । मजपासाव तुज नाहीं ॥ ९२ ॥
बाळमित्र आह्मी तुह्मी । अग्निवेशाचे निजाश्रमीं ।
येकत्र वर्तलों बंधुधर्मीं । तो आठव मज[१] आहे[२] ॥ ९३ ॥
क्लेशकाळाचे[१] अतिसंकटीं । आजि पडलासि माझिये दृष्टी ।
तुझिया खेदा होय[२] तुटी । तें म्यां केलें पाहिजे ॥ ९४ ॥
जें म्यां जोडिलें पुरुषार्थें । त्यांतूनि[१] अर्धभाग[२] तूतें ।
कृपेनें देतसें तयातें । स्वीकारूनि सुख भोगीं ॥ ९५ ॥

---

८८. १ **मानीसी** पु४ ; २ °**लाभ** नि औं पु·४ मुं गो·२ ; ३ **घाली** नि औं पु४ नां मुं रा तं , **घालिती** गो·२ ; ४ **जाणते** गो·२.

८९. १ **अगुणासि** गो·२ ; २ **उचीत** औं पु नां ; ३ **चुकलियां** ख ; ४ **सज्ञान** नि (स प्रसंप्रा) खवर्ग.

९०. १ **चाले** नि ; २ **शास्त्रकुशळ** स ख ; ३ **सार्वकाळ** गो२ तं.

९१. १ **ऐसा** पु४ ; २ **कृत**° स ; ३ **करिती** नि ; ४–५ **काय नोहे** नि खवर्ग (मुं प्रसंप्रा) ; ६ °**सारिखें** ख नां गो·२ ; ७ **इछिला** औं पु·४ तं ; ८ (–) गो·२ ; ८–११ **हेळोनियां बोलणें** ख ; १० **लागे** धु , **असे** गो·२ ; ११ **सांगणें** नि.

९२. १ **द्रुपद**° स ; २ **कृपा** खवर्ग गो रा , **कृपे** गो२ ; ३ (–) खवर्ग.

९३. १–२ **मी जाणें** औं पु.

९४. १ °**काळें** नि खवर्ग ; २ **पडे** गो·२.

९५. १ **त्यांत** नि पु·४ ख नां मुं , **त्यागुनि** गो·२ ; २ **अर्धविभाग** गो·२ रा.

जान्हवीच्या[1] दक्षण[2] पारीं । चर्मण्वतीचे[3] उत्तर तीरीं ।
गंगायमुनामध्यपरिसरीं । देश तितुका देतुसें ॥ ९६ ॥
कपिलेय[1] उत्तम पुरीं[2] । विशाळ कनकाचे मंदिरीं ।
पुत्रबंधुसहपरिवारीं । राज्य भोगीं चिरकाळ ॥ ९७ ॥
गंगाकुळा[1] उत्तर क्षेत्रीं । आह्मीं असावें अहिछत्रीं[2] ।
गुरुदक्षणे[3] पंडुपुत्रीं । जें कां मातें वोपिलें[4] ॥ ९८ ॥
ऐसें बोलोनि[1] पांचाळातें । स्वस्थळा धाडी[2] मानें बहुतें ।
परी तो अवमानाचेनि[3] चित्तें । विशादवन्ही शमेना ॥ ९९ ॥
ह्मणे क्षेत्रियाहूनि देख । ब्राह्मणाचें तेज अधिक ।
आतां तोषऊं[1] त्रिपुरांतक । तपोबळें आपुलिया ॥ १०० ॥
पुत्र मागोनि[1] अयोनिज । रणीं मारणें[2] भारद्वाज ।
ऐसा संकल्प[3] पांचाळराज[4] । धरिता जाला मानसीं ॥१०१॥
यापरी द्रुपद जिणोनि[1] समरीं । अहिछत्र नाम नगरी[2] ।
द्रोणासि गुरुदक्षिण[3] वारीं[4] । अर्जुनराजें[5] दीधली[6] ॥१०२ ॥

---

९६. १ **जान्हवीचा** (चां) खवर्ग धु गो तं ; २ **दक्षिण** नि पु४ गो·२ ; ३ °**तीचा** (चां) खवर्ग गो रा , °**तीच्या** नि गो२.

९७. १ **कांपिल्य** नि , **कापिल्य** औं पु ; २ **महापुरी** औं.

९८. १ °**कुळाच्या** नि , **कुळाचा** (चां) औं पु धु ; २ **अहिक्षेत्रीं** पु गो२ रा , **आहीसत्रीं** धु ; ३ °**दक्षिणा** नि औं , °**दक्षणा** ख गो·२ तं ; ४ **दीधली** नि.

९९. १ **वदोनि** औं ; २ **धाडिलें** नि औं ख गो , **पाठवी** मुं ; ३ **अवमान** नि , **अवमानाचा** पु नां गो२ रा.

१००. १ **तोषऊनि** औं ख मुं गो·२.

१०१. १ **मागों** औं पु ; २ **मारिजे** औं , **मारी जो** पु ; ३–४ **संकल्पाचा भोज** औं पु नां , **संकल्पाचा राज** पु४ ख मुं.

१०२. १ **जिंकोनि** नि ; २ **नगरीं** नि ; ३ °**दक्षिणा** नि , °**दक्षणा** पु४ गो·२ ; ४ **वरी** नि ; ५ **पार्थराजें** धु तं , **अर्जुनें राज्य** औं पु ख मुं ; ६ **दीधलें** खवर्ग गो२.

संपली द्रुपदराजयाची कथा । पुढें[1] अवधान द्यावें श्रोतां ।
कुड[2] मंत्र सांगेल[3] कौरवनाथा । कणिकनामा[4] प्रधान ।१०३।
इति श्रीभारतआदिपर्वणि[1] । कथाभीमा भवनाशिनी ।
सद्गुरुपांडुरंगचरणीं । स्पर्शो[2] आली[3] प्रवाहें[4] ॥ १०४ ॥
नेमूनि[1] मुक्तेश्वराचें वग्त्र । तेचि पुंडलिकक्षेत्र[3] ।
सभाग्यभाग्याचे पवित्र । श्रवणें सुस्नात जे[4] होती ॥ १०५ ॥

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥

---

१०३. १ **पुढां** पु४ रा तं; २ **कुडा** नि औं रा तं; ३ (–) नि खवर्ग; ४ **सांगेल कणिक** नि खवर्ग.

१०४. १ °**भारते आदि**° नि (स प्रसंप्रा) पु४ नां मुं रा; २–४ **सर्वदा लोचनी देखती** गो, **सर्वदा लोक देखती** गो२.

१०५. १ **येथूनि** खवर्ग, (–) गो.२; २ **वक्त्र** नि औं पु, **चरित्र** ख पु४; ३ **पांडुरंगक्षेत्र** नि, **पुढें रामक्षेत्र** गो.२ तं; ४ **ते** स ख धु गो.२.

॥ श्री ॥

अध्याय तेहतिसावा

श्रीगणेशाय नमः

पांचाळ[1] जिंकोनियां[2] पणें । राज्य दीधलें गुरुदक्षणे[3] ।
हें ऐकोनि[4] चक्षुहीनें । परमाश्चर्य मानिलें ॥ १ ॥
समर्थ जाणोनि सर्वांपरी[1] । वर्ष येक लोटल्यावरी ।
युवराज्यपदाधिकारी[2] । युधिष्ठिर स्थापिला ॥ २ ॥
धृति स्थैर्य[1] सहिष्णुत्वें[2] । अनृशंसा[3] जनआर्जवें[4] ।
सेवकालागीं स्नेहभावें[5] । धनें मानें तोषवी ॥ ३ ॥
सुहृदभावें सुहृदमेळीं । विकृति न पवे कवणेकाळीं[1] ।
यालागीं मान्य केला सकळीं । धर्मराज धर्मात्मा ॥ ४ ॥
विशेष साधात्रया[1] विद्याधन । गुरु करोनि[2] संकर्षण ।
गदायुद्धीं भीमसेन । निपुण जाला सर्वार्थी[3] ॥ ५ ॥
पर्वत डोलवी करतळीं[1] । पाये थरकवी[2] जगतीतळी ।
द्युमत्सेनासमान[3] बळी । भीमसेन बळसिंधु[4] ॥ ६ ॥

---

१. १ **पांचाळातें** गो·२; २ **जिणोनियां** नां गो·२; ३ °**दक्षिणें** नि गो·२ तं; ४ **देखोनि** पु४ ख मुं.

२. १ **सर्वोपरी** नि; २ °**राजपदाधिकारीं** नि.

३. १ **धैर्य** स पु·४ औं, **शौर्य** धु तं; २ **सहिष्णुत्व** नि, **सहिष्णव** धु; ३ **आनृशंस्य** नि, **अनुशासन** औं पु; ३–४ **अमृषसज्जनआर्जव** धु; ४ °**आर्जव** नि; ५ °**भाव** नि धु.

४. १ **कदाकाळीं** नि पु४, **कोण्हेकाळीं** औं पु मुं.

५. १ **साधात्र्या** औं रा; २ **केला** पु४; ३ **सर्वार्थी** नि (स प्रसंप्रा) पु४ ख धु गो·२.

६. १ **करांगुळीं** औं; २ **थरकावी** नि; ३ **द्दमसेना**° पु·४ ख गो·२ रा, **बळरामासमान** औं; ४ **तेजसिंधु** पु, **प्रतापी** औं, **पैं** पु४ नां.

हें देखोनि कौरवराज[1] । आराधूनि अच्युताग्रज[2] ।
तेचि विद्या साधिली पैज[3] । जिंकावया भीमेंसी[4] ॥ ७ ॥
राजधर्मी सर्वज्ञता । शोभली ज्येष्ठ[1] कुंतीसुता ।
अस्त्रशस्त्रविद्या[2] पार्था । तुळणे आन असेना ॥ ८ ॥
नीतिज्ञान[1] बृहस्पतीचें । हृदय[2] वसवी[3] सहदेवाचें[4] ।
आज्ञावचन अग्रजाचें[5] । कदाकाळीं नुलंघी ॥ ९ ॥
चित्रयोधिया[1] अतिरथी । नकुळराजा विवेकसुमति[2] ।
चौघे धर्माचे वशवर्ती[3] । आज्ञाधारक[4] सर्वदा[5] ॥ १० ॥
शमादिगुणीं[1] शीळवृत्तीं[2] । आछादिली पितृकीर्ती ।
जैसा नक्षत्रें गभस्ती । लोपोनि दावी प्रभातें[3] ॥ ११ ॥
सभानायकीं[1] देखतां[2] नयनें । पार्थ पाचारिला द्रोणें ।
आदरें[3] आळिंगूनि[4] ह्मणे[5] । वाक्य परिसें पवित्रा[6] ॥ १२ ॥
तुझेनि पाडें त्रिभुवनीं । वीर दुसरा[1] न[2] दिसे[3] कोण्ही[4] ।
अमोघ अस्त्रविद्यादानीं । योग्य पात्र[5] तूं येक ॥ १३ ॥

---

७. १ °राजा नि; २ °ग्रजा नि; ३ पैजा नि; ४ भीमास नि.

८. १ श्रेष्ठ औं पु; २ अस्त्रेंशस्त्रेंविद्या गो·२, अस्त्रविद्येलाघव नां, शस्त्रास्त्र° रा.

९. १ नीतिशास्त्र नि; २ हृदयीं नि गो·२; ३ वसे नि गो·२; ४ सहदेवाचे नि गो·२; ५ राजयाचें नि औं पु नां, वडिलाचें पु४, धर्मरायाचें मुं. धु व तं मध्यें ९ व १० ओव्यांची अदलाबदल आहे.

१०. १ चित्रयुद्धा नि, चित्ररथिया ख, चित्ररोधिया गो·२; २ विवेकमूर्ती नि औं पु·४, अतिसुमती ख; ३ वंशावर्ती औं पु, संवर्ति पु४, वंशवर्ती मुं गो; ४ °धार औं पु ख मुं गो, °धर रा; ५ सर्वथा पु.

११. १ °गुण नि नां गो·२; २ सुशीळ° नि; ३ प्रभेतें नि खवर्ग (स प्रसंप्रा).

१२. १ °नायकां नि, °नायक गो·२; २ देखती गो·२, पाहातां ख; ३–५ आज्ञापिता जाला वचनें औं पु; ६ नरेंद्रा ख.

१३. १–३ न दिसे दुसरा धु तं; २–३ नाहीं नि खवर्ग; ४ कोणी नि; ५ पुत्र स, पवित्र औं पु.

अगास्तिमहामुनीचा शिष्य । माझा गुरु अग्निवेश ।
तेणें वोपिलें रहस्य[1] । मंत्रबीज प्रणवसीं ॥ १४ ॥
विष्णुचक्रातुल्य तेजाळें । अस्त्रराज सर्वांगळें ।
क्षणें[1] जाळी[2] ब्रह्मांड सगळें । जें[3] ब्रह्मास्त्र बोलिजे ॥ १५ ॥
प्रगट न करावें[1] बाहेरी । कदा[2] न घलावें[3] कवणावरी ।
तें देतसें तुझे[4] करीं । परमयत्नें[5] रक्षावें ॥ १६ ॥
ब्रह्मास्त्र वोपूनि[1] अर्जुना । ह्मणे आचार्य गुरुदक्षणा ।
मागेन ते त्वां विचक्षणा । दीधली मातें पाहिजे ॥ १७ ॥
समस्त राजे देखतां नयनीं । मजसीं युद्ध करावें रणीं ।
शंका न धरूनियां मनीं । इडेंपाडें[1] झुंझावें[2] ॥ १८ ॥
तथैति[1] ऐसी[2] वदोनि वाणी । मस्तक ठेविला[3] द्रोणचरणीं ।
तेचि आज्ञा स्वीकारुनी । उत्तरदिशे चालिला ॥ १९ ॥
भीम आणि भूपसमूहो । घेऊनि निघाला[1] वीरबाहो ।
प्रथम उत्तरदिशेचा नाहो । यवनाधीप[2] त्रासिला ॥ २० ॥
तीनि[1] वरुषें[2] यत्न प्रबळ । करितां[3] लभेचि[4] जयाचें फळ ।
उबगोनियां पंडुनृपाळ । स्वस्थ ठेला स्वस्थानीं ॥ २१ ॥

---

१४. १ सरहस्य नि (स प्रसंप्रा).

१५. १ क्षिणें पु४ गो॰२, ह्मणे ख ; २ जाळील नि ख मुं, जाळितु औं ; ३ तें गो.

१६. १ करीं औं पु ; २ सहसा नि ; ३ घलीं औं, घालावें नि पु ख मुं गो॰२ ; ४ तुझा (झां) खवर्ग गो रा ; ५ बहुप्रयत्नें पु.

१७. १ देऊनि नि, अर्पूनि औं, योजूनि पु४ ख नां मुं.

१८. १ इडपाडें पु ख गो॰२ नां, इडेपाडे नि ; २ झुंजावें नि.

१९. १ तथास्तु नि मुं ; २ अशी नि ; ३ ठेविलें नि, ठेवी पु ख.

२०. १ चालिला ध ; २ यवनाधीश नि.

२१. १ तीन नि खवर्ग ; २ वर्षें नि पु४ ख गो॰२ ; ३ केल्या नि (स प्रसंप्रा) ; ४ नये नि औं ख नां, नयेचि पु॰४ मुं.

तो[1] सौवीर[2] मारूनि रणीं । बळें जिंकिली[3] म्लेंछधरणी ।
तेथूनि पुढां प्रतापतरणी । चितळदेशीं उगवला ॥ २२ ॥
तो ताऊनि[1] प्रतापकिरणी[2] । दत्तमित्र[3] पाडिला[4] रणीं ।
सुमित्र[5] त्रासूनियां बाणीं । रायें रावो[6] भंगिला[7] ॥ २३ ॥
उत्तर करोनियां आपैती । चालिला पूर्वदिशेप्रती ।
उदयाचळापर्यंत[1] क्षिती । वश्य केली प्रतापें ॥ २४ ॥
तेथूनि दक्षणदिशे आंत । राजे जिंकोनि असंख्यात ।
सिंहळादि[1] समुद्रप्रांत[2] । देश अनेक शोधिले[3] ॥ २५ ॥
रत्नें[1] वस्त्रें[2] अश्व[3] कुंजर । पर्वतप्राय सुवर्णभार[4] ।
आणूनियां कौरवपुर । समुद्रप्राय भरियेलें ॥ २६ ॥
अनेक राष्ट्रींचीं[1] सुवर्णें[2] । आणूनि स्वराष्ट्र[3] भरिलें धनें[4] ।
हें देखोनि धृतराष्ट्र मनें[5] । चिंताज्वरें तापला[6] ॥ २७ ॥
कृष्णपक्ष[1] पांडवदशा । वाढली देखोनि[2] दाहीदिशा ।
कौरवोत्साहचंद्रप्रकाशा[3] । क्षयो जाला स्वभावें[4] ॥ २८ ॥

---

२२. १ तैसा स ; २ सौदीवरी गो॰२, वीर स ; ३ जिंकिले नि, जिंतिली गो॰२ रा, जिंतिला पु ख मुं ; ४ उबगला ख.

२३. १ भावोनि गो२ ; २ प्रतापतरणी नि खवर्ग (पु प्रसंप्रा) ; ३ दत्तामित्र नि (स प्रसंप्रा) ; ४ मारिला औं पु ; ५ भूमी नि, सुमित्रा पु४ नां गो२ ; ६ राय नि ख ; ७ भंगिले नि.

२४. १ जाऊनियां उदया॰ नि.

२५. १ सिव्हळदीप पु४ गो२ मुं, सिंगळदीप औं पु ; २ समुद्रापर्यंत घु ; ३ जिंकिले ख मुं.

२६. १-२ रत्न वस्त्र नि पु४ ; ३ धेनु नि, अनेक नां, अस्त्रें गो, आणि रा ; ४ स्वर्णभार नि. गो२ मध्यें ही ओवी नाहीं.

२७. १ राष्ट्रींचें नि ; २ सुवर्ण नि ; ३ स्वराष्ट्रीं नि मुं ; ४ धन नि, संपूर्णं ख ; ५ मन नि ; ६ तापलें नि, व्यापिला पु गो.

२८. १ शुक्लपक्ष औं ; २ म्हणोनि नि खवर्ग ; ३ कौरवउछावोचंद्र घु ; ४ निर्धारें नि. मुं मध्यें ही ओवी नाहीं.

म्हणे पुढार[1] न दिसे निका । कवंत लागला महारुखा[2] ।
निर्मूळ करील क्षणा येका । येथें[3] अनुमान असेना ॥ २९ ॥
बळें नागवती[1] कवणा । राज्य घेती[2] आंगवणा ।
अभाग्य माझिया नंदना । भिक्षा वरील[3] दिसताहे ॥ ३० ॥
ऐसें विचारूनि[1] मनीं । कणिकनामा[2] प्रधान गुणी ।
परम कुटीळ विकल्पखाणी[3] । पाचारिला जवळिके ॥ ३१ ॥
सदा सादर कौरवहितीं । धृतराष्ट्राचा निकटवर्ती[1] ।
दीर्घद्रष्टा[2] ब्राह्मणयाती[3] । रायाप्रती[4] पातला ॥ ३२ ॥
अवलोकूनियां[1] येकांत । धृतराष्ट्र पुसे चिंताग्रस्त ।
म्हणे कणिका बुद्धिवंत[2] । तूंचि येक मी मानीं ॥ ३३ ॥
पंडुकुमरांचा पुरुषार्थ । वाढला दिसे अत्यद्भुत ।
मत्पुत्रांचा मनोरथ । पुढां[1] निर्फळ[2] दिसताहे ॥ ३४ ॥
ऐसियासि करणें काय । ते मज सांगें[1] विचारसोय ।
तूं नेमिसी[2] तेणें न्यायें[3] । वर्तणूक म्यां करणें ॥ ३५ ॥

२९. १ पुढती नि, पुढारूनि ख तं; २ माहांरुखा पु नां धु; ३ यासि औं पु, ऐसा पु४ ख, असा मुं, तेथें गो.

३०. १ नागवतील पु४ ख; २ घेतील नि पु४ ख मुं रा, घेतलें गो·२; ३ वरिली नां गो·२. नि मध्यें ३०।३१ ओव्यांची अदलाबदल आहे.

३१. १ (+) मोहें गो·२; २ कणिकशर्मा धु, कणिकश्रमी तं; ३ कापट्यखाणी औं.

३२. १ निकटवृति पु४ ख धु; २ दीर्घद्वेष्टा नि, दीर्घद्वेषी औं, दीर्घदृष्टा गो२ तं, दीर्घदंष्ट्रा पु·४ नां धु गो; ३ ब्रह्मघाती नि; ४ रायापासी ख.

३३. १ अवलोकोनि नि; २ बुद्धिमंत पु·४ गो·२.

३४. १–२ निर्फळ पुढें नि.

३५. १ सांगा नि; २ नियमिसी धु तं; ३ न्याय नि तं. औं मध्यें पुढील ओवी अधिक आहे:—

माझिया चित्तीं नाना विवंचना । भ्रमोनि पडलों आवर्तना ।
तूं समर्थ बुद्धिनिपुणा । कडे काढी मजलागी ॥ ३५ अ ॥

ऐसें[1] कुरुराजशिरोमणि । बोलतां प्रधान[2] बोले[3] वाणी ।
त्या[4] कुटिलोक्ती विचक्षणीं । नावेक कर्णीं[5] परिसाव्या ॥३६॥
जो खळाचा मत्त[1] सिद्धांतु । दुर्जनसंप्रदायपंथु[2] ।
दुष्टाचार[3] विचाररहितु । उपदेशितु[4] रायातें ॥ ३७ ॥
चिन्मूर्ति लीलाविश्वंभरू । दत्तात्रय जगद्गुरु[1] ।
त्याचेनि[2] नामें मुक्तेश्वरू । कथा बोले भारती ॥ ३८ ॥

इति श्रीभारते आदिपर्वणि त्रयस्त्रिंशोध्यायः ॥

---

३६. १ ऐसा पु४ ; २–३ बोले प्रधान नि पु४ ख नां मुं , बोले प्रताप पु , बोले कुटील औं ; ४ त्याच्या नि; ५ श्रवणीं नि.

३७. १ मूर्त नि , मती औं पु मुं ; २ दुर्जनाचा सांप्रदाय° नि ; ३ दुष्टबुद्धि औं ; ४ उपदेशी नि औं पु गो.

३८. १ जगत्रयगुरु नां धु तं; ; २ त्याचे नां मुं .

॥ श्री ॥

अध्याय चौतिसावा

श्रीगणेशाय नमः

कणिक ह्मणे कौरवनृपति । पांडव वाढले प्रबळशक्ती[1] ।
राज्यहानीचे[2] अनर्थी[3] । पुत्र पडती आपुले[4] ॥ १ ॥
ऐसिये[1] चिंतेचा अनळ । हृदयारण्यीं[2] लागला[3] प्रबळ ।
त्या परिहारा मेघ सजळ । बुद्धिवंत[4] मी असें ॥ २ ॥
जेथें आशंका कल्पी मन । तें होय[1] भयाचें जन्मस्थान ।
परंतु बुद्धिबळें जाण । परिहरे[2] तें[3] करावें ॥ ३ ॥
यासीं[1] अमृतफळाचें[2] झाड । जवंवरी वेष्ठूनि नेघे[3] वाड ।
तवंवरी विषवल्लीचा मोड । निर्मूळ[4] करिती जाणते ॥ ४ ॥
युगांतीं अपाय लागे जेणें । त्याचा[1] विचार[2] आजीच[3] करणें ।
उपेक्षा केलियां[4] आपणें[5] । घात केला आपुला ॥ ५ ॥
वैरी थोर अथवा सान । परी[1] यत्नीं[2] जागिजे सावधान ।
काळसर्प कां[3] हुताशन । वाढल्यां[4] सहसा[5] नावरे ॥ ६ ॥

---

१. १ **बळ°** रा ; २ **°हाणीचे** खवर्ग गो २ ; ३ **आर्ति** पु४, **अर्थि** गो२ ; ४ **निर्धारें** नि.

२. १ **ऐसिया** नि ; २ **हृदयारण्या** गो·२ ; ३ **वाढला** पु ; ४ **बुद्धिमंत** औं पु·४ मुं गो·२.

३. १ (–) नि पु४ नां मुं, **चि** औं पु ; २–३ **परिहारातें** नि (**परिहारे तें** स) औं पु·४ नां मुं गो·२.

४. १ **पासीं** स खवर्ग ; २ **अमृतकळेचें** नि ; ३ **निघे** औं पु ख धु तं ; ४ **निमूळ** नि (स प्रसंप्रा).

५. १–३ **त्याची चिंता आधींच** नि ; ४ **केलिया** नि ख मुं गो·२ ; ५ **मनें** औं मुं.

६. १ **ययासी** नि ; २ **यत्नें** नि , **प्रयत्नीं** औं पु ; ३ **कीं** नि ; ४ **वाढल्या** नि ख मुं गो·२ रा ; ५ **सर्वथा** नि खवर्ग. औं मध्यें २ ते ४ चरण पुढीलप्रमाणें आहेत:–

कंटक भेदला[1] असतां चरणीं । गोमक्षिका[2] रिघाली[3] कर्णीं[4] ।
कणु खुपत[5] असतां नयनीं । स्वस्थ[6] कैसें बैसावें ॥ ७ ॥
पादरक्षेमाजील[1] हरळ । घाईं अडकलें[2] शस्त्र प्रबळ[3] ।
गृहामाजील[4] सर्वकाळ[5] । करकर कोणा सोसवे[6] ॥ ८ ॥
आपुली अंगना रातली परा । सचा[1] लक्ष्मी आणिका घरा ।
जातां तो[2] खेद राजेश्वरा । केवीं तोंडें बोलवे[3] ॥ ९ ॥
यालागीं बुद्धिवंतीं[1] चतुरा । या[2] क्लेशाचा[3] अपायवारा[4] ।
आंगा न[5] लगे तवं परिहारा । विचारूनि ठेवणें ॥ १० ॥
दुरी दवडूनि सात्विकता । विस्तारावी अतिक्रूरता[1] ।
उग्रतेस्तव इछिल्या अर्था । अनायासें पाविजे ॥ ११ ॥
पाठी लागे घ्यावया प्राण । यालागीं मृगराज हें अभिधान ।
कृपेनें अंकीं[1] धरितां[2] हरिण । मृगलांछन चंद्रमा ॥ १२ ॥

त्याची उपेक्षा न कीजे क्षण । केलियां अनर्थाचें विंदान । आपआपणा आदळे ॥ ख मध्यें २ व ३ चरण पुढीलप्रमाणें आहेतः— काळसर्प का हुताशन । जंवर ग्रासिला नाहीं पवन ।

७. १ भेदिला नि (स प्रसंप्रा); २ कीं गोमक्षिका धु तं, गौमक्षिका पु४ ख, गोमक्षी औं पु; ३ रिघाल्यां औं पु; ४ श्रवणीं नां; ५ खुपला गो॰२; ६ स्वस्त औं पु ख नां मुं गो२.

८. १ °माजी औं ख गो२; २ आड केलें नि; ३ बळ ख; ४ ग्रहा° पु४ ख नां तं, गृहीं गांजिलें गो॰२; ५ सार्वकाळ औं ख गो२; ६ सोसेना गो२.

९. १ स्वतांची नि; २ (–) नि; ३ बोलावा नि. खवर्गामध्यें ही ओवी नाहीं.

१०. १ बुद्धिमंता नि, बुद्धिवंता औं पु॰४ ना मुं; २–४ वैरी प्रतापवृद्धीचा वारा औं पु, कीजे अत्यंत कपटाचारा पु४ ख नां मुं; ५ (–) औं पु४ ख नां.

११. १ अतिक्रुरता पु नां ख धु गो रा.

१२. १ (–) ख, आधीं गो॰२; १–२ अंगिकारितां पु४ मुं; २ धरिला नि.

देखोनि[१] क्रूरतेचें रूप । लोक भजती आपेंआप ।
यत्न करितां न लभे[२] स्वल्प । तेंही साधे[३] स्वभावें ॥ १३ ॥

गुह्य आपुलें गौप्य[१] करणें । पराचें[२] छिद्र[३] अवलोकणें ।
तेंचि निमित्त[४] करूनि[५] तेणें[६] । मार्गें[७] अपाय चिंतावा ॥१४॥

कृत्रिम[१] दाऊनि मित्रधर्म । शोधूनि ठाईं पाडिजे[२] वर्म ।
आपुलीं[३] आंगें[४] लपवी कूर्म । तेवीं दोष[५] झांकावे[६] ॥ १५ ॥

शोधिजे[१] परबुद्धीचा[२] ठावो[३] । कळों नेदिजे आपुला भावो[४] ।
स्वार्थ साधे[५] तो उपावो[६] । नाना[७] यत्नीं[८] साधावा[९] ॥ १६ ॥

कामिक बाळवधूचें[१] रुदन[२] । न मनूनि[३] कामना करी[४] पूर्ण[५] ।
तेवीं विचारीं न घलूनि[६] मन । स्वकार्य बळें साधावें ॥ १७ ॥

घालूनि अकीर्तीची[१] माळा । न धरूनि पापाचा कंटाळा ।
राहाटी दाऊनि[२] लोकां[३] सकळां[४] । भय उपजवीं[५] अपार ॥१८॥

---

१३. १ हें देखोनि नि; २ लाभे नि पु, धरे पु४, लगे ख; ३ साध्य नि.

१४. १ गोप्य पु ख नां गो·२ रा तं; २–३ छिद्र पराचें नि, परछिद्र गो; ४ निमित्य खवर्ग गो·२ रा; ५ करणें औं पु; ६ जेणें औं; ७ मग नि, मार्ग पु४ ख नां मुं गो तं.

१५. १ कृत्रिमें नि; २ पाडावें नि मुं; ३ आपुलें नि औं गो·२; ४ अंग नि औं गो·२; ५ स्वदोष नि, स्वदेह औं पु, स्वदेहे पु४ नां; ६ झांकिजे धु तं.

१६. १ शोधितां मुं धु तं; २ कुबुद्धीचा गो·२; ३ ठाव नि मुं; ४ भाव नि; ५ साधिजे खवर्ग (साधेल मुं); ६ उपाव नि; ७–९ स्वकार्यबळें साधावें गो·२; ९ करावा औं.

१७. १ वारवधूचें नि; २ रोदन नि; ३ मनीं नि (मुनि स); ४ करावी स मुं; ४–५ परिपूर्ण नि; ६ घालोनि नि मुं गो२.

१८. १ अपकीर्तीसि पु४ गो·२; २ दाखऊनि पु४ नां; ३ जना नि; ४ सकळा नि पु४ ख नां; ५ उपजविजे नि औं पु.

तोचि संपत्तीचा[1] समुद्र । येरां[2] न सोडी दरिद्र ।
जे कां विचारबुद्धीचे क्षुद्र । थिल्लर हातें डहुळती ॥ १९ ॥
दया आर्जव साधुवृत्ति । वर्ततां वदनीं पडे माती ।
कवडाही[1] परी न लभे[2] हातीं । तळमळ चित्तीं[3] शमेना[4] ॥२०॥
घेइजे बहुतांचें मनोगत । परी[1] कोण्हा[2] हातीं[3] नेदिजे[4] चित्त ।
ईश्वरही जालियां[5] आप्त । विश्वास तेथें न धरावा ॥ २१ ॥
अतिथि ह्मणोनि कौस्तुभमाळी । भावें विश्वासला[1] बळी ।
तेणें तो[2] लोटोनि[3] पाताळीं[4] । हानी केली सर्वस्वें ॥ २२ ॥
शिष्यत्व अंगीकारूनि शशी । मैथुन केलें[1] गुरुपत्नीसीं ।
पुरुषवेशें वनतापसी । इंद्रें छळिली अहिल्या[2] ॥ २३ ॥
पुढें ऐकसी नृपनाथा । पुत्रा[1] मारवील माता ।
कुंडलें मागोनियां पार्था । रक्षावया कारणें ॥ २४ ॥
ह्मणोनि राया स्वार्थविषईं । शुद्धत्व न दिसे कवणें[1] ठाईं ।
ऐसें जाणोनियां हृदईं । आदरु[2] कोठें न धरावा ॥ २५ ॥
सलगी देऊनि भावें[1] भजतां । गुरूही प्रवर्ते विशेष स्वार्था[2] ।
तोचि मर्यादेनें[3] ठेवितां । सर्वोपद्रव चुकती[4] ॥ २६ ॥

---

१९. १ **संपतीचा** खवर्ग (ख प्रसंप्रा) गो॰२ रा ; २ **येरा** नि पु४ , **परा** तं.

२०. १ **कवडीही** नि औं , **कवणही** गो॰२ ; २ **लाभे** नि ख रा (स प्रसंप्रा) , **लगे** औं ; ३ **चीतीं** पु४ ख ; ४ **अपार** पु.

२१. १ (–) नि ; २–४ **न दीजे कोणा हातीं** नि खवर्ग ; ५ **झालिया** नि , **जाल्यां** धु तं.

२२. १ **विश्वासतां** नि ; २ (–) औं रा ; ३–४ **लोट्टुनियां तळीं** ख नां मुं.

२३. १ **करूनि** नां ; २ **अहल्यां** नि औं.

२४. १ **पुत्र** पु४ धु तं.

२५. १ **कवणा** ख गो२ तं ; २ **विश्वास** नि.

२६. १ **भाकें** रा ; २ **घाता** नि पु४ (स प्रसंप्रा) ; ३ **मर्यादे** खवर्ग गो॰२ रा ; ४ **चुकवी** स.

महानुभाव गुरु महंत । तेथेंही भजावें परिमित[1] ।
लिंग ह्मणोनि श्रीपर्वत[2] । कवणा[3] कंठीं बांधवे[4] ॥ २७ ॥

विष्णुतीर्थ ह्मणोनि गंगा । सगळी कवणा[1] प्राशवे सांगा ।
जितुका अवकाश टाके[2] आंगा । तितुकें उचित भजावें ॥ २८ ॥

पिता पुत्र अथवा बंधु । शत्रूच्या परी पाववी खेदु ।
त्याचा न विचारितां वधु । सर्व[1] यत्नीं करावा ॥ २९ ॥

पोटींचा[1] रोग मारी प्राणें । आरण्य[2] औषधी वांचवी गुणें[3] ।
आतां आपपर ये[4] वचनें । कोणें[5] कैशीं कल्पावीं[6] ॥ ३० ॥

ज्याचेनि साधे इछिला अर्थ । तोचि[1] जवळा[2] मानिजे[3] आप्त[4] ।
अपाय चिंती तो अनाप्त । निकट बैसों[5] नेदावा[6] ॥ ३१ ॥

कार्यें[1] राजसें तामसें । तीं[2] सात्विकें[3] नव्हती वश्यें ।
ह्मणोनि दुष्टांचा[4] विशेषें । संग्रह[5] केला[6] पाहिजे ॥ ३२ ॥

क्षेत्रालागीं कंटकावरण । तस्करालागीं पाळिजे श्वान ।
शोधावया शत्रूचें न्यून । खळ दुर्जन रक्षावे[1] ॥ ३३ ॥

---

२७. १ परमित औं पु·४ ख मुं धु गो ; २ श्रीशैलपर्वत नि ; ३ कवणें नि ; ४ वांधावा नि, बांधावें पु नां मुं तं.

२८. १ कोण्हा पु४ ; २ ठाके नि नां , टांके गो·२.

२९. १ नाना नि , सर्वा धु तं.

३०. १ पोटीं नि खवर्ग (औं प्रसंप्रा) ; २ अरण्य नि ख मुं गो·२ रा ; ३ जीवनें नि मुं (स प्रसंप्रा) , जाणें पु४ , प्राणें पु , यत्नें ख ; ४ हीं नि , या पु४ गो·२ ; ५ कोण्हा पु४ , कोणा नां मुं , कोण ख धु गो·२ रा ; ६ मानावीं नि.

३१. १ तो औं पु ; २ जवळा धु तं रा ; २-३ मानिजे जवळील, मानिजे जवळ पु नां ; २-४ मानिजे परमात्त औं ; ५-६ वसों न द्यावा नि.

३२. १ कार्य मुं धु गो·२ तं ; २ तें औं पु नां मुं गो२ रा , ते पु४ ख ; ३ सात्विका धु रा तं ; ४ दुष्ट नि ; ५-६ संग्रहीं असला नि.

३३. १ संग्रहावे औं.

पाटा चूर्ण करी तें काम । करूं न शके शाळिग्राम[1] ।
यतिहस्तींचा दंडोत्तम[2] । रवी नव्हे[3] गुसळावया[4] ॥ ३४ ॥

सुवर्णलिंगें गर्भप्राप्ति । हा भरवसा[1] कवणे युक्ती ।
कक्षावळी[2] कंबळ[3] हो[4]ती[5] । हे[6] मानेल कवणातें ॥ ३५ ॥

जे जे कर्मी जें जें युक्त । तें[1] तेथें[2] योजिती बुद्धिमंत ।
अन्यथा करणें[3] व्यर्थ । जेवीं कां[4] घृत तान्हेलियां[5] ॥ ३६ ॥

दंत शोधावयाची काडी । खर्गातुल्य[1] रण विभांडी ।
सर्प आकर्षी गारुडी । तो[2] केवीं[3] धरवे[4] आणिका ॥ ३७ ॥

तेवीं[1] साधणें[2] स्वार्थसिद्धी[3] । तरी नायकें[4] साधुबुद्धि[5] ।
बळिष्ठ[6] निर्दय शत्रु वधी[7] । ते संवादीं असो[8] दे ॥ ३८ ॥

मूळ[1] खंडिल्यां[2] तरुवर । स्तंभ पाडिल्यां[3] कोसळे घर ।
बळ[4] भंगिल्यां[5] अमित्र नर । मशकप्राय मारितां[6] ॥ ३९ ॥

---

३४. १ **शालग्राम** पु४ ख नां गो·२ रा ; २ **दंड उत्तम** नि मुं ; ३ **नोहे** औं गो२ , **नोव्हे** नि नां ; ४ **घुसळावया** नि मुं गो.

३५. १ **भरंवसा** नि (स प्रसंप्रा) , **भरोंसा** गो ; २ **कक्षावाळीं** नि , **कक्षवाळीं** औं पु गो२ तं ; ३ **कंबलें** नि , **कांबळे** मुं गो ; ४–५ **होती** नि ; ६ **हें** नि खवर्ग (ख प्रसंप्रा).

३६. १–२ **ते ते** नि , **तेथें** पु४ ; ३ (+) **तें** नि पु गो , (+) **ते** पु४ नां मुं , (+) **हें** गो२ ; ४ (–) पु मुं धु तं ; ५ **तान्हेल्या** नि गो·२ , **तान्हेल्य** पु नां मुं रा.

३७. १ **खड्गातुल्य** (स प्रसंप्रा) नि ; २ (–) नि खवर्ग (औं प्रसंप्रा) ३ **तें न** पु , **न** औं ; ४ **धरिजे** गो.

३८. १–३ **तेणें स्वार्थ साधनें सिद्धी** नि ; २ **साधनें** खवर्ग(ख प्रसंप्रा); ३ **स्वार्थविधी** औं पु ; ४ **नायकणें** नि खवर्ग (**न संडावि** नां) ; ५ **परबुद्धी** नि , **परमार्थबुद्धी** औं , **सत्वबुधि** पु४ , **आनबुधी** ख , **कुबुद्धि** नां , **ज्ञान-बुद्धी** मुं ; ६ **बळी** खवर्ग ; ७ **वधीं** औं मुं गो२ रा तं ; ८ **वसो** खवर्ग गो·२ रा.

३९. १ **मूळें** नि धु रा ; २ **खंडिल्या** नि ; ३ **पाडिल्या** नि , **पडलियां** औं पु नां मुं ; ४ **बळें** पु४ ख नां ; ५ **भंगिल्या** नि ; ६ **मानिती** औं पु गो.

मुखीं ताडिजे[1] दंदशूक[2] । पुछीं[3] ताडिजे[4] वृश्चिक ।
वर्मीं ताडितां शत्रूचें मुख । होय विमुख[5] स्वभावें ॥ ४० ॥
सामदानदंडभेदें[1] । कार्य साधिजे विचारवृद्धें ।
तोही अर्थ विशद शब्दें । जाणतया[2] जाणसी ॥ ४१ ॥
राजा ह्मणे मंत्रीया सुमति । शत्रु जिणावयाचिया[1] युक्ती ।
तुवां निरोपिल्या त्या[2] चित्तीं[3] । मज विशेष[4] मानल्या[5] ॥४२॥
त्यांत प्रस्तुत कवण भली । मागां आणिकां[1] उपेगा[2] आली ।
ते मज आज्ञापीं कां[3] बोलीं । स्वीकारीन सर्वथा ॥ ४३ ॥
कणिक ह्मणे कुंभिनीकांता । स्वल्प कांहीं कथीन कथा[1] ।
ते त्वां[2] आणूनियां चित्ता[3] । तयाचि रीती[4] वर्तावें ॥ ४४ ॥
कवणा येका वना[1] आंत[2] । जंबुक येक बुद्धिवंत ।
समागमीं चौघे तेथ । कोण कोण ते ऐकें[3] ॥ ४५ ॥
पहिला व्याघ्र दुसरा वृक । तिजा[1] नकुळ चौथा मुशक[2] ।
मित्रभावें येकायेक[3] । गौरविती बहुमानें ॥ ४६ ॥
त्यांप्रति शृंगाळ[1] बोले वचन । पीन तरुणा[2] कृष्ण हरिण ।
नित्य सन्मुख चरे[3] त्या[4] मन । इछा करी भक्षावया[5] ॥ ४७ ॥

---

४०. १ ताडितां नि ; २ सर्प देख धु ; ३ पृष्टीं मुं धु तं ; ४ ताडितां नि गो ; ५ विन्मुख नि , संन्मुख पु४.

४१. १ °दामदंड° स ख गो॰२ ; २ जाणत्या तूं नि (स प्रसंप्रा).

४२. १ जिंकावयाच्या नि , जिणावया च्यारी पु४ ख नां मुं गो॰२ रा ; २ (–) खवर्ग ; ३ चीतिं पु४ ख नां धु ; ४–५ मानल्या विशेषें धु तं.

४३. १–२ उपेगा कवणा नि खवर्ग ; ३ (–) नि नां मुं , गा पु४.

४४. १ आतां धु तं ; २ तां धु ; ३ चिता पु४ नां गो२ , श्रवणपथा नि ; ४ परी खवर्ग गो२.

४५. १–२ वनांत नि पु मुं , अरण्यांत औं ; ३ परियेसें पु४.

४६. १ तिसरा नि खवर्ग ; २ मूषक नि औं मुं ; ३ येकयेक औं पु४ ख मुं तं , येकेंयेक धु गो॰२ , येकेक पु.

४७. १ सृगाळ नि , शृगाल तं ; २ तरुण नि औं पु४ ख मुं ; ३–४ चरतां नि औं ख ; ५ भक्षाव्या ख गो॰२.

हा धरितां न धरवे[1] चपळपणीं । यालागीं[2] निद्रिस्त असतां चरणीं ।
मुशकें करांडूनि[3] दशनीं । पादहीन करावा ॥ ४८ ॥
यावरी पळों[1] जातां बळी[2] । व्याघ्रें धरावा कवेतळीं ।
मग बैसोनि येकमेळीं[3] । मांसभोजन संपादूं[4] ॥ ४९ ॥
त्याचें मानूनियां वचन । मुशकें करांडिले चरण ।
प्राणभयें[1] शक्तिहीन । दडफडूनि[2] उठिला ॥ ५० ॥
पळों[1] जातां लवडसवडी । व्याघ्रें झडपें[2] पाडिला बुडीं ।
गतप्राण देखोनि आवडी । पांचही[3] तेथें मिळाले[4] ॥ ५१ ॥
शृंगाळ[1] ह्मणे[2] तुह्मीं सकळीं । स्नानें सारूनि[3] गंगाजळीं ।
सीघ्र यावें[4] तंव[5] ये स्थळीं । मी रक्षीन येकला ॥ ५२ ॥
उसीर[1] न लवावा[2] भोजना । अनुचिष्ठ[3] रक्षीं[4] पिशिताशना ।
पशुपक्षी स्पर्शतां मना । प्रशस्त न वटे[5] शिष्ट[6] हो ॥ ५३ ॥
तिहीं मानूनि यथार्थ वचन । नदीसि गेले चौघेजण ।
व्याघ्रें[1] सारूनियां संध्यास्नान[2] । येकट[3] पुढें पातला[4] ॥५४॥

---

४८. १ धरे पु·४ मुं; २ हा ख; ३ रोउनियां गो·२.

४९. १ पळोनि नि मुं; २ बिळीं नि, वेळीं औं; ३ सुहृदमेळीं नि, येकेवेळीं पु४; ४ करावें पु४ नां.

५०. १ प्राणधाकें नि; २ धडपडोनि नि मुं. या ओवीच्या ऐवजीं औं मध्यें पुढील ओवी आहे:-

ऐसें विचारोनि बळी । चौघीं जनीं येकमेळीं ।
मूषकें करांडिला पादकमळीं । खडबडोनि उठी पळे ॥ ५० ॥

५१. १ पळोनि पु४ ; २ झेंपे औं, झडपोनि पु४ मुं धु; ३ पांचे औं पु गो रा; ४ मिनले गो·२.

५२. १ सृगाळ नि; २ बोले नि; ३ करूनि नि ख मुं; ४–५ यावेंत नि पु४ ख.

५३. १ उशीर नि रा तं; २ लावावा नि औं पु ख मुं गो२ तं; ३ अनुच्छिष्ट नि तं, अनुछिष्ट औं पु४; ४ रक्षीन औं पु नां मुं; ५ वाटे नि नां मुं गो; ६ वीर नि.

५४. १ व्याघ्र नि मुं; २ स्नान नि; ३ एकटा नि, येक पु४ नां; ४ स्थापिला पु४.

तवं जंबुक अतिउद्विग्न । कृत्रिम चिंते[1] म्लानवदन ।
देखोनि व्याघ्र वदे[2] वचन । गौरऊनि आदरें[3] ॥ ५५ ॥
आह्मां सकळां विचारगुरु । अगाध[1] बुद्धीचा सागरु ।
अति सखेद चिंतातुरु । कवण्या[2] अर्था सांग पां ॥ ५६ ॥
श्वास टाकूनि जंबुक म्हणे । जळो तें अपकीर्तीचें जिणें ।
मुशक बोलिला तीं[1] वचनें । शल्य[2] तैसीं[3] जाळिती[4] ॥ ५७ ॥
ह्मणे व्याघ्राचें[1] जळो[2] ज्यालें[3] । बाहुबळें म्यां जोडिलें ।
तें भक्षूनि देह[4] आपुलें । वांचवीन[5] ह्मणतसे ॥ ५८ ॥
जोडूं न शके आंगवणा । व्याघ्र मुशकाचा पोसणा[1] ।
ऐसिया शब्दाचे[2] लांछना[3] । पात्र जालासि[4] भूतळीं ॥ ५९ ॥
यालागीं भक्ष न रुचे मनें । निकें[1] उपवासीं प्राण[2] देणें[3] ।
नीचमुखींचीं हीन वचनें । कोणें कर्णीं परिसावीं ॥ ६० ॥
ऐकोनि व्याघ्रें पिटिली बाहे[1] । ह्मणे हें आमिष पावन काये[2] ।
सांगें[3] तुझें तूंचि खायें[4] । नलगे आह्मां सर्वथा ॥ ६१ ॥
आपुलेनि निज[1] पुरुषार्थें[2] । मारूं[3] श्वापदांचीं शतें ।
मुशकाऐसीं असंख्यातें । पाळूं शकें कुटुंबीं[4] ॥ ६२ ॥

---

५५. १ चित्त नि, चित्तें औं, तें ख, चिंतेनें रा तं, चिंतेचे मुं; २ बोले औं पु, (–) गो·२ ; ३ अनुवादे गो.

५६. १ आणि पु४ ; २ कोणे नि.

५७. १ ते नां मुं ; २ शैल्य औं पु४ नां मुं ख धु गो२, शल्यें नि ; ३ पाडें औं ; ४ रूपती पु, भाविती पु४.

५८. १–२ जळो व्याघ्राचें नि खवर्ग ; ३ झालें नि गो, जालें गो२, जिणें औं ; ४ (–) पु४ ख ; ५ वांचविणें नि, देह वाचवीन पु४ ख.

५९. १ पोषणा निऔं ख गो रा ; २–३ शब्दलांछना नि ख ; ४ जालों औं मुं गो, जाला गो२ रा तं.

६०. १ (+) याहूनि धु तं ; २–३ राहणें नां.

६१. १ बाही नि गो ; २ कायी नि ; ३ सांगावें औं ; ४ खाईं नि.

६२. १ (–) नि ; २ सामर्थ्यें ख ; ३ मारीन नि खवर्ग ; ४ कुटूंबी नि मुं धु तं.

ऐसें बोलोनि अभिमानी । मृगमांसाचा[1] त्याग करूनी ।
प्रवेशला महारण्यीं[2] । न पाहात माघारें ॥ ६३ ॥
व्याघ्र गेलियां[1] उपेक्षून । वृक पातला करोनि[2] स्नान[3] ।
त्याप्रति[4] ह्मणे ऐक वचन । हितार्थ[5] मित्रें[6] वदावा ॥ ६४ ॥
बळिष्ठ कोपल्यां[1] नव्हे भलें । व्याघ्र ह्मणे हें फळ[2] आपुलें ।
रक्षावया मज ठेविलें । निग्रहूनि निजाज्ञा[3] ॥ ६५ ॥
स्त्रिया आणि आपुले कुमर । आणावया अति सत्वर ।
गेला असे[1] महाक्रूर । तो[2] येईल क्षणेकां[3] ॥ ६६ ॥
जो[1] अणुमात्र[2] भक्षील मांसातें[3] । तो मुकेल निजप्राणातें ।
ऐसें वदोनि गेला त्यातें[4] । भंगु कवणें[5] करावा ॥ ६७ ॥
यावरी मानें[1] जें[2] उचित । तें त्वां करावें गा[3] येथ ।
वृक ह्मणे तूं परम आप्त । महा अनर्थ चुकविला ॥ ६८ ॥
तोही गेलियां[1] न भक्षित[2] । तवं आखु[3] पावला[4] त्वरायुक्त[5] ।
त्यातें ह्मणे ऐक गुह्यार्थ[6] । नकुळ कांहीं बोलिला ॥ ६९ ॥
कुरंगमांस केवळ विष । भक्षितां रोकडा[1] प्राणनाश ।
अरुवार आणि अत्यंत[2] सुरस । मुशकमांस भक्षावें ॥ ७० ॥

---

६३. १ **मांसाचा** गो·२ ; २ **महावनीं** नि ख.

६४. १ **गेलिया** नि , **गेला** ख मुं; २–३ **स्नान करून** नि; ४ **त्यातें** नि , **त्यासी** धु ; ५ **हितार्थी** नि ; ६ **मित्र** नि औं पु.

६५. १ **कोपल्या** नि मुं गो२ रा ; २ **पळ** नि , **पल** तं ; ३ **निज आज्ञा** नि मुं गो·२.

६६. १ **आहे** नि मुं; २ **येथें** नि खवर्ग ; ३ **क्षणेका** नि.

६७. १ (–) खवर्ग गो·२ रा ; २ **अनुमात्र** खवर्ग धु; ३ **भक्ष्यातें** नि ; ४ **आज्ञेतें** नि ; ५ **कैसा** नि खवर्ग.

६८. १–२ **मानिजेल** नि ; ३ (–) पु ख धु.

६९. १ **गेला** नि औं पु ख मुं; २ **भक्षितां** नि औं पु ख मुं तं; ३ **मूषक** नि खवर्ग ; ४ **पातला** नि खवर्ग ; ५ **त्वरिता** नि औं पु , **त्वरित** पु४ ख नां मुं ; ६ **गुह्यार्थी** नि औं पु तं.

७०. १ **च्चि** नि ; २ **अति** नि.

जरी हें कार्य न करा कोण्ही । तरी मी येकला[1] घेईन धणी[2] ।
ऐसा कुमित्र तुझां[3] हननीं । बुद्धि सांगे आमुतें ॥ ७१ ॥
ऐसें ऐकतां[1] भयाभीत । मुशक पळे[2] वनाआंत ।
विवरीं प्रवेशोनि गुप्त । प्राणधाकें दडाला[3] ॥ ७२ ॥
यावरी नेम[1] सारूनि सांग । बभ्रु[2] पातला जेथ का[3] मृग ।
जंबुक ह्मणे गा लगबग । स्वस्थ[4] नावेक असों[5] दे[6] ॥ ७३ ॥
अंगबळें झुंझोनि समरीं । तिघे मारूनि[1] दवडिले[2] दुरीं ।
तैसाचि तूंही संग्राम करीं । मग हें भक्षीं बळिष्ठा ॥ ७४ ॥
नकुळ ह्मणे महापुरुषा । मुशका[1] वृका[2] व्याघ्रा[3] ऐसा[4] ।
जिंकिला[5] तेथें माझी दशा । काय मिरवे[6] संग्रामीं ॥ ७५ ॥
आतां कल्याण असो तूतें । स्वेछा[1] भक्षीं या[2] भक्षातें ।
जोहारुनि जंबुकातें । तोही गेला सत्वर ॥ ७६ ॥
यापरी दवडोनि सर्वांतें । केलें आमिष आपैतें ।
मग येकला निर्भयचित्तें । भक्ष[1] भक्षीं[2] मनेछा[3] ॥ ७७ ॥
तुवां[1] करुनि[2] हेचि युक्ति । शत्रूचें नांव पुसावें[3] क्षिती ।
सार्वभौमत्वसुख[4] संपत्ती[5] । निष्कंटक[6] भोगावी ॥ ७८ ॥

---

७१. १ (+) चि पु४ ख नां मुं; २ धणीं पु४ धु गो; ३ तुझ्या नि तं, तुझा खवर्ग धु.

७२. १ सांगोनि ख, बोलतां गो; २ पळाला औं ख; ३ धडकला रा.

७३. १ नियेम धु तं, श्वान पु; २ बभ्रू औं पु मुं गो·२ रा; ३ (−) नि औं ख नां; ४ स्थीर नि; ५–६ असावें नि.

७४. १–२ दवडिले दुरीचे नि; २ भवंडिले धु गो२ तं.

७५. १–४ मूषकव्याघ्रादिकां ऐशां नि; ५ जिंकिलें नि पु४, जिंकी गो·२, जिंकिले ख मुं रा; ६ मिरवणें ख रा.

७६. १ स्वस्थ औं पु·४ गो२ नां; २ (−) नि.

७७. १ भक्ष्य नि गो२ रा, मांस औं; २ भक्षूं नि, तें भक्षिता पु४; ३ लागला नि, स्वानंदें पु, कुटूंबेसीं औं, येकला ख नां मुं.

७८. १ (+) ही नि रा; २ करावी ख; ३ पुसोनि नि औं पु नां मुं, पुसीजे पु४; ४ °भौम सर्व नि; ५ संपती औं पु·४ नां मुं धु गो; ६ निष्कपट ख गो·२, निकियापरी नां.

बचनाभी[1] गुळगुळा[2] लागे वोठीं । प्राण नाशी रिघोनि पोटीं ।
साधुत्व दाऊनि लोकराहाटी । मैत्रें[4] परनाश करावा[5] ॥ ७९ ॥
बाह्य[1] न दाखविजे[2] विरोधु । अंतरीं न विसरिजे विषादु ।
फावले[3] ठाईं करावा वधु । न विचारित[4] शत्रूचा ॥ ८० ॥
निरूढी[1] जळघट[2] घेइजे शिरीं । तेवीं वंदात्रे[3] बळिष्ठ वैरी ।
फावल्यां[4] अपाय शिळेवरी । टाकूनि[5] चूर्ण करावे ॥ ८१ ॥
मुखें[1] बोलिजे वाक्य मधुर । हृदय करावें वज्रधार ।
हास्यरुदन[2] उचितोपचार[3] । समसमान दावावे[4] ॥ ८२ ॥
सुखीं दुःखीं हा[1] विभागी । ऐसें जाणिजे शत्रुवर्गीं ।
तरीच अपायाचे[2] उरगीं[3] । मार्ग कीजे रिघावया ॥ ८३ ॥
बळिष्ठ[1] देखोनि[2] लीन होणें । लुब्ध[3] मोहिजे[4] द्रव्यदानें ।
समानेसीं[5] स्पर्धा करणें । प्रकट[6] लोकीं नेणतां[7] ॥ ८४ ॥
सिंह[1] कां व्याघ्र देखोनि दृष्टी । खर्ग[2] हातवसविजे[3] मुष्टी ।
वृश्चिक देखतां पोटीं[4] । पादरक्षा आठवे[5] ॥ ८५ ॥

---

७९. १ वत्सनाभ नि, बचनाग औं मुं गो·२ ; २ गुळचट नि, गुळगुळीत औं पु, गुळगुळ पु४ धु नां, गोड मुं; ३ पाठी मुं नां; ४ मित्र नि, मित्रत्वें औं ; ५ साधावा नि.

८०. १ हा व्यक्त नि ; २ दाखवितां नि , दावी औं , दाखवी धु तं ; ३ पावले नि ; ४ विचारितां नि औं पु.

८१. १ निगुढीं औं ; २ घट पु ,जळ औं गो , घटजळ मुं , (–) ख ; ३ वधावे नां गो·२ रा ; ४ फावल्या नि मुं गो·२ ; ५ उपटुनि औं.

८२. १ मुख्य नि ; २ हास्यवदन नि गो·२ , हांस्यवदन औं पु गो , हास्यवदनें पु४ ; ३ हितोपचार नि मुं , चित्तोपचार पु ख नां , चिंतोपचार पु४ ; ४ दाखवावे नि , दाखवीं खवर्ग.

८३. १ व्हावें नि ; २–३ अपाय चिरगी स ; ३ दुर्गीं नि.

८४. १ बळी नि गो ; २ दाखउनि गो·२ ; ३ लुब्धका औं पु ; ४ जोडिजे नि , मोडिजे पु४ ख नां मुं गो ; ५ समानासीं नि ; ६ प्रगट नि खवर्ग (औं प्रसंप्रा) ; ७ न कळतां नि.

८५. १ सींव्ह पु४ गो२ तं , सींह्य ख धु ; २ खड्ग नि , खर्गा स औं पु४ ख , खर्गें गो रा तं ; ३ हात वसविजे नि ; ४ उठाउठी नि , दृष्टी खवग गो , बोटीं धु , वोटी तं गो२ ; ५ आठविजे नि , आठवती खवर्ग.

तेवीं आपणाहूनि[1] जे उणे । त्यांतें[2] पीडूनि सर्वस्व घेणें ।
तेथें करुणेचेनि पवनें[3] । चित्त कांपों नेदिजे ॥ ८६ ॥
आपुल्या अपकाराचे घाय । नित्य आठवी ज्याचें[1] हृदय ।
त्याचा यत्नें[2] न[3] करितां क्षय । केवीं अक्षय आपण[4] ॥ ८७ ॥
हातीं गवसलें घाली तोंडीं । न पवत्या[1] दुरूनि[2] मारी धोंडीं ।
मध्यस्त दंडें झोडोनि[3] पाडी । बनकर[4] जेवीं[5] फळातें ॥ ८८ ॥
दरिद्र[1] दुष्काळ[2] व्याधी व्यसनें । शरण ह्मणोनि भावितां[3] करुणें ।
तोही शत्रु सोडितां प्राणें । सद्य[4] प्राणा[5] मुकीजे ॥ ८९ ॥
सबळ शत्रु सांपडे[1] डाईं[2] । तवं[3] सिणावें कठिणोपाईं[4] ।
आलस्यउपेक्षेचे[5] ठाईं[6] । स्पर्शों आंगा नेदिजे[7] ॥ ९० ॥
मुसळें[1] दाऊन अंगपतन । करी बहुधान्य[2] खंडन[3] ।
तेवीं घालोनि लोटांगण । शत्रुकंदन[4] साधावें ॥ ९१ ॥
नमनीं लवविजे[1] उत्तमांग । मनें[2] लक्षिजे अपायअंग[3] ।
मस्तक खालाऊनि चांग[4] । मृग विंधी पारधी ॥ ९२ ॥

---

८६. १ आपुलियाहूनि नि खवर्ग ; २ त्यासी नि ; ३ वचनें औं पु.

८७. १ त्याचें मुं गो·२ ; २ यत्न नां धु गो·२ ; ३ (–) औं पु मुं गो ; ४ आपणा पु४ मुं नां रा गो२.

८८. १ पवे त्या नि खवर्ग (नां प्रसंप्रा) ; २ (–) नि पु४ ; ३ सोडोनि गो·२ ; ४–५ जेंवी वनतरु नि , जेवीं बनकर खवर्ग.

८९. १ दारिद्य नि , दारिद्र औं नां धु गो ; २ दुकाळें औं पु , दुष्काळें ख नां मुं ; ३ भाकितां नि औं पु गो , पोसितां पु४ , भासितां ख नां ; ४ सद्यः नि ; ५ प्राणें गो·२.

९०. १ झोडिजे नि (स प्रसंप्रा) , सोडिजे औं पु·४ ख मुं ; २ ठाईं औं पु गो२ ; ३ मग औं मुं ; ४ कठीण पाहीं गो ; ५ आलस्यअपायाची नि , आलस्यउपायाची औं पु·४ नां मुं , अल्पउपायाची ख ; ६ शायी नि पु४ मुं , सोई औं ख नां , साई पु ; ७ न दिजे नि औं.

९१. १ मुसळ नि नां ; २ °धान्याचें नि पु४ नां ; ३ कंडण नि औं पु·४ , कंदण धु मुं ; ४ °कंडण नि , शत्रुकदन गो रा.

९२. १ लववावें नि , लविजे ख नां मुं धु ; २ मनीं नि पु४ गो अपायमार्ग नि , अपायव्यंग धु ; ४ मग मुं.

सन्मुख सरळ[१] मवाळ[२] व्यक्ती[३] । सदां वर्तणें धर्मपंथीं[४] ।
पायां लागूनि दुःख देती । कंटक जेवीं[५] जगातें ॥ ९३ ॥
तेवीं अंगबळ मानोनि उणें । शत्रु साधावा बुद्धिबाणें ।
अपाय करितां साधेल[१] जेणें[२] । तेचि[३] पुढां योजिजे ॥ ९४ ॥
आभिषगर्ता जाळिया[१] फांसें[२] । बाणसंधानें[३] श्वानहुताशें[४] ।
श्वापदें साधिजेति सायासें । पारधियें ज्यापरी ॥ ९५ ॥
तेवीं मारिता न फवे[१] यत्नीं । तरी निजेल्या गृहीं[२] लाविजे अग्नि[३] ।
फळतांबूलभोजनपानीं । विषप्रयोग करावा ॥ ९६ ॥
पणीं जिंकोनि आणिजे हारी । नियमीं गोविजे सत्योत्तरीं ।
जुझीं[१] मारिजे[२] बहुतां करीं । न्यायान्याय[३] न[४] विचारें[५] ॥९७॥
सर्पासि नाहीं ब्रह्महत्या । व्याघ्रासी नलगे[१] धेनुहत्या[२] ।
शत्रूसि नाहीं शत्रुहत्या । हें[३] निर्धारें[४] जाण पां ॥ ९८ ॥
आतां सहस्र गोष्टींचीं सारगोष्टी[१] । अपांडवी करूनि भृष्टी[२] ।
पुत्रेंसहित[३] राज्यपटीं । भोग भोगीं चिरकाळ[४] ॥ ९९ ॥
जीत[१] असतां हे पांडव । पुत्रांसि न जिरे राणीव ।
हेचि[२] जाणसी तरी[३] जाणीव । श्रेष्ट ऐसें मग मानूं[४] ॥१००॥

---

९३. १–२ **मावळे सरळ** गो·२ ; ३ **युक्ती** नि पु नां ; ४ **धरापंथीं** गो·२ ; ५ **जैसे** नि.

९४. १ **साधिलें** गो·२ , **साधे** औं ख मुं ; २ **ज्याणें** नि ; ३ **तेंचि** नि औं पु मुं , **तोचि** गो·२.

९५. १ **जालियां** औं पु नां ; २ **पाशें** धु तं ; ३ **बाणसाधन** औं पु ख, **बाणसाधनें** पु४ नां मुं ; ४ **श्वानें हुताशें** नि , **श्वान बहुवसें** खवर्ग.

९६. १ **पवे** नि ख धु , **फावे** औं पु·४ नां गो , **कळे** मुं ; २ **ग्रहीं** पु४ ख नां , **घरीं** गो , (–) रा ; ३ **वन्ही** रा तं.

९७. १ **झुजीं** नि ; २ **मारविजे** धु तं ; ३ **न्यायान्यायें** पु४ , **न्याय अन्याय** नि ; ४–५ **बहुविचारें** पु४ ; ५ **विचारितां** नि औं पु , **विचारी** मुं.

९८. १ **नाहीं** नि खवर्ग (**कैंची** पु) गो ; २ **गोहत्या** नि खवर्ग ; ३–४ **हा निश्चय** नि.

९९. १ **गोष्टी** नि औं मुं ; २ **सृष्टी** नि ; ३ **पुत्रांसहित** नि गो·२ ; ४ **सर्वही** मुं.

१००. १ **जीवंत** मुं ; २ **ऐसें** नि ; ३ **तरीच** नि , (–) नां मुं ; ४ **वानु** नां

पंडुपुत्रांचा[१] समंधु[२] । खंडे तरीच विखंडे[३] खेदु ।
पुत्र पावती अक्षयानंदु । येरवीं मृत्य[४] पावाल[५] कीं[६] ॥१०१॥
यापरी बोधूनि वसुधापति । कणिक गेला स्वगृहाप्रती[१] ।
राजा पडिला चिंतावर्ती । विचार कांहीं सुचेना ॥ १०२ ॥
उद्वेगज्वरें[१] जाकळे रावो[२] । पुढें मांडिला तोचि प्रस्तावो ।
यावरी वर्तला कथेचा भावो[४] । भाविक भावें परिसतु[५] ॥१०३॥
इति श्रीमहाभारते[१] आदिपर्वणि । मुक्तीशगिरा[२] तारका[३] र्णी[४] ।
अर्थचंद्रमा[५] सुधाकिरणीं । जिववी[६] श्रवणचकोरां[७] ॥ १०४ ॥
परंतु[१] श्रीगुरुकृपेचि[२] पौर्णिमा । फावे[३] तरीच लाहे उपमा[४] ।
येऱ्हवीं वल्गना तितुकी[५] अमा[६] । आह्मां मूढ कवींची ॥ १०५ ॥

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥

---

१०१. १ पांडु° नि ; २ संबंधु नि ; ३ फिटेल नि , खंडे खवर्ग ; ४ मृत्यु नि मुं पु रा तं ; ५–६ पालवीं औं पु·४ नां मुं गो·२ रा, पावसी ख.

१०२. १ गृहाप्रती पु.

१०३. १ उद्वेगवळें पु४ ; २ राव नि ; ३ प्रस्ताव नि ; ४ भाव नि ; ५ परिसोत नि.

१०४. १ श्रीभारते खवर्ग गो२ रा ; २ मुक्तेश्वरगीरा नि : ३–४ तारकावर्णीं नि (कावर्णी स) गो नां , तारकवर्णी औं पु गो२ , ताम्रपर्णी ख मुं ; ५ अर्धचंद्रमा नि पु४ ख नां धु गो२ रा , आर्कचंद्रमा पु , अति चंद्रमा औं ; ६ जेंवि नि ; ७ श्रवणीं आर्त चकोरा नि

१०५. १ (–) नि खवर्ग ; २ श्रीगुरु ज्ञानकृपेची नि, श्रीगुरूची गो·२ ; ३ पाहे नि खवर्ग रा , पाहो गो·२ ; ४ प्रतिमा स ; ५–६ नये कामा नि ; ६ आह्मां औं पु·४ गो·२ रा.

॥ श्री ॥

अध्याय पस्तिसावा

श्रीगणेशाय नमः

बळाधिक्यें[1] भीमसेन । अस्त्रविद्ये[2] श्वेतवाहन[3] ।
विवेकराजा[4] नीतिनिपुण[5] । धर्मराजा सर्वार्थी ॥ १ ॥

ऐसें जाणोनि सकळ[1] प्रजा । ह्मणती पुरातन पंडुराजा ।
ज्येष्ठ[2] त्याचिया[3] आत्मजा । राज्यपदीं[4] अधिकारु[5] ॥ २ ॥

चक्षुहीन प्रज्ञाचक्षु । भीष्म स्वनेमें निरपेक्षु ।
यालागीं आमुचा राजा मुक्षु[1] । युधिष्ठिर निर्धारें ॥ ३ ॥

सर्वही[1] मिळोनि येकाचित्तें[2] । राज्यीं[3] अभिषेकुं[4] धर्मातें ।
भीष्मद्रोणकृपादिकांतें[5] । विचारणें लागेना ॥ ४ ॥

सहज[1] इछिजे मानसें । तेंचि[2] वोढवल्या दैवविशेषें[3] ।
तरी तें[4] नेघे[5] नावडे ऐसें । ह्मणे[6] कोण[7] सांग[8] पां[9] ॥ ५ ॥

---

१. १ **बळाधिक्य** औं पु ख मुं तं, **बळाधिक** नि गो·२ ; २ °**विद्येंत** नि, °**विद्या** नां गो·२, **अस्त्रवीद्ये** धु, **अल्पविद्या** औं ख मुं, **आल्पविद्या** पु·४ ; ३ **दुर्योधन** खवर्ग ; ४ **विवेकी** नि खवर्ग, (+) **हा** खवर्ग ; ५ **राजनीति**° नि, **निपुण** खवर्ग.

२. १ **सर्व** नि ; २–३ **मग जेष्ठाच्चिया** खवर्ग ; ४ °**पदा** नि ; ५ **अधिकारी** खवर्ग गो·२. खवर्ग मध्यें चरण २ व ३ ची अदलाबदल आहे.

३. १ **मुख्यू** नि खवर्ग.

४. १ **अवघे** नि ; २ **एकमतें** नि ; ३–४ **राज्याभिषेकुं** स औं पु गो तं ; ५ °**कृपाचार्यांतें** नि खवर्ग.

५. १ **सर्व** पु४ ; २ **तेवीं** गो·२ ; ३ **दैवदशें** नि नां, **दैववशें** औं पु मुं ; ४ (+) **नांव** नि ; ५ **नेघों** नि, **न घडे** पु४ ख ; ६–९ **म्हणता कोणी असेना** नि.

आतां संशयाचा[1] हातु[2] । मुरडूनि शीघ्र साधिजे[3] अर्थु ।
विलंबीं घालितां मनोरथु । काळ ग्रासी रसातें ॥ ६ ॥
ऐसें ऐकोनि दुर्योधन[1] । क्रोधें धडकला हुताशन[2] ।
विदुर नसतां अति उद्विग्न । रायापासीं पातला ॥ ७ ॥
ह्मणे पितया[1] अनर्थ पाहीं । उदेला तो ऐकिला कांहीं ।
येरु ह्मणे कळला नाहीं । ज्ञात[2] करीं[3] स्ववाचा[4] ॥ ८ ॥
अंधत्वदोषें[1] वाळूनि[2] तूतें । तृणाग्रीं बांधोनि भीष्मातें ।
पादांगुष्ठें[3] लोटूनि मातें । येकशत बंधूंसी ॥ ९ ॥
अन्यज कुंतीगर्भधामीं[1] । जो[2] जन्मला[3] व्यभिचारधर्मीं[4] ।
त्या धर्मातें राज्यलक्ष्मी[5] । द्यावया सर्वही[6] सिद्ध[7] जाले[8] ॥ १० ॥
पुरीं[1] राष्ट्रीं[2] प्रजा[3] लोक । ब्राह्मणादि वर्ण अनेक ।
सेवक संमंधी[4] सकळिक । तेचि मिळणीं मिळाले[5] ॥ ११ ॥
हें[1] निश्चयें[2] जालें[3] जाण । यया बोला[4] नाहीं[5] आन[6] ।
कनिष्ठ भिक्षा[7] अथवा[8] मरण । तुझिया[9] भागा पातलें ॥ १२ ॥

---

६. १–२ **संशयाची मात** धु ; ३ **सिद्धिजे** धु, **सांगीजे** गो॰२. या ओवीऐवजीं नि व खवर्ग मध्यें पुढील ओवी आहे:—

सुयोधनें[1] नायिकतां । शकुनीसही न कळतां ।
शीघ्र साधिजे या अर्था । विलंब कांहीं[2] न करावा ॥ ६ ॥

१ दुर्योधनें नि ; २ सर्वथा नि नां , आतां पु४.

७. १ **हुताशन** ख ; २ **दुर्योधन** ख.

८. १ **राया** नि गो॰२ ; २–३ **अनर्थकर** खवर्ग ; ४ **स्ववाचे** नि, **सर्वांचा** खवर्ग (**सर्वथा** ख).

९. १ °**दोष** नि खवर्ग तं ; २ **दाऊनि** नि, **लाऊनि** खवर्ग ; ३ °**गुष्टीं** औं मुं गो तं.

१०. १ °**धामा** खवर्ग ; २–४ **व्यभिचारकर्में पावला जन्मा** खवर्ग ; ५ **राज्यधर्मा** खवर्ग ; ६ **सर्व** नि पु ख मुं ; ७–८ **उद्यत** औं पु, **सिद्धते** नां गो॰२.

११. १–२ **पुरी राष्ट्र** नि खवर्ग ; ३ **सर्व** ख ; ४ **संबंधी** नि तं ; ५ **मीनले** मुं गो॰२.

१२. १–३ **हाची नीश्चय जाला** ख ; ४–६ **लागी आपण** पु४ ; ७–८ **पक्षा आति** पु४ ; ९ **मांझीया** पु४.

राजा ह्मणे ऐक आतां । पंडु माझा सहोदर भ्राता ।
पुत्रां[1] त्याच्या गुणवंतां । केवीं वोखटें[2] चिंतावें[3] ॥ १३ ॥
भंगती[1] विश्वाचीं[2] मानसें । भीष्मद्रोणा वाटेल कैसें ।
नेमिले[3] न[4] वचती[5] सायासें। तरी[6] मग[7] यत्न[8] असेना ॥१४॥
त्यांचेनि सुखें पावती सुखा । त्यांचेनि दुःखें पावती[1] दुःखा ।
ऐसी त्यांची ललाटरेखा । सांग कोणें मोडावी ॥ १५ ॥
आगळें देखोनि पराचें । मिळणीं मिळावें[1] तयांचे ।
या वेगळे प्रयत्न[2] वाचे । काय[3] बोलों[4] सांग[5] पां[6] ॥ १६ ॥
सुयोधन[1] ह्मणे ऐक[2] जनका । उच्छेदावया धर्मादिकां ।
आप्तवर्गाची आशंका । कल्पुं नको मानसीं ॥ १७ ॥
भीष्म येथें न घली[1] मन । दोनी पक्ष[2] त्या समान ।
विदुर बोले धर्मवचन । परी तो[3] स्वार्थें[4] गुंतला ॥ १८ ॥
अश्वत्थामा माझा प्राण । जिकडे पुत्र तिकडे द्रोण ।
कृपाचार्य द्रोणाधीन । तिघे[1] येक[2] निर्धारें ॥ १९ ॥
मुख्य पांडवांचा वैरी । कर्ण हें[1] जाण[2] साचारीं[3] ।
शकुनि सर्पाचिये परी । संधी पाहे दंशावया[4] ॥ २० ॥

---

१३. १ पुत्रा स पु४ ख नां मुं धु तं ; २ वाईट नि ; ३ करावें गो॰२.

१४. १ क्षोभती नि खवर्ग ; २ सकळांचीं नि, सर्वांचीं खवर्ग ; ३-५ नेमिलें करिती नि खवर्ग ; ६-७ त्यासि नि खवर्ग ; ८ उपाय नि, सायालि पु४.

१५. १ मानिती पु धु तं.

१६. १ मिळती नि गो, मिळणें पु४ ख नां, मिळाले मुं ; २ ये पु, यया औं ; ३ मी काय नि ; ३-६ सांग पां मी काय बोलों खवर्ग.

१७. १ दुर्योधन औं मुं गो॰२ ; २ ऐकें नि.

१८. १ घाली नि मुं तं ; २ (+) पैं नि, तव पु४ नां ; ३ (−) पु४ ख नां मुं ; ४ स्वार्थी नि.

१९. १ दोघे नि खवर्ग ; २ येती नि.

२०. १-२ जाण पां नि खवर्ग ; ३ निर्धारीं नि रा ; ४ डंखावया नि औं पु४, खंडावया ख मुं, डंकावया पु नां.

प्रजासेवक द्रव्यदानें । वोळगती[1] जैसीं श्वानें ।
आतां[2] शवें[3] साडिलीं[4] प्राणें । तेवीं[5] जीतचि[6] करावीं[7] ॥२१॥
प्रस्तुत ऐकें एक शब्दु । निकट असतां नित्य समंधु[1] ।
क्षणक्षणा उपजे खेदु । मनोभंग मानसा[2] ॥ २२ ॥
देखोनि उत्कर्षाची राहाटी । विषादवणवा धडके पोटीं ।
घटिकेमाजी[1] अनर्थ कोटी । केवीं धैर्य धरावें ॥ २३ ॥
हे ठेवावे स्थळांतरीं । राजधानीपासूनि दूरी ।
इतुकेन भयाची गळसरी । अर्थ[1] तुटली[2] जाण[3] पां[4] ॥ २४ ॥
बाहेर न पडे[1] न्यून पूर्ण । विचारीं संचरेना आन[2] ।
प्रजा[3] प्रधान[4] सेवकजन[5] । निज[6] मर्यादा[7] वर्तती[8] ॥ २५ ॥
खळा आणि कंटकातें । दोनीच[1] प्रकार बोलिजे[2] येथें[3] ।
उपानहीं[4] भंगावें मुखातें[5] । कां[6] वर्तणें दूरस्थ ॥ २६ ॥
ऐकोनि राजा आठवी मनें । कणिक[1] बोलिला[2] तीं वचनें ।
तात्काळ पातलीं[3] खुणें । विलंब कांहीं न लगतां[4] ॥ २७ ॥

---

२१. १ वोळंगती नि मुं; २–४ अनुसरती जीवें नि खवर्ग; ५–७ आह्मांलागीं सर्वथा नि खवर्ग; ६ निस्तेज धु.

२२. १ संबंधु नि, द्वंद्व औं; २ मानसीं नि, मानसें गो·२.

२३. १ घडीमाजी नि खवर्ग.

२४. १ अर्थीं नि, अर्थें गो·२; २–४ तंतु सुटला पु, तंतु तुटला औं ख मुं, तंतु तुटली पु४ नां.

२५. १ पडतां नि; २ मन नि; ३–४ सामोपचारें नि; ५ बाह्य-गमन नि, सकळही जन खवर्ग; ६–८ करिती ऐसें करावें नि; ८ वर्ततां रा तं.

२६. १ दोन नि; २ बोलिले ख रा तं; ३ ते औं, त्यातें ख, तेथें गो२; ४ उपानई स, उपानःहीं धु तं, उपायें औं पु·४, उपाई ख नां; ५ मुख्यत्वें नि खवर्ग (दुरस्तें ख); ६ कीं नि.

२७. १–२ कणिकें बोलिलीं नि (स प्रसंप्रा) पु४ ख नां मुं; ३ पावलीं औं रा; ४ लागतां नि ख गो२.

मग ह्मणे गा[1] बुद्धिनिपुणा । हेंचि मानलें माझिया मना ।
सामोपचारें बाह्यगमना । करिती ऐसें करावें ॥ २८ ॥
नृपें प्रेरिले असतां मंत्री । सुवार्ता परिसावीति श्रोत्रीं ।
अवलोकितां सर्व धात्री[1] । स्थळ येकचि दिसताहे ॥ २९ ॥
कनकरत्नाचे डोंगर । दिव्यद्रुमाचे दिव्यागर[1] ।
सरिता वापी सरोवर । स्फटिक शिळीं बांधले ॥ ३० ॥
होमशाळा देवतायतनें[1] । वेदसुघोषशास्त्राध्ययनें[2] ।
सत्रागारें[3] प्रपास्थानें[4] । विश्रामकरें[5] शोभती ॥ ३१ ॥

---

२८. १ (–) नि पु, रे औं.

२९. १ धरित्री धु.

३०. १ दीव्याबर धु. २९ व ३० या ओव्या नि खवर्ग मध्यें नसून त्यांच्या जागीं दुसऱ्या पुढील चार ओव्या आहेतः—

ऐसें दुर्योधनेंसी[1] अनुवादन । करी प्रज्ञाचक्षु आपण ।
पुत्रातें आज्ञा देऊन । मग[2] बैसे निवांत ॥ २९ ॥

१ सुयोधनासीं नि ; २ (–) औं पु. पु४ मध्येंही ही ओवी नाहीं.

ऐसें चिंतार्णवीं निमग्न । दुरात्मयाचें अंतःकरण ।
तवं पातला प्रधान । तेचि समयीं त्या स्थळीं[1] ॥ २९ अ ॥

१ ठाया नि, जवळीं ख.

करद्वय जोडूनि नमिला[1] नृपति[2] । वृत्तांत सांग तयाप्रति[3] ।
वार्ताहर[4] वारणावती[5]–। हूनि[6] आले[7] नृपवर्या ॥ ३० ॥

१–२ सुमती नि ; ३ राजयाप्रती नि ; ४ वार्ताहेर औं पु नां ; ४–५ वार्ता बाहेर वाखाणिती स ; ६–७ ह्मणोनि आलों स. ख मध्यें ही ओवी नाहीं.

तिहीं वारुणावतीचें[1] वर्णन । केलें तें ऐकें सावधान ।
इंद्रभुवना समसमान । शोभा आली तयासी ॥ ३० अ ॥

१ वारूणावताचे पु४ नां.

३१. १ देवतायनें औं पु ख नां ; २ वेदघोष° नि खवर्ग ; ३ छत्रागारें नि (छात्रागारें स), शस्त्रागारें मुं ; ४ प्रवाहस्थानें स, प्रयाणस्थानें नां, प्रणवस्थानें मुं, प्रयास्थानें गो२ ; ५ विश्रांतीकरें औं पु.

फळें[1] शाका[2] सर्व धान्यें । सर्व रसांचीं रसपानें[3] ।
सर्वानंद भोगिजे[4] जनें[5] । स्वर्गातुल्य ते ग्रामीं ॥ ३२ ॥
वारुणावत[1] नामें[2] नगर[3] । सुंदर रमणीक[4] मनोहर[5] ।
उपमे तुळितां अमरपुर[6] । किरातपल्लीसारिखें[7] ॥ ३३ ॥
राजा बोले मधुर वचनीं[1] । धर्मा[2] भीमा[3] मानेल मनीं ।
तरी जाऊनि[4] कौतुक[5] नयनीं[6] । अवलोकूनि येइजे ॥ ३४ ॥
सर्वे घेऊनि बंधु माता । आरुढोनि कांचनरथा[1] ।
छत्रछायेतळीं पंथा । महोल्हासें[2] लोटिजे ॥ ३५ ॥
विनोदवाटिकाशृंगारवनीं[1] । पुरीं[2] सद्नीं शय्यासनीं ।
वस्त्राभरणीं भोजनपानीं । सुख भोगीजे मनेछा ॥ ३६ ॥
माने तवंवरी वसिजे वीरा । पुढती येईजे हस्तनापुरा[1] ।
प्रशस्त वाटेल[2] जरी विचारा । तरीच[3] तैसें[4] वर्तावें ॥ ३७ ॥

---

३२. १ फळ पु४ तं, सफळ औं ; २ शाखा खवर्ग (ख प्रसंप्रा) धु गो तं रा ; ३ सर्व पानें नि, संपादनें नां, रसायनें मुं गो·२ ; ४ भोगिती नि ; ५ मनें स नां मुं धु तं.

३३. १ वारणावती नि, वरुणा° पु नां गो·२ ; २ नाम नि ख नां गो·२ ; ३ नगरी नि ; ४–५ आणि मनोहारी नि ; ६ °पुरी नि ; ७ °सारिखीं नि. नि खवर्ग मध्यें पुढील ओवी अधिक आहे:—

ऐकोनि मंत्रियाच्या उत्तरा । पाचारूनि युधिष्ठिरा ।
सन्निध बैसउनि अतिआदर[1] । करिता जाला साक्षपें[2] ॥ ३३अ ॥

१ आदरा नि, अति सत्वर नां, सादर मुं ; २ कौतुकें औं.

३४. १ वाणीं नि ; २–३ ह्मणे धर्मा नि औं, ह्मणे धर्मा भीमा पु·४ मुं ; ४–६ वारुणावती जाउनी औं.

३५. १ कनकरथा नि औं ख मुं ; २ महोत्छायें औं पु.

३६. १ शृंगारवाटिकाविनोदवनीं नि ; २ सुख नि, विश्राम ख ; ३ भोगीं नि.

३७. १ हास्तिनपुरा नि (स प्रसंप्रा) ; २ मानेल नि ; ३–४ तरी ऐसेंच नि ; ४ ऐसें औं पु गो.

ऐकोनि नृपाननींची[1] गोष्टी । सुजाणा जाणवलें पोटीं ।
ह्मणे निरोपिसी तें मुकुटीं । पुष्प तैसें वंदिलें[2] ॥ ३८ ॥
पिता गुरु तूं देवमूर्ति । तुझी सेवा ते विष्णुभक्ति ।
तुझी आज्ञा[1] कोटी मुहूर्तीं[2] । तुळितां विशेष[3] अपाडें ॥ ३९ ॥
येचिक्षणीं करीन[1] गमन । ह्मणोनि चरणा[2] केलें[3] नमन ।
कुंतीसहित पांचहि[4] जण । निघते जाले तत्काळीं ॥ ४० ॥
वंदिला[1] भीष्म भारद्वाज । विदुर आणि गौतमात्मज ।
गांधारीचे[2] पादरज[3] । भावें भाळीं चर्चिले[4] ॥ ४१ ॥
चालिले देखोनि महाबळी । दुर्योधन येकांतस्थळीं ।
बैसोनि पाचारिले जवळीं[1] । प्राणमित्र आपुले ॥ ४२ ॥
शकुनि कर्ण दुःशासन । चौथा आचार्यपुत्र जाण ।
पांचै[1] जणीं अपायदान[2] । धर्मोद्देशें[3] कल्पिलें[4] ॥ ४३ ॥
पांडव होमावे हुतांशीं[1] । निश्चय करोनि निज मानसीं ।
पुरोचन पापरासी । पाचारिला जवळिके ॥ ४४ ॥
तो दुरात्मा यवनयाती[1] । दुर्योधनें धरोनि हातीं ।
ह्मणे मित्रा माझिये मती । विश्वासिक तूं येक ॥ ४५ ॥

---

३८. १ नृपाननाची औं पु ; २ वंदीन नि खवर्ग.

३९. १ (+) ते नि खवर्ग ; २ सुमुहूर्तीं नि , मूर्ती पु मुं ; ३ उणी नि.

४०. १ करीं मुं धु गो ; २–३ केलें चरणा खवर्ग रा गो॰२ ; ४ पांचै औं पु ख गो॰२ रा.

४१. १ वंदिले नि खवर्ग ; २–३ °चें पदरज नि पु नां ; ४ स्पर्शिलें नि खवर्ग गो॰२.

४२. १ जंवळीं गो॰२.

४३. १ पांचा नि ; २ आनंदोन नि , अपायपूर्ण औं ; ३ धर्मद्वेषें औं पु४ गो॰२ ; ३–४ पांडवां अपाय कल्पिला नि.

४४. १ हुताशीं नि मुं गो॰२.

४५. १ यवनजाती नि (स प्रसंप्रा) .

ऐश्वर्येंसी पृथ्वीतळ । माझें तैसें[1] तुझें सकळ ।
मजसमान भोग अचळ । भोगवीन[2] निर्धारें ॥ ४६ ॥
माझें ऐश्वर्य तुझें जालें । तेथें[1] जें[2] कांहीं अरिष्ट आलें ।
तें पाहिजे निर्मूल केलें । आत्मकार्य[3] ह्मणोनी ॥ ४७ ॥
आज्ञा देऊनि पंडुसुतां । रायें धाडिलें वारुणावता[1] ।
तुवां वळघोनि दिव्यरथा । पुढां गंतव्य करावें ॥ ४८ ॥
मेळवूनि नगरवासी । बहु सन्मानें[1] नेइजे[2] त्यांसी[3] ।
वोपूनि संपत्तीच्या रासी । भोगसुखें भुलवावें[4] ॥ ४९ ॥
विश्वास[1] दाऊनि[2] मानसा । मग पाडावे[3] मृत्यपाशां[4] ।
तोही प्रकार ऐक[5] ऐसा । मी सांगेन त्या रीती[6] ॥ ५० ॥
सहस्र शिल्पिकारां हातीं । महेंद्रसदनातुल्य[1] निगुती ।
आलय रचावें जे[2] युक्ती । चतुरातेंही[3] अगम्य[4] ॥ ५१ ॥
तैलगर्भतरूचां[1] काष्टीं । थाट बांधोनि भूतळवटीं ।
सणसूत्राच्या[2] बांधाटी[3] । आवळावें सुबद्ध[4] ॥ ५२ ॥

---

४६. १ तें नि ; २ (+) तुज नि.

४७. १ आणि तेथें औं पु; २ (–) नि औं पु ख गो॰२; ३ आप्तकार्य औं पु.

४८. १ वारणावता नि पु४.

४९. १–२ सन्मान देइजे नि ; ३ त्यांसीं नि ; ४ भुलवावे नि औं पु नां गो॰२.

५०. १–२ विश्वासोनि पु॰४ ख नां मुं ; ३ पाडिजे औं पु ; ४ मृत्युफांसा नि पु॰४ ख नां मुं गो॰२ ; ५ ऐकें नि पु४ गो ; ६ परी नां मुं.

५१. १ महेंद्रातुल्य पु॰४ ख नां मुं , महेंद्रालयातुल्य औं; २ जें स गो॰२ ; ३ चतुरांचिये औं पु ; ४ अचोज खवगं गो॰२ रा.

५२. १ तैल्यगर्भ तरूच्या नि , °तरूचा औं पु रा; २ मेण° नि ; ३ बांधवटी नां धु तं ; ४ सुबंध पु गो२.

वंश सलंब[१] सरळ[२] मोठे । दुरी करून अंतरगांठे[३] ।
अग्नियंत्रऔषधपिष्टे । मुखमर्यादा[४] भरावें[५] ॥ ५३ ॥
ते[१] माझारी[२] देऊनि[३] तया[४] । भेंड मुंज[५] सणकाठिया[६] ।
वंशपात्रीं[७] मढूनियां[८] । मथूनि सारें[९] लेपिजे[१०] ॥ ५४ ॥
राळकर्पूरगंधकतैलें । लाक्षा सर्पिष[१] येकमेळें ।
कालऊनि कर्दमगोळे । भिंतीभाग[२] निर्मावे[३] ॥ ५५ ॥
त्यावरी मृत्तिकेचा लेप । कीजे अत्यंत बहु ना[१] स्वल्प ।
सप्तरंगी दावि[२] वोप । तैसीं[३] चित्रें[४] रेखावीं[५] ॥ ५६ ॥
चतुःशाळा वरि[१] उपरिका । गोपुर[२] शृंगी[३] ध्वजपताका[४] ।
भद्रपोठें[५] रणभूमिका । चैत्यासनें निर्मावीं ॥ ५७ ॥
भरी घालूनि अतसीचूर्ण[१] । भूमी[२] करावी समसमान ।
रमणीकपणें[३] पाहातां मन । कदाकाळीं उठेना[४] ॥ ५८ ॥

---

५३. १ **लंब** पु४ नां मुं ख ; १–२ **सरळ लंब** नि ; ३ **अंतर गोटे** मुं गो२ ; ४ °**मर्याद** स औं पु, °**मर्यादे** नां ; ५ **भरवी** नि (स प्रसंप्रा), **भरावी** पु४ , **भरावि** पु ख नां गो·

५४. १ **तें** औं पु मुं ; १–४ **पेशी आइती करूनियां** नि ; २–३ **देउनि माझारी** खवर्ग ; ५ **मुज** स गो·२ तं ; ६ °**काडिया** नि खवर्ग ; ७ °**पात्रें** नि ; ८ **वेढुनिया** पु·४ नां मुं धु , **वेष्टुनियां** औं ख , (+) **सविया** गो·२ , (+) **समया** रा , (+) **सनि (?) या** धु ; ९–१० **सार लपविजे** गो·२ ; १० **लिंपिजे** नि औं पु ख नां मुं.

५५. १ **सर्पिसा** पु४ ख नां ; २ **संधिभाग** नि ; ३ **लिंपावे** नि खवर्ग.

५६. १ (–) औं पु ; २ **दावावी** नि , **दाविजे** औं , **दाखवी** रा तं ; ३ **पेशीं** नि , **तैसें** पु४ ख गो·२ रा तं ; ४ **चित्र** पु४ ख गो·२ तं रा ; ५ **रेखावें** पु४ ख गो·२ रा.

५७. १ (–) नि ; २ **गोपुरे** पु४ ख नां धु ; ३ **शृंगें** औं पु·४ , **शृंग** गो·२ , **शृंगावरी** नि खवर्ग ; ४ **पताका** नि खवर्ग ; ५ °**पीठ** नि औं पु·४ मुं.

५८. १ **अस्थि चूर्ण** नि , **अंतरीं चूर्ण** गो तं ; २ **भूमिका** औं पु ; ३ **रमणीक** औं पु गो·२ ; ४ **नुठावें** नि , **विटेना** औं पु नां.

सर्व संपती[1] भरूनि पुर तें । वस्ती[2] वोपिजे पांडवांतें ।
वर्ष येकपर्यंत तेथें । सुखाडल्या[3] विश्वासें[4] ॥ ५९ ॥
संकेत करूनि[1] ते अवसरीं[2] । पावक प्रदीप्त कीजे[3] द्वारीं ।
अग्नि लागोनि निमाले घरीं[4] । ऐसें लोकीं रूढवावें ॥ ६० ॥
तिळतुल्य वन्हि लागतां देखा । येकसरें[1] उठे[2] भडका ।
ऐसिया गृहीं त्या गृहमखा-[3] । माजी वैरी होमावे ॥ ६१ ॥
कळों नेदिजे[1] आपुल्या मना । तेथें केवीं[2] ठाउकें[3] पडे[4] आना ।
ऐसिया युक्ती[5] विचक्षणा । गुप्त कार्य[6] साधावें[7] ॥ ६२ ॥
ऐसीं दुर्योधनाचीं वचनें । येरें[1] झेलिलीं अंतःकरणें ।
जेवीं कां वांती होतां श्वानें । त्वरें चाटुनि घेइजे[2] ॥ ६३ ॥
माडवृक्षापासूनि देखा । अळुमाळ श्रवतां[1] मद्योदका ।
मद्यपानी[2] वोढवी मुखा । धांवोनिया लगबगें[3] ॥ ६४ ॥
शंखध्वनीचा[1] संतोष[2] । त्यावरी[3] पातला फाल्गुणमास[4] ।
कीं व्यभिचारिया[5] मल्याळदेश । दैवयोगें[6] लाधला ॥ ६५ ॥

---

५९. १ **संपत्ती** नि औं ; २ **वस्तीस** नि औं पु ; ३–४ **विश्वासेंसी सुखवावें** नि.

६०. १ **करूं** नि ; २ **अवस्वरीं** औं पु ख नां , **आवश्वरीं** धु; ३ **करिजे** नि , **करोनि** गो ; ४ **वरी** गो·२ रा.

६१. १ **कसरें** स ; २ **उठी** औं पु नां , **लागेल** मुं ; ३ **गृहमुखा** नि पु४ ख नां मुं रा.

६२. १ **नेदितां** औं पु ; २ (–) नि पु४ , **कें** पु रा , **क** ख नां ; ३ (+) **न** नि पु४ ; ४ **होय** औं पु नां ; ५ **बुद्धी** नि , **कार्य** ख ; ६–७ **कृत्य करावें** ख.

६३. १ **येरीं** नि ; २ **जाइजे** नि.

६४. १ **स्रवती** नि , **श्रवती** गो·२ ; २ **पद्मपाणी** औं पु , **मद्यपानीं** नि ; ३ **लगबगां** नि गो२.

६५. १ **आर्दीच शंखध्वनींचा** नि ; २ **उल्हास** नि ख ; ३ **त्यातें** नां गो तं , **त्यांत** औं पु रा गो२ , **त्यामाजी** ख ; ४ **फाल्गुनमास** नि औं मुं ; ५ **विभिचारिया** पु ख नां धु गो रा तं ; ६ **दैवंयोगें** औं पु नां.

तेवीं साधूंचा उछेदु । करावया दुर्जना अतिआनंदु[1] ।
कुरंगसमुदाय[2] देखोनि व्याधु । हांव[3] बांधे[4] वधावया[5] ॥ ६६ ॥
तेवीं अवश्य ह्मणोनि वचनीं । पुरोचन निघाला तेचिक्षणीं[1] ।
रासभरथातें[2] पिटोनि । वारुणावता पातला ॥ ६७ ॥
येरीकडे[1] पांडववीर । निघतां कौरवांचे भार ।
बोळवीत पातले द्वार । उलंघूनि[2] नगराचें ॥ ६८ ॥
प्रजा प्रधान करिती रुदना[1] । निंदिती भीष्मा दुर्योधना ।
ह्मणती[2] मर[3] हृदयमलिना । धृतराष्ट्रा[4] पापिष्ठा ॥ ६९ ॥
पुत्रलोभें राज्यस्वार्थे । दूरी दवडिलें पांडवांतें ।
आह्मीं जाऊं त्यांसांगातें[1] । धनें सदनें त्यागुनी[2] ॥ ७० ॥
धर्मावीण अधर्मनगरीं[1] । कोण राहील[2] दुराचारी ।
सर्व[3] प्रजा सहपरिवारीं । पांडवांपाठीं चालिल्या[4] ॥ ७१ ॥
हस्तनापुरीं पुत्रांसहित । धृतराष्ट्र आणि गंगासुत ।
राज्य करु[1] आनंदभरित । अनंतकाळ धर्मात्मा[2] ॥ ७२ ॥
वनवासा निघतां श्रीरामें । प्रजा चालिल्या समागमें ।
कीं मथुरे जातां यादवोत्तमें[1] । गोपीजन[2] ज्या परी ॥ ७३ ॥

---

६६ १ °आल्हाद नि ; २ मृग° नि ; ३ हाव नि पु४ ; ४ बांधी नि पु४ ; ५ धरावया धु.

६७. १ तेथुनी औं पु , तत्क्षणीं नि ख ; २ वृषभ° ख नां.

६८. १ तवं येरी° औं पु ; २ उल्लंघूनि नि, लंघोनियां औं धु.

६९. १ रोदना नि ; २ मर खवर्ग ; ३ (+) रे नि औं पु४ मुं , (+) हे पु , (−) ख नां ; ४ धार्तराष्ट्रा औं.

७०. १ °संगातें नि ; २ सांडुनि औं पु.

७१. १ अंधनगरी स धु , धर्म° पु४ गो·२ ; २ राहेल नि मुं तं , राहे औं पु गो२ ; ३ सकळ नि , धर्म तं ; ४ चालिली नि , चालिले गो·२ नां तं.

७२. १ करो नि (करा स) पु , करोत औं ख , करूनि पु४ मुं नां धु तं ; २ अधर्मी औं , धर्मात्मे धु.

७३. १ देवोत्तमें नि खवर्ग ; २ गोपीरमणें गो·२.

देखोनि पौरजांचा[1] प्रेमा । अत्यंत श्नेह[2] जाकळी[3] धर्मा ।
आलिंगूनि ह्मणे हो[4] तुह्मां । चित्त माझें न विसंबे ॥ ७४ ॥
राजआज्ञेनें वारुणावर्ती । किंचित्काळ करूनि वस्ती ।
सीघ्र येईन तुह्मांप्रती । हें निश्चयें जाणा[1] पां[2] ॥ ७५ ॥
अळुमाळ विषमतेचा वात । लागतां मातें[1] जाणवा मात ।
तात्काळ येऊनि मनोरथ । पूर्ण करीन मी[2] तुमचा ॥ ७६ ॥
यापरी राहवूनि समस्तां । धर्म वळघतां[1] विजयरथा[2] ।
कौरव ह्मणती विदुरा आतां । आज्ञा माग[3] माघारी[4] ॥ ७७ ॥
संकेत जाणवावया[1] शब्दीं । विदुर पाहे येकांत संधी ।
भवतीं दुर्जनांची मांदी । रक्षीत ठेले तयातें ॥ ७८ ॥
बर्बर बोलती बर्बरदेशीं । म्लेंछभाषा बोलिजे[1] तीसी ।
ते भाषेनें[2] चातुर्यरासी । सावध[3] करी धर्मातें ॥ ७९ ॥
प्रज्ञा शब्दार्थसंकेत जाणे । तो प्राज्ञ[1] ऐसें बोलती शाहणे ।
पराची प्राज्ञा वोळखे[2] मनें । नीतिशास्त्रें[3] सोज्वळीं[4] ॥ ८० ॥
लोहो नव्हे परी अतितिक्षण[1] । काळीज भेदूनि निवटी प्राण ।
तें शस्त्र वोळखे त्या मरण । शत्रुपासाव[2] असेना ॥ ८१ ॥

---

७४. १ **पौरप्रजांचा** नि ; २ **श्नेहें** गो तं, **प्रेमें** नि मुं, **प्रेम** औं पु ख नां, ३ **जाकळे** नि औं ख मुं ; ४ (–) औं पु नां मुं.

७५. १ **जाण** पु·४ ख नां मुं गो तं ; १–२ **जाणावें** नि, **जाणिजे** औं.

७६. १ **मज** खवर्ग ; २ (–) खवर्ग गो२.

७७. १ **वळंघे** नि पु. **वळघला** औं ख मुं नां ; २ **रथावरुता** नि ; ३ **मागा** नि, **मागे** पु४ गो·२ ; ४ **माघारीं** नि

७८. १ **जाणावया** पु४ औं गो२.

७९. १ **ह्मणती** औं पु, **बोलती** पु४ नां मु ; २ **भासेन** गो·२, **भाषणें** औं ; ३ **संज्ञा** नि.

८०. १ **प्रज्ञावंत** औं पु ; २ **ओळखी** नि पु४ ; ३ °**शास्त्री** नि मुं, °**शास्त्र** पु·४ ख ; ४ **सोज्वळ** नि खवर्ग.

८१. १ **अतितीक्ष्ण** नि मुं तं ; २ **कल्पांतिहि** नां.

विवरगर्भी असतां प्राणी । वणवा[1] अथवा सूर्यकिरणीं ।
दाहिला न वचे हें[2] सुजाणीं । जाणितलें पाहिजे ॥ ८२ ॥
मार्ग नोळखे चक्षुहीन । न कळे दिशा केउती[1] कोण ।
अधैर्य पुरुषातें कल्याण । उभय लोकीं असेना ॥ ८३ ॥
सकामातें[1] न साधे सिद्धी । सुख[2] न पवे[3] अशांत क्रोधी ।
अधैर्यवंत ऐश्वर्यपदीं । पावो न शके सर्वथा ॥ ८४ ॥
शत्रुसमंधीं[1] असावधान । आलस्य निद्रा अधैर्य पूर्ण ।
तेणें प्रयत्नेंकरूनि[2] मरण । निज पालवीं बांधले[3] ॥ ८५ ॥
अमित्रमुखींचा[1] शब्द सुरस । तो विषकमळाचा[2] सुवास ।
आलिंगनीं मैंदपाश । अतुट कंठीं शिरकला[3] ॥ ८६ ॥
अन्नस्वरूपें काळकूट । गृहस्वरूपें हव्यवाट ।
द्यूतस्वरूपें पाश कपट[1] । उत्तरोत्तर जाणावें ॥ ८७ ॥
मन राखोनि सावधवृत्ती । हितोपदेश धरणें[1] चित्तीं ।
आत्महिताचे गूढपंथीं[2] । नित्याभ्यासें[3] वर्तिजे[4] ॥ ८८ ॥
अहोरात्र अटण करितां । तो रात्रीही न चुके पंथा[1] ।
नक्षत्रज्ञानिया सर्वथा । दिशाभूली न[2] भूले[3] ॥ ८९ ॥

---

८२. १ अग्नीनें नि पु नां, (–) पु४ मुं ; २ (–) नि ख नां.

८३. १ कोणती मुं.

८४. १ सकामतेनें नां मुं, सकाम पु४, सकामतेची धु ; २ सुखा नि धु गो ; ३ पावे नि पु४ ख मुं गो२ तं.

८५. १ शत्रुसंबंधीं नि तं ; २ आवंतूनियां नि, प्रयत्न करूनि ख रा तं ; ३ बांधिलें नि

८६. १ असित्रसुखाचा रा तं ; २ विषकंदाचा ख, विषपद्माचा औं ; ३ शिरकमला गो॰२ तं.

८७. १ प्रगट नां, कुट मुं.

८८. १ मानूनि नि, धरूनि खवर्ग ; २ निगूढ॰ औं पु ख, मुगुटपंथीं पु४ ; ३ नित्याभ्यासीं नि, अभ्यासवीत ख ; ४ वर्तावें नि, असिजे ख, वर्तती नां.

८९. १ पथा नि; २–३ भुलेना औं पु ख ; ३ पडेची नि.

हृदई वर्तला वृत्तांत[1] । तो पंचप्राणासींच विदित ।
ज्ञाते आपुला गुह्यार्थ । बाह्य[2] प्रगटों नेदिती ॥ ९० ॥
ध्रुवमंडळ[1] घालोनि पाठीं । अगस्तिचक्र लक्षूनि दृष्टी ।
दक्षण[2] भेदितां जगजेठी । विजयी जाला हनुमंत ॥ ९१ ॥
श्रेष्ठ जाणती श्रेष्ठ गुण । हृदई असतां[1] श्रीकृष्णस्मरण[2] ।
अपायकाळीं संकटहरण । उपाय रचे[3] आपैसा[4] ॥ ९२ ॥
मानस[1] धाडिजे कृष्णापासीं । कां[2] कृष्ण[3] ठेविजे निज[4] मानसीं ।
तैं[5] अरिष्टें भंगोनि आपैसीं । उपाय येती सामोरे[6] ॥ ९३ ॥
बुडवितां[1] बुडऊं न शके आप । दंशिते[2] मित्र[3] होती[4] सर्प[5] ।
विषें मरतया अमुप । अमृत[6] जोडे[7] प्राशना[8] ॥ ९४ ॥
गृहीं[1] धडकतां[2] प्रळयाग्नि । विवरीं[3] मार्ग दे मेदिनी ।
षडेंद्रियां[4] चक्रपाणि । सर्वे[5] रक्षी सातवा[6] ॥ ९५ ॥
येकट[1] वनामाजी पडतां । धैर्य देऊनि दवडी[2] व्यथा ।
अपाय चिंती विष्णुभक्ता । तोचि आधीं[4] विनाशे[5] ॥ ९६ ॥

---

९०. १ व्रतांत पु४, वृतांत पु नां धु गो·२; २ बाहेर नि नां.

९१. १ ध्रुव° औं पु ख नां धु गो·२ रा, ध्रुरु° मुं; २ दक्षिण नि औं तं.

९२. १ स्मरतां नि; २ श्रीकृष्णचरण नि गो·२, श्रीकृष्ण पु; ३–४ येती सामोरे नि.

९३. १ मन गो, मनासि गो२; २ कीं खवर्ग, (–) नि; ३ कृष्णच्चि नि पु ख; ४ (–) नि औं पु नां मुं; ५ तेणें नि; ६ सामोरें पु४ मुं गो·२ रा.

९४. १ बुडतां औं धु तं; २ दंशकतें नि, दंशितां गो·२; ३–५ सर्प होती अकोप नि; ६–७ उदक न मिळे पु४; ८ प्राशनीं नि.

९५. १ ग्रहीं पु४ ख नां, घरीं गो·२; २ धडकल्या नि, धडकल्यां औं पु; ३ विवर नि; ४ षडिंद्रियें नि; ५ सत्व नि; ६ पांचवा गो·२.

९६. १ एकटें नि; २ बुडवी नि; ३ वेथा औं ख नां धु गो, व्येथा पु·४; ४–५ पावे नाशातें औं.

रात्री[1] उमजे मार्गरेखा । जललंघनीं सांपडे नौका ।
आतुडतां राक्षसमुखा । तेथेंही[2] रक्षी[3] श्रीकृष्ण[4] ॥ ९७ ॥
संकटीं क्षमा विष्णुस्मरण । त्यासी[1] तात्काळ[2] गुरुदर्शन ।
गुरुदर्शनें समाधान । आपदा वाटे संपदा ॥ ९८ ॥
भंगूनि विघ्नाचा उमाळा । विजयलक्ष्मी घाली माळा ।
पुढती[1] आत्मपदाचा सोहळा । भगवद्भक्त पावती ॥ ९९ ॥
जाळितां न जळे दैत्यकुमर । जाळितां न जळे हनुमंत[1] वीर ।
गाईगोपाळांचा[2] भार । जळतां कोणें रक्षिला[3] ॥ १०० ॥
तेंचि[1] स्मरण धरितां पोटीं । जगीं स्फुरेल[2] चतुर्थ[3] गोष्टी ।
मेघश्याम असतां पाठीं । ताप संताप असेना ॥ १०१ ॥
ऐसें बोलोनि विदुर सुमति । ह्मणे धर्मा भेदलें चित्तीं[1] ।
कळलें कळलें ह्मणोनि हातीं । चरण येणें[2] वंदिले ॥ १०२ ॥
असो हें[1] राहऊनि समस्तां । पांडव चालिले[2] वारुणावता ।
मार्गीं आदरें विचारी माता । ज्येष्ठपुत्रा सुजाणा ॥ १०३ ॥
विदुर बोलिला संकेत वचनें । दोघे[1] पावलेति येके खुणें ।
तें काय ऐसें[2] आमुच्या मनें । जाणीतलें पाहिजे ॥ १०४ ॥
जननीलागी बोलिजे धर्में । विषाची बाधा येकल्या भीमें ।
भोगिली[1] आतां कौरवाधमें । अपाय सर्वां रचिलासे ॥ १०५ ॥

---

९७. १ रात्रीं नि (स प्रसंप्रा); २ तेथें नि पु; ३ रक्षकु औं पु ४ श्रीविष्णु नि, परि विष्णु खवर्ग, त्रिष्णु धु.

९८. १–२ तात्काळ त्यासी नि खवग.

९९. १ (–) नि खवर्ग.

१००. १ हनुमान् नि, हनुमा खवर्ग (नां प्रसंप्रा) धु तं रा गो॰२ २ °गोपाळाचे औं पु ख; ३ रक्षिले पु४ ख नां, राखिले औं पु.

१०१. १ तेचि नि पु४ ख; २ स्फुरली नि; ३ चातुर्य नि.

१०२. १ चीतिं पु८ नां; २ येरें नि औं पु४ गो॰२ रा.

१०३. १ (–) औं पु; २ निघाले औं पु.

१०४. १ दोघें नि (स प्रसंप्रा); २ (–) औं पु४ गो.

१०५. १ सोसिली नि.

गृहापासूनि उपजेल वन्ही । तेणें घालितां प्राणांत[1] व्यसनीं ।
कृपा करूनि चक्रपाणि । विवरोदरीं रक्षील ॥ १०६ ॥
वनोपवनीं भोगितां क्लेश । वर्षें लोटती[1] द्वादश ।
प्राप्त जालिया[2] स्वाडदिवस[3] । क्लेश सर्वही[4] नासती ॥१०७॥
होतील सुहृदांचिया भेटी । पुढती बैसोनि[1] राज्यपटीं[2] ।
विदुर बोलिला त्या[3] गोष्टी- । माजी अर्थ ऐसा हा[4] ॥ १०८ ॥
असो[1] सत्वरा[2] क्रमोनि पंथा । पांडव पातले[3] वारुणावता ।
पुढां[4] राजदूतीं वार्ता । पौरजांतें[5] जाणविली ॥ १०९ ॥
रथ कुंजर अश्वपृष्टीं[1] । वळघोनि[2] जनाचिया थाटी ।
उपायनें घेऊनि भेटी । येते जाले असंख्य[3] ॥ ११० ॥
सडे चौक[1] रंगमाळिका । मखरें तोरणें ध्वजपताका ।
पांडवागमनें[2] पवित्र लोकां । परम[3] आल्हाद[4] न संटे[5] ॥१११॥
अष्टमीमाजी शनि रोहिणी । शुभ[1] योगीं[2] मंगळ दिनीं[3] ।
मंगळ वाद्यांचिये ध्वनी । धर्म नगरीं प्रवेशे ॥ ११२ ॥

---

१०६. १ **प्राण** नि.

१०७. १ **लोटतील** नि तं; २ **जालियां** औं पु·४ तं; ३ **सुवाडदीस** नि, **भाग्यदिवस** औं पु, **पुण्यदिवस** नां, **आठदिवस** तं; ४ **सर्व** नि पु४ नां मुं, **सर्वै** रा. ख मध्यें २ व ३ चरण पुढीलप्रमाणें आहेतः— **प्राप्त जालियां पुण्यदिवस । तंव आवघिया सुहृदास ।**

१०८. १ **बैसों** नि पु; २ **राजपटीं** नि नां गो२; ३ **ते** औं पु; ४ **कीं** नि, **असे** औं पु मुं

१०९. १ **ऐसे** औं पु; २ **सत्वर** नि औं पु मुं धु; ३ **पावले** नि ख नां; ४ **पुढें** नि औं पु४ मुं; ५ **पौरजनातें** नि.

११०. १ **अश्वपुष्टी** औं पु·४ नां गो·२; २ **वळंघूनियां** नि; ३ **सन्मुख** नि.

१११. १ **चोक** नि (स प्रसंप्रा); २ **°गमन** नि, **°गमें** औं पु; ३-४ **परमानंद** औं पु ख; ५ **संठे** नि मुं. नां मध्यें ३ व ४ चरण पुढीलप्रमाणें आहेतः—**घरोघरीं उभविले देखा । धर्म आगमन तोष ।**

११२. १ **शोभन** नि खवर्ग; २ **योग** नि औं मुं; ३ **सदनीं** पु४.

जीर्ण विशाळ राजसदन । प्रथम[1] वोपिलें[2] वस्तीस्थान[3] ।
नाना उपभोग संपदा[4] जन[5] । घेऊनि पुढां[6] वोळगती[7] ॥११३॥
नित्यनैमित्यधर्माचरण[1] । वेदशास्त्रपुराणश्रवण[2] ।
ब्राह्मणभोजनें अनेक दान[3] । दिवसदिवसां[4] आगळीं[5] ॥ ११४ ॥
बंधु माता ऋषीसहित । दहा दिवस लोटल्या तेथ ।
पुढें वर्तलें विपरित । तें तूं[1] परिसें नरेशा[2] ॥ ११५ ॥
नगराधिकारी पुरोचन । पारपत्य[1] तया आधीन[2] ।
धर्मासि करोनियां नमन । बद्धहस्तीं[3] विनवितु[4] ॥ ११६ ॥
श्रेष्ठ रायाचें आज्ञावचन । इंद्रभुवना समसमान ।
चित्र विचित्र राजसदन । धर्मालागीं निर्मावें ॥ ११७ ॥
तेथें करऊनियां वस्ती । सेवा करावी अहोराती ।
जें[1] जें[2] इछिल[3] मनोवृत्ती । तें तें तात्काळ निवेदा[4] ॥ ११८ ॥
ऐसी राजाज्ञा समर्थ । कथिल्याहूनि विशेष[1] येथ ।
रचना[2] केलीसे अद्भुत । ते स्वामीनें[3] पाहावी ॥ ११९ ॥
राजाज्ञेनें निर्मिलें धाम । राजाज्ञेनें सुखविश्राम ।
स्वामीनें[1] केलियां संभ्रम । श्रवण[2] होईल जनकातें ॥ १२० ॥

---

११३. १–३ **पांडववस्ती नेमिलें जाण** औं ; ३ **वसतिस्थान** नि ; ४ **संपत्ती** नि , **संपति** ख धु ; ४–५ **संपादून** औं पु ; ५ **जाण** मुं धु ; ६ **पुढें** नि पु गो तं ; ७ **वोळंगती** नि. औं मध्यें चौथा चरण पुढीलप्रमाणें आहे:— **पुरोचन ते काळीं** ।

११४. १ °**चरणें** स औं पु ख नां धु ; २ °**श्रवणें** स औं पु·४ ख नां धु ; ३ °**दानें** स औं पु·४ ख नां धु रा ; ४ **दिवसें दिवस** नि औं पु मुं ; ५ **आगळें** नि.

११५. १ (–) खवर्ग ; २ **नरेंद्रा** नि औं पु ख.

११६. १ **पारिपत्य** नि मुं ; २ **अधीन** नि ; ३ °**हस्तें** नि मुं ; ४ **निववीत** स , **मीरवीत** पु४. ही व पुढील दोन ओव्या गो२ मध्यें नाहींत.

११८. १–२ **जे जे** पु ख धु ; ३ **इच्छिजे** नि ; ४ **निवेदीं** नि.

११९. १ **अधिक** औं पु ; २ **जे जे रचना** औं पु ; ३ **स्वामीनीं** नि औं मुं गो.

१२०. १ **स्वामीनीं** नि औं ; २ **सुख** नि खवर्ग.

माझी सार्थक करावी सेवा । संतोष द्यावा नरपार्थिवा ।
आजिचा मुहूर्तयोग[१] बरवा । गृहप्रवेशा[२] कारणें[३] ॥ १२१ ॥
परिसोनि पुरोचनाचें वचन । बंधुसहित कुरुनंदन ।
गृह[१] प्रवेशे विचक्षण । आठवूनि विदुरोक्ति ॥ १२२ ॥
उपरिकामध्य[१] गर्भागार[२] । भिन्न[३] शाळा[४] बाह्य[५] प्रकार[६] ।
रचना देखोनि पामर[७] नर[८] । ह्मणती[९] धन्य[१०] कर्त्याची ॥१२३॥
सुंदर[१] रमणीक दिव्य[२] मंदिर[३] । ऐसें बोलती[४] नारी नर ।
धर्मावेगळा[५] गुह्य विचार । आन कोणी जाणेना ॥ १२४ ॥
दांभिकभजनाचा[१] पसारा । आदर उपजवी नारीनरां[२] ।
अंतरीं[३] असत्यदोषथारा[४] । तो[५] येक[६] जाणे[७] ईश्वर[८] ॥१२५॥
जेवीं मैंदाचा पवित्राचार । प्रगट[१] दिसे अतिसुंदर ।
कां[२] वेश्येचा[३] मुखशृंगार[४] । भूली पाडी कामिकां[५] ॥ १२६ ॥
बचनाभी[१] कांडी गुळगुळी । सर्पआंगींची[२] मवाळी ।
खदिरांगाराची सोज्वळी । रत्नमाळा अभासे[३]॥ १२७ ॥

---

१२१. १ **सुमुहूर्त** स, **सुमुहूर्त आहे** औं पु; २–३ °**प्रवेश करावया** नि.

१२२. १ **गृहीं** नि, **ग्रह** पु४ ख नां गो२ रा.

१२३. १ °**मध्यें** नि, **उपरिकाधाम** औं, **उपरिका** पु·४ ख नां मुं; २ **गाभाकार** पु, **चित्राकार** औं; ३–६ **माजी शोभले मंडपाकार** औं; ५–६ **बाह्याकार** गो·२; ७ **नागर**; ८ (–) औं; ९–१० **धन्य ह्मणती** नि.

१२४. १ (–) ख; २–३ **मनोहर** गो; ४ **ह्मणती** खवर्ग; ५ **अधमावेगळा** स.

१२५. १ **दांभिकजनाचा** ख नां धु; २ °**नरा** नि पु४ ख नां तं; ३ **अत्यंत** औं पु, (–) ख; ४ **दोषाचा थारा** नि औं पु, **दोषाचा वारा** ख; ५ **तें** नि पु, **ते** पु४ नां; ५–८ **तेथ जाणता ईश्वर** औं.

१२६. १ **बाह्य** नां; २ **कीं** नि; ३ **वैश्येचा** औं पु·४ ख मुं; ४ **शृंगार** नां मुं, **अतिशृंगार** पु४; ५ **कामिका** नि पु·४ ख नां गो२

१२७. १ **बचनागाची** नि पु गो, °**नाग** औं पु४ ख नां मुं; २ **नातरी सर्प**° औं पु, **सर्पाआंगींची** नि; ३ **आभासे** नि पु४.

व्याघ्र दयाशील लोकीं । धेनु[१] कुरवाळी[२] निजनखीं[३] ।
फणाग्रीं[४] वाऊनि[५] उदकीं । सर्प खेळवी भेकांतें[६] ॥ १२८ ॥
सवंचोराची[१] निर्लोभ सेवा । जाणतां[२] विश्वास नुपजे[३] जीवा ।
तेवीं ते गृह देखोनि पांडवा । गोड न वाटे मानसा[४] ॥१२९॥
बोलतां तर्क न[१] पडे[२] जना । ऐसीया दाऊनि संकेतवचना ।
ह्मणे डोळसा भीमसेना । गृह दृष्टी[३] लक्षिजे[४] ॥ १३० ॥
आपणा ह्मणविसी विचक्षण । तरी येथें प्रगटीं[१] शाहाणपण[२] ।
निकें मानलें[३] निकेतन । वासा[४] योग्य आम्हुतें ॥ १३१ ॥
गृह किंवा गृहाचें मुख । क्षय[१] किंवा क्षयकारक ।
क्षमालय[२] कीं निज निष्टंक[३] । यमालय हें[४] सांग पां[५] ॥१३२॥
भिंती स्पर्शोनियां पाणी । अवघ्राण करीं आपुलें घ्राणीं ।
कुवास[१] सूचना सांगे मनीं । गृहवास[२] कुवास[३] ॥ १३३ ॥
गंधक वसा[१] तैल[२] घृत । लाक्षाशाल्मलीसारभरित[३] ।
त्रिविध पिंडिका[४] मेण[५] मिश्रित । कर्पूर भरीं[६] भरलासे ॥१३४॥

---

१२८. १–२ **बाह्य शौच्यता** औं पु ; ३ **पैं टाकी** पु, **प्रगट निकी** औं, **नखीं** पु४ ख मुं, **कौतुकीं** नां ; ४ **फणी** औं पु ; ५ **वाहूनि** नि नां ; ६ **बेडुका** नि.

१२९. १ **सवें चोराची** नि नां गो·२ ; २ **जाणता** नि, **जाणत्या** औं पु ; ३ **नुपजवी** नि ; ४ **मानसीं** नि औं पु.

१३०. १ (–) स पु४ धु तं ; २ **पडेल** नि ; ३ **दृष्टीं** नि (स प्रसंप्रा) पु तं ; ४ **देखिलें** नि औं पु मुं, **लक्षिले** ख नां धु गो तं.

१३१. १ **प्रगट करीं** नि ; २ **निज ज्ञान** औं पु, **ज्ञान** नि पु४ ख नां मुं ; ३ (+) **कीं** पु, **हें** औं ; ४ **वस्ती** औं.

१३२. १ **अक्षय** नि नां ; २ **क्षेमालय** नि मुं गो ; ३ **निष्टंक** नि ; ४ **मज** नि ; ५ (–) नि पु ख.

१३३. १ **सुवास** स ; २ (+) **कीं** नि खवर्ग ; ३ **सुवास** नि (स प्रसंप्रा) पु४ ख नां मुं, **वनवास** औं पु.

१३४. १ **रस** औं पु·४ नां मुं, **वास** धु गो·२ ; १–२ **तैल रस** नि ख ; ३ **लाखशाल्मली°** पु४ ख नां मुं गो ; ४ **पेंडी** औं पु ; ५ (–) गो·२ ; ६ **भारी** ख, **सरिसा** गो, **परी** तं.

द्रव्यें प्रत्यक्ष सांगती[1] नयनीं । वसती त्यांतें भक्षील[2] वन्ही ।
अग्नियंत्र[3] रचिलें[4] धरणीं । गृहाकार[5] जाण पां ॥ १३५ ॥
विदुर बोलिला त्या त्या[1] युक्ती । तात्काळ पातल्या प्रतीती[2] ।
भीम ह्मणे सर्वज्ञ सुमति[3] । विनंति[4] ऐकें[5] समर्था[6] ॥ १३६ ॥
येवढा दिसे[1] जरी[2] अनर्थ । तरी अगत्य काय वसाव्या[3] येथ ।
पूर्वी वास्तव्य केलें जेथ । तेचि गृहीं[4] वसावें ॥ १३७ ॥
धर्म ह्मणे नव्हे युक्ति । आह्मीं नेणतीं[1] सर्वार्थी[2] ।
ऐसें मानलें[3] वैरियां चित्तीं[4] । तेंचि[5] यथार्थ दावणें[6] ॥१३८॥
कुड[1] मंत्र केला वधावया । तो सूचला[2] पांडवां[3] ययां[4] ।
ऐसें जाणतां महा[5] अपाया । तात्काळिक करितील[6] ॥ १३९ ॥
फावेल[1] त्याचा[2] करितील घात । येकाचेनि मृत्यें[3] सकळां[4] मृत्य ।
यालागीं सांगेन तो सिद्धांत । सर्वही[5] तुह्मी स्वीकारा[6] ॥१४०॥
अग्नीपासाव गृही[1] मरण । ऐसा निश्चय मानूनि[2] पूर्ण ।
अहोरात्र सावधान । होऊनि येथेंचि वसावें ॥ १४१ ॥

---

१३५. १ दिसती औं पु ; २ ग्रासील औं पु , ३ °यंत्रें नि गो·२ ; ४ रचिलीं नि गो·२ ; ५ °कारें औं पु मुं रा.

१३६. १ (–) नि ; २ प्रचीति नां तं ; ३ मूर्ती स पु४ ख नां मुं ; ४–६ विज्ञापना परियेसीं नि.

१३७. १–२ जरी दिसे मुं गो·२ ; ३ वसावया नि खवर्ग धु ; ४ स्थळीं नि.

१३८. १–२ नेणते सर्वार्थी नि ; ३ मानेल पु नां ; ४ चीतिं पु४ नां मुं गो२ ; ५ तेचि नि पु४ मुं रा ; ६ दाखवणें औं पु.

१३९. १ कुडा नि ; २ सुचविला नि , सुचावला रा ; ३–४ पांडवेया नि ; ५ (–) औं पु ; ६ रचितील मुं.

१४०. १ फावल्या नि ; २ (–) नि ; ३ मरणें पु·४ ख नां मुं रा तं ; ४ (+) सी नि पु ; ५ सकळै नि , सकळही औं पु·४ , सकळीं नां ख मुं ; ६ करावा मुं गो२.

१४१. १ गृह नि पु·४ नां मुं ; २ जाणोनि पु४.

पुरोचनेंसी[1] विश्वास । विशेष[2] दावणें दिवसेंदिवस ।
त्याचिया कापटयाचा[3] लेश[4] । नेणों[5] ऐसें[6] दावावें[7] ॥ १४२ ॥
घेऊनि भोळिवेची बुंथी । आपणा रक्षिजे सावधवृत्ती ।
वैरीसीं[1] तरावे[2] सुमती । बुद्धिबळें आपुलिया ॥ १४३ ॥
विवरद्वारा करूनि वाट । सेखीं[1] पुरोचनासकट[2] ।
गृहीं[3] लावोनि हव्यवाट । साहींजणीं निघावें ॥ १४४ ॥
ईश्वरसाधुऋषीश्वरां[1] । भीष्मद्रोणादि[2] थोरथोरां[3] ।
कौरवांचिया अनाचारा[4] । उघड[5] दृष्टी दावावें[6] ॥ १४५ ॥
दुष्ट दुरात्मे विश्वासघाती । धार्तराष्ट्र पापमूर्ती ।
ऐसें सकळांचे प्रतीती । माने तैसें[1] करावें ॥ १४६ ॥
साक्षी[1] असलियां[2] साधुजन । सात्विकां वाढतें[3] कल्याण ।
दुर्जन पावती अकल्याण । हें निश्चयें जाण पां ॥ १४७ ॥
ऐसें वदोनि[1] पांडवाधीश । पुरोचनेंसी[2] अतिविश्वास ।
दाखऊनि[3] गृहप्रवेश । करिता जाला संतोषें[4] ॥ १४८ ॥

---

१४२. १ **पुरोचनासी** नि ; २ **विषद** पु ; ३ **कपटाचा** नि खवर्ग ; ४ **अंश** नि ; ५ **नेणों** नि औं पु ; ६ **ऐसा** नि ख ; ७ **दावणें** नि पु४ ख , **वर्तनें** औं , **दाखवणें** पु मुं.

१४३. १ **वैरियांसि** नि ; २ **तरावें** नि गो·२ रा तं

१४४. १ **शेखीं** पु·४ ; २ °**सगट** नि औं पु नां ; ३ **गृहा** नि.

१४५. १ °**ऋषीश्वर** नि, °**ऋषेश्वर** औं पु ; २ °**द्रोणा** नि ख , °**द्रोणां** धु ; ३ °**थोर** नि औं पु ; ४ **कपटाचार** नि, **अनाचार** औं पु ; ५ **प्रगट** नि ; ६ **दावणें** नि , **दाखवणें** औं पु.

१४६. १ **ऐसें** ख मुं. ही ओवी औं पु·४ मध्यें नाहीं.

१४७. १ **साक्ष** स औं पु ; २ **असतां** नि खवर्ग, **असल्या** गो·२ , **असिल्या** तं ; ३ **वाटतें** नि औं पु गो२.

१४८. १ **बोलोनि** नि ; २ **पुरोचनासीं** नि ; ३ **दावूनियां** नि औं पु ; ४ **साक्षेपें** ख.

वेदविदुष[1] दशायुत[2] । घृतशर्करापायसयुक्त ।
सेवितां भोजनीं जाले तृप्त । ह्मणती निर्विघ्न राजया ॥ १४९ ॥
धेनु वस्त्रें[1] द्रव्य[2] दक्षणा[3] । इछेनें देतां बहु ब्राह्मणां ।
तोषले देती आशीर्वचना । रिपुक्षयोस्तु[4] ह्मणउनी ॥ १५० ॥
करूनि पारधीच मिष । वनोपवनीं लोटिती दिवस ।
रात्रीं सावध पांचै[1] पुरुष । हरिकिर्तनीं[2] जागती[3] ॥ १५१ ॥
वर्षपर्यंत[1] ऐसीया रीती । जातुषगृहीं[2] केलिया[3] वस्ती ।
पुढें वर्तलें[4] तें[5] नृपति[6] । जन्मेजया परियसें[7] ॥ १५२ ॥
इति श्रीभारते[1] आदिपर्वणि । सभाग्य श्रोतियां तीर्थपर्वणी ।
प्रयोजी[2] मुक्तेश्वराची वाणी । मनें[3] सुस्नात व्हावया ॥ १५३ ॥

इति श्रीभारते आदिपर्वणि पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥

---

१४९. १–२ विवेकविषाददशायुत नि, विवेकविदुष° खवर्ग.

१५०. १ वस्त्र नि; २ बहु नि गो; ३ दक्षिणा नि मुं; ४ °क्षयो औं पु.

१५१. १ पांचही नि औं पु४ नां धु तं; २ °कीर्तनें पु·४; ३ गर्जति ख.

१५२. १ वर्षयेक औं; २ जातुषालयीं नि; ३ केली नि खवर्ग; ४–५ वर्तली ते औं पु; ६ युक्ती पु, उक्ती औं; ७ परियेसीं नि.

१५३. १ °भारत नि ख नां; २ प्रयाग नि (स प्रसंप्रा); ३ मन नि.

॥ श्री ॥

अध्याय छत्तिसावा

श्रीगणेशाय नमः

अयनद्वय सावधानें । जातुषालयीं[1] कुरुनंदनें ।
वास्तव्य करितां पुरोचनें । परम आल्हाद मानिला ॥ १ ॥
कौरवांचे अपराध सर्व । विसरोनि[1] विसरले पांडव ।
आमुच्या अपायाचें[2] नांव । अळुमाळ[3] कांहीं[4] नेणती[5] ॥ २ ॥
दुर्योधनें कथिलें शब्दीं । तें कार्य साधूं ऐसिये संधी[1] ।
विलंबीं घालितां कुबुद्धी[2] । आप्त[3] मातें ह्मणतील ॥ ३ ॥
संकेत होतांचि अळुमाळ । गृहीं प्रदीप्त करूं अनळ[1] ।
इतुकेनि निःशैल्य[2] जालें सकळ । जेवीं आरोग्य रोगिया ॥ ४ ॥
मग भूपाळ दुर्योधन । तैसाचि[1] विभागी[2] पुरोचन ।
देवेंद्रपदा[3] समसमान[4] । भोग[5] भोगीन[6] इहलोकीं ॥ ५ ॥
ऐसें विचारूनि दुष्ट । पाहे कौरवाज्ञेची वाट ।
येरीकडे भाग्य श्रेष्ठ । पांडवांचें परियेसा[1] ॥ ६ ॥
ध्याना येऊनि कृष्णमूर्ती । उपबोध[1] करी विदुरा चित्तीं[2] ।
पांडव पाडावया पावकावर्ती । अपाय[3] दृष्टी[4] रचिलासे[5] ॥७॥

---

१. १ जत्वालईं पु४.

२. १ समुळ पु४ ; २ अपराधाचें खवर्ग ; ३–५ नाहीं अळुमाळ ठाऊकें नि खवर्ग रा ; ५ असेना गो२.

३. १ सिद्धी स ; २ बुद्धी पु ; ३ अनाप्त नि पु नां , अनाम औं.

४. १ अनिळ नि ; २ क्षेम नि , निःशल्य औं तं.

५. १ (+) मी औं पु ; २ (+) मी नि पु४ मुं ; ३ °पदैंसीं औं ; ४ पदसमान औं रा , समान ख धु गो ; ५–६ सुख भोगूं नि.

६. १ परिसीजे धु.

७. १ उपायबोध नि , उपावबोध धु , उद्बोध औं पु ख नां मुं ; २ प्रती औं पु ख नां तं ; ३ उपाय पु४ ख नां मुं ; ४ दुष्टीं औं मुं गो२; ५ रचीयेला पु४.

यालागीं अत्यंत विश्वासिक । सीघ्र प्रेरिला पाहिजे खनक[1] ।
ज्यातें प्रगट नोळखे लोक । जेवीं[2] प्राकृत[3] सिद्धातें[4] ॥ ८ ॥
धरा करावया भारातीत । अवतार[1] धरीं[2] मी[3] अनंत[4] ।
जन्मलों यादवकुळाआंत । हें तूं येक जाणसी ॥ ९ ॥
निर्दाळावया कौरवांतें । त्यांचे अपराध निमित्य[1] त्यांतें ।
करणें असे[2] निश्चितें । वर्म तूतें कळलेंसे ॥ १० ॥
यालागीं खनकाचिये करीं । मार्ग रचोनि विवरद्वारीं ।
रात्रींत[1] न्यावें देशांतरीं । असंख्यात योजनें ॥ ११ ॥
प्राप्त होतां[1] विषम स्थळें । रक्षिजेतील[2] त्यां गोपाळें ।
पुढां[3] प्रगट होतील काळें । कृपाबळें माझिया ॥ १२ ॥
विजयलक्ष्मी वोपुनि त्यांतें । उणें आणीन[1] वैरियांतें[2] ।
यालागीं पाठवीं[3] खनकातें । मनोवेगें[4] सुमित्रा ॥ १३ ॥
मानसपूजा करितां ध्यानीं । हृदयनिवासी[1] चक्रपाणि ।
बुद्धिबोधक[2] उन्मेषदानीं । प्रेरक जाला या[3] रिती[4] ॥ १४ ॥
विदुरें उघडोनियां नेत्र[1] । परोपकारी अतिपवित्र ।
खनक आपुला प्राणमित्र । वातवेगें[2] प्रेरिला ॥ १५ ॥

---

८. १ खणिक औं मुं, सेवक गो रा; २–४ जीव प्रकृति स्वभावें मुं. नि मध्यें ८ व ९ ओव्यांची अदलाबदल आहे.

९. १–४ अवतरलों मी श्रीअनंत नि.

१०. १ निमित्त नि; २ आहे नि औं पु ख नां मुं, (+) हें पु४ मुं गो॰२ तं, (+) तें धु.

११. १ रात्रींतूनि नि खवर्ग (पु४ प्रसंप्रा).

१२. १ झालिया नि; २ तेथ रक्षीजेल ख, तेथ रक्षिजे औं, रक्षिजेल नि पु॰४, रक्षिजे मुं; ३ पुढें नि तं.

१३. १ आणुनि औं पु; २ कौरवांतें औं पु नां; ३ प्रेरीं नि; ४ °वेगीं नि.

१४. १ हृदयवासी औं धु; २ °बोध औं पु नां, °बोधें पु४ ख मुं; ३–४ अनंत नि, तयातें औं पु नां, दयाळु पु४, तो असे ख.

१५. १ स्वनेत्र औं पु॰४ नां मुं; २ बोधूनि वेगें नि.

जातां म्लेंछभाषावचनें । विदुर बोलिला[1] आपुल्या[2] वदनें[3] ।
तेचि[4] पढऊनि[5] प्रत्ययखुणे[6] । निरोप धर्मा धाडिला ॥ १६ ॥
तो निर्लोभ परम साधु । विष्णुभजनीं सदा[1] सावधु ।
वंदूनि धार्मिकाचा[2] शब्दु । धर्मांप्रति[3] पातला[4] ॥ १७ ॥
दर्शन घेतलें येकांतीं । क्षेमाळिंगणीं[1] समान[2] प्रीती ।
सार्थक विदुराच्या[3] उक्ती[4] । धर्माकर्णीं सूदल्या[5] ॥ १८ ॥
अत्यादरें युधिष्ठिरु । ह्मणे तूं मार्ग दाविता गुरु ।
दुष्ट संकट कष्टांधकारु[1] । निस्तरणें[2] तुझेनी ॥ १९ ॥
हृदईं आमुची आवडी असे[1] । त्यावरी विदुराज्ञा विशेषें ।
आतां कर्तव्य तें[2] अनालस्यें । संपादिलें पाहिजे ॥ २० ॥
अवश्य ह्मणोनि विश्वासनिधि । अंतरगृहाचे[1] निगूढसंधी[2] ।
सुरंग चालविला कुशळबुद्धी । पाताळपंथासारिखा ॥ २१ ॥
द्वारीं लाविलें गुप्त कपाट । जें[1] सहस्रनयना नव्हे प्रगट ।
जेविं कां[2] अनुभव[3] कळाविकट । वेदशास्त्रा न[4] लक्षे ॥ २२ ॥
गर्भागारीं प्रगटे नीर । तवंवरी कूप[1] निर्मिला[2] थोर ।
तेथूनि आडवें महाविवर[3] । दक्षण[4] दिशे चालविलें ॥ २३ ॥

---

१६. १–३ बोधी त्याकारणें औं ; ४ तोचि नि पु४ ; ५ पुढें प्रेरूनि नि ; ६ प्रत्यक खुणे औं पु , प्रत्येक खुणे ख , पवित्र खुण पु४ , खुणें नि.

१७. १ अति औं पु ख , परम मुं रा ; २ धर्मादिकांचा गो ; ३ (+) हो औं पु ; ४ चालिला गो२.

१८. १ क्षमाळिंगन पु४ ख नां , क्षमाळींगनीं धु गो२ रा ; २ परम रा ; ३–४ ज्या कां विदुरोक्ती खवर्ग ; ४ विदुरोक्ती धु गो रा तं ; ५ सुचविल्या औं पु.

१९. १ अंधकारु औं पु नां मुं ; २ तें निस्तरणें नि.

२०. १ वसे पु४ ख नां मुं गो२ रा तं ; २ (–) औं ख.

२१. १ °गृहींचे गो२ ; १–२ अंतर्गृहाचेनि गूढसंधीं नि.

२२. १ (–) नि रा ; २ (–) नि ख नां ; ३ अनुभवी नि ; ४ (–) औं पु४.

२३. १–२ निर्मिला कूप नि ; ३ विवर नि नां ; ४ दक्षिण नि ख गो२ तं.

वारुणावत सांडोनि दुरी । सप्तयोजनें वनगव्हरीं[1] ।
तोंड उघडोनि[2] तया[3] द्वारीं । प्रचंड शिळा लाविली[4] ॥ २४ ॥
धर्मा भीमा धरूनि[1] करीं । मार्ग दाविला सेवटवरी ।
ह्मणे निर्गम जालियां[2] विवरीं[3] । मार्ग मोडूनि सांडावा ॥ २५ ॥
कृष्णचतुर्दशीचे रजनीं । पुरोचन गृहीं[1] लावील वन्ही[2] ।
ऐसी सूचना सांगोनि गुणी[3] । खनक गेला स्वस्थाना ॥ २६ ॥
तोचि आठव धरूनि चित्तीं[1] । पांडव वर्ततां[2] सावधवृत्ती[3] ।
पुरोचनाची काळतिथी । प्राप्त जाली स्वभावें ॥ २७ ॥
ते कृष्णचतुर्दशीचिये दिनीं[1] । दानोद्देश[2] प्रकटूनि[3] जनीं[4] ।
द्विजवर्य[5] द्विजेंद्रपत्नी[6] । आमंत्रिल्या भोजना ॥ २८ ॥
अयुत ब्राह्मण ब्राह्मणवनिता[1] । वस्त्राभरणीं शृंगारयुक्ता ।
भोजनीं[2] तृप्त केल्या सरिता । मेघवृष्टीनें[3] ज्यापरी ॥ २९ ॥
स्तवनीं तोषवूनि कुंती । सर्वही[1] गेल्या[2] स्वगृहाप्रती[3] ।
तवं पंचापत्यें धरोनि हातीं । निशादी[4] येकी[5] पातली ॥३०॥

---

२४. १ वनगंव्हारीं गो·२ तं, °गंव्हरी पु४ ख; २ उघडोनियां नि पु४ ख नां; ३ (–) नि, ते पु४ ख नां मुं; ४ दाटिली औं पु·४ नां गो·२ रा, टाकिली मुं.

२५. १ घेउनी ख; २–३ झालियावरी नि पु४ ख नां मुं.

२६. १ गृहा नि औं, द्वारीं पु४; २ अग्नी औं पु ख धु; ३ (–) ख.

२७. १ चीतिं पु४ नां धु गो२; २ वर्तती नि; ३ सावधमति नां, सावधरिती ख, सावधबुद्धि औं.

२८. १ रजनीं ख; २ दानोद्देशें पु४ नां; ३ मानोनि नि; ४ मनीं नि, (–) नां; ५ °वर औं पु नां; ६ द्विजपत्नी औं धु.

२९. १ सहित वनिता नि धु, सह वनिता पु, वनिता गो२; २ भोजनें नि; ३ °वृष्टी खवर्ग गो·२.

३०. १ सर्व नि ख मुं; २ गेलीं नि ख धु, गेलियां औं पु; ३ स्वस्थळाप्रती नि; ४ निषादी नि पु·४ तं; ५ एक नि औं मुं.

प्रेरिली[१] असतां मृत्युकाळें । घेऊनि पातली पांचहि[२] बाळें ।
भोजन मागतां स्नेहाळें । दे आदरें यादवी ॥ ३१ ॥

इछाभोजनीं[१] करूनि तृप्त । मद्यपानीं[२] जाली मस्त[३] ।
निशाकाळीं पुत्रेंसहित[४] । कुंतीगृहीं पहुडली ॥ ३२ ॥

पुरोचन कुटिळमति[१] । भोजन सारी[२] धर्मपंक्ती ।
पांडव जाळणें[३] आजिचे[४] राती । निश्चय चित्तीं केला[५] असे[६] ॥ ३३ ॥

विचार विवरी अंतःकरणीं । चतुर्थ प्रहरीं लावणें वन्ही ।
चित्रशाळे मंचकासनीं । प्रथम प्रहरीं पहुडला ॥ ३४ * ॥

रात्री[१] लोटल्या[२] द्वादश घटिका । भीमसेनें घेऊनि उलुका[३] ।
प्रथमद्वारदेशीं देखा । प्रतिष्ठिला हुताशन[४] ॥ ३५ ॥

पुरोचन पहुडला जियेस्थानीं[१] । तेथें सभोंवता लाविला वन्ही ।
मग गृहाचे चहुंकोनीं[२] । ज्वाळमाळा प्रज्वळिल्या[३] ॥ ३६ ॥

स्पर्श होतांचि अळुमाळ । धडधडाटें[१] उठती[२] ज्वाळ ।
अंतरगृहीं[३] लावूनि अनळ । उलुका[४] हातींची[५] टाकिली ॥ ३७ ॥

---

३१. १ प्रेरिलें नि ; २ पांचै नि गो रा.

३२. १ °भोजनें नि मुं गो२ तं; २ °पानें नि पु मुं रा; ३ मत्त नि पु·४ ख; ४ पुत्रांसहित नि औं.

३३. १ कुटिल कुमती नि पु; २ सारिलें औं पु; ३–४ जाळूं आजचे नि; ५–६ केलासे नि पु·४ ख मुं, केला तेणें औं.

३४. * नां मध्यें तिसरा व चौथा चरण पुढीलप्रमाणें आहेतः—
मग ग्रहाच्या चहुं कोनि । ज्वाळामाळा प्रज्वळिल्या ॥

३५. १ रात्र नि पु मुं गो·२; २ लोटली नि खवर्ग (गेली पु४); ३ उल्का नि ख नां, उलका पु तं; ४ हुतांशु औं पु नां ख मुं गो तं.

३६. १ जये° नि मुं; २ चौकोनी औं पु ख धु गो; ३ प्रज्वळल्या नि, पाजळिल्या गो२ रा तं

३७. १ धडधडाटे नि पु४; २ उठला नि धु, उठले ख; ३ अंतर्गृहीं नि; ४ उल्का नि, दीपिका औं पु; ५ तेथें नि औं पु.

तैलदीपिका धरूनि त्वरित । कपाटद्वार[1] केलें मुक्त ।
पुढती[2] न[3] लवीच[4] तो[5] पंथ । मोडावया पावकें ॥ ३८ ॥
बंधु माता धरूनि करीं । साहीजणें निघालीं[1] विवरीं ।
मागां[2] पुढां[3] धीरोत्तरीं । सांभाळीत चालिला[4] ॥ ३९ ॥
गुप्तपंथें[1] क्रमूनि कुहर । मुहूर्तामाजी टाकिलें द्वार ।
हृदईं स्मरोनि यादवेश्वर । दीपिका तेथें विझविली[2] ॥ ४० ॥
बिळद्वारींच्या पाषाणें । मार्ग सोडिजे[1] लोटितां चरणें ।
जन्म पावलीं साहीजणें[2] । पृथ्वीगर्भापासूनी ॥ ४१ ॥
बिळद्वारीं[1] ताडितां[2] लात[3] । गुहा जाली पांशुभरित[4] ।
विवर ना तो विवरपंथ । समसमान धरत्री[5] ॥ ४२ ॥
लाखाजोहरापासूनि त्वरित । ऐसियापरी[1] परम भक्त ।
कडे पडिले हें[2] सामर्थ्य[3] । कृपा श्रीकृष्णरायाची[4] ॥ ४३ ॥
गृहीं पेटला प्रळयाग्नी । जेवीं पुछाग्नी लंकाभुवनीं[1] ।
घोर सुसाट[2] वाजतां[3] गगनीं । नगरलोक चेइले ॥ ४४ ॥

---

३८. १ कपटद्वार नि ; २ पुडती औं पु·४ ; ३–५ निरोधिलिया नि.

३९. १ रिघालीं नि औं पु नां तं ; २–३ मागें पुढें नि पु४ मुं तं ; ४ चालिले नि.

४०. १ °पंथीं नि गो ; २ निजविली नां गो·२ रा , बसवीली पु४.

४१. १ मोडिजे नि ख , मोडिले पु , मोडिला औं , सोडिलें पु४ ; २ पांचै जनें औं पु.

४२. १ गुहाद्वारीं खवर्ग (गुप्तद्वारीं मुं) ; २ झाडितां नि खवर्ग ; ३ लाथ पु४ ; ४ पाषाणभरित नि औं पु·४ मुं , पाशभरित ख धु रा ; ५ धरित्री नि.

४३. १ यापरी औं पु ; २ (–) नि , जे पु४ , हो मुं ; २–३ परम अप्त नां ; ३ समर्थ नि मुं गो रा तं ; ४ कृष्ण° नि. यापुढें नि खवर्ग मध्यें पुढील ओवी अधिक आहेः–

येरीकडे पुरोचन । निद्रिस्त असतां हुताशन ।
लागला तेणें तडफडोन[1] । पतंगप्राय[2] भस्मला ॥ ४३ अ ॥

१ दडपोन नि ; २ °प्रायें औं पु·४.

४४. १ लंकादहनीं खवर्ग ; २ सुसाटें औं पु ; ३ लागतां नि , भाजतां पु , माजतां औं.

तेथें[1] ज्वाळांचा धडधडाट । वंशकाष्टांचे[2] तटतडाट ।
लाख कढतां[3] खळखळाट[4] । कुवास व्योमीं दाटला ॥ ४५ ॥
पंचपुत्रेंसीं[1] निषादी । दुष्ट पुरोचन पापबुद्धि ।
भस्म जालीं[2] जातवेदीं । नगरलोकीं[3] नेणिजे ॥ ४६ ॥
कोट्यानकोटी शंखध्वनी[1] । हाहाकारें गर्जिजे जनीं ।
ब्रह्मांड जाळी[2] ऐसा वन्ही । दिसे भ्यासुर[3] क्षोभला ॥ ४७ ॥
लोक रुदना[1] करिती शोकें[2] । कौरवांतें निंदिती मुखें ।
भूमीं हाणिती मस्तकें । येक हृदय पीटिती ॥ ४८ ॥
लाक्षागृह[1] रचूनि कपटें । पांडव जाळिले दुष्टनष्टें[2] ।
धृतराष्ट्रा हें पाप मोटें[3] । तुझें तूतें[4] फळेल[5] ॥ ४९ ॥
पांडव होमिले महा[1] अनळा । तो वन्ही लागो तुझिया कुळा ।
पुत्रशोकाच्या महाज्वाळा– । माजी पडसी पापिष्टा[2] ॥ ५० ॥
ऐसीं[1] विलपती पुरुषनारी । आपुलालिया गृहगोपुरीं ।
उभे ठाकूनि निशा थोरी । परम कष्टें लोटली[2] ॥ ५१ ॥

---

४५. १ जेथें नि धु ; २ °काष्ठांचा नि खवर्ग ; ३ जळतां नि खवर्ग ; ४ भडभडाट नि, कडकडाट धु तं.

४६. १ °पुत्रांसह नि (°पुत्रांसीं स); २ जालियां पु मुं धु ; ३ हें नगर° खवर्ग.

४७. १ शब्दध्वनि गो२ ; २ ग्रासी नि, जाळील औं पु ; ३ भयासुर धु गो२ तं.

४८. १ रोदना नि ; २ दुःखें नि मुं. ही ओवी मुं व गो२ मध्यें नाहीं. औं मध्यें यापुढें पुढील ओवी अधिक आहे:—

येक लोळताती धरणी । अश्रुधार श्रवती नयनीं ।
म्हणती पांडव साधु जनीं । आठउनी सद्गुणी विलपती ॥ ४८ अ ॥

४९. १ लाखागृह पु४ नां मुं, लाखाजोहर ख ; २ कपटें नष्टें पु मुं, कपटनष्टें पु४ नां ; ३ मोठें नि ; ४ तुज औं पु ख नां गो२ ; ४–५ फळेल तुजलागीं नि.

५०. १ जया नि ; २ पापिष्ठा नि मुं.

५१. १ ऐसें नि गो२, ऐसे औं धु ; २ लोटिती नि औं पु४ ख मुं.

येरीकडे[1] युधिष्ठिर । सर्वे माता माद्रीकुमर ।
अंगीं[2] निद्रेचा अतिभर[3] । तेणें गात्रें न चलती ॥ ५२ ॥
भीमसेन पाहे दृष्टी । तवं अंधकार[1] कोंदला[2] भृष्टी[3] ।
गुल्मलता वृक्षदाटीं[4] । तृणें मार्ग लक्षेना[5] ॥ ५३ ॥
निशाचरी श्वापद पक्षी । घोर[1] गर्जना करिती कक्षीं[2] ।
वोळकंबले[3] महावृक्षीं[4] । अश्वल[5] आणि वाघुळा[6] ॥ ५४ ॥
वनदेवता यक्षिणीपाळें । धुमकसु[1] घालिती गदारोळें ।
दीपिका दाऊनि[2] बंबाळें[3] । गुप्त होती अप्सरा[4] ॥ ५५ ॥
प्रेतगण स्मशानवासी । रूपें धरूनि[1] भ्यासुर वेशीं ।
छळिती अशुची मानवांसी[2] । रक्तमांसभक्षणा[3] ॥ ५६ ॥
दिवाभीतांचे घुंघाट । पिंगळे[1] करिती[2] किलकिलाट ।
भालू[3] भुंकती सैराट । टिटवे थोर टिवटिविती ॥ ५७ ॥
चक्रवाकांचे आर्तस्वर[1] । कुमुदीं[2] भ्रमरांचे झुंकार[3] ।
मस्तकमणितेजें[4] विखार[5]। जीव[6] आहारा[7] शोधिती[8] ॥ ५८ ॥

---

५२. १ तवं येरी° औं पु; २ आणि औं पु ख; ३ अतिभार नि गो·२.

५३. १–२ अंधकारें कोंदली नि ख मुं गो२; २ पडीला पु४; ३ सृष्टी नि; ४ °दाटी स खवर्ग रा तं; ५ दिसेना ख गो२.

५४. १ थोर नि पु४ ख नां मुं; २ कुक्षीं पु नां मुं, वृक्षीं औं; ३ °कंबलीं नि; ४ महाशाखीं औं; ५ आस्वलें नि खवर्ग; ६ वाघुळें नि, वागुळां गो·२, वाघुळ तं.

५५. १ धुमस नि खवर्ग गो२; २ लावूनि नि (स प्रसंप्रा) ख; ३ भंबाळें नि; ४ एकसरा नि, असरा पु धु, कसरा औं.

५६. १ दाउनि औं पु; २ माणसांसी ख मुं; ३ झोंबती मांस भक्षावया नि, मारिती मांस° औं पु, झोंबती मांस° नां, पीडिती मांस° मुं.

५७. १–२ पिंगळियांचे नि खवर्ग; ३ भालुवा ख गो२, भोलुका मुं, भल्लुक तं.

५८. १ °स्वरीं नि; २ कुमोदिनी औं पु; ३ झुंकारीं नि, (हुंकारीं स); ४ °तेज नि औं मुं; ५ विखरीं नि; ६ (–) खवर्ग; ७ आहारातें खवर्ग; ८ जाणती पु४.

चारया[1] निघालीं[2] निधानें । धगधगित प्रकाशमानें ।
ईश्वरकृपेस्तव पूर्वपुण्यें । येवों ह्मणती सभाग्या ॥ ५९ ॥
असो[1] हे[2] निशा दाटली काळी । जेवीं काळपुरुषाची कांबळी ।
ब्रह्मांडदेवतेवरी सगळी । पांघुरविली आप्तत्वें ॥ ६० ॥
ऐसें देखोनि तयेकाळीं[1] । भीमसेन बळियाबळी ।
धैर्यकास घालूनि कवळी । पांचांतेंही येकला ॥ ६१ ॥
स्कंदीं[1] वाहूनियां जननी । कडिये माद्रिकुमर दोन्ही ।
धर्मार्जुन[2] बाहुस्थानीं । पाणितळीं[3] कवळिलें ॥ ६२ ॥
पाठी देऊनि ध्रुवमंडळा[1] । अगस्तीचक्र[2] लक्षूनि डोळां ।
वाम[3] कृत्तिकांचा मेळा । याम्यदिशे निघाला[4] ॥ ६३ ॥
पवनवेगें पवनात्मजु । त्वरें[1] चालिला[2] दक्षिणे[3] उजू ।
जैसा[4] मातला महागजु । कर्दळीवना विखंडी[5] ॥ ६४ ॥
झडपाआड[1] मोडी[2] झाडें । तळवां[3] चूर्ण करीत धोंडे ।
श्वापदसर्पांचीं जुंबाडें । पायांतळीं रगडीत ॥ ६५ ॥
भीमसेनाचा अंगवायो । वाजतां[1] सिंहशार्दूळां प्रळयो ।
ह्मणती वना[2] करावया क्षयो । काय अद्भुत पातलें ॥ ६६ ॥

---

५९. १ चारिया नि पु४, चराया नां मुं; २ निघोनि नि.

६०. १–२ ऐसी औं पु. ही ओवी मुं मध्यें नाहीं.

६१. १ ते काळीं औं पु मुं, तियेकाळीं गो२ रा तं.

६२. १ खांदीं नि ख नां; २ धर्मार्जुना नि; ३ पाणितळें नि मुं गो रा तं.

६३. १ ध्रूव° पु ख नां मुं धु गो॰२; २ अगस्तिचक्रा नि; ३ वामीं नि, वामें औं पु नां मुं रा; ४ चालिला नि औं पु.

६४. १–३ दक्षिणेदिशे निघाला नि, दक्षणमार्गें निघाला खवर्ग; ४ जेवि औं पु; ५ विभांडी नि औं पु मुं, विध्वंसी ख.

६५. १ झांपाआड स; २ मोडीत नि खवर्ग; ३ तळवा नि औं पु४ ख नां गो२ रा.

६६. १ सुटतां नि (सुटतो स); २ वन औं ख गो॰२.

शेष वेचतां[1] अठरा[2] घटिका । पूर्वदिशेनें[3] क्षाळिलें मुखा ।
कुंकुम रेखिलें त्या[4] टिळका । अरुणोदयो[5] बोलती[6] ॥ ६७ ॥
भार्गवाचार्य उद्या येतु[1] । तवं[2] अपार क्रमूनि[3] सांडिला[4] पंथु[5] ।
पुढें जान्हवीजळाचा वातु[6] । सुसीतळ[7] पातला ॥ ६८ ॥
हस्त आवरितां कुमुदीं[1] । अवमान मानिला षट्पदीं ।
त्यातें[2] आदरें कोकनदीं । पाचारिलें[3] जवळिके[4] ॥ ६९ ॥
कुक्कुटें[1] चेइरें[2] करितां[3] काका[4] । भयें पळ सुटला उलूकां ।
भोग द्यावया चक्रवाकां । चक्रवाकी चालिल्या ॥ ७० ॥
गाढालिंगनाच्या[1] गांठी । सोडितां दंपत्यें होती कष्टी ।
वस्त्रें वेढिती परी[2] पोटीं[3] । अपूर्णकामें जळजळ ॥ ७१ ॥
स्वैरिणी सांडूनि[1] सखयांतें[2] । दूतीसहित त्वरें बहुतें ।
गृहा येऊनि स्वकर्मातें । संपादिती लौकिकीं[3] ॥ ७२ ॥
वेश्यागारें[1] सांडूनि[2] विट[3] । लोकाचारा पातले[4] नीट[5] ।
वामी कौळिक धूर्त[6] धीट[7] । वेष घेती शिष्टांचे[8] ॥ ७३ ॥

---

६७. १ वेच्चितां औं पु·४ मुं गो·२ ; २ आठ पु४ ; ३ तव पूर्व° औं पु; ४ (–) खवर्ग ; ५ °द्य नि धु गो२, त्या अरुणोदय ख मुं; ६ बोलिजे नि औं पु.

६८. १ येत नि पु४ गो२ रा; २ (–) पु४ ख ; ३–४ क्रमूनियां नि, क्रमिला औं ; ५ पंथ नि पु४ गो रा ; ६ वात नि पु४ गो२ रा, सुवातु औं पु; ७ शीतळ मंद नि, येवों सीतळ पु४.

६९. १ कुमोदीं औं पु·४ ; २ त्यांतें नि गो ; ३ पाचारिले नि; ४ जवळिकें औं पु मुं रा तं.

७०. १–२ कुक्कुट रव ख नि (कुक्कुटरवें स) ; ३ करितो स ; ४ कां स, काकां गो·२ रा.

७१. १ गाढालिंगनें पडली नि ; २ पैं औं पु ; ३ पाठीं मुं गो.

७२. १ टाकूनि पु ; २ संगियांतें स, खागयातें धु तं रा, वागयातें गो२ , श्वालयातें गो ; ३ लौकिका नि.

७३. १ वैश्यागारा नि ; २ सोडूनि नि ; ३ निकट औं पु ; ४ मिनले नि, पावले पु४ ख ; ५ निकट नि पु४ ख मुं, सुभट औं पु नां ; ६ मार्ग औं पु, धूत नां गो तं ; ७ शठ नि ; ८ श्रेष्टांचे मुं गो·२.

तस्करीं सांडिलें तास्कर्या[1] । अभिचारिकीं कौटाळक्रिया ।
जारण मारण मोहन ईया[2] । प्रेतपूजा स्मशानीं ॥ ७४ ॥

घेऊनि अंधकाराची बुंथी । चंद्र स्वेच्छा भोगी जगती[1] ।
प्रकाश वेढूनि सूर्याप्रती । ह्मणे मी शुद्ध पतिव्रता ॥ ७५ ॥

भोग भोगूनि सांडिले राजे[1] । नूतनातें उपजवी[2] लाजे ।
भ्रम[3] घालूनि ह्मणती[4] माझें । ऐश्वर्य[5] सदा[6] अक्षयी ॥ ७६ ॥

गगनसुमद्रीं मुक्ताफळें । अरुणचंचूनें[1] कनकमराळें ।
वेंचूनि घेतां कळाकुशळें[2] । नाहींच केलीं[3] नक्षत्रें ॥ ७७ ॥
कीं[1] व्योमनर्मदेमाजी थोर । कार्तवीर्य[2] सहस्रकर ।
ताराबाणलिंगाचा[3] भार । नित्रटोनि करी[4] परौता ॥ ७८ ॥
कापडी चालिले[1] तीर्थपंथें । सोहमस्मि चिंतिती[2] ज्ञाते ।
भक्त स्मरती हरिहरातें[3] । प्रेमभावें आवडी ॥ ७९ ॥
शाक्त[1] चिंतिती शक्तिप्रतिमा । सौर ह्मणती सूर्यचि[2] आत्मा ।
गाणपत्य गणेशमहिमा । वाखाणिती ब्रह्मत्वें ॥ ८० ॥
प्रातर्होम[1] द्यावया जाणा[2] । अग्निहोत्री उठिले[3] स्नाना ।
येक सिद्ध जाले[4] अनुष्ठाना । जपी तपी सुनेमें[5] ॥ ८१ ॥

---

७४. १ तस्कर्या गो·२ रा तं, तस्करकार्या नि खवर्ग; २ यया नि, त्रया औं.

७५. १ राती औं पु, जेती ख मुं तं.

७६. १ सेजे औं पु; २ भोगवी नां; ३ भ्रंश स; ४ ह्मणे नि; ५ असें नि, ऐसें नां मुं, असो ख, आसे पु४; ६ ऐश्वर्य नि खवर्ग (असों औं), संपदा गो·२.

७७. १ ते अरुण° औं पु; २ विचारकुशळें औं, ३ झालीं स.

७८. १ तो पु४, (–) गो; २ कार्तिवीर्य ख नां मुं धु गो·२ रा तं; ३ तो रावण° औं पु; ४ केला पु४.

७९. १ चालती ख; २ बोलती औं पु; ३ °हरांतें नि.

८०. १ शक्ति धु, शाक्र तं; २ सौरचि पु४ नां गो२.

८१. १ प्रातहोम ख; २ जना ख; ३ उठले नि पु, निघाले मुं, बैसले ख; ४ ले पु४ गो·२ रा, (–) औं, ते ख मुं; ५ सुनेमी ख गो·२.

असो मार्गें वारुणावर्ती । उदया येतां पद्मिणीपति[1] ।
दग्धगृहा वेष्टित[2] पंक्ती । पौरजांच्या[3] दाटल्या[4] ॥ ८२ ॥
गृहगोपुरेंसहित[1] भिंती । जळोनि समान[2] जाली क्षिती ।
विवरद्वारीं भरली माती । कोणातेंहीं लक्षेना[3] ॥ ८३ ॥
किरातपुत्र[1] पुरोचन कुमति । भस्मला त्याच्या देखिल्या अस्ती[2] ।
जनीं निश्चय मानिला चित्तीं । पांडवांच्या ह्मणोनी ॥ ८४ ॥
स्मरोनि[1] पांडवसद्गुणकीर्ति[2] । खेद समान सकळां चित्तीं ।
दुःखवार्ता दूतांहातीं । हस्तनापुरा[3] पाठविली ॥ ८५ ॥
पांडव जळाले[1] जातुषालईं । कृतकृत्यता[2] मानूनि हृदईं ।
धृतराष्ट्रा[3] सुखिया[4] होई[5] । शैल्य[6] तुटलें ह्मणोनि ॥ ८६ ॥
सोम सूर्य गगनसूत्रीं । फिरती[1] तोंवरी पुत्रपौत्रीं ।
भोगीत राहें[2] हे[3] धरत्री[4] । काळसर्पासारिखी[5] ॥ ८७ ॥
पांडव दग्धले तुमच्या[1] यत्नें । पुरोचन नेणो कारण[2] कोणें[3] ।
ऐसी वार्ता ऐकतां जनें । हस्तनापुरीं आक्रांत ॥ ८८ ॥

---

८२. १ पद्मिनीपती नि औं; २ वेष्टिती नि; ३ पौरयांच्या नि; ४ थाटल्या ख, चालिल्या मुं, लागल्या गो२.

८३. १ गृहेंगोपुरें° नां मुं तं, ग्रहेंगोपुरें° पु४ ख रा; २ समसमान पु४; ३ नेणवे औं.

८४. १ किरात औं पु·४ मुं, निषादपुत्र तं, निषादीपुत्र नि; २ अस्थी नि, हस्ती गो२, हास्ती पु४, हस्थि रा.

८५. १ आठवूनि नि; २ पांडवांची गुण° नि, पांडवांची सद्गुण° खवर्ग; ३ °पुरीं नि.

८६. १ जाळिले ख, निमाले धु; २ कृत्यकृत्यता पु·४ धु; ३ °राष्ट्र पु४ मुं तं; ४ सुखी नि औं; ५ होईं पु४ रा तं; ६ शल्य नि औं तं.

८७. १ कीर्ति औं पु मुं; २ राहे औं पु·४ मुं तं; ३ (–) नि पु ख नां ४ धरित्री नि तं; ५ °सारिखा नि.

८८. १ तुमचे नि मुं गो·२; २–३ कोणे कारणें नि खवर्ग.

पुत्रनिधन पडतां श्रवणीं । हाहा[1] शब्द करूनि वदनीं ।
प्रज्ञाचक्षु पडिला धरणीं । हृदय हातें[2] पिटीत ॥ ८९ ॥
ह्मणे प्रिय प्राणापरता । पंडु माझा सहोदर[1] भ्राता ।
आजि निमाला ऐसें[2] चित्ता । दुःख[3] वाटे अपार ॥ ९० ॥
अवलोकूनि हे पांडव । बंधुवियोगशोकार्णव ।
प्राशूनि जाले कुंभोद्भव । वज्रहृदयी[1] पापात्मा ॥ ९१ ॥
शेखीं[1] पांचही कुळदीपक । अस्त[2] पावले जैसे अर्क ।
शून्य पडिले तिन्ही लोक । ऐसें[3] आज मज वाटे ॥ ९२ ॥
भीष्म द्रोण कृप बाल्हिक । शोकें स्पर्शले येकयेक ।
दुर्योधनादि करिती शोक[1] । सत्यमिथ्या[2] नेणवे ॥ ९३ ॥
सकळ प्रजा करिती रुदन[1] । ह्मणती पांडव पंचप्राण[2] ।
गेले त्यास्तव[3] दुःख दारुण । मरणातुल्य आम्हुतें ॥ ९४ ॥
येक आठवती[1] धर्मा । येक वर्णिती[2] बळिया भीमा ।
येक अर्जुना[3] नरेंद्रोत्तमा । येक नकुळ सहदेवा ॥ ९५ ॥
दुर्योधनादि कृत्रिम क्लेशें । ह्मणती[1] विदुरा जालें कैसें ।
येरु विलपे[2] कांहीं हांसे[3] । ह्मणे नैश्वर्य[4] सर्वही ॥ ९६ ॥

---

८९. १ (+) कार नां गो·२ ; २ हस्तें नि.

९०. १ सोहदर पु गो, सोहोदर पु४, सोदर नां ; २ ऐसा नि ; ३ खेद नि.

९१. १ °हृदय औं मुं गो·२, वज्रदेही नां.

९२. १ सेखीं नि ख मुं गो·२ रा ; २ अस्ता नि पु४ मुं गो२, अस्तु औं पु ख धु गो रा ; ३ तैसें नि पु४.

९३. १ दुःख औं ; २ सत्य कीं मिथ्या पु४. ही ओवी गो२ मध्यें नाहीं.

९४. १ रोदन नि ; २ पांचही जण मुं धु, पांचैजन औं ; ३ यास्तव नि पु४ ख गो.

९५. १ (+) राया औं ; २ ह्मणती नि खवर्ग ; ३ अर्जुन नि खवर्ग (पु प्रसंप्रा).

९६. १ ह्मणे पु ख नां मुं रा ; २ विलापें पु४, विलपें रा तं ; ३ हंसें पु४, हांसें रा तं ; ४ नश्वर नि पु तं.

नवल नव्हे हें[1] नृपाळा[2] । काय काय देखणें[3] पडेल[4] डोळां ।
ईश्वरइच्छा अलोट काळा[5] । नये सहसा[6] विश्वासों[7] ॥ ९७ ॥
गेलें[1] अंतवंत ह्मणावें । दिसे[2] तें[3] साच केविं[4] मानावें[5] ।
ये[6] संसारस्वप्नीचे राणिवें । भुलों नये सर्वथा ॥ ९८ ॥
येका[1] आधीं येका पाठीं । नाश[2] देखिजे प्रत्यक्ष[3] दृष्टी ।
ये[4] मृत्यलोकींची[5] राहाटी । कोण अक्षई उरलासे ॥ ९९ ॥
सौबळीसहित सुना सकळीं । धृतराष्ट्र गोत्रजमेळीं ।
स्नान[1] करूनि गंगाजळीं । उदकक्रिया सारिली[2] ॥ १०० ॥
धेनुवस्त्रें रत्नकनकीं[1] । बहु दक्षणा स्वहस्तकीं ।
संतुष्ट व्हावया[2] परलोकीं । पांडवोद्देशें[3] देतसे[4] ॥ १०१ ॥
वारुणावता धाडूनि आप्त । ह्मणे पांडव[1] दग्धले[2] जेथ ।
वापी कूप आराम तेथ[3] । अति सुरम्य[4] निर्मावे ॥ १०२ ॥

---

९७. १ (–) नि; २ **भुपाळा** औं पु ख; ३ (–) खवर्ग तं; ४ (+) **या** पु·४ ख; ५ **कळा** औं पु ख मुं धु रा; ६ **सहसां** पु·४ नां तं, **सर्वथा** गो·२; ७ **विश्वासें** पु४.

९८. १ (+) **तें** औं पु; २–३ **दिसतें** नि मुं, **आहेत ते** औं पु; ४ **कैसें** धु, (–) औं पु; ५ **मानावे** औं पु; ६ (–) नि, **हे** गो २. रा तं मध्यें ही ओवी नाहीं. नि मध्यें ही व पुढील ओवी यांची अदलाबदल आहे. औं मध्यें पुढील ओवी जास्त सांपडतेः—

गेले महानुभाव थोर । गेले देव दैवतांतर ।
गेले राहात साचार । कीर्ति अकीर्ति उभयतां ॥ ९८ अ ॥

९९. १ **एक** धु गो·२; २ **प्रत्यक्ष नाश** नि; ३ (–) नि; ४ **हे** नि; ५ **मृत्युलोकींची** नि मुं तं.

१००. १ **स्नानें** औं पु ख नां मुं रा; २ **साधिली** औं रा.

१०१. १ **रत्नें कनकीं** नि औं पु मुं गो२ रा; २ **होवया** ख नां; **होवावया** तं; ३ **पांडवद्वेषें** गो·२; ४ **करितसे** औं पु, **करिताती** नां.

१०२. १–२ **दग्धले पांडव** नि खवर्ग; ३ **देख** औं पु; ४ **रमणीक** औं पु, **कुसरी** धु.

बिल्व अश्वत्थ तुळसीवनें[१] । चैत्यवेदिका[२] वृंदावनें ।
मठ मठिका[३] देवतायतनें[४] । मनोहरें[५] निर्मावीं ॥ १०३ ॥
येरीकडे दुस्तरवनीं । उदया येतां वासरमणी ।
पांडवीं काय केली करणी । ते[१] सुकर्णीं आकर्णा[२] ॥ १०४ ॥
पावले देवगंगेचें कुळ । सागरातुल्य तुंबळ[१] जळ[२] ।
वीचिकल्लोळ[३] खळाळ । आवर्त भोंवरे भ्रमताती[४] ॥ १०५ ॥
शुशुमार[१] नक्र[२] मछ[३] कछप[४] । तळपतां गगनीं उसळे आप ।
देखोनि संतोष चिंता स्वल्प[५] । भीमहृदया झगटली ॥१०६॥
गंगादर्शनें[१] सुकृतजोडी । परी उतरावयाची अति[२] सांकडी[३] ।
जाणें असे[४] बहु[५] तांतडी । कुरुदेशातें लंघूनी ॥ १०७ ॥
पूर्वे[१] पश्चिमे[२] गंगातीरें[३] । द्विवार करितां येरझारें[४] ।
अकस्मात[५] कर्णधारें[६] । साहीजणें[७] देखिलीं[८] ॥ १०८ ॥
विदुरें बोधूनि[१] गुह्यार्थ । मार्गीं धाडिला नौकेसहित ।
तेणें[२] पूर्वींच येऊन तेथ । वाट पाहात तिष्टतु[३] ॥ १०९ ॥

---

१०३. १ °तुळशीवनें नि गो; २ चैद्यवेदिका औं पु·४; ३ मंडप औं; ४ देवतायनें ख पु·४ गो·२, देवतायानें औं; ५ मनोहर नि नां मुं धु गो.

१०४. १ तें रा नां; २ आइक पा औं पु, ऐकावी गो·२, ऐकावें रा.

१०५. १ अगाध नि, (–) औं पु; २ तुंबळ औं पु; ३ विचित्र कल्लोळ नि गो·२, विचित्रवल्ली खवर्ग; ४ भोंवताती नि, भवताती पु·४ गो रा, भोंवती मुं धु.

१०६. १ शिशुमार पु·४ ख गो·२ तं; २ मगर पु४, (–) गो; ३ मत्स्य नि (–) औं पु मुं, मत्छ गो; ४ कच्छप नि पु४, कत्छप पु; ५ अल्प नि ख.

१०७. १ °दर्शन नि नां; २ (–) औं पु मुं गो; ३ साकडी नि; ४ आहे औं पु मुं; ५ अति नि औं पु ख धु, (–) नां.

१०८. १ पूर्व नि खवर्ग धु गो; २ पश्चिम नि औं मुं, पश्चमे पु४ ख, पश्चम पु नां धु; ३ °तीर नि; ४ °झार नि; ५ तंव (तों) अकस्मात् औं पु; ६ कर्णधार नि; ७ °जणीं नि, °जनें औं पु; ८ देखिला नि.

१०९. १ वोपूनि पु, वदोनि औं; २ तो नि औं पु; ३ तिष्ठतसे नि ख गो·२ रा.

दुरूनि[1] देखतांचि दिठी[2] । धांवोनि[3] पातला धर्मानिकटीं ।
नमस्कारूनि कर्णपुटीं । निरोप सांगे विदुराचा ॥ ११० ॥
यवनभाषेमाजील[1] अर्थ । खनक बोलिला जो कीं[2] गुप्त[3] ।
तोचि मानूनि संकेत[4] । विश्वास येथें धरावा ॥ १११ ॥
परिहारूनि[1] पावकव्यसन[2] । दक्षिणपंथें पांचैजण[3] ।
येतील[4] त्यांलागीं नौकायान । पाठविलें मजहातीं ॥ ११२ ॥
वारुणावत सांडूनि रातीं[1] । निरुत येती[2] दक्षणपंथीं ।
तुवां जाऊनि सत्वरगती । मार्ग निगुती[3] रक्षावा[4] ॥ ११३ ॥
विदुरआज्ञा अति समर्थ । विशेष[1] तुमचे[2] ठाईं आर्त ।
यालागीं येऊनियां येथ । भवदागमन विलोकीं ॥ ११४ ॥
ऐसीं[1] बोलोनि अमृतवचनें । नौके वाहिलीं साहीजणें ।
आवळूनियां[2] अर्धक्षणें । पैलपारा आणिलीं ॥ ११५ ॥
धर्में देतां आलिंगन । अश्रुधारा श्रवती[1] नयन ।
ह्मणे[2] तुझा उपकार पूर्ण[3] । येणें[4] जन्में न विसरों ॥ ११६ ॥

११०. १ साहीजण नि ; २ दृष्टी नि खवर्ग ; ३ वेगें नि , वेगीं खवर्ग.

१११. १ °माजी औं तं ; २ (–) नि औं नां मुं ; ३ गुह्यार्थ नि मुं ; ४ यथार्थ औं पु.

११२. १ परिहरोनी औं ख मुं रा तं; २ पावकवनें पु४; ३ पांचहीजण; नि ; ४ येती खवर्ग गो.

११३. १ निगुती औं पु ; २ येतील नि ; ३ निरुती नि धु गो॰२ तं, पुढें औं पु ; ४ लक्षावा औं.

११४. १ यावरी नि मुं ; २ तुमच्या नि तं , तुमचा (चां) औं पु॰४ ख नां धु गो रा.

११५. १ ऐसें नि ख मुं गो२ ; २ अवलोकोनि नि मुं , अवलोकितां ख धु , वैसवोनी गो२ , आवरुनी गो.

११६. १ स्रवती नि ; २ (–) औं पु ; ३ संपूर्ण औं पु , उत्तिर्ण ख धु ; ४ येकें औं पु.

जेणें जन्मवरी[1] प्रतिपाळिलें । दिव्यमंत्रातें उपदेशिलें ।
संकटीं प्राणातें रक्षिल । आणि पोसिलें[2] दुर्भिक्षीं ॥ ११७ ॥
जळतां राखिलें वैश्वानरीं । बुडतां तारिलें महापूरीं[1] ।
त्यातें[2] विसरे तो अघोरीं । नरकीं पडे दुरात्मा ॥ ११८ ॥
कृतघ्नदोषें दोषभरित । आपुल्या कोटी कुळांसहित ।
जवंवरी[1] तपती चंद्रादित्य । तवंवरी[2] पचे[3] रौरवीं[4] ॥ ११९ ॥
येकदां[1] येक कळावर्मे[2] । ज्ञान करितो सद्गुरु परम ।
येक संकट करी[3] सुगम । तोही सद्गुरु[4] मानावा ॥ १२० ॥
वैरी साधितां कैवारु । येक वेळ करी तोही[1] गुरु[2] ।
येक[3] दोषाचा परिहारु । करी तो गुरु मानावा ॥ १२१ ॥
येक दोनी[1] पांचसात । घडले[2] उपकार करी व्यर्थ ।
तो चांडाळयोनीआंत । जन्म पावे[3] निर्धारें ॥ १२२ ॥
यालागीं क्षता[1] यदुनायक । खनक[2] आणि तूं नाविक ।
पांचवा[3] पंडु आमुचा जनक । पांचै[4] समान आम्हुतें ॥ १२३ ॥
नाविक ह्मणे हें बोलणें । भेद कल्पूनि दुरावणें[1] ।
येके शरीराचीं[2] करणें[3] । काय उपरोध मानिती[4] ॥ १२४ ॥

---

११७. १ **जन्मोनि** औं पु ; २ **पाळिलें** पु४.

११८. १ **माहांपुरीं** पु·४, **महांपुरीं** मुं धु रा ; २ **यातें** औं पु मुं धु गो२.

११९. १ **जोंवरी** नि औं ; २ **तोंवरी** नि औं ; ३ **पडे** ख ; ४ **आघोरि** पु४.

१२०. १ **एकला** नि खवर्ग ; २ **कळाकर्म** नि ; **कमळावर्म** पु४, **वेळांवर्म** रा ; ३ **करितो** नि ; ४ **गुरु** नि गो२.

१२१. १–२ **उपकारू** मुं ; ३ **येकदां** धु तं. ही ओवी नां मध्यें नाहीं.

१२२. १ **दोन** नि मुं ; २ **केले** नि खवर्ग (**केला** पु४); ३ **पावत** पु, **पावेल** धु गो२.

१२३. १ **रक्षिता** नि औं पु ख मुं गो , **रक्षितां** पु४ नां गो२ ; २ **विदूर खनक** औं पु नां ; ३ **चौथा** नि पु४ ख मुं ; ४ **चौघे** नि पु४ ख मुं , **तत्** औं.

१२४. १ **दुऱ्हावणें** पु४ धु रा ; २ **शरीराचे** नि पु४ ख मुं , **शरीरीचीं** मुं नां गो·२ रा ; ३ **कारणें** नि औं पु४ गो२ रा ; ४ **मानिजे** नि, **मानावा** औं.

मनें[1] चिंतिजे जया ठाया[2] । तेथें[3] जाणें घडतसे[4] पायां[5] ।
तो उपकार मानूनियां[6] । काय चरणा वंदिजे[7] ॥ १२५ ॥
पाई[1] लागोनि स्नेहाळ[2] । उपानह[3] चुकवी कंटक हरळ[4] ।
तो आभार मानूनि कुशळ । काय हृदई[5] कवळिती[6] ॥ १२६ ॥
आह्मीं[1] सेवकीं करणें[2] सेवा । तेथ[3] उपकार कायसा[4] देवा ।
आतां लोभ असों द्यावा । जाणें असे गुप्तत्वें ॥ १२७ ॥
चरण वंदूनि[1] मस्तका[2] । जाता जाला सहीत नौका[3] ।
मार्गा[4] साहीजणीं देखा[5] । गंगास्नानें सारिलीं ॥ १२८ ॥
स्कंदीं[1] वाऊनियां[2] माये । जावळे[3] बंधु घेतले कडिये ।
धर्मार्जुना[4] मार्ग सोये । दाखवीत चालिला ॥ १२९ ॥
निबिड दाटलें[1] दिसे[2] वन । जेवीं भूतळा पातले घन ।
भेदित चालिला भीमसेन । पवनपुत्र ह्मणोनी ॥ १३० ॥
गगनचुंबित[1] वाढले वृक्ष । असंख्य श्वापदगणांचे[2] लक्ष ।
दिनकरकिरणांतें[3] गवाक्ष । शिरावया दिसेना ॥ १३१ ॥

---

१२५. १ मनीं नि ; २ ठायां नां मुं धु रा ; ३ तेथ गो·२ रा ; ४ घडे नि खवर्ग ; ५ पाया नि, पांया पु४ गो, पांयां पु; ६ मानूनि तया औं पु ; ७ वर्जिजे नि धु, वर्णिजे औं पु गो·२ रा.

१२६. १ पायां नि खवर्ग ; २ स्नेहाळ नि औं पु मुं गो२ तं ; ३ उपानव औं पु ख तं, उपान गो·२ रा, उपाये पु४, उपाव नां ; ४ हारळ नि, हारटा पु४ ; ५ चरणे पु, त्यासी औं ; ६ कवळिजे नि, वंदिजे औं पु.

१२७. १ (–) मुं ; २ करावी नि खवर्ग गो·२ ; ३ येथें नि खवर्ग ; ४ कासया मुं.

१२८. १ व्यसुनी औं ; २ मस्तकें नि ; ३ नौके नि ; ४ मग नि मुं ; ५ देखें नि.

१२९. १ स्कंधीं नि औं, खांदी पु ; २ वाहुनियां नि तं ; ३ जवळ नि, दोघे मुं ; ४ धर्मानुज ख नां.

१३०. १–२ दाटलेंसे नि.

१३१. १ °चुंबी नि ; २ श्वापदांचे नि औं मुं रा; °किरणाचें औं पु.

निर्भयपणें करीत[1] वाट । बळें[2] जातसे वीरवाट[3] ।
सरिता माळ[4] माथेघाट । पर्वतांचे लंघितु[5] ॥ १३२ ॥
विसावा[1] न घेतां अर्धक्षण[2] । न सेवितां फळ मूळ जीवन ।
सप्तप्रहरपरियंत[3] जाण । मार्ग अपार सारिला[4] ॥ १३३ ॥
संपूर्ण[1] लोटूनियां दिवसा । यामत्रय[2] क्रमिली निशा ।
यावरी कुंतीचिया मानसा । तृषा अपार[3] लागली[4] ॥ १३४ ॥
ह्मणे भीमा मेळवीं उदक । बहुसाल[1] श्रमले[2] हे[3] बाळक ।
आतां बैसोनि नावेक । दे विसावा बंधूंतें ॥ १३५ ॥
अवश्य ह्मणोनि वृकोदर । लक्षिला[1] न्यग्रोध तरुवर ।
सरळ शाखा मंडपाकार । छाया विशाळ तळवटीं ॥ १३६ ॥
अफाट[1] फांटे वरी खांदिया । भूमी स्पर्शल्या[2] पारंबिया ।
पक्क फळें सांडिलीं[3] तयां[4] । उपमा प्रवाळमणींची[5] ॥ १३७ ॥
वानर पक्षी अनेकवर्णी । वटीं वसिन्नल्या वटयक्षिणी[1] ।
भीम[2] देखोनि बद्धपाणी । अभय मागती वसावया ॥ १३८ ॥

---

१३२. १ काढीत औं, क्रमितां ख; २ त्वरें नि; ३ वीर वरिष्ठ नि, वीर वांठ औं धु, वीरवांट पु रा, विवरवाट मुं, विवर बंट गो२, निर्भय बंट गो; ४ पर्वत औं; ५ लंघिती नि नां, लक्षिती मुं.

१३३. १ विसांवा नि (स प्रसंप्रा), मुं धु तं, विसावां औं पु·४ ख नां; २ अर्धक्षीण पु४ गो·२; ३ °पर्यंत नि औं पु४ ख मुं गो रा तं; ४ सांडिला खवर्ग (क्रमीयला ख).

१३४. १ पूर्ण गो·२ रा; २ याममात्र औं पु, यानंतरें पु४, यामार्ध नां; ३-४ लागली अपार औं पु नां.

१३५. १ बहु औं पु; २ श्रमलें औं पु ख रा; ३ हें औं पु गो२, (-) पु४ ख नां मुं तं.

१३६. १ रक्षीला पु४.

१३७. १ अफांट नां धु गो तं; २ रुळती नि; ३ पडलीं औं; ३-४ सांडिलयां पु·४ ख मुं; ५ प्रवाळमाणिकांची औं ख.

१३८. १ वनयक्षिणी नि खवर्ग; २ भीमा नि.

तेथें माता आणि अनुजें[1] । स्वहस्तें[2] निजवूनि तृणसेजे[3] ।
आपण उदकाचेनि व्याजें[4] । महावन विलोकी ॥ १३९ ॥
तवं[1] जळचर पक्षियांचे[2] शब्द । उत्तर दिशे ऐकिले विविध ।
तेथें आला[3] तवं[4] अगाध । जळकासार[5] देखिलें[6] ॥ १४० ॥
घर्में[1] दाटली[2] सुवर्ण तनु । स्नानें[3] वोल्हावला सुमनु ।
जळप्राशनें पंच प्राणु । विश्रांतीतें पावले ॥ १४१ ॥
अरण्यकर्दळीपर्णपात्र[1] । निर्मूनि[2] भरिलें[3] तोय पवित्र ।
विशेष मागुतीं[4] उत्तरी[5] वस्त्र । आर्द्र करूनि घेतलें ॥ १४२ ॥
पातला वटवृक्षानिकटीं । तवं पांचही लोळती भूतळवटीं ।
देखोनि[1] आकांतला पोटीं । शोक करी आक्रोशें ॥ १४३ ॥
ह्मणे विधातया[1] मूर्खा । काय रेखिली[2] कर्मरेखा ।
आह्मां ऐशा[3] अभाग्य[4] पुरुषां[5] । काय निमित्य[6] निर्मिलें ॥ १४४ ॥
कुंतिभोजाची नंदिनी[1] । वसुदेवाची[2] पितृभगिनी[3] ।
राया पंडूची वरपत्नी[4] । स्नुषा विचित्रवीर्याची ॥ १४५ ॥

---

१३९. १ **अनुज** औं ख मुं, **आवुज** पु४ ; २ **स्वच्छ** ख ; ३ **सेजे** ख, **तृणशेजे** नि ; ४ **काजें** नि. ही ओवी धु तं मध्यें नाहीं.

१४०. १ (–) औं पु ; २ **श्वापदांचे** औं पु ; ३ **येतां** खवर्ग ; ४ (–) औं पु ; ५ **जळकांसार** औं मुं गो·२ ; ६ **देखिला** नि.

१४१. १ **धुम्रे** गो, **घर्में** गो२ ; २ **गादली** गो·२ रा ; ३ **त्याणें** औं पु. ही ओवी स धु तं मध्ये नाहीं. प्रक्षिप्त असणें शक्य आहे.

१४२. १ °**कद्ळी**° नि ख रा तं ; २ **मुनी** पु, **भीमें** औं, **निर्मळ** ख ; ३ **भरलें** नि ; ४ (–) औं मुं, **मागुती** नि, **मागुतें** पु ; ५ **उत्तरीय** नि गो२, (–) पु, **आणीक** औं.

१४३. १ **देखो** नि.

१४४. १ **विधातिया** नि पु४ ; २ **रे लिहिली** औं पु गो ; ३ **ऐसिया** ख नां, **ऐस्या** पु धु, **ऐश्या** गो ; ३–५ **ऐसियातें देखा** औं ; ४ **पुरुखा** नि तं ; ६ **निमित्तें** नि.

१४५. १ **नंदनी** नां गो ; २ **वासु**° ख नां गो·२ रा तं ; ३ **पवित्र भगिनी** नि ; ४ **वीरपत्नी** नि, **श्रेष्ठ पत्नी** औं. ही ओवी मुं मध्यें नाहीं.

आह्मां पापिष्टांची[1] माता । जेवीं कां[2] दीनभणगाची कांता ।
भूतळवटीं[3] लोळे प्रेता । तुल्य दिसे[4] मज दृष्टी ॥ १४६ ॥
सत्यशील[1] पवित्र परम[2] । पुण्यश्लोकांमाजी प्रथम[3] ।
धर्मस्वरूप राजा धर्म । कर्म भोगी केवढें[4] ॥ १४७ ॥
ज्याचिये उपमे दोघे[1] त्रिजगतीं । भार्गवराम कां[2] दाशरथी ।
तो हा अर्जुन वीर[3] क्षिती । लोळे रंकासारिखा ॥ १४८ ॥
ज्याचिया रूपा वेधोनि पुढती । देवांगना न लविती[1] पातीं ।
चातुर्या[2] लाजोनि[3] सरस्वती[4] । पांडुरवर्णा[5] विवर्णा ॥ १४९ ॥
ते हे माद्रीतनय[1] दोन्ही । अति सकुमार[2] सर्वगुणी ।
कौस्तुभ[3] आणि सिमंत[4] मणी[5] । जेवीं कां धुळीं[6] लेपिले ॥ १५० ॥
याहीपरतें[1] थोर दुःख । भोगिलें अथवा[2] भोगिती लोक ।
हें[3] सर्वथा[4] न घडे देख । येक[5] पांडवां वेगळें ॥ १५१ ॥

---

१४६. १ **पापिष्ठांची** नि मुं ; २ (–) नि खवर्ग ; ३ **भूतळीं** नि औं पु४ मुं ; ४ **गमे** औं पु.

१४७. १ **सत्यसीळ** पु४ ख नां धु गो२ रा ; २ **धर्म** पु४ ख नां मुं ; ३ **उत्तम** नि खवर्ग गो ; ४ **केव्हडें** पु तं.

१४८. १ (–) नि खवर्ग ; २ **कीं** नि पु४ ख मुं , (–) औं गो ; ३ **परि** पु४.

१४९. १ **लाविती** नि औं तं , **लववीति** पु४ ; २–३ **चातुर्यें लाजे** औं पु ख ; ४ **सरस्पती** गो२ ; ५ °**वर्ण** नि औं पु नां मुं , °**वर्णी** ख तं.

१५०. १ **माद्रीकुमर** नि औं पु ख ; २ **सुकुमार** नि तं ; ३ **स्यमंत** नि ; ४ **कौस्तुभ** नि , **श्रीमंत** औं पु नां ख गो२ रा तं ; ४–५ **सीमंतिणि** पु४ ; ६ **धुळीनें** नि औं.

१५१. १ **यापरतें** औं पु , **याहीवरी** धु , **ऐसियापरी** मुं ; २ **आणि** नि , **वा** तं ; ३ **परी हें** नि धु , **परी** औं पु ; ४ (+) **ऐसें** औं पु ; ५ **येका** नि औं पु४ ख मुं तं.

विश्ववनिता हो[1] पवित्र । पोटीं प्रसवे[2] सभाग्य पुत्र ।
रूपवंत[3] विद्यापात्र[4] । जन्मउंन[5] कां[6] सर्वथा[7] ॥ १५२ ॥
रूपविद्याबळवरिष्ट[1] । त्या आह्मां[2] पांडवां ऐसी वाट ।
इतर मानवांतें[3] कष्ट । काय होती कळेना ॥ १५३ ॥
भाग्यरेखा नसतां[1] भाळीं । वंध्या विद्या कळा सकळीं[2] ।
जेवीं[3] प्राणेंवीण मोकळीं । काय करावीं इंद्रियें ॥ १५४ ॥
अभाग्य जाळूनि[1] केलें नाहीं[2] । ऐसा[3] निश्चय मानूनि देहीं[4] ।
पुत्रेंसहित[5] भोगीं[6] मही[7] । धृतराष्ट्र[8] सभाग्य[9] ॥ १५५ ॥
ऐसा दीर्घस्वरें शोक । भीम[1] करितां भयानक ।
ताळवृक्षीं[2] करालमुख[3] । हिडंबनामा[4] राक्षस ॥ १५६ ॥
तेणें ऐकतांचि कर्णीं[1] । साही जणें[2] देखिलीं[3] नयनीं ।
ह्मणे आहार जोडला वनीं । अनायासें ये काळीं ॥ १५७ ॥
हिडंबा[1] नामें त्याची बहिणी[2] । तीतें प्रेरी[3] आज्ञावचनीं ।
साही[4] मानवें मारूनी । शीघ्र आणीं भक्षावया[5] ॥ १५८ ॥

---

१५२. १ (–) पु नां, हे गो; २ प्रसवावा नि पु·४ नां रा, प्रसवा औं धु गो·२, प्रसवावया मुं; ३–४ रूपविद्याबळपात्र नि; ५ जन्मोन पु, जन्मोत पु४, जन्मूनि नां मुं; ५–६ जन्म बाळका ख; ५–७ काज नाहीं ययाचें नि, जन्मे ऐसें वर्तोन का औं.

१५३. १ °वरिष्ठ नि ख; २ (–) औं ख; ३ मानवालागीं औं.

१५४. १ न सरतां नि, नव्हतां औं पु; २ सकळी नि औं पु ख मुं गो रा तं; ३ जैसीं नि.

१५५. १ जळोनि धु, जाणोनि मुं; २ पाहीं धु; ३ (+) दीर्घस्वरें तं; ४ हृदयीं नि औं पु ख नां; ५–७ धृतराष्ट्रा सुखीं होई नि; ८–९ शल्य तुटलें म्हणोनी नि.

१५६. १ भीमें गो·२ रा; २–३ तालवृक्षविक्राळमुख नि; ४ हिडिंब° नि.

१५७. १ वचनीं नां; २ जनें औं पु, जणी नां मुं तं; २–३ मानवें देखोनि नि.

१५८. १ हिडिंबा° नि तं; २ भगिनी नि खवर्ग; ३ प्रेरितां नि; ४ साहीं पु४ रा तं; ५ भक्षाव्या गो·२ तं.

आतां हिडंबापरिणयन[1] । हिडंबराक्षसाचें हनन ।
तें परिसोत[2] विचक्षण । टीका व्यासऋषीची ॥ १५९ ॥

इति श्री आदिपर्व भारत । मुक्तेश्वरकविविरचित[1] ।
कथामृतें[2] स्वर्गामृत । लोकोपकारा पातलें[3] ॥ १६० ॥

इति श्रीभारते आदिपर्वणि षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥

---

१५९. १ हेडिंबा° नि, °पर्णन औं पु मुं, हिडंबावर्णनें पु४, हिडंबा वर्णन ख नां, °परणन धु, °परियण गो२ तं; २ परिसतु पु४ ख नां गो रा.

१६०. १ °कवि वदत तं; २ कथारूपें नि औं पु४ नां मुं गो॰२ रा; ३ कारणें मुं धु.

॥ श्री ॥

अध्याय सदतिसावा

श्रीगणेशाय नमः

हिडंबा[1] अवलोकी लोचनें[2] । तवं निद्रिस्त[3] पांचही जणें ।
भीम[4] देखतां पंचबाणें । हृदयवर्मीं ताडिलें ॥ १ ॥
जांबुनंदाचा सोज्वळ[1] पुतळा । कीं[2] कनकमेरूचा[3] मध्य मुसळा ।
रत्नशिखरें तैशा सरळा । भुजा वर्तुळा[4] शोभती ॥ २ ॥
प्रथमवयसेची[1] रिघवणी । स्मश्रुरेखा[2] श्यामवर्णी ।
विशाल भाळ नयन दशनीं । तेज फांके बोलतां ॥ ३ ॥
ह्मणे हा मूर्तिमंत मदन । नीटनेटका[1] बळसंपन्न ।
याचें होऊनि अंगनारत्न । स्वेछाभोग भोगावे ॥ ४ ॥
याचेनि पाडें सुंदर भर्ता । शोधितां न मिळे पृथ्वीवरुता ।
बंधुआज्ञेनें करितां घाता । लाभ[1] कांहीं दिसेना ॥ ५ ॥
मांसभक्षणें क्षुधाहरण । तृप्ति जाणवे[1] अर्धक्षण ।
याचा[2] रक्षूनियां प्राण । अनंत काळ सुख भोगुं ॥ ६ ॥
ऐसा[1] विचार[2] करोनि[3] चित्तीं । सांडोनि राक्षसरूपाची[4] बुंथी[5] ।
वस्त्राभरणीं दिव्य युवती । उभी ठेली सन्मुख ॥ ७ ॥

---

१. १ **हिडिंबा** नि तं पु , **हेडंब** नां मुं , **हिडंब** धु रा ; २ **नयनें** नि खवर्ग गो ; ३ **निद्रिस्थ** नि , **निद्रिस्तें** पु रा ; ४ **भिमें** पु४ ख.

२. १ **सबळ** नां ; २ (–) नि ; ३ **कनकतरूचा** नां ; ४ **वर्तुळ** खवर्ग (नां प्रसंप्रा).

३. १ °**वयसीची** नि औं नां , °**वयसाची** गो२ ; २ **स्मश्रृ**° औं पु ख मुं धु गो , **श्मश्रु**° नि.

४. १ **नेटका नीट** ख.

५. १ **लभ्य** नां. नि मध्यें ५ व ६ ओव्यांची अदलाबदल आहे.

६. १ **जाणावी** नि धु ; २ **याचे** नि औं पु ख मुं.

७. १–३ **ऐसें विचारूनि** नि ; ४ **राक्षसपणाची** नि ख नां ; ५ **बुद्धि** ख तं औं.

विनयें बोले मधुरवचन । तुह्मीं कोणाचे[1] कोठील[2] कोण[3] ।
येथें यावया काय कारण । ऐसें कळलें पाहिजे ॥ ८ ॥
दिसतां[1] अत्यंत सकुमार । गुणसंपन्न राजकुमर ।
नगरत्यागें वनगव्हर । प्रवेशलेती ये काळीं ॥ ९ ॥
नीलोत्पलाहूनि सकुमारी[1] । पहुडली[2] हे कवण नारी ।
स्वगृहाऐसे[3] घोर कांतारीं । निद्रासनीं निर्भय ॥ १० ॥
हिंडब राक्षसाचें[1] वन । सुरां असुरां दुर्गम स्थान ।
येथें आलेती पांचैजण[2] । मातेसहित नेणतां ॥ ११ ॥
पडतां[1] मनुष्याची घाणी । राक्षसा[2] चेतवला[3] क्षुधाग्नि ।
काळरूपी येचि[4] क्षणीं । येथें[5] येईल[6] भक्षावया ॥ १२ ॥
सर्वनाश मांडल्या काळें । उरे तें उरविजे विचारकुशळें ।
तुज येकासि अंगबळें । वांचवीन या[1] हेतू[2] ॥ १३ ॥
अंगिकार करूनि माझा । भर्तार[1] होई पुरुषराजा ।
मनोभावें तुझी भाजा । मी जालीं[2] जाण[3] पां[4] ॥ १४ ॥
पृष्टी[1] बाहूनि महावीरा । तूतें[2] नेईन द्वीपांतरा[3] ।
येर अवघीं[4] राक्षसआहारा । पात्र[5] होती अदृष्टें ॥ १५ ॥

---

८. १–३ **कोठील आहां कवण** नि.

९. १ **दिसतसां** पु मुं तं.

१०. १ **सुकुमारी** नि ; २ (+) **ते** नि ; ३ °**ऐसी** नि , **स्वग्रहाऐसी** पु४ ख.

११. १ (+) **हें** नि पु ; २ **पांचहीजण** नि पु४ नां मुं धु.

१२. १ **येतां** नि ; २ **राक्षस** नि पु नां , **रक्षिसाचा** पु४ ; ३ **चेतला** नि औं नां तं , **चेतेल** पु मुं ; ४ **याच** नि ख ; ५–६ **येईल येथें** खवर्ग.

१३. १ **हा** नि , **निज** औं ; १–२ **पाहें तूं** मुं.

१४. १ **भ्रतार** नि औं पु४ नां मुं गो२ ; २ **झालें** नि ; ३–४ **येकाळीं** नि.

१५. १ **पृष्टीं** नि मुं , **पुष्टी** पु गो तं ; २ **तुह्मां** औं पु ; ३ **दिगांतरा** ख , **देशांतरा** नां , **द्विपां°** गो ; ४ **आघवीं** औं पु ; ५ **प्राप्त** नि औं पु नां.

होयें[1] राक्षसाची बहिणी । परी मी[2] शुद्ध[3] अंतःकरणीं ।
दयाशीळा[4] तुझे चरणीं । सत्यभावें[5] विनटलें[6] ॥ १६ ॥
हांसोनि भीम[1] बोले[2] शब्दु । सांडूनि जननी[3] सखे[4] बंधू ।
तुझा विषयभोगस्वादु । विषप्राय मज वाटे ॥ १७ ॥
हिंडबाऐशा राक्षसथाटी । येकसरें पातल्या[1] कोटी ।
वज्रप्राय[2] माझिये मुष्टी–। तळीं होती शतचूर्ण ॥ १८ ॥
राक्षस आलिया[1] ये काळीं । कौतुक पाहें आपुलां[2] डोळीं ।
घायें मेळवीन धुळी । अर्धक्षण[3] न लगतां[4] ॥ १९ ॥
ऐशा[1] उभय मुखींच्या[2] वार्ता । राक्षस ऐके वृक्षावरुता ।
करकराटें खाऊनि दांतां । उडी घाली सत्वर[3] ॥ २० ॥
अट्टहास्यें[1] देतां हाक । वनचर बुजाले येकेंयेक[2] ।
पडताळूनि प्रचंड रूख । काळरूपी धाविन्नला[3] ॥ २१ ॥
तालप्रमाण सलंब सरळा । अंजनाचळासमान[1] काळा ।
खदिरांगार तैसी[2] डोळां[3] । आरक्तता भ्यासुर ॥ २२ ॥

---

१६. १ **मीं होयें** औं पु, **होय** नि ख नां मुं गो रा तं; २ (–) औं पु; ३ **निर्मळ** नि; ४ °**शीळ** खत्रं गो रा तं; ५–६ **मी विनटलें सद्भावें** नि.

१७. १–२ **बोले भीम** नां गो; ३–४ **सखे जननी** पु४.

१८. १ **पातल्यां** औं पु; २ **वज्रप्राये** पु·४ धु.

१९. १ **आलियां** औं पु·४; २ **आपुलिया** नि, **आपुला** औं पु धु, **आपुल्या** ख नां मु गो२ रा तं; ३ **अर्धक्षिण** पु४ गो·२; ४ **लागतां** नि औं ख नां गो.

२०. १–२ **ऐसी उभय मुखींची** नि औं पु·४ गो; ३ **सत्वरा** पु४ मुं.

२१. १ °**हासें** औं पु गो·२ रा तं; २ **एकाएक** नि, **येक येक** पु४ ख मुं गो२; ३ **धांवला** नि औं.

२२. १ **अंजनासम** नां धु रा; २ **तैसा** औं पु नां, **तैसे** पु४ गो·२; ३ **डोळे** पु४.

विक्राळ दाढा विकट[1] दशन[2] । मस्तकीं[3] जटा[4] पिंगट[5] वर्ण[6] ।
आरक्त स्मश्रु अति तिक्षण । खर्गप्राय[7] नखधारा ॥ २३ ॥
वनीं[1] आश्वल माजला[2] मस्ती । तेविं[3] धांवे उभविल्या हस्तीं ।
सिंदुरवर्ण सर्पाकृती । जिव्हा लाळी[4] त्रिषातें[5] ॥ २४ ॥
अवयव लोपले रोमेतळीं[1] । कुंडलें लेइला सिसाळीं[2] ।
दृष्टी[3] देखतां तात्काळीं । प्राणहाणी प्राणियां ॥ २५ ॥
राक्षसी ह्मणे भीमसेना । वेगीं उठवीं[1] पांचैजणां[2] ।
सर्वांतेंही नेईन गगना[3] । स्कंदीं वाउनि क्षणार्धें[4] ॥ २६ ॥
भीम ह्मणे भयपीडिते । श्रमोनि पहुडलिया[1] बंधुमाते ।
निद्राभंग करावया येथें[2] । संकट काय सांग पां ॥ २७ ॥
निद्रा न[1] भंगतां[2] यांची । रक्षा करीन राक्षसाची ।
ऐसें ऐकतां[3] क्रोधाची । उलुका[4] सांडी राक्षस ॥ २८ ॥
भगिनीसि बोले निष्ठुरवाणी । दोषरूपें[1] परजारिणी ।
आहार जोडतां पापिणी । आचरलीस विप्रातें ॥ २९ ॥
आतां वधूनि साही जणें[1] । सेखीं तुजही घेईन प्राणें ।
वृक्ष भोंवडूनि सत्राणें । भीमाउजू टाकिला ॥ ३० ॥

---

२३. १–२ शंखवर्ण धु तं गो, शामवर्णि गो२, शंकुकर्ण रा; ३–६ हृदय कठीण वज्राप्रमाण गो२; ७ खड्गप्राय नि.

२४. १ वनींचा नि; २ मातला नि; ३ तैसा नि; ४ झळाली स, लळलळित औं, लवलवी मुं; ५ वीषवत स, वीशाळी धु, विषानें तं.

२५. १ रोमतळीं नि पु तं, रोमातळीं औं पु४ ख नां मुं; २ विशाळीं औं मुं; ३ दंष्ट्रा मुं.

२६. १ (+) या नि, उठवा औं पु; २ पांचहीजणां नि पु४ धु नां; ३ जाणा औं नां; ४ ये समयीं नि.

२७. १ पडल्या मम नि; २ तुतें नि.

२८. १ (–) पु४ ख नां; २ नव्हतां पु४; ३ ऐकोनि नि गो पु४; ४ उल्का नि औं पु ख.

२९. १ °रूपे नि नां.

३०. १ जनें औं पु.

पादप[1] पडताळूनि भीम । वारूनि[2] सांडिला[3] द्रुमें[4] द्रुम ।
वर्मी[5] लक्षूनि राक्षसाधम । वक्षस्थळीं ताडिला ॥ ३१ ॥
तेणें दुखवला सत्राणें । भीम[1] हाणीतला चंडपाषाणें ।
करतळें वारूनियां[2] चरणें । निशाचर लोटिला ॥ ३२ ॥
प्राण घ्यावया संकटीं । हस्त[1] घातला[2] भीमकंठीं ।
परस्परें पडतां मिठी । मल्लयुद्ध माजलें[3] ॥ ३३ ॥
तळप्रहर[1] मुष्टिप्रहर[2] । गुडघे कोंपर मस्तकप्रहर[3] ।
कळाकर्षण[4] पादप्रहर[5] । येरयेरां हाणिती ॥ ३४ ॥
मुष्टिघात वोपितां बळें । डोलों लागलीं[1] पर्वतमौळें[2] ।
थरारोनि पृथ्वीतळें[3] । महाकंपु दाविजे ॥ ३५ ॥
करूनि खिखाट[1] गर्जना । कंठीं रोऊं धांवे दशना ।
भीमें हाणोनि चडकणा । दंतपंक्ती पाडिल्या ॥ ३६ ॥
पांडव ह्मणे पापभरिता । शब्द न करीं मदोन्मत्ता ।
श्रमोनि निजेलीं[1] बंधुमाता । निद्रा त्यांची भंगेल ॥ ३७ ॥
दणके[1] वाजती[2] दणदणा । चेवो[3] आला[4] पांचैजणा[5] ।
दोघे भिडती[6] आंगवणा । प्राण निकुरें[7] घ्यावया ॥ ३८ ॥

---

३१. १ ताड गो·२ ; २–३ निवारिला औं ; ४ (–) नि ; ५ वर्म नि.

३२. १ भीमें पु४ ख नां मुं ; २ वारून नि.

३३. १–२ मिठी घातली नि ; २ घातले गो·२ तं ; ३ मांडिलें नि औं नां , मांडलें पु·४ ख गो२.

३४. १ तळवेप्रहर औं पु४ नां मुं गो रा , °प्रहार नि ; २ °प्रहार नि ; ३ लत्ताप्रहार नि पु४ , करेंकर पु नां , करें कठोर औं , जानुप्रहर ख , प्रहर गो२ ; ४ काळकर्षण नि , कळाकर्षणें स नां मुं ; ५ °प्रहार नि.

३५. १ लागती औं पु४ ख नां गो ; २ सर्वपाताळें गो२ , पर्वतमेळे तं ; ३ सप्तपाताळें स.

३६. १ किंकाट नि औं नां , किंकाटें पु मुं गो·२.

३७. १ निजे औं पु धु गो , पहुडलीं नि.

३८. १ दनक औं पु ; २ वाजतां नि पु रा त , नाद औं ; ३ चेव नि ; ३–४ वाजतां चेवो औं ; ५ पांचांजणा नि ; ६ भिडतां औं पु·४ नां मुं ; ७ निकरें नि.

चौदंत जाले भद्रजाती । मृगेंद्रें कवळिला मृगपति ।
कीं सपक्ष पर्वत पर्वतीं । झगटे तैसे मिसळले ॥ ३९ ॥
शरभ शरभाचिये कवे । कीं गंडभैरव गंडभैरवें ।
तेवीं दोघे भिडतां हांवे । धर्मार्जुनें[1] देखिलें ॥ ४० ॥
कुंती सावध पाहे दृष्टी । तवं दिव्यांगना उभी निकटीं ।
ह्मणे तूं[1] कोण वो[2] गोरटी । महावनीं[3] येकट ॥ ४१ ॥
अप्सरा यक्षिणी[1] वनदेवता । कोण हें सांग[2] मज[3] आतां ।
रंभेसमान स्वरूपता । वस्त्राभरणीं शोभसी ॥ ४२ ॥
येरी वृतांत[1] जाणवी वचनीं[2] । हिंडबदैत्याची[3] मी भगिनी[4] ।
तुह्मां निद्रिस्त[5] देखोनि वनीं[6] । वधावया धाडिलें ॥ ४३ ॥
अवलोकितां भीमसेनातें । व्यसनीं पाडिलें मज[1] मन्मथें ।
तो म्यां कायावाचाचित्तें । प्राणेश्वरू नेमिला[2] ॥ ४४ ॥
तुमचें न करूनियां हनन । कामबुद्धी[1] रातलें मन ।
हें देखोनि क्रोधायमान । राक्षस पाठी पातला[2] ॥ ४५ ॥
तो हा[1] भिनलासे झुझा[2] । परी जयस्वी[3] वल्लभ माझा ।
जो कां द्वितीय पुत्र तुझा । भीमनामा प्रतापी ॥ ४६ ॥
ऐकोनि राक्षसीचें वचन । वेगीं सरसावे अर्जुन ।
सज्जूनियां धनुष्यबाण । राक्षसा उजू धाविन्नला[1] ॥ ४७ ॥

---

४०. १ **धर्मानुजें** औं पु·४ नां.

४१. १ (–) औं पु४ ; २ (–) गो·२; ३ **असती वनीं** गो·२ ४ **एकली** नि , **येकटी** औं ख.

४२. १ **योगिनी** औं ; २–३ **मज सांग** नि ख नां.

४३. १ **वृत्तांत** नि औं ख तं ; २ (–) नि ; ३ **हिंडिंबराक्षसाची** नि औं पु मुं धु ; ४ **बहिणी** नि पु४ मुं धु गो रा ; ५ **निद्रिस्थां** नि ; ६ (–) नि औं पु , **नयनीं** पु४ ख धु मुं.

४४. १ (–) पु४ ख नां गो ; २ **भाविला** नि.

४५. १ °**बुद्धीं** नि , °**बुधी** औं धु ; २ **धांवला** नि.

४६. १ **ही** औं पु ख धु गो·२ , **हे** नां ; २ **झुजा** नि; ३ **यशस्वी** नि.

४७. १ **धांवला** नि , **धाविनला** पु ख नां मुं रा तं.

नकुळ सहदेव धैर्यमूर्ती[1] । खड्गें पडताळूनि हातीं ।
धाविन्नले बंधुसाह्यार्थी[2] । मारूं ह्मणती राक्षसा ॥ ४८ ॥
भीम वचनें वारी त्यांसी । निश्चळ बैसा धर्मापासीं[1] ।
राक्षस मारूनि क्षणार्धेसी । तुह्मांप्रती[2] येतसें ॥ ४९ ॥
नावेक कौतुक पाहा दृष्टी । ऐकोनि थोकले धर्मापाठीं[1] ।
तवं राक्षसें वज्रमुष्टी । भीममाथां वोपिली ॥ ५० ॥
ते[1] साहोनि[2] बाहुबळीं । उचलूनि टाकिला भूतळीं ।
कूष्मांडफळ आदळे शिळीं । तेवीं गात्रीं भंगला ॥ ५१ ॥
सोमयागीं पशु मारिती[1] । तैसा धुमासिला मुष्टिघातीं ।
उभयचरण धरोनि हातीं । तिक्षण[2] भूमीं वोढिला[3] ॥ ५२ ॥
राक्षसचरण राक्षसकंठीं । गोऊनि दुणता[1] केला कटीं[2] ।
पायें चेपितां कडकडाटीं[3] । अस्तिखंडें[4] शतचूर्ण ॥ ५३ ॥
आर्द्रदुंदुभीचा[1] नादु । तैसा करूनि घोर शब्दु ।
राक्षसें प्राण त्यागितां बंधु । धर्मादिक तोषले ॥ ५४ ॥
टाळिया[1] वाजवोनि[2] हस्तकें । जयजय कृष्ण ह्मणती मुखें ।
स्वर्गींहूनि सुरनायकें । पुष्पांजुळी[3] वोपिल्या ॥ ५५ ॥

---

४८. १ धर्ममूर्ती पु नां पु गो ; २ °साह्यार्थी नि (स प्रसंप्रा) औं पु४ मुं.

४९. १ मातेपासीं औं ; २ तुह्मांपाशीं नि खवर्ग. ही ओवी नां मध्यें नाहीं.

५०. १ धर्मानिकटीं नि.

५१. १ तें नि औं गो२ ; २ सोडुनी धु.

५२. १ मर्दिति पु४ ; २ तीक्ष्ण नि औं पु४ मुं ; ३ पाडिला गो, ताडीला गो२.

५३. १ दुमता नि ; २ पाठीं नि, कंठी पु४ धु गो२ तं ; ३ काटितटीं स ; ४ अस्थिखंडें नि औं.

५४. १ ऐके दुंदुभीचा पु४, इंद्रदुंदुभीचा ख.

५५. १ टाळी औं पु ख नां ; २ पिटोनि नां मुं ; ३ पुष्पांजळी वि (स प्रसंप्रा).

राक्षसाचे नवही[1] द्वारीं । अशुद्ध लोटलें पृथ्वीवरी ।
सिंदुरवर्ण सरिता थोरी । भयानक अभासे[2] ॥ ५६ ॥
प्रेत सांडोनियां क्षिती । भीम पातला धर्माप्रती ।
प्रथम नमस्करूनि कुंती । राजा पाठीं[1] वंदिला ॥ ५७ ॥
हिडंबेतें ह्मणे वचनीं । तूं जातीची राक्षसिणी ।
बंधुवैर स्मरोनि मनीं[1] । अपाय[2] करिसी आम्हुतें ॥ ५८ ॥
वेगीं जाईं आपुल्या ठाया । कैंचा पुरुष कैंची जाया ।
उदास बोल[1] ऐकोनि[2] पायां[3] । येरी लागे सद्भावें ॥ ५९ ॥
पृथे[1] चरणीं ठेऊनि माथा । ह्मणे अनुमोदीं आपुल्या सुता ।
उपेक्षा न करीं वो सर्वथा । मी राक्षसी ह्मणोनी ॥ ६० ॥
मदनापासाव जे वेदना । पुरुषवियोगें पावती ललना ।
तो[1] अनुभव तुझिया मना । विदित असे सुजाणे ॥ ६१ ॥
पृष्ठीं वाऊनि साहीजणें । तारुनि नेईन दुस्तर वनें ।
समईं[1] समईं भंगोनि विघ्नें । सुख देईन समस्तां ॥ ६२ ॥
माझे पोटीं जन्मेल कुमर । तो करील शत्रूचा संव्हार[1] ।
साक्षी करूनि यादवेश्वर । प्राण रक्षील पार्थाचा ॥ ६३ ॥
आतां आपुलेनि स्वहस्तें[1] । गांठी पाडीं मज भीमातें ।
कुंती ह्मणे ज्येष्ठ पुत्रातें । विचार हृदया आणिजे ॥ ६४ ॥

---

५६. १ नव नि; २ वाहातसे नि.
५७. १ उपरी धु.
५८. १ (–) मुं; २ घात नि.
५९. १ शब्द नि औं पु; २–३ ऐकोनियां नां मुं गो२.
६०. १ पृथेचे नि.
६१. १ हा तो नि.
६२. १ त्या त्या नि, त्या पु, (–) मुं गो.
६३. १ संहार नि औं मुं.
६४. १ हस्तें नि औं ख नां, हातें धु.

परचित्तपरीक्षासुजाण[१] । धर्मराज विवेकनिपुण ।
शुद्धभाव देखोनि मन । करुणारसें कळवळी[२] ॥ ६५ ॥
भविष्यार्थ जाणे ज्ञाता । ह्मणे[१] विधिनें[२] नेमिल्या[३] अर्था[४] ।
अंगिकारावांचूनि[५] वृथा[६] । काज नाहीं[७] आग्रहीं[८] ॥ ६६ ॥
ह्मणे भीमा माझिये आज्ञा । अंगीकारीं हे पुण्यांगना ।
ईपासाव[१] अपाय प्राज्ञा । नाहीं ऐसें मी जाणें ॥ ६७ ॥
आदरें बोले राक्षसीतें । दिवसा भीम दिधला तूतें ।
रात्रीं रक्षावया आमुतें[१] । सायंकाळीं आणावा ॥ ६८ ॥
भीम बोले निश्चयगोष्टी । येक पुत्र तुझे पोटीं ।
जन्मल्यानंतरें[१] हे[२] राहाटी । पुढां करणें घडेना ॥ ६९ ॥
ऐकोनि दोघांचिया वचना । अवश्य ह्मणोनि लागली चरणा ।
पृष्टीं[१] वाऊनि भीमसेना । क्रीडावनातें[२] गेली ॥ ७० ॥
गुहागव्हरीं[१] पर्वतमौळीं । नाना रमणीक वनस्थळीं ।
नदीपुलिनीं[२] गंगाकुळीं[३] । क्रीडा करिती[४] मनेछा ॥ ७१ ॥
कनकमेरूचे रत्नशिखरीं । सीतळ हिमालयपरिसरीं ।
रजताचळाचे पाठारीं । सुरतोपचारीं क्रीडती[१] ॥ ७२ ॥

---

६५. १ परिचीत परीक्षा° पु४ ख ; २ कवळिला नि पु नां मुं गो·२.

६६. १ (–) औं पु ; १–४ होणार तैसेंच सर्वथा नां ; ५ अंगिकाराविणें नि ख ; ५–६ म्हणे विधिनें नेमिल्या अर्था नां ; ७–८ कायसा आग्रहो नां ; ८ आग्रहा नि मुं , आमुतें पु४ , सर्वथा ख.

६७. १ इजपासाव नि , इयेस्तव औं पु , इयापासाव नां.

६८. १ त्यातें पु४ , तेथें ख.

६९ १ झालियानंतर नि ; २ (–) औं पु·४ नां मुं.

७०. १ खांदीं नि , पुष्टीं औं पु गो ; २ क्रीडावना पैं नि.

७१. १ °गंव्हरी पु४ , °गंव्हरें पु , °गंव्हारें गो२ , ;°गंव्हारी तं ; २ °पुलिनें पु धु रा , °पुलिगें गो·२ ; ३ गंगाजळीं नि ; ४ करी नि खवर्ग ख प्रसंप्रा).

७२. १ क्रीडत औं पु. नि मध्यें ७२ व ७३ ओव्यांची अदलाबदल आहे.

द्रोणाचळीं चंद्राचळीं । मंदराचळीं[1] विंध्याचळीं ।
मलयाचळीं सिंहाचळीं[2] । सुखसमेळीं रममाणें[3] ॥ ७३ ॥
सोमकांतसिळाचळीं[1] । सूर्यकांतकाश्मीराचळीं ।
हेमभूमिकारत्नस्थळीं[2] । सुखसमेळीं क्रीडती ॥ ७४ ॥
कर्पूरकर्दळीकेचे[1] वनीं । कुंकुमकेशरउद्भवस्थानीं[2] ।
सुरतानंदें क्रीडती दोन्ही । मद्यपानीं मनेछा ॥ ७५ ॥
मानससरोवरीं[1] हंसतडागीं । सुवर्णपंकजवनपरागीं ।
प्रवाळवल्लीच्या सुरंगीं । सुखसंयोगीं[2] क्रीडती ॥ ७६ ॥
भक्षें[1] भोज्यें[2] पिशिताशनें । नानारसांचीं रसपानें ।
फळ[3] तांबूल[4] सुगंधसुमनें[5] । भोगोपचारीं[6] वोळगे ॥ ७७ ॥
लोटल्या[1] येक संवत्सर । भीमवीर्यें महाक्रूर ।
राक्षसीगर्भीं[2] जन्मला कुमर । भीमभैमी[3] अद्भुत[4] ॥ ७८ ॥
पितयातुल्य पराक्रमगुणीं[1] । कराळवदन शंकुकर्णी[2] ।
आजानबाहु[3] विकटदशनी[4] । लंबोष्टी[5] रक्ताक्ष ॥ ७९ ॥

---

७३. १ मंद्राचळीं औं पु·४ गो रा, मुद्राचळीं ख ; २ हिमाचळीं नि औं पु ; ३ क्रीडती नि.

७४. १ सोमकांत शीतळ तळीं नि औं पु४, सोमकांत शीतळ जळीं ख तं ; २ °भूमिके रत्नस्थळीं नि खवर्ग.

७५. १ °कर्दळीचे नि औं ख नां ; २ केसरकस्तुर° औं, कुंकुमकस्तुरिउद्भव° पु४.

७६. १ मानससरीं पु गो, °सरोवर नि ; २ °संभोगीं नि. ख मध्यें ही ओवी नाहीं.

७७. १ भक्ष्य नि औं गो, भक्ष पु·४ ख नां मुं गो२ रा ; २ भोज्य नि खवर्ग गो (पु प्रसंप्रा) ; ३ फळें नि ; ४ तांबोळ पु ख नां मुं ; ५ सुवर्ण सुमनें पु४ ; ६ °चारें नि.

७८. १ लोटल्यां औं पु धु ; २ राक्षसी उदरीं नि, राक्षसीजन्मी पु·४, राक्षसीजन्मे औं, (–) ख नां मुं ; ३–४ पितियातुल्य पराक्रमी नां.

७९. १ पराक्रमीं औं पु·४ ख, पराक्रमकरणीं मुं ; २ शंकवर्णी धु नां, शंखवर्णी स औं ख मुं; ३ आजानुबाहु नि; ४ °दशनीं नि; ५ लंबोष्ठी नि औं.

मस्तक पाषाणघट[1] निष्कच । शब्द करी महाउंच[2] ।
यालागीं नामें[3] घटोत्कच । माता ठेवी आवडी[4] ॥ ८० ॥
राक्षसीगर्भ ततक्षणीं[1] । जन्मत[2] युवा[3] बाळपणीं ।
शस्त्रास्त्रीं प्रवीण[4] गुणीं । रूपें[5] अनेक[6] पालटी ॥ ८१ ॥
नमस्कारूनि पांचही[1] पिते । भावें वंदिलें पितृमाते ।
पुत्र देखोनि पांडवांतें । श्रेहानंद[2] न संटे[3] ॥ ८२ ॥
ह्मणे मांडल्या विषम वेळ । घेऊनि राक्षसांचें दळ ।
स्मरतां पावोनि[1] तात्काळ । निर्दाळीन[2] शत्रूतें ॥ ८३ ॥
हिडंबा नमस्कारूनि धर्मा । बोले जोडोनि पाणिपद्मा[1] ॥
कार्य विशेष[2] मांडल्या तुह्मां । आठविजे[3] दासीतें ॥ ८४ ॥
सीघ्र येऊनि पुत्रेंसहित[1] । संपादीन अवघड कृत्य ।
ग्रासूं पातल्या कृतांत । पायें लोटीन माघारा[2] ॥ ८५ ॥
ऐसी[1] बोलूनियां युक्ती । घटोत्कच धरोनि हातीं ।
गेली उत्तरदिशेप्रती । गगनपंथें[2] राक्षसी ॥ ८६ ॥
शक्रशक्ति प्रेरितां कर्णें । अर्जुन रक्षावया प्राणें ।
भैमी निर्मिला[1] शचीरमणें । पुत्रलोभें यापरी ॥ ८७ ॥

---

८०. १ पाषाण मुं, °घट्ट नि; २ घनघोर वाच्य औं, ३ नांव नि; ४ तयातें नि.

८१. १ तत्क्षणीं नि पु; २ जन्म औं पु नां, जन्मतां मुं तं; ३ योद्धा ध्रु; ४ परम नि, पवित्र ध्रु गो॰२, नाम ख; ५ रूप नि ख मुं; ६ आणिक नां मुं.

८२. १ पांचै औं पु ख गो॰२ रा; २ परमानंद नि; ३ संडे रा तं, संठे मुं, संडवे नां.

८३. १ पावेन नां; २ निर्दळीन पु ध्रु गो२ रा.

८४. १ करपद्मा औं पु नां मुं, पादपद्मा ख तं, हस्तपद्मा पु४; २ विषम नि ख नां; ३ (+) मज औं पु.

८५. १ पुत्रसहित नि नां; २ माघारां नि, माघारें गो.

८६. १ ऐशा पु४ ख मुं गो रा तं; २ गगनपथें नि.

८७. १ रचिला खवर्ग (नां प्रसंप्रा).

धर्म ह्मणे भीमार्जुना । आतां त्यागूनि यया[1] वना ।
स्थळें[2] अवलोकीत[3] नयना । सत्यपंथें चालावें ॥ ८८ ॥
अवश्य ह्मणोनि पवित्राचारी । जटावल्कलें[1] अजिनांबरी[2] ।
माता वाऊनि पृष्टीवरी[3] । ज्येष्ठापाठीं निघाले[4] ॥ ८९ ॥
अवलोकीत[1] विचित्र[2] वनें । सेविती फळें सरिताजीवनें ।
तपोधनाचीं आयतनें । अत्यादरें वसवीती[3] ॥ ९० ॥
सांग अभ्यासिले[1] वेद । शास्त्रसिद्धांत मतभेद[2] ।
अर्थवाद यथार्थवाद । विचारविद[3] जाणती ॥ ९१ ॥
वेदीं वर्णोक्त पाठसिद्धी । शास्त्रीं संपूर्ण अर्थसिद्धी ।
नीतिशास्त्रीं[1] क्रियासिद्धी[2] । अनुभवसिद्धी वेदांतीं[3] ॥ ९२ ॥
ऐसियापरी सार्थक काळ । आत्मचिंतनीं फेडित[1] वेळ[2] ।
व्यर्थ जाऊं नेदिती[3] पळ । कृष्णस्मरणावेगळें ॥ ९३ ॥
मछ[1] त्रिगर्त पांचाळ । कीचकदेशाचें मंडळ ।
उलंघूनि[2] विशाळ[3] शैल[4] । पुण्यारण्या पातले ॥ ९४ ॥
दिवस[1] पक्षीं[2] पंचराती[3] । स्थळींस्थळीं[4] करूनि वस्ती ।
पुढां[5] चालतां दैवगती । अलभ्य लाभ जोडला ॥ ९५ ॥

---

८८. १ या नि आ पु नां, (-) पु४ ख मुं; २ स्थळ नि; ३ अवलोकोनियां नि खवर्ग.

८९. १ °वल्कल नि; २ °वरीं नि (स प्रसंप्रा); ३ पाठीवरी खवर्ग, पुष्टीवरी गो·२ रा; ४ निघाला नि धु पु४.

९०. १-२ अवलोकिती विचित्रें नि; ३ सेविती नां.

९१. १ संपादिले गो२; २ मत्तभेद पु नां धु गो रा, मंत्रवेद मुं; ३ विचारवेदी तं.

९२. १-२ नीतिशास्त्रोक्तीं विविधी नि, °शास्त्रांचिया सिद्धी पु, °शास्त्रोक्ति या सीधि पु४; ३ वेदांत नि खवर्ग (परियत पु४).

९३. १ काढिती नि, फेडितां खवर्ग, लोटिती धु; २ सकळ धु; ३ न देती नि.

९४. १ मत्स्य नि; २ लंघूनि औं पु मुं; ३ महा नि; ४ शैल्य पु४ ख नां मुं, शैळ धु गो·२.

९५ १-३ पंचरात्री सप्तरात्री नि, कोठें दिवसेक पंचरात्री औं; २ पंथीं पु नां, पक्षिणी पु४ ख गो२ तं, पक्षिणी रा; ४ स्थळोस्थळीं नि धु; ५ पुढें नि पु४ ख नां तं; ६ देखिला नि. मुं मध्यें ही ओवी नाहीं.

पितामहा[1] व्यास भगवान । दयाब्धि कृष्णद्वैपायन ।
आदरें द्यावया दर्शन । मार्गीं उभा देखिला[2] ॥ ९६ ॥
अवलोकितां श्रीगुरुमूर्ति । पांडवां आनंद न धरे[1] चित्तीं[2] ।
जैसा प्राण परते प्रेतीं । तेवीं जालें समस्तां ॥ ९७ ॥
भावें घालितां लोटांगण । अश्रुधारा श्रवती नयन ।
मस्तकीं वंदोनि चरण । उकसाबुकसीं स्फुंदती ॥ ९८* ॥
मस्तक स्पर्शोनि हस्तकें । श्रेहें शांतवी निजबाळकें ।
ह्मणे सर्वही मज ठाउकें । मुखें कांहीं न[1] बोला[2] ॥ ९९ ॥

---

९६. १ **पितामह** नि औं पु·४ मुं रा ; २ **ठाकला** पु४ , **जोडला** तं.

९७. १ **धरवे** नि पु४ नां , **संटे** औं पु ; २ **क्षिती** पु४ ख नां गो·२.

९८. * खवर्ग मध्यें २,३ व ४ चरण पुढीलप्रमाणें आहेतः-**साही वंदिती श्रीचरण । द्वैपायन आलिंगण । दे प्रेमभावें पांडवां ॥**. या पुढें नि व खवर्ग मध्यें पुढील ओव्या जास्त आहेतः—

जोडोनियां करपंकज । स्तवन करी धर्मराज ।
ह्मणे तूं आमुचा पूर्वज । सांभाळावया आलासी ॥ ९८ अ ॥
जयजय सत्यवतीनंदना । पराशरात्मजा गुणनिधाना ।
योगियांच्या मुकुटरत्ना । भवार्णवतारका ॥ ९८ आ ॥

या ओवीखालीं औं पु मध्यें पुढील श्लोक आहेः—

अचतुर्वदनो ब्रह्मा द्विबाहुरपरो हरिः । अभाललोचनः शंभुर्भगवान्बादरायणः ॥

येकाननीं[1] चतुरानन । तूं[2] द्विभुज[3] नारायण ।
भाळांवकावीण त्रिनयन । हें महिमान स्वामीचें ॥ ९८ इ ॥

१ च्यारी मुखें नसतां औं पु ; २–३ नसोन चतुर्भुज औं पु.

कौरवी[1] क्लेशगिरितळीं । आम्हां निजविलें संकटानळीं[2] ।
तव स्मरणकुलिशें[3] कृपासलिलीं । लया गेलीं सकळ विघ्नें ॥ ९८ ई ॥

१ कौरव नि ; २ °टाजळीं नि, °टाचळीं स ख नां मुं ; ३ स्मरणें स औं.

९९. १–२ **नोबोला** ध , **नोंधला** तं , **न बोलावें** नि (स प्रसंप्रा). खवर्ग मध्यें या ऐवजीं पुढील ओवी आहेः—

ऐसें ऐकोनियां वचन । व्यासें केलें समाधान ।
नाश पावतील दुर्जन । कल्याण तुमचें होईल ॥ ९९ ॥

दुर्जनीं भोगविलें दुःख । तितुकें स्वयें[1] सेविती[2] विख ।
सीघ्र पावाल अक्षय सुख । क्षमाशील ह्मणोनी ॥ १०० ॥
पृथे सांडीं चिंताज्वर । चक्रवर्तिया[1] युधिष्ठिर ।
दानोदकाचा सागर । आठवा करील भूतळीं ॥ १०१ ॥
पुढती माझें आगमन । तवंवरी स्वस्थ[1] करुनि मन ।
नेमूनि देतसें[2] वस्तीस्थान । तेथें गुप्त वसावें ॥ १०२ ॥
येकचक्रनाम[1] नगरी[2] । तेथें[3] पवित्र[4] ब्राह्मणागारीं[5] ।
वास[6] करावा[7] षण्मासवरी[8] । प्रगट[9] कोण्हा[10] नेणतां[11] ॥ १०३ ॥
नेमिल्या काळें[1] येईन भेटी । तेवेळीं सांगेन विचारगोष्टी ।
तैसी पुढें करावी राहाटी । कृपादृष्टी अनुवादे ॥ १०४ ॥

---

१००. १ तिहीं स, तेहिं धु, सर्व गो २ ; २ सेविलें स धु.
ही व पुढील ओवी खवर्ग मध्यें नाहीं.

१०१. १ °वर्ती नि धु.
नि खवर्ग मध्यें पुढील जास्त ओव्या आहेतः—

रमाधव धरिजे चित्तीं । आणि[1] स्वधर्म पाळिजे सुमति[2] ।
तेणें सकळ अरिष्टें भस्म[3] होती । धर्मराया जाण पां ॥ १०१ अ ॥

१ (–) नि औं ; २ सुमतीं नि; ३ शांत नि.

येथूनि भाग्याचा उमाळा । भीम नासील दुष्ट कुळा[1] ।
पुढें विजयलक्ष्मी माळा । गळां घालील आनंदें[2] ॥ १०१ आ ॥

१ दैत्यांला औं पु ; २ निर्धारें नि मुं , पार्थाचे नां.

१०२. १ स्वस्त धु गो२ ; २ देतों नि.
खवर्ग मध्यें याऐवजीं पुढील ओवी आहेः—

ऐसें सांगोनि वर्तमान । केलें पांडवांचें समाधान ।
स्वयें पातला अंतर्धान । मुकुटमणि योगियांचा ॥ १०२ ॥

१०३. १ आतां येकचक्र° खवर्ग ; २ नगराप्रती खवर्ग ; ३–५ पांडव जातील सहकुंती खवर्ग ; ६–८ तेथें येकाग्र करूनि चित्तवृत्ती खवर्ग ; ९–११ श्रोतीं सादर परिसावें खवर्ग , चिंता दुरुस्त करावी गो·२; १०–११ कोणा न होतां नि.

१०४. १ काळीं नि गो·२. ही व पुढील ओवी स खवर्ग मध्यें नाहीं.

दर्शनें[1] देऊनि[2] समाधान । अदृश्य जाला बादरायण ।
कुंती आणि पांचहीजण । येकचक्रा पातले[3] ॥ १०५ ॥
इति श्री भारते[1] आदिपर्वणि । मूळ[2] व्यासोक्ति कृष्णवेणी[3] ।
भीमा[4] मुक्तेश्वराची[5] वाणी[6] । येकरसी[7] समरसें[8] ॥ १०६ ॥
संतअवधान[1] वर्षाकाळीं । पुरें मातल्या[2] पृथ्वीतळीं ।
साक्ष[3] शंकर मध्यस्थळीं । जो[4] पारखी[5] दोहींतें[6] ॥ १०७ ॥
यालागीं यथायोग्य उपमा । साजे काडलूरसंगमा ।
धर्मगंगा परिहरी श्रमा । कृष्णा वारी तृष्णेतें ॥ १०८* ॥

इति श्रीभारते आदिपर्वणि सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥

---

१०५. १–२ ऐसें करून नि ; ३ पातलीं नि.

१०६. १ (–) पु४ नां मुं ; २ (–) नि खवर्ग ; ३ तेचि मंदाकिनी नि खवर्ग ; ४ वैशंपायन नि खवर्ग ; ५–६ ओघजनीं नि ख, बुद्धि वोघजनीं पु, बुद्धि बोधुजनीं औं, बुद्धि दोघेजनि नां, वोघजननीं मुं ; ७ येकांगरसीं गो, येकांगशशि गो२, येकार्थरसिं रा ; ७–८ मित्रात्मजा जाणिजे नि खवर्ग ; ८ समरसा धु.

१०७. १ सप्ता आवर्षण गो, संत आवर्षण गो२ ; २ माजल्या गो ; ३ साक्षात् तं ; ४–६ कृष्ण वारी तृष्णेतें गो२.

नि खवर्ग मध्यें या ऐवजीं पुढील ओवी आहेः—

अर्थ[1] गुप्त[2] सरस्वती सुंदर । तो स्वामी लीलाविश्वंभर ।
भारत[3] त्रिवेणीवोघ[4] परिकर । अक्षय[5] वट जन्मेजया ॥ १०७अ ॥

१–२ आर्त गुह्य स ; ३ भरतां नि (स प्रसंप्रा), भरत पु ; ४ त्रिवेणी घोर पु, त्रिवेणी योग पु४ ; ५ आक्षय पु नां, अक्षय्य नि.

१०८. * या जागीं नि खवर्ग मध्यें पुढील ओवी आहेः–

श्रवणतीर्थीं तीर्थविधान । सांगता[1] तीर्थउपाध्या ब्राह्मण ।
मुक्तेश्वर परम दीन । कवि[2] किंकर संतांचा ॥ १०८ ॥
१ सांगतां नि ; २ कीं तो नि (स प्रसंप्रा).

॥ श्री ॥

अध्याय अडतिसावा

श्रीगणेशाय नमः

येकचक्रपुरी[1] आंत[2] । ब्राह्मणगृहीं जननीसहित ।
वसते जाले तें अद्भुत । प्रगट कीं[3] गुप्त विचारा ॥ १ ॥
विनयार्जवें मृदु मंजुळ । वचनें आप्त जाले सकळ ।
दीन[1] ब्राह्मणाचे[2] बाळ[3] । ऐसें जनीं भाविलें[4] ॥ २ ॥
सत्य विनीत[1] प्रिय भाषणीं । त्यातें[2] वश्य सकळ प्राणी[3] ।
पांडव आथिले इहीं गुणीं । यालागीं मान्य सकळांतें ॥ ३ ॥
सत्य आणि सहनसीळ । तेणें जिंकिलें[1] विश्व सकळ ।
ऐसिये[2] गुणीं सर्व कुशळ । ह्मणोनि[3] वंद्य[4] विश्वातें[5] ॥ ४ ॥
सर्वभूतीं[1] समान दया । निर्जर नमस्कारिती तया ।
ऐसिये गुणीं भूषित काया । ह्मणोनि प्रिय[2] देवांतें[3] ॥ ५ ॥
वृत्ती लागीं[1] निराभिमान[2] । भिक्षेसि जाती पांचहीजण[3] ।
आणिलें[4] येकत्र करोनि[5] अन्न[6] । मातृहस्तीं वोपिती ॥ ६ ॥

---

१. १ °चक्रनगरी नि नां, °चक्री पुरी औं पु ख, °चक्री नाम नगरी धु; २ नगराआंत गो२; ३ (–) नि औं धु.
नां मध्यें हा सबंध अध्याय गहाळ आहे.

२. १–३ अत्यंत प्रिय ते सोज्वळ नि, अत्यंत प्रिय सोज्वळ खवर्ग; ४ भाविजे नि.

३. १ वचनी तं, शुद्ध औं; २ त्यासी नि मुं; ३ प्राणी नि (स प्रसंप्रा).
औं पु मध्यें २ व ३ चरणांची अदलाबदल आहे.

४. १ जिंतिलें पु मुं धु; २ ऐशिया नि, ऐसे खवर्ग; ३ यालागीं ख; ४ मान्य ख, प्रिय तं; ५ सर्वांतें औं पु, सकळांतें ख रा.

५. १ सर्वांभूतीं गो; २ वंद्य खवर्ग; ३ सर्वांतें खवर्ग.

६. १ जाली नि खवर्ग; २ निरभिमान नि पु४; ३ पांचैजन औं पु ४ आणिती नि खवर्ग, (+) तें नि; ५–६ करून नि खवर्ग.

जननी आपुलेनि हातें । अर्ध[1] वोपी भीमसेनातें[2] ।
आहार विशेष असे[3] त्यातें । यालागीं[4] बंधू रक्षिती ॥ ७ ॥
शेष उरलें पंचधा करी । च्यारी[1] वोपी चौघां करीं ।
येक भाग आपुल्या[2] उदरीं । क्षुधाग्नीतें शांतवी ॥ ८ ॥
ऐसे लोटले दिवस कांहीं । पुढां[1] एके दिवसीं पाहीं ।
अकस्मात ब्राह्मणगेहीं । शोकध्वनी माजल्या[2] ॥ ९ ॥
ग्रहस्त[1] भार्या सुत कन्यका । चौघे कवळूनि येकमेकां ।
दीर्घस्वरें करिती शोका । तें पृथेनें परिसिलें ॥ १० ॥
मातेसि बोले भीमसेन । ब्राह्मण[1] करितीं[2] दीर्घरुदन[3] ।
त्या दुःखासि काय कारण । तें विचारीं पवित्रे ॥ ११ ॥
असेल पर्वताहूनि थोर । तेंहीं[1] परिहरीन[2] साचार ।
गृहीं वसों तो[3] उपकार[4] । कांहीं उत्तीर्ण या[5] होणें ॥ १२ ॥
पुत्र गेलियां[1] भिक्षाटणा । कुंती प्रवेशे[2] विप्रसदना ।
तवं द्विजाची विलापकरुणा । कर्णरंध्रीं नेघवे[3] ॥ १३ ॥
ह्मणे बळिष्टा[1] पूर्वकर्मा । कोण प्रस्थावो[2] योजिला आह्मां ।
जो[3] मरणावांचूनि निर्गमा । आन मार्ग[4] असेना ॥ १४ ॥

---

७. १ अर्धें नि; २ भीमातें नि पु४; ३ आहे औं पु; ४ म्हणोनि नि.

८. १ चार नि; २ आपुले नि ख मुं, आपुला (लां) पु·४ धु गो रा.

९. १ पुढें नि खवर्ग; २ मांडिली नि औं पु·४ मुं, मांडल्या ख धु, माजली गो२, माजला तं.

१०. १ गृहस्थ नि, गृहस्त गो तं.

११. १ ब्राह्मणें गो रा; २ करी नि; ३ °रोदन नि. ही ओवी खवर्ग मध्यें नाहीं.

१२. १ तरी मी नि खवर्ग (ते मी पु४); २ परिहारीन नि खवर्ग, (+) संकट नि; ३ ते नि; ४ प्रत्योपकार गो२; ५ पैं पु४, यां पु रा.

१३. १ गेलिया नि ख मुं, गेलेया गो·२; २ प्रवेशली नि पु४ ख मुं; ३ न घेववे नि.

१४. १ बळिष्ठा नि मुं; २ प्रस्तावो नि गो२, प्रस्ताव औं पु ख, प्रस्थावा पु४; ३ जें औं पु; ४ कांहीं नि खवर्ग.

धीग[1] धीग[2] संसारीं[3] नर निर्धन । धीग[1] धीग[2] प्राणी पराधीन ।
धीग[1] धीग[2] राजा पुरुषार्थहीन । जो[4] व्यसनीं पाडी प्रजांतें ॥१५॥
याचिलागीं[1] तुज सुंदरी । मागां बोधिलें[2] बहुतांपरी ।
हें स्थळ त्यागूनि स्थळांतरीं । निर्भयदेशीं वसावें ॥ १६ ॥
पूर्वजांचा वसता ठावो । यालागीं येथेंचि[1] धरिला[2] भावो ।
आतां अनर्थाचा[3] घावो । कोण वारी सांग पां ॥ १७ ॥
जळो या[1] मृत्युलोकींचा वास । जेथें नाहीं सुखाचा लेश ।
सुख भाविती त्याचा वोस[2] । ज्ञानविचार[3] जाणावा[4] ॥ १८ ॥
विषय[1] द्रव्य[2] दारा कुमरें । जेथें आभासे[3] सुखाचें वारें ।
वियोगकाळीं ब्रह्मांड भरे[4] । शोकदुःखें[5] अपार ॥ १९ ॥
माझेनि मरणें[1] कुटुंबा[2] मरण । कुटुंबत्यागें दुःख दारुण ।
आह्मां चौघांमाजी कोण । मृत्या वोपूं सांग पां ॥ २० ॥
आतां असो अवघी बोली । स्नेहें बाळातें[1] प्रतिपाळीं ।
मी हें[2] देह द्यावया बळी । बकारण्या जातसें ॥ २१ ॥
भार्या ह्मणे प्राणेश्वरा । उसंतुं[1] नको[2] शोकसागरा ।
मी सांगेन त्या विचारा । अत्यादरें अनुष्टीं[3] ॥ २२ ॥

---

१५. १–२ धिक् धिक् नि (धिग् धिग् स); ३ संसारी नि ख धु; ४ (–) नि.

१६. १ यालागीं ख मुं गो·२ ; २ बोलिलों धु तं.

१७. १ येथें नि गो ; १–२ धरिला येथेंचि पु·४ मुं ; ३ अरिष्टाचा नि.

१८. १ (–) नि खवर्ग ; २ वेश खवर्ग ; ३ श्वान विचारें औं पु ख, श्वानविचार पु४ मुं ; ४ जाण पां पु मुं गो२·

१९. १–२ विषयेंद्रिय औं पु ; ३ भासे खवर्ग गो ; ४ भरें नि गो·२ तं ; ५ °दुःख पु४ ख मुं रा तं.

२०. १ मृत्यें नि, स्मरणें पु ; २ कुटुंबासीं नि. मुं मध्यें दुसरा चरण विघ्न आलें तें निस्तरण असा आहे.

२१. १ बाळांतें तूं नि ; २ (–) नि खवर्ग गो२.

२२. १–२ उपशोनी कां पु४ , उपसो नको ख ; ३ अनुष्टीं नि मुं.

अंगिकारूनि[1] देह[2] मरणा । मी जाईन राक्षसवना[3] ।
दुहिता[4] आणि[5] निज[6] नंदना । संरक्षूनि असावें ॥ २३ ॥
शरीरेंसी वित्त जीवित । वेंचूनि[1] करी पतीचें हित ।
तेचि[2] उभय लोकाआंत[3] । पवित्र ऐसें बोलती ॥ २४ ॥
जन्मला प्राणी पावेल[1] मरण । येथ[2] कां व्याकुळ करिसी[3] मन ।
आपुल्या सुखालागीं धन । पुत्र दारा इत्यादि ॥ २५ ॥
ह्मणोनि माझेनि येके[1] त्यागें । क्षेम आपणा[2] उरवा[3] तिघें ।
अपत्यपाळण तुज मागें । कदां[4] नोहे[5] माझेनि[6] ॥ २६ ॥
ऐसें जननीतें[1] बोलतां । तीतें ह्मतें वारी दुहिता ।
ह्मणे चिंता न करीं ताता । वाक्य माझें अवधारीं ॥ २७ ॥
माझा[1] देह[2] तवं[3] निश्चितीं । अर्पिला[4] पाहिजे[5] पुढिला[6] हातीं ।
तेचि भावना धरोनि[7] चित्तीं । त्याग माझा करावा ॥ २८ ॥
भर्तार[1] भाऊनि केवळ । स्वयें[2] वरीन मृत्यकाळ[3] ।
तुह्मी दोघे असिल्यां[4] कुशल । पुत्र[5] पावेल[6] वृद्धीतें ॥ २९ ॥
नरकापासूनि तारी[1] पुत्र[2] । ऐसें बोले वेदशास्त्र[3] ।
पुत्र रक्षिल्या[4] पवित्र[5] । लोक[6] होती तुह्मांतें ॥ ३० ॥

---

२३. १–२ अंगिकारुनियां औं पु ; ३ बकारण्या औं, राक्षसभुवना नि पु·४ मुं ; ४–६ आपण निजकन्या नि.

२४. १ वोपूनि धु गो ; २ ते नि खवर्ग (त्या मुं), (+) कुलीन नि ; (+) स्त्रिया मुं ; ३ लोकांत नि मुं.

२५. १ पावे नि खवर्ग ; २ तेथें नि ; ३ करावें नि.

२६. १ एक नि मुं तं ; २–३ उरावें आपण नि, उरणें आपण पु, उरिजे आपण औं ; ३ उरवावीं गो·२ ; ४–६ माझेनि न करवे सर्वथा मुं.

२७. १ जननी गो·२.

२८. १–३ माझ्या देहातें नि औं पु·४ ख; ४ दीधला गो२, वोपिलें नि, ४–५ अर्पिजेल खवर्ग ; ६ पुढिल्या नि ख ; ७ करूनि पु४.

२९. १ भ्रतार नि औं मुं गो२ ; २ सैंवरीं मुं, अवस्ये धु ; ३ मृत्यु-काळ नि पु·४ रा गो२ मुं ; ४ असल्या नि, असा मुं ; ५–६ पुढती पावाल नि.

३०. १–२ तारित खवर्ग (तारितां ख) ; ३ (+) बहुत पु४, (+) वक्ता ख ; ४ रक्षिल्यां औं पु·४ धु; ५ त्वरित पु४, तुह्मातें बहुता ख ; ६ लेकी पु·४ ख, कन्या औं मुं.

ऐकोनि तिघांची[1] वाणी । बाळक[2] बोले बोबडा[3] वचनीं ।
मातापितया[4] आणि[5] बहिणी । शोक कांहीं[6] न करावा ॥ ३१ ॥
हातीं[1] घेऊनि तृणकाडी । ह्मणे मी आपुले आंगप्रौढी[2] ।
वना जाऊनि तांतडी । निर्दळीन[3] असुरातें ॥ ३२ ॥
एकोनि बाळकाचें वचन । स्नेहें कळवळी[1] पृथेचें मन ।
मोहें देऊनि आलिंगन[2] । मग विचारी[3] वडिलांतें[4] ॥ ३३ ॥
ह्मणे कवण[1] संकट[2] तुह्मां । मांडलें असे ब्राह्मणोत्तमा ।
तें[3] सांगता[4] साचार[5] आह्मां । परिहरे[6] तें[7] विचारूं ॥ ३४ ॥
द्विज ह्मणे वो[1] स्नेहभरिते । व्यर्थ[2] काय[3] सांगिजे तूतें ।
आमुचें अरिष्ट हरिहरातें । हारिलें[4] न वचे[5] सर्वथा ॥ ३५ ॥
बकनामा राक्षस[1] बळी । नगरासमीप वनस्थळीं ।
वसे[2] त्यातें जनीं सकळीं । नेमिलासे विभाग[3] ॥ ३६ ॥
देशप्रजासहित नगर । राक्षस रक्षी निरंतर ।
भूतारिष्ट[1] कां[2] परचक्र । स्पर्शों नेदी स्थळातें ॥ ३७ ॥

---

३१. १ (+) ही गो·२ ; २ **बाळ** नि औं पु ; ३ **बोबडे** नि ख तं ; ४ **माते पितया** नि पु ख गो२ रा ; ५ (–) नि खवर्ग ; ६ **सहसा** औं पु.

३२. १ **हातें** पु४ ख ; २ **आंगें प्रौढी** ध , **प्रौढी** पु४ ; ३ **निर्दाळीन** नि (स प्रसंप्रा) पु४ ख मुं तं.

३३. १ **कळवळलें** नि मुं गो·२ , **कवळी** पु४ ख ; २ **आलिंगन** नि मुं , **आळिंगण** पु गो·२ ; ३ **पाचारि** ख ; ४ **वडिलातें** नि (स प्रसंप्रा).

३४. १ **संकट** औं पु ख मुं ; २ **कोण** औं पु , **कवण** ख , **काय** मुं ; ३–४ **तैसेंच सत्य सांगा** नि खवर्ग ; ४–५ **साचार सांगतां** गो·२ रा ; ६ **परिहारे** ध ; ६–७ **परिहारातें** पु४ गो२.

३५. १ (–) नि पु ख ; २ (–) खवर्ग ; ३ **कासया** औं पु·४ ख गो·२ रा ; ४ **हरिलें** ख मुं गो रा , **वारीलें** गो२ ; ५ **जाय** नि.

३६. १ **राक्षस** औं पु ख ध गो·२ ; २ **भक्ष** गो ; ३ **भक्ष्यभाग** नि (स प्रसंप्रा).

३७. १ **भूतअरिष्ट** नि खवर्ग ; २ **कीं** नि , (–) औं मुं.

चतुष्पदादि[1] द्विपद लोक । रोगरहित रक्षी बक ।
त्यातें[2] प्रजा[3] नरनायक[4] । वेतनातें[5] अर्पिती[6] ॥ ३८ ॥
भक्ष्य[1] भोज्यें[2] भरोनी रथीं । महिषयुग्म[3] जुंपणें[4] पंक्तीं[5] ।
सूप[6] शाक[7] दधि घृतीं । घट भरोनि ठेवावे ॥ ३९ ॥
मांसागळा[1] पुरुष येक । राक्षसभक्षणालागीं[2] देख ।
रथीं वाहूनि सन्मुख । बकारण्या पाठवणें[3] ॥ ४० ॥
नेम चुकल्यां[1] येक दिवस । रात्रीं येऊनि राक्षस ।
कुटुंबेसीं करी[2] ग्रास । कालरूपी दुरात्मा ॥ ४१ ॥
ते[1] आमुतें[2] पातली पाळी । आह्मीं चौघें येक[3] मेळीं ।
यांत कवणातें[4] वोपूं बळी । हें[5] तूं सांग[6] जननीये ॥ ४२ ॥

---

३८. १ **चतुष्पद** नि खवर्ग (औं प्रसंप्रा); २ **म्हणोनि त्यातें** नि; ३–४ **प्रजानायक** नि, **प्रजेचा नायक** औं ख; ५ **वेतनभारा** औं; ६ **आर्पितो** नि.

३९. १ **भक्ष** पु·४ ख मुं गो·२; २ **भोज्य** नि पु४ ख मुं गो·२; ३ °**युग्में** नि, **महिष महिषे** पु४; ४ **जुंपिती** नि, **जुंपिजे** औं, **जुपिले** पु४ ख; ५ **रथीं** नि खवर्ग (औं प्रसंप्रा); ६–७ **दुग्धशर्करा** गो; ७ **शाखा** नि औं पु.

४०. १ **मांसाआगळा** नि; २ **राक्षसातें देती** औं; ३ **पाठविणें** नि (स प्रसंप्रा), **कारणें** मुं.

याखालीं नि खवर्ग मध्यें पुढील ओव्या जास्त आहेत :—

नित्य साटी[1] खंडी अन्न । दाहा खंडी मांस[2] प्रमाण ।
अजा शतानुशत जाण । त्यावरी येक पुरुष देणें ॥ ४० अ ॥

१ साठ नि; २ मास नि.

ऐसा नित्य[1] राक्षसाचा[2] नेम । प्रत्यहीं[3] देतसे[4] निःसीम ।
चुकतां[5] आन[6] सारिखे[7] काम । भावें भोजन करविती ॥ ४० आ ॥

१–२ राक्षसाचा नित्य नि; ३–४ प्रतिदिनीं मुं; ४ देती नि; ५ न चुकतां पु, चुकल्यां मुं; ६–७ न चुकेचि औं, अनारिसें पु४, अनर्थ मुं.

४१. १ **चुकल्या** नि ख मुं गो·२ रा; २ **करील** नि ख धु, (–) पु४.

४२. १ (–) नि खवर्ग (औं प्रसंप्रा); २ (+) **आज** नि; ३ **एके** नि पु४ ख; ४ **कवण** नि औं; ५ **तें** नि; ६ **सांगें** नि.

क्रयें[1] मेळउं पारिखा जन[2] । तरी मी दरिद्री द्रव्यहीन ।
राजा दुष्ट[3] निर्दय जाण[4] । सोडवी कोण आम्हुतें ॥ ४३ ॥
आह्मां चौघांतेंहीं जाण । जीर्णे मरणें समसमान[1] ।
यालागीं चौघेंजणें प्राण । राक्षसातें निवेदुं ॥ ४४ ॥
कुंती ह्मणे ऐक विनंती । प्रकट[1] न[2] बोलें[3] कवणाप्रति ।
तुमचें[4] अरिष्ट करावया[5] शांति । सामर्थ्यता[6] मज असे[7] ॥ ४५ ॥
पांच पुत्र माझां[1] पोटीं । त्यांत दुसरा[2] सबळ सृष्टीं ।
तो जाईल राक्षसभेटी । तुजपालटें जाण पां ॥ ४६ ॥
मंत्रबळ आंगबळ । उभय शक्तीं[1] प्रळयानळ[2] ।
अन्न वोपूनि क्षेम कुशळ । गृहा येईल[3] जाण[4] पां[5] ॥ ४७ ॥
ब्राह्मण ह्मणे आपणालागीं । पराचा[1] प्राण लोटणें आगीं ।
अकीर्तिदोषकर्दम[2] आंगीं[3] । स्पर्शों नेदी सर्वथा ॥ ४८ ॥
तीर्थवासी दीन ब्राह्मण । गृहा पातला[1] जो[2] शरण ।
त्याचें[3] वोपूनि[4] देहदान । काय हा प्राण रक्षणें ॥ ४९ ॥

---

४३. १ विक्रयें नि ख, येक औं पु; २ जाण औं; ३ (–) ख मुं; ४ दुष्जन ख, दुर्जन मुं, जन पु·४ धु गो·२ रा.

४४. १ समान पु.

४५. १–२ ऐसें कोण बोले खवर्ग; ३ बोला नि; ४ परी तुमचें औं पु ख, परी पु४, तरी मुं; ५ कराव्या औं गो·२ रा; ६ सामर्थ्य तें नि, (सामर्थ्य तों स); ७ आहे नि.

४६. १ माझ्या नि तं, माझा पु·४ धु रा, माझे औं ख; २ दुजा नि.

४७. १ शक्ती नि (स प्रसंप्रा), शक्तीनें औं पु; २ तो प्रबळ औं पु; ३–५ तात्काळ येईल औं पु.

औं पु मध्यें ४७ व ४८ ओव्यांची अदलाबदल आहे.

४८. १ पराचे नि औं पु सुं, परावे पु४ ख; २ हा अकीर्ति° नि, अपकीर्ति° ख धु गो; ३ जगीं नि.

४९. १–२ पातले जे नि खवर्ग; ३ त्यांचें नि पु; ४ वोपोनियां नि.

पृथा बोले रहस्यगोष्टी । गुज सांटवीं[१] आपुलां[२] पोटीं ।
मीनल्या राक्षसांच्या कोटी । मृत्यु नाहीं मत्पुत्रा ॥ ५० ॥
मागां[१] वधिले थोर थोर । असो[२] तो[३] न[४] बोलों[५] विस्तार ।
राक्षस आणि माझा कुमर । भेटल्यां[६] चोज देखसी ॥ ५१ ॥
वचन बोलोनि अमृतमय । स्वस्थ केलें ब्राह्मणहृदय ।
तवं[१] पातले पांचही[२] तनय । भिक्षान्नातें[३] घेऊनी[४] ॥ ५२ ॥
वृत्तांत[१] परिसोनि मातृमुखें । भीम ह्मणे बहुसाल निकें ।
येकांतीं[२] धर्म बोले दुःखें । मातेप्रति सखेद ॥ ५३ ॥
पारिख्यालागीं[१] स्वपुत्रासी । मृत्यु इछीना राक्षसी ।
तुझी विचारबुद्धी कैसी । त्यागूं ह्मणसी पुत्रातें[२] ॥ ५४ ॥
ज्याचेनि बळें आह्मां जीवन । रात्रीं पहुडों सुखसंपन्न ।
ज्यातें शकुनि[१] दुर्योधन । मृत्युस्वरूप[२] मानिती ॥ ५५ ॥
स्वप्नीं चित्रीं[१] देखतां लेख[२] । वोथरें[३] कौरव मारिती हाक ।
ऐसें सुरत्न[४] अमोलिक । सर्पदंष्ट्रे[५] खोविसी ॥ ५६ ॥

---

५०. १ सांठवी नि (सांठवीं स); २ आपुले नि मुं पु४ , आपुला पु धु , आपुल्या औं गो२.

५१. १ मागें नि खवर्ग; २ आतां असो नि; ३ ते नि ख, तें स औं पु·४ मुं; ४–५ नोबोलों धु, नोबोलें रा , वदलें पु४ , न बोलें ख गो तं; ६ भेटल्या नि गो·२ रा , मीनल्या ख , भेटतां मुं.

५२. १ यावरी नि ; २ पांचै औं पु ख गो·२ रा ; ३ भिक्षान्न पु ख , भिक्षान्नें पु४ मुं , भिक्षा समग्र औं ; ४ घेऊनियां नि मुं.

५३. १ वृतांत औं पु·४ धु गो ; २ येकला धु , येकटा रा , येकटीं गो२ तं. मुं मध्यें ही ओवी नाहीं.

५४. १ पराव्यालागीं पु४ ; २ कुमारातें नि.

५५. १ शंकोनि पु४ मुं; २ मृत्युरूप नि खवर्ग.

५६. १ चित्रा नि , चित्र ख मुं ; २ देख औं मुं ; ३ वोथरोनि नि औं मुं , वोथरे स ख धु गो२ तं , वैथर पु४ ; ४ सुतरत्न नि ; ५ °दंष्ट्रीं नि.

कुंती वदे[१] हास्यवदन[२] । पुत्रा बोलसी दीनवचन[३] ।
साक्षी[४] देतसे माझें मन । राक्षस तृण भीमातें[५] ॥ ५७ ॥

नागायुतबळ शरीरीं । तुळणे[१] हलुवट[२] वज्रधारी ।
त्यातें[३] राक्षसभयाची भारी[४] । भूतबाधा कल्पिसी ॥ ५८ ॥

सुखें असतां[१] ब्राह्मणधामीं । खंडल्या कौरवभयाच्या ऊर्मी ।
त्याच्या संकटा पुरुषीं तुह्मीं । साह्य कैसें[२] न व्हावें ॥ ५९ ॥

माझिया अंकापासूनि तळीं । पडतक्षणीं[१] जन्मकाळीं ।
शिळा आतली[२] रांगोळी । आंगभारें याचिया ॥ ६० ॥

चिंता अल्पमाळ न धरीं चित्तीं[१] । राक्षस निवटेल भीमा[२] हातीं ।
मातृवचनें धर्ममूर्ति । आल्हादला[३] बोलतु ॥ ६१ ॥

ह्मणे म्यां पाहिलें तुझें चित्त[१] । मीही जाणें हा वृतांत[२] ।
परोपकाराहूनि अर्थ । श्रेष्ठ कोण भूलोकीं ॥ ६२ ॥

आप पर हा विचार । अधमजनाचा अधमाचार[१] ।
उत्तम पुरुषाचा निर्धार[२] । विश्वकुटुंब आपुलें ॥ ६३ ॥

जें केलें तें बहुत बरवें । श्रेय[१] मानिलें माझेनि जीवें ।
दीन संकटीं रक्षावें[२] । दंड कीजे दुष्टातें ॥ ६४ ॥

---

५७. १ बोले नि खवर्ग; २ हांस्य° औं पु गो; ३ °वदन नि औं मुं गो·२ ; ४ साक्ष नि औं पु मुं ; ५ भीमासी नि.

५८. १ तुळणें नि पु·४ मुं ; २ हळवट नि ; ३ तयासी धु ; ४ शरीरीं नि, शारी औं पु·४, भरी धु.

५९. १ वसतां औं पु ख मुं गो२ रा, बैसतां पु४ ; २ कैसे नि.

६०. १ पडतेक्षणीं नि, पडे ते क्षणीं तं ; २ झाली नि खवर्ग.

६१. १ चीति पु४ ख धु ; २ याच्या खवर्ग ; ३ परमआल्हादें धु तं.

६२. १ चीत पु४ ; २ वृत्तांत नि ख तं, व्रतांत औं पु४.

६३. १ आचार औं पु मुं ; २ विचार खवर्ग.

६४. १ श्रये पु४ धु, श्रय गो·२ ; २ रक्षावे स ख गो.

युद्धभिक्षेतें याचितां । पृष्टी[1] वोडवी कृतांत[2] दाता[3] ।
त्या भीमेंसि[4] राक्षसवार्ता । मशयकप्राय[5] मी जाणें ॥ ६५ ॥

असो हरूनि तमिस्राभानु । गगनीं उदेला[1] स्वभानु[2] ।
मातृआज्ञेनें भीमसेनु[3] । अन्न घेऊनि निघाला ॥ ६६ ॥

हर्षयुक्त बैसला रथीं । शकुनीं[1] विजय[2] सूचिला[3] पथीं ।
ब्राह्मण राहऊनि शीघ्रगती । बकारण्या[4] पातला[5] ॥ ६७ ॥

विशाळ वनामाजी निरुतें । विजनीं सोडिलें[1] रथातें ।
महीष[2] हाकित[3] ग्रामपंथें[4] । पळत नगरा[5] पातले ॥ ६८ ॥

दीर्घस्वरें दीधली हाक । ह्मणे येथें[1] कवण काक कीं बक ।
वसे तेणें आपुलें मुख । शाम[2] कीं गौर दावावें[3] ॥ ६९ ॥

---

६५. १ श्रष्टी औं पु·४, **पुष्टी** गो·२; २–३ **कृतांता** नि औं ख; ४ **भीमासि** नि ख मुं; ५ **मशक°** नि (स प्रसंप्रा) तं. मुं मध्यें पहिले दोन चरण **युद्धीं भीमा काय चिंता । सिक्षा लाविल कृतांता ।** असे आहेत.

६६. १ **उदेलया** नि; २ **स्वर्भानु** नि, **स्वर्भान** रा धु, **सुभानु** औं पु·४ तं, **सहस्रभानु** ख; ३ **भीमशेनु** पु·४ ख धु गो·२ रा.

या खालीं नि खवर्गमध्यें पुढील ओवी जास्त आहे:—

षड्रस पक्वान्न[1] । साटी[2] खंडीया प्रमाण ।
गाडा भरूनियां[3] जाण[4] । भीमसेन[5] निघाला[6] ॥ ६६ अ ॥

१ पक्वान्नें घेऊन नि; २ साठी नि; ३–४ भरूनि भीमसेन नि; ५–६ बकारण्या पातला नि.

६७. १ **शकुन** नि पु४; २ **विजयो** धु गो·२ रा, **लाभ** पु४; ३ **सुचवी** नि; ४–५ **आपण जाया निघाला** नि.

६८. १ **सांडिलें** खवर्ग; २–३ **म्हैसे पिटितां** नि; ३ **हाकिले ते** धु तं; ४ **नगरपंथें** ख रा; ५ **ग्रामा** ख रा.

६९. १ (–) नि खवर्ग; २ **श्याम** नि (स प्रसंप्रा) पु·४; ३ **दावणें** नि, **दाखवावे** औं पु.

येतां न येतां मुखाआंतौती[1] । अन्नविषई[2] पडली माती ।
आयुष्य वेचलें[3] ह्मणोनि हातीं । ग्रास[4] तोही लाभेना[5] ॥ ७० ॥
ऐसी गर्जना करूनि जाण । मार्गींच[1] सारिलें संध्यास्नान[2] ।
भक्षूं[3] आदरिलें अन्न । उपचारेशीं[4] स्वादिष्ट ॥ ७१ ॥
हाक ऐकोनि कठोर । कोपें धांविन्नला[1] निशाचर ।
अन्न भक्षितां देखोनि क्रूर[2] । प्रळयानळ[3] धडकला ॥ ७२ ॥
ह्मणे महिष[1] दवडूनि[2] दुरीं । आणि[3] माझिया आहारातें[4] स्वीकारी ।
कोण[5] हा[6] मूर्ख[7] आपुले[8] करीं[9] । शीर छेदी[10] आपुलें[11] ॥७३॥
प्रत्योत्तर[1] नेदूनि मुखें । भोजन सारी यथासुखें ।
जेवीं निंदेनें[2] वाजतां[3] मुखें । साधु नेम न[4] संडी[5] ॥ ७४ ॥
राक्षस क्षोभला दुर्धर । विक्राळतुंड पर्वताकार ।
घर्घराटें[1] गगनोदर । प्रतिशब्दातें[2] परिसवी[3] ॥ ७५ ॥
दांत खाऊन करकराटीं । दोन्ही वळोनि[1] वज्रमुष्टी[2] ।
भीमसेन ताडिला पाठीं[3] । सिंह[4] जैसा कुंजरें ॥ ७६ ॥

---

७०. १ मुखाआतौती स औं पु४ धु, मुखातौती मुं गो॰२ रा; २ अन्नाविषयीं नि पु॰४ मुं; ३ सरलें नि; ४ ग्राम पु४; ५ लाधेना नि, लागेना गो॰२.

७१. १ मार्गीं औं पु४; २ हो तें स्नान धु तं; ३ आपण भक्षूं नि; ४ उपचाराशीं नि.

७२. १ धांवे नि खवर्ग, २ क्रुर धु गो॰२ रा, थोर मुं; ३ (+) सा नि.

७३. १ म्हैसा नि, ह्मैस ख, महिषी तं; २ दवडिला नि; ३ (–) खवर्ग गो॰२; ४ अन्नातें धु; ५–९ ऐसा कोण हा दुराचारी गो; ७ मुख्य औं पु॰४; ८ आपुला (लां) धु रा तं; १०–११ छेदीन मी याचें खवर्ग.

७४. १ प्रत्युत्तर नि; २ निंदोनि नि, निंदे पु, निदेसिं औं, निंदक गो; ३ वर्जितां नि, गर्जतां औं, निंदितां गो; ४–५ सांडीना खवर्ग; ५ सांडी नि, सोडी धु, खंडी तं.

७५. १ घरघराटें नि; २–३ प्रतिशब्दें गाजवी नि. मुं मध्यें ही ओवी नाहीं.

७६. १–२ वळूनियां मुष्टी पु ख; ३ पृष्टीं नि पु४, पुष्टी औं पु, मुष्टीं ख; ४ सींह्य ख धु.

तेंही[1] नाणूनियां लक्षा । भीम स्वेछा[2] भक्षी भक्षा ।
मग उपडूनि[3] चंड[4] वृक्षा । पुढती[5] भीमा[6] ताडिला[7] ॥७७॥
घायें वृक्ष जाला चूर्ण । भोजनीं न चळे[1] भीमसेन ।
मग घेऊनि[2] शत[3] पाषाण । पाठोपाठीं[4] ताडितु[5] ॥ ७८ ॥
तेंही पुष्पाचिये[1] परी । न[2] मनूनि[3] मौन्यें[4] भोजन करी[5] ।
संतापला[6] उभय[7] करीं । हस्त[8] दोनी[9] कवळिले[10] ॥ ७९ ॥
भीमें पसरूनि वाम[1] पाणी । राक्षसहस्त[2] धरिले[3] दोन्ही ।
भोजन सारोनि बळखाणी । उभा ठेला सन्मुख ॥ ८० ॥
ह्मणे आतां मजसीं भिडें । पाहों[1] सामर्थ्य केतुलें[2] गाढें ।
नगर पीडिलें त्याचें वोढें[3] । आजि काढीन येकदां ॥ ८१ ॥
राक्षस चढोनियां तवका । भीमा[1] हृदई मारी[2] थडका ।
लत्ताप्रहरें[3] ताडितां खडका—। वरुता[4] पडे सन्मुख[5] ॥ ८२ ॥
पुढती[1] उठोनि[2] सहस्र झाडें । भवडूनि[3] मारी[4] शिळा[5] धोंडे[6] ।
तितुकीं साहूनि[7] जुंबाडें । जटा[8] मुष्टी[9] कवळिल्या[10] ॥ ८३ ॥

---

७७. १ तेही पु४ ख रा ; २ स्वस्थ नि ; ३ उचलोनि गो·२ ; ४ प्रचंड ख गो·२ , (–) मुं ; ५–६ भीमा पाठीं नि ; ७ तगटिलें धु तं , ताडिलें गो२ रा.

७८. १ ढळे औं पु , टळे पु४ ; २ उचलोनि नि ; ३ (+) हात औं पु , चंड नि ; ४ पुढती तेणें नि ; ५ ताडिला नि. ख मुं मध्यें ही ओवी नाहीं.

७९. १ पुष्पाचिया नि; २–४ मानूनियां नि; ४ (–) खवर्ग; ५ सारी औं पु·४ मुं गो२ रा; ६ संतापोनि नि; ७ उभउनी पु ख; ८–१० दक्षिण हस्त कवळिला नि धु ; १० धरियेले औं , वसविले पु·४ ख , उभविले मुं .

८०. १ उभय पु४ ; २ साक्षेपें हात मुं ; ३ कवळिले औं.

८१. १ पाहूं औं पु ख रा , पाहें पु४ ; २ कितुलें नि मुं रा तं , केवढें ख ; ३ बाहाडें गो.

८२. १ भीम नि पु मुं गो ; २ हाणे मुं ; ३ °प्रहारें नि ; ४ वरी नि ; ५ उताणा नि.

८३. १ पुडती औं पु४ ; २ उपडोनि ख मुं ; ३ भोवंडोनि नि औं तं ; ४–५ मारिले नि पु ख मुं ; ६ धडाडें औं ; ७ वारूनि पु औं ख , मारूनि पु४ ; ८ केश मुं ; ९ मुष्टीं नि पु रा, मस्तकीं पु४, मस्तकीचें मुं; १० कवळिली नि.

वामहस्तें धरूनि केशीं । सव्य नेमिला[1] कंठप्रदेशीं[2] ।
माज[3] मोडितां कासाविसी । हाक[4] मारी[5] आक्रोशें[6] ॥८४॥
मध्यें तोडिजे युक्षदंड[1] । त्यापरी केला तो[2] दुखंड ।
नानानखधारीं प्रचंड । गरूड खंडी सर्पातें ॥ ८५ ॥
वज्र हाणितां निघातें । दुखंड होइजे पर्वतें ।
तेविं मारूनि राक्षसातें । भीम जाला जयस्वी[1] ॥ ८६ ॥
चूर्ण जालीं[1] अस्तिजाळें[2] । बाहेर पडलीं नेत्रबुबुळें[3] ।
मुखीं[4] नासिकीं कर्णबिळें । रक्त[5] वाहे भडभडां ॥ ८७ ॥
यापरी असुर[1] पावला[2] मरणा । भयें[3] सकंप राक्षससेना ।
नमस्कारूनि भीमसेना । प्राणदाना[4] मागती ॥ ८८ ॥
जे जे भक्षिती[1] माणसें । त्यांसी[2] दंडीन बकाऐसें[3] ।
भूतदयाळ[4] त्यां संतोषें । अभय माझें सर्वदा[5] ॥ ८९ ॥
भीमआज्ञा[1] वंदोनि शिसीं । स्वकर्में[2] सांडिलीं[3] राक्षसीं ।
आप्त होवोनि मनुष्यांसीं । नगरीं वसों लागले ॥ ९० ॥
चरण धरूनि वामकरीं । प्रेत टाकिलें[1] नगरद्वारीं ।
प्रभात[2] जालियां[3] पुरुषनारी[4] । पाहों[5] येती[6] कौतुकें[7] ॥९१॥

---

८४. १ कांपिला औं, सुदला ख, न्यासिला नि पु·४, ताडिला गो ; २ कटीप्रदेशीं पु४ ख मुं रा तं; ३ मान नि; ४–६ प्राण त्यागी तत्काळ मुं.

८५. १ इक्षुदंड नि, इछुदंड तं ; २ (–) खवर्ग.

८६. १ यशस्वी नि पु४ ख मुं.

८७. १ झालिया नि ख ; २ अस्थिजाळें नि औं ; ३ °बुबळें पु४ ख धु तं ; ४ मुख खवर्ग ; ५ अशुद्ध गो.

८८. १–२ पावला असुर औं पु ; ३ भय नि ; ४ °दान नि औं.

८९. १ भक्षितील औं पु; २ त्यांसीं नि; ३ ययाऐसें नि; ४ °दया नि ; ५ सर्वदां नि (स प्रसंप्रा) पु४ ख मुं.

९०. १ भीमाज्ञा नि (स प्रसंप्रा) औं पु·४ ख ; २ स्वकर्म नि; ३ सांडिलें नि.

९१. १ टांकिलें स गो·२ , टाकी औं पु; २–४ प्रातःकाळीं नगरनारी औं , प्रातःकाळ जालियावरी मुं ; ३ होतां नि ; ४ नरनारी नि पु ; ५–७ नरनारी पाहों ठेले मुं.

करूनि करपादप्रक्षाळण[1] । त्रिपदामंत्रें[2] शुद्धाचमन[3] ।
प्रवेशोनि ब्राह्मणसदन । मातृचरण वंदिले ॥ ९२ ॥
नमस्कारूनि जेष्ट[1] बंधु । नमिला ग्रहस्तब्राह्मण[2] साधु ।
ह्मणे स्वामी[3] प्रकट[4] शब्दु । सहसा[5] कोठें न[7] वदावा[8] ॥९३॥
मात विस्तारली[1] नगरीं । राक्षसप्रेत[2] पडिलें द्वारीं[3] ।
पाहों पातल्या नगरनारी[4] । कोटिच्या[5] कोटी संतोषें[6] ॥९४॥
राजा ह्मणे जयाचा वार । त्यासि[1] पुसा[2] हा विचार ।
कोणें वधिला निशाचर । अतिबळिष्ट बळियाढा[3] ॥ ९५ ॥
ब्राह्मण ह्मणे घेऊनि अन्न । प्रवेशलों राक्षसवन[1] ।
तवं[2] तेजस्वी तपोधन । मंत्रवादी पातला ॥ ९६ ॥
तेणें मंत्रूनि प्रोक्षितां पाणी । राक्षस निमाला ततक्षणीं[1] ।
हें म्यां प्रत्यक्ष देखिलें नयनीं । अत्यद्भुत राजया ॥ ९७ ॥
प्रकट[1] दिसत[2] असतां[3] आह्मां । गुप्त जाला तो[4] नेणवे[5] तुह्मां[6] ।
राजा ह्मणे अगाध महिमा । कोण जाणे सिद्धांचा[7] ॥ ९८ ॥

---

९२. १ **पादप्रक्षालन** नि, **पाद°** पु४ ख; २ **त्रीपादमंत्रें** पु४ गो॰२; ३ **शुद्धाचमन** पु॰४ ख धु गो॰२ रा.

९३. १ **ज्येष्ठ** नि, **ज्येष्ट** औं पु४ ख तं; २ **ब्राह्मण गृहस्थ** नि; ३–४ **प्रगटों नेदी** मुं; ४ **प्रगटों** औं पु॰४; ५–८ **कोठें स्वामी समर्था** मुं; ७–८ **नेदावा** औं पु॰ ४.

९४. १ **विस्तारिली** नि पु४; २ **प्रेत** पु४ ख; ३ **नगरद्वारीं** पु४ ख; ४ **नरनारी** नि खवर्ग तं; ५ **कोटीचे** नि; ६ **आनंदें** नि.

यापुढें औं मध्यें पुढील ओवी जास्त आहे:—

पाहा पां केव्हढें सामर्थ्य । कवणें मारिलासे दैत्य ।
ग्रामपाठकाचें कृत्य । ईश्वरें केलें या काळीं ॥ ९४ अ ॥

९५. १ **तयासि** नि; २ **पुसावा** नि पु॰४ ख; ३ **बळियाडा** औं पु॰४ गो२, **बळगाढा** नि.

९६. १ **राक्षसभुवन** पु४ ख मुं; २ **तों** औं पु४.

९७. १ **ततक्षीणि** पु४ गो२.

९८. १ **प्रगट** नि खवर्ग, **प्रघट** गो॰२; २–३ **दिसतां** खवर्ग; ४ (–) नि औं पु४ ख मुं गो२; ५–६ **न कळे सीमा** मुं; ७ **श्रेष्ठांचा** मुं.

राक्षस मारूनि महा क्रूर[1] । पीडेवेगळें केलें नगर ।
हें तवं प्रत्यक्ष[2] दिसे[3] येर[4] । काय तें[5] आह्मां नेणवे ॥ ९९ ॥
मुष्टिघातें केलें कंदन । गात्रेगात्र[1] जाला[2] चूर्ण ।
मंत्रूनि मारिला हें वचन । हो[3] साचार[4] तैसेंची[5] ॥ १०० ॥
नमस्कारूनि ब्राह्मणोत्तमा । गौरऊनि[1] धाडिला[2] स्वधामा[3] ।
विशेष पांडवाचा प्रेमा । वाढता जाला विप्रातें[4] ॥ १०१ ॥
बकाख्यान हें[1] सर्वदा । जे[2] परिसती[3] धरूनि[4] श्रद्धा ।
त्यांच्या[5] कुळीं राक्षसबाधा । नाहीं ह्मणे श्रीव्यास ॥ १०२ ॥
इति श्रीभारतकथा गहन । जालें बकासुरहनन[1] ।
पुढें[2] द्रौपदी[3] धृष्टद्युम्न[4] । जन्मती[5] तें[6] अवधारा ॥ १०३ ॥
मुक्तेश्वरकवीची वाणी । पादुकारूपें श्रीगुरुचरणीं ।
चालतां दिसे परि[1] गमनागमनीं[2]। स्वतंत्र नोहे विचारा ॥१०४॥

इति श्रीभारते आदिपर्वणि अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥

---

९९. १ क्रुर पु मुं गो·२ रा; २ प्रतक्ष ख गो; ३ देखिलें ख; ४ वज्रप्रहर औं; ५ (–) खवर्ग.

१००. १ गात्रगात्रीं नि गो२ रा; २ केला नि, केलें मुं धु; ३ नव्हे पु, कैंवि नि, सत्य मुं; ४ सोच गो२; ५ मानावें नि.

१०१. १ गौरवें गो·२ रा; २ धाडिलें नि औं पु, धाडी पु४; ३ स्वाश्रमा नि; ४ द्विजातें नि मुं.

१०२. १ (–) औं पु·४ मुं; २ हें पु·४, (–) ख मुं; ३ ऐकती ख; ३–४ श्रवण करूनी धरिती मुं; ५ त्यांचे नि खवर्ग (पु४ प्रसंप्रा).

१०३. १ °सुराचें हनन नि खवर्ग; २ पुढां गो·२ रा; ३–४ धृष्टद्युम्नजनन मुं; ५–६ जन्म प्रभवे औं, ते सावध मुं.

१०४. १–२ पवित्रागमनीं नि पु४ ख, पवित्र अगमनीं स औं पु, परिगमनीं गो·२. मुं मध्यें ही ओवी नाही·

शब्दकोश

(पहिला आंकडा अध्यायाचा व पुढचा ओवीचा)

अंगद—बाहुभूषण. २७–३०.
अजिन—(हरणाचें) कातडें. ३०–१६.
अटण—भ्रमण. ३५–८९.
अतसी—अळशी, जवस. ३५–५८.
अनुवादणें—स्पष्ट करून सांगणें. २८–१०५.
अपर—दुसरी, अन्य. ३०–१५०.
अपाडें—अतिशय. २७–१८३.
अपूप—अनरसा, पुरी. २९–६१.
अंबर—वस्त्र. ३७–८९.
अभिचार—जारणमारण. २७–१५२.
अभिचारक—चेटूक करणारा. ३६–७४.
अमा—अमावास्या. ३४–१०५.
अमृतफळ—आम्रफल. ३४–४.
अयन—सहा महिने. ३६–१.
अरिषट्क—षड्रिपु–काम, मोह, मद, क्रोध, लोभ आणि मत्सर. २७–२२.
अरुवार—मृदु. २९–८४.
अलात—कोलीत, ३२–२९.
अलिउळ—भ्रमरांचा थवा. ३१–१८०.
अलोट—अलंघ्य. २७–१४३.
अवगणें—धारण करणें. २७–८.
अवघ्राण–हुंगणें (प्रेमाचें द्योतक).२९–१६३.
अवस्वर—अवसर, प्रसंग. ३१–७३.
अशन—भक्षण. ३४–५३.
अशुद्ध—रक्त. ३२–५४, ३७–५६.
असिलता—तरवार. ३१–५७.
अस्तमान—सूर्यास्त. २९–७८.
अस्ति—अस्थी, हाड. २९–१०.
अहिफेणा—अफू. २९–६२.
अळुमाळ—किंचितदेखील. ३६–२.
आइणीपाइणी—वासना. ३१–११९.
आखु—उंदीर. ३४–६९.
आंगवण—बळ. ३२–५१, ३७–३८.
आगळिक—वैशिष्ट्य. ३१–४६.
आगळें—विशेष. २६–७.
आज्य—तूप. २८–९१.
आटण—भ्रमण. २७–१.
आटणें—फिरणें. २७–१६२.
आतणें—होणें. ३०–१५, ३८–६०.
आतुडणें—सांपडणें, प्राप्त होणें. २७–१५.
आथिला—युक्त. ३८–३.
आदरणें—स्वीकारणें. ३८–७१.
आयतन—स्थान. ३७–९०.
आर्जव—सरलत्व. २८–४२.
आर्तवंत—उत्सुक. २८–५४.
आर्ति—इच्छा. ३०–१३०.
आवर्त—भोंवरा. ३६–७.
आवांका–अवसान, धैर्य. ३१-४३, ३२-१४.
आव्हानणें—निमंत्रण करणें. २७–१५३.
आशीष—आशीर्वाद. २६–९.
आसव—मद्य. २९–७३.
आस्तरण–अंथरूण. २८–९२, २९–१२८
आस्फोट—आवाज. ३१–१०३.
आहवनीय—एक प्रकारचा अग्नी. ३१–८८
आळवाळ—आळें. ३०–१३०.
इडेंपाडें—ईर्ष्येनें. ३१–५३, ३३–१८.
इषिका—काडी. ३०–११०.
इसाळ—स्पर्धा, खुमखुमी. ३१–५४.

उजू—कडे, समोर. ३१-१०३.
उत्काथित—कढविलेलें. २९-५८.
उत्तीर्ण—उतराई. ३२-२.
उत्पल—कमळ. ३७-१०.
उदित—तयार. २७-१६९.
उन्मेष—ज्ञानप्राप्ति. ३६-१४.
उपक्रीत — एक प्रकारचा पुत्र. २७-९०.
उपचार—आतिथ्य. ३८-७१.
उपबोध—जाणीव. ३६-७.
उपरिका—माडी. २९-४९.
उपागच्छ-स्वतः होऊन 'मी तुमचा पुत्र होतों' म्हणून जवळ आलेला. २७-९०.
उपायन—नजराणा. ३५-११०.
उभविर्णे—उभारणें. २८-७७.
उरग—सर्प. २९-१०४.
उर्णापट—लोंकरीचें वस्त्र. २६-३३.
उलुका—(उल्का) कोलीत. ३६-३५.
उलूक—घुबड. ३०-६४.
उसंतणें—आश्रय करणें. ३८-२२.
ऊर्ध्वरेता—ब्रह्मचारी. २७-६८.
ऊर्ध्वशून्य—अधःशून्य, मध्यशून्य, ऊर्ध्वशून्य व निःशून्य अशीं चार प्रकारचीं शून्यें म्हणजे आकाशें आहेत. २७-६२.
कटुक—कडू. २९-५९.
कथिका—कडी. २९-८२.
कंदर्प—काम. २८-१२.
कपित्थ—कवठीचें फळ. २९-९०.
करवाळ—तरवार. ३१-५४.
करविल—एक जलचर प्राणी. २९-७७.
करांडणें—कुरतुडणें. ३४-४८.
कराळ—भयंकर. ३७-७९.
कर्मविंदाण—कर्मांची गती. २८-१४.
कवडा—मोठी कवडी. ३४-२०.
कवळणें—मिठी मारणें. २८-७६.
कवा—मिठी, पकड, वेंघ. ३७-४०
कश्मळ—मोह. २७-१३१.
कषाय—तुरट. २९-५९.
कहाळ—शिंग. ३२-३०.
कळत्र—पत्नी. २७-९२.
कळेवर—देह. २८-४४.
कक्ष—गवत, जंगल. ३६-५४.
कक्षावळी—कांखेची चौपदरी (?).३४-३५.
काद्रव्य—सर्प. २७-२११.
कानीन—कौमार्यावस्थेंत झालेला पुत्र. २७-८८.
कापडी—यात्रेकरू. ३६-७९.
कार्तवीर्य—सहस्रार्जुन. ३६-७८.
कार्मुक—धनुष्य. २९-२७.
कासार—तळें. ३६-१४०.
किलिचापाट—ढलप्या, कडीपाटाच्या फटीं-मधून बसविलेल्या झिलप्या. ३१-१५.
कीर—खरोखर. ३०-२१३.
कुड—खोटा, वाईट. ३२-१०३.
कुंभोद्भव—अगस्ति. ३६-९१.
कुरंग—हरिण. २७-३.
कुहर—बिळ. ३६-४०
कूष्मांड—कोहळा. ३७-५१.
कूळ—तीर. २८-४५.
कृष्णद्वैपायन—व्यास. २७-७८.
कृष्णागरू—उत्तम चंदन. २८-७८.
कोकनद—लाल कमळ. ३६-६९.
कोथळ—धड, शरीर. ३२-५३.
कौटाळ—वांकडी करणी. ३६-७४.
कौसल्या—काशी राजाची कन्या अंबिका. २६-४६.
कौस्तुभमाळी—वामन, विष्णु. ३४-२२.

कौलिक–मांत्रिक, वाममार्गी शाक्त. ३०-८७.
कौलिकाचार—दुष्कर्म,शाक्तकर्म.२७-११६.
क्रव्याद—मांसभक्षक. २६–८२.
क्रीत—विकत घेतलेला. २७–९०.
खंडणें—फिटणें. २७–७०.
खनक—खणणारा. ३६–८.
खर्ग—(खड्ग) तरवार. ३०–२०८.
खर्पर—खापर. २९–५८.
खांदी —फांदी. ३६–१३७.
खेटक—ढाल. ३१–५४.
खेडकुलि—खेळण्याची जागा. २९–५०.
गंगाफळ—भोपळा. २९–९०.
गजघंटा—हत्तींचा समुदाय. २९–७०.
गंडभैरव—गेंडा; एक काल्पनिक पक्षी. ३७–४०.
गंतव्य—गमन. ३५–४८.
गतिप्रद—स्वर्गप्राप्ती करणारा. २७–९४.
गदारोळ—आरोळी, ओरड. ३६–५५.
गभस्ति—सूर्य. २७–१५४.
गव्हर—गुहा. २६–४८.
गार्हपत्य—एक प्रकारचा अग्नि. ३१–८८.
गुप्तागार—चोरघर. २९–४९.
गुल्म—झुडूप, झाडी. ३१–६.
गुसळणें—घुसळणें. ३४—३४.
गुह्यक—नावाडी (?). २८–४५.
गोधा—हाताचें संरक्षण करणारी चामड्याची पिशवी. ३१—३०.
गोमटी—सुंदर. ३०–१२.
गोमायु—कोल्हा. २६–८२.
ग्रीवा—मान. ३२—७६.
घडियाळ—एक जलप्राणी. २९–७७.
घांटी—गळा, नरडें. २९–२२.
घायवारा—प्रहार, तडाखा. ३२—३६.
घारणें—व्यापणें, घेरणें. २९–९५.
चडकण —चपराक. ३७–३६.
चंडकिरण–सूर्य. २६–५९.
चढोवढी—स्पर्धेनें, ईर्ष्येनें. ३१–६६.
चतुष्पथ–चवाठा. २७–९७.
चत्वारि—चार. २७–११५.
चपेटघात—पंजाचा आघात. २७–१०६
चर्मधारण—ढाल वापरणें. ३०–१६७.
चाभाडा—जबडा, मुख. ३०–२३३.
चामकणें—चालणें. २६–४.
चाळणें—करणें. २६–८६, ३०–७३.
चूडारत्न—मस्तकीं धारण केलेलें रत्न. २७–३०.
चूत—आंब्याचें झाड. २८–८.
चेइणें—जागें होणें. ३६–४४.
चैत्य—वृक्षाभोंवती घातलेला पार. ३०–१७४.
चोज—नवल, कौतुक. २९—१६४.
चोष्य—चोखण्याचें, रस घेऊन चोंथा फेंकण्याचें. (ऊंसासारखें) २९–६०.
चौताळणें—चवताळणें, क्षोभणें. २९–६५.
जपाकुसुम—जासवंदीचें फूल. २६–३३.
जवनीक—पडदा. ३१–१३६.
जाकळणें—ग्रासणें, पोळणें. २७–१३, २९–१३९.
जातवेद—अग्नि. ३६–४६.
जातुष—लाखेचें. ३५–१५२.
जानु—मांडी. २८–१७.
जांबुनद—सोनें. ३७–२.
जामदग्न्य —परशुराम. २७–२००.
जितवण—निंबलोण, कुरवंडी. २९–१६५.
जीणणें—जिंकणें. २७–१०२, ३२–६१.
जीणें—जगणें. २८–८०.

जीवन—पाणी. २७–१६३.
जुंतणें—जुंपणें. ३०–३०.
जुंबाड—झाडी, समुदाय. ३८–८३
जेपाळ—एक रेचक वनस्पति. याच्या बीस जमालगोटा म्हणतात. २९–६२.
जोहर—अग्नि. ३६–४३.
जोहारणें—वंदन करणें. २६–२२.
ज्यालें—जीवित, जीणें. ३४–५८.
झोंट—झिपरी, पुढील केंस. ३०–१६२.
झोटिंग—पिशाच. २७–१११.
टाकणें—आटोक्यांत असणें, शक्य असणें. ३४–२८.
टाकुनी—तडक, सरळ. ३०–८०.
टिपणें—शिवणें, स्पर्श करणें. २९–७५.
डांग—काठी. ३१–६०.
डाय—डाव. २९–६.
डिवणें—धक्का देणें. २९–१०.
डिवरें—शिंगें रोखून. ३१–६७.
डोणी—लहान होडी. २९–७२.
ढाळें—हलुहळू. २९–६६.
तगट—जर. २८–८४.
तडकयंत्र—तोफ. ३१–३१.
तपिनणें—तप करणें. २७–६१.
तरळणें—दिपणें. २६–३५.
तवक—आवेश, संताप. ३८–८२.
तावणें—नमविणें. ३१–६८, ३३–२३.
तिक्त—तिखट. २९–५९.
तितिक्षा—सहिष्णुता, शांति. २८–४२.
तिमिंगिळ—एक प्रचंड मासा. ३२—४१.
तुक—वजन. २६–२५.
तुकणें—बरोबरी करणें. २६–२४.
तुंड—तोंड. ३८–७५.
तुळवट—तुळई. ३१–१७.
तूणीर—भाता. ३०–१६८.
तैलपाचित—तळलेलें. २९–५८.
त्राहाटणें—मोठ्यानें वाजविणें. ३२–४.
त्रिपुरांतक—शंकर. २८–५.
त्रिवळी—(पोटाला पडणाऱ्या) तीन वळ्या. २८–१७.
थडका—रपाटा. ३८–८२.
थडी—तट, कांठ. २९–७८.
थरकवणें—कांपविणें. ३३–६.
थाटी—जमाव. ३७–१८.
थावणें—स्थिरावणें, राहणें. २६–६३.
थिल्लर—डबकें. ३४–१९.
थोकणें—थांबणें. २८–४५, ३१–१३६.
थोवा—थवा, समुदाय. २६–७९.
दंडपाणि—यम. २७–१६६.
दत्त—दिलेला. २७–९०.
दंदशूक—सर्प. ३४–४०.
दध्योदन—दहिभात. २९–८५.
दशन—दांत. ३४–४८.
दंष्ट्रा—दाढ. २९–२४.
दक्षणाग्नि–एक प्रकारचा अग्नी. ३१–८८.
दाटणें—आंवळणें, दडपणें. २९–२२.
दिठी—दृष्टि. ३६–११०.
दिवाभीत—घुबड. २६–८४.
दुणता—दुडती. ३७–५३.
दुर्णे—दुप्पट. २६–२५.
दुश्चित—खिन्न, व्यग्रचित्त. २७–४.
देवतटिणी—भागिरथी. २८–९६.
देवर—दीर. २७–९३.
दोंद—वाढ, तृप्ति. २८–१२५.
दोंदील—तृप्त, आनंदित. २८–३.
दोर्दंड—भुजदंड. ३१–१०.
धनुर्वाडा—धनुर्धर. २८–६४.

धरा—पृथ्वी. २६–१५.
धालिया—तृप्ती पावलेला. २९–१२१.
धुमकस्तु—धुडगूस. ३६–५५.
धुमसणें—बुकलणें, चेंचणें. ३७–५२.
धृति—निश्चय, धैर्य. २८–१२०.
नकुळ—मुंगुस. ३४–४६.
नामाथिला—प्रसिद्ध. ३१–१४७.
नाराच—बाण. ३२–६४.
नाहो—नाथ. ३३–२०.
निकुर—हट्ट, निकर. ३१–६६.
निकुरें—निश्चयेंकरून. ३०–२११.
निकेतन—वसातिस्थान. ३५–१३१.
निकेन—नीट. २६–६०.
निगुतीं—व्यवस्थित. २६–२७.
निगूढ—गुप्त, सुरक्षित. २६–७५.
निघात—आघात. ३८–८६.
निघोट—संपूर्ण. ३१–१७.
नियोगी—अधिकारी. २८–६०.
निराळ—आकाश. २८–७१.
निरुढी—लोकाचारांत, बाह्यतः. ३४–८१.
निरूतें—खरोखर, निश्चयानें. ३८–६८.
निर्गम—बाहेर जाणें. ३६–२५.
निर्जरसरी—देवनदी. २८–५१.
निर्वाळणें—चकचकीत करणें. ३१–१३.
निवटणें—नष्ट करणें. ३५–८१.
निवातकवच—राक्षसाचें नांव. २७–२०१.
निवेदणें—अर्पण करणें. २९–११६.
निशाण—रणभेरी, डंका. ३२–५.
निशैल्य—निःशल्य, निष्कंटक. २९–१०१.
निष्कच—केस नसलेला. ३७–८०.
निष्टंक—निश्चयात्मक. ३१–११८.
निष्ठणें—निसटणें. २७–१७९.
निस्तरणें—दूर करणें. ३६–१९.
नीर—पाणी. ३६–२३.
न्यामक—नियामक. २८–६०.
न्याहा—ध्वनि. ३१–१००.
पंचानन—सिंह. २९–५.
पटकुल—रेशमी वस्त्र. २९–७४.
पडखळणें—हल्ला करणें. ३२–६२.
पडताळणें—प्रचीति पाहाणें. ३०–२६; हातांत घेणें, पेलणें. ३७–२१.
पडदणी—स्नान करतेवेळीं नेसण्याचें लहान वस्त्र. २९–७४.
पढियंती—आवडती. २६–७३.
पयोधर—स्तन. २८–१६.
परमेष्ठी—ब्रह्मदेव. २७–१२८.
परावा—परका. २७–१३७.
परिक्रीत—रेतमूल्य देऊन परपुरुषापासून स्वस्त्रीस झालेला पुत्र. २७–८८.
परिग्रह – कुटुंब, परिवार. २८–४३.
पारिसर—जवळचा भाग. ३०–७.
परिहार—निवारण. ३४–२.
पळिपणें—जळणें, पोळणें. २९–११७.
पाकशासनी—अर्जुन. ३१–१३७.
पांग—ताबेदारी, यातायात. २७–२२.
पाचारणें.—बोलावणें २७–३२.
पाठार—पर्वताच्या शिखरावरील पृष्ठभाग. २६–४८.
पाड—तुलना, बरोबरी. २८–१२१.
पाणिचोर—चांचे. ३१–५९.
पाथर—दगड. २९–१७.
पादरक्षा—वहाण. ३४–८.
पारपत्य—देखरेख, व्यवस्था. ३५–११६.
पारिखा—परका. ३८–४३.
पार्थिव—राजा. ३०–९१.

पालव—पदर. ३५-८५.
पालाणणें—तयार ठेवणें, सज्ज करणें. २९-६५.
पिंगळा—पक्षिविशेष. ३६-५७.
पिंडिका—गोळा. ३५-१३४.
पिशित—मांस. ३४-५३.
पीन—लठ्ठ, पुष्ठ. ३४-४७.
पुराराति—शंकर. २७-१८१.
पुरोडांश—होमद्रव्य. ३१-१६९.
पुष्कर—कमळ. २८-९.
पुष्कराज—एक रत्न. ३१-१८.
पुष्टी—पाठ. ३०-९९.
पुंसवन—पत्नी गरोदर असतां तिला मुलगा व्हावा म्हणून दुसऱ्या किंवा तिसऱ्या महिन्यांत करण्यांत येणारा एक विधि. २७—९६.
पृथा—कुंती. ३७-६०.
पेरोज—रत्नविशेष. ३१—१८.
पेलणें—हाकलणें, दामटणें. २९-७०.
पेसी—फाक, तुकडा. २६-६६.
पेह्य—पिण्याजोगें. २९-६०.
पोत—नौका. २९-७१.
पौनर्भव—स्त्रीला दुसऱ्या विवाहापासून झालेला पुत्र. २७-८८.
पौलोमी—शक्राची स्त्री. २६-१२.
प्रणीत—स्वस्त्रीच्या जागीं थोर पुरुषाच्या अनुग्रहापासून झालेला पुत्र. २७-८८.
प्रत्युत्थान—उत्थापन. ३१-२७.
प्रपास्थान—पाणपोई. ३५-३१.
प्रवाळ—पोवळें. २६-२६.
प्रस्थान—प्रयाण. ३२-४.
प्रस्थावो—प्रसंग. ३८-१४.
प्रज्ञाचक्षु—धृतराष्ट्र. २६-५३.
प्राकृत—सामान्य माणूस. ३६-८.
बचनाभी-बचनाग, एक विषारी मुळी. ३४-७९.
बद्धकक्षा—वस्त्रानें झांकलेली आहे कांख ज्यांची ते. ३१-३०.
बद्धगोधांगुलीत्राण—गो आणि अंगुली-त्राण ज्यांनीं बांधलीं आहेत ते. पहा-गोधा. ३१-३०.
बभ्रु—मुंगुस. ३४-७३.
बस्त—बकरा. २९-१९.
बहुवस—पुष्कळ. २६-१०.
बहुसाल—फार. ३८-५३.
बळियाढा—वीर. २६-९९.
बादरायण—व्यास. ३७-१०५.
बाहा—दंड, हात. ३४-६१.
बाळकेळी-बालक्रीडा. २८-१२३.
बीजें—गमन. ३०-२१.
बुंथी—पांघरूण. ३५-१४३.
भणग—दरिद्री. ३०-९१.
भद्रजाती—गजेंद्र. २६-४९.
भद्रासन—सिंहासन. (कल्याणप्रद असें). ३०—८०.
भर्जित—भाजलेलें. २९-५८.
भाग्याथिला—भाग्यवान. २८-७४.
भाजा—भार्या. ३७-१४.
भाणवस—स्वयंपाकी. २९-६१.
भारद्वाज—द्रोण. ३०-२३७.
भार्गवाचार्य—सूर्य. ३६-६८.
भावणें—मानणें. ३०-२०.
भिंडिमाळ—गोफण. ३१-६०.
भूर्ज—वल्कल, झाडाची साल. २७-३२.
भेंड—लवकर पेट घेणाऱ्या लांकडाचें एक झाड. ३५-५४.

भेरी—नगारा. ३२-४.
भोळीव—भोळेपण. ३५-१४३.
मखर—मकर (?). ३१-५८.
मघवा—इंद्र. २६-१२.
मंडक-मांडा. २९—८३.
मन्मथ—काम. २६—१०१.
मराळ—हंस. ३६—७७.
महेंद्रजाळ—नजरबंदीची विद्या.२८-७१.
माग—मार्ग. २७-१०४.
माज—मध्य, कंबर. ३८-८४.
मांदी—समुदाय. २९-१०३.
माधवी—मधुमालती. २७-१७५.
मिनणें—प्राप्त होणें. २९-१२९.
मुक्त—मोतीं. २६-४.
मुंज—गवत. ३५-५४.
मुरडणें—पिरगाळणें, हस्त फिरवून नापसंती दर्शविणें. २७-१२६, ३५-६.
मुक्ष—मुख्य. ३२-२४, ३५-३.
मेदिनी—पृथ्वी. ३१—८४.
मैंद—ढोंगी, दांभिक. ३५-१२६.
मोद्ळा—गोळा. ३०-१८०.
मौळ—शिखर. ३७-३५.
याम—प्रहर. ३६-१३४.
याम्यदिशा—दक्षिणदिशा. ३६-६३.
युक्ष—इक्षु, ऊंस. २९-९०.
यूथ—कळप. २७-१.
येळापत्र—सर्पाचें नांव. २९-११५.
रक्ताक्ष—तांबडे डोळे असलेला. ३७-७९.
रजत—रुपें. २८-९८.
रश्मी—लगाम. ३१-१६७.
रहंवर—रथ. ३१-४०.
राणीव—राज्यपद. ३४-१००.
रातणें—रमणें, अनुरक्त होणें. २६-४९.
रुख-वृक्ष. ३३-२९.
रुण—ऋण. ३०-२०२.
रुषेश्वर—ऋषेश्वर. २७-३२.
लंबोष्ट्री—लांब ओठांचा. ३७-७९.
लवडीसवडी—तांतडीनें. ३४-५१.
लाक्षा—लाख. ३५-५५.
लेखा—पर्वा. २९-४१.
लेह्य—चाटून खावयाचें. २९-६०.
वक्त्र—मुख. ३०-१११.
ववणें—जाणें. २८-५.
वटक—वडा. २९-८२.
वत्सनाभिनाग—बचनाग, एक प्रकारचें विष. २९—६२.
वयसा—वय. ३७-३.
वरवाळणें—नाउमेद होणें. ३२—४०.
वरान्न—वरण. २९-८३.
वर्म—चिलखत, कवच. ३०-१६७.
वंश—वेळू. ३०-१७४.
वसा—चरबी. ३५-१३४.
वसुमती—पृथ्वी. ३०-६७.
वहिला—लवकर. ३०-९३.
वळंघणें—चढणें. २७-४१.
वागस्तंभ—मुखस्तंभिनी विद्या. ३०-१८७.
वाजणें—प्राप्त होणें, थडकणें. २९-१४८.
वाटिव—पराक्रम. ३१-४५.
वाड—अधिक. ३०-९४; मोठें. ३४-४.
वानी—नमुना, मासला. २९-८७.
वामी—वाममार्गी. ३६-७३.
वारण—हत्ती. ३२-४८.
वावो—अवकाश, अवसर. ३२-२१.

वासरमण—सूर्य. ३६–१०४.
वाह्नो—वाव. ३२–६९.
वाळणें—बाजूला सारणें, कमी करणें. ३५–९.
वाळव्यजन—चवरी. २९–६६.
विखंडणें—उध्वस्त करणें. ३६–६४.
विचुंवु—बुचकळा. ३०–१०८.
वितान—छत. २९–५३.
विंदाण—लीला. २८–१४.
विद्रुम—पोवळें. २६–२८.
विभांडणें—नाश करणें. ३२–५०.
विलग—विपरीत. ३१–१३५.
विशीर्ण—म्लान, उतरलेलें. ३१–१४५.
विषम—संकटयुक्त. २९–१५३.
विषाण—शिंग. ३१–९६.
विहित—उचित, योग्य. २७–११६.
वीचि—लाट. ३६–१०५.
वीरबाह्नो—योद्धा. ३३–२०.
वीरवाट—पराक्रमी. ३१–९, ३६–१३२.
वैडुर्य—एक रत्न. २६–२७.
वोखटें—वाईट. ३५–१३.
वोज—मार्ग. २६–६२.
वोडण—ढाल. ३१–४१.
वोडवणें—पुढें करणें. २९–१३५.
वोढें—उट्टें. ३८–८१.
वोथर—घबराट, भय. ३८–५६.
वोप—चकाकी. ३५–५६.
वोपणें—देणें, अर्पण करणें. २६–११९.
वोरंग—बेरंग. ३१–११०.
वोसंग—मांडी. ३०–१८.
वोळकंबणें—लोंबकळणें, लटकणें. ३६–५४.
वोळगणें—आश्रय करणें. २६–२२.
व्यवधान—अडचण, अडथळा. २७–१६४.
व्यसन—संकट. २९–११४.
व्याज—निमित्त. ३६–१३९.
शची—इंद्रपत्नी. ३७–८७.
शतघ्नी—तोफ. ३०–१६६.
शफरी—एका माशाचें नांव. २९–१७२.
शाक्त—शक्तिपूजक. ३६–८०.
शातकुंभ—सोनें. २६–६.
शार्दुळ—व्याघ्र. ३०–२१९.
शाल्मली—सांवर, राळ. ३५–१३४.
शाल्योदन—साळीचा भात. २९–८२.
शावक—बच्चा. २८–१.
शिल्पिक—कारागीर. ३०–२४३.
शिस—शीर्ष, डोकें. ३८–९०.
शुशुमार—सुसर, मगर. २९–७७.
शोधणें—शुद्ध करणें, घांसणें. ३४–३७.
श्मश्रु—मिशी. ३१–१७१.
शृंगाळ—शृगाल, कोल्हा. ३४–४७.
श्रांतला—श्रमलेला. ३०–६३.
श्रोत्रिय—वैदिक. ३०–८८.
संकर्षण—बळराम. ३३–५.
संगी—बरोबरचा, स्नेही. २७–३५.
सत्रागार—अन्नछत्र. ३५–३१.
सत्राणें—सर्वशक्ति एकवटून, जोरानें. ३७–३०.
संभ्रम—आदर, प्रेम. २६–१२.
सरी—नदी. २८–५१.
सर्पिष—तूप. ३५–५५.
सवंचोर—बाहेरून सभ्य दिसणारा चोर. ३५–१२९.
सव्य—डावा. ३७–८८.
सहस्रनेत्र—इंद्र. ३०–१६.

सहोढ—माता गर्भवती असतां तिचा विवाह होऊन तिजपासून झालेला पुत्र. २७-९०.
साजीव—टवटवीत. ३१-१०८.
साटोपें—आवेशानें. ३१-३९.
सादवणें—बोलावणें. २७-१७५.
साबरें—ताटवा, कुंज. २९-५१.
सार—साय, सत्त्व. २९-८४.
सारंग—मृग. २७-७.
सावचित्त–सावधान, लक्षपूर्वक. २७-२३१.
सावित्र—कर्ण. ३१-१३७.
साक्षेप—निष्ठा, उद्योग. ३०-१७५.
सिंगण—वर उडवून देणें. ३१-५२.
सिब्री—शिवि राजा. २७-२००.
सिसाळ—शीर, मस्तक. ३७-२५.
सीत—धनुष्याची दोरी. ३०-२०४.
सुबळात्मजा—गांधारी. २६-६२.
सुढाळ—सुरेख. ३१-२०.
सुभग—सुंदर, भाग्यशाली. ३१-७४.
सुरकवडी—एक खेळ. २९-८.
सुरवाडणें—सुकाळ असणें, पोषण होणें. २९-१.
सूणें—घालणें. २९-४६.
सूदणें—घालणें. २६-७१.
सेखीं—शेवटीं. ३५-१४४.
सैंधव—जयद्रथ. २९-२८.
सोस—हांव, हव्यास. ३२-२८.
सौदामिनी—वीज. ३१-८१.
सौवळी—गांधारी. २६-६७; शकुनि. २९-३६.
सौर—सूर्योपासक. ३६-८०.
स्कंद—खांदा. २६-५.
स्थविर—वृद्ध. २८-५९.
स्वयंजात—स्वस्त्रीच्या पोटीं स्ववीर्यापासून जन्मलेला. २७-८८.
स्वक्षेत्र—स्वस्त्री. २७-९१.
स्वाड—शुभ, चांगला. ३५-१०७.
स्वेदित—वाफ देऊन शिजविलेलें. २९-५८.
हडबडणें—गोंधळून जाणें. ३२-६.
हरळ—खडा, दगड. ३६-१२६.
हव्यवाट—अग्नि. २८-९४.
हळवट—हलका, हीन. ३१-१४९.
हळुवट—हलका, क्षुद्र. ३८-५८.
हाकारणें—बोलावणें. २७-२९.
हातवसणें—हातांत घेणें, उगारणें. ३४-८५.
हुताश—अग्नि. २७-९६.
हुताशन—अग्नि. २७-२०१.
हेळणा—अनादर, हेटाळणी. ३०-२०९.
होड—पैज. २९-७.
क्षत्ता—विदुर. २९-१४५.
क्षाळणें—धुणें. ३०-१९७.
क्षिती—पृथ्वी. २८-१.
क्षेत्री–क्षत्रिय. ३०-५९.
क्षेवणिणें—रेखणें, लावणें. ३१-१६.
ज्ञातिरेत—अनेक बंधु पुत्रहीन असतां त्यापैकीं एकास पुत्र होऊन त्यामुळें सगळे भाऊ पुत्रवंत ठरतात असा मुलगा. २७-९०.

REFBK-0009093

REFBK-0009093

शुद्धिपत्र

(पहिला आंकडा पृष्ठाचा; दुसरा ओळीचा. जाड टाईपांतील पाठ संहितेंतील आहेत.)

पृष्ठ-ओळ	अशुद्ध	शुद्ध
५५७-२०	उर्मी	ऊर्मी
५६५-१८	प्रमभरित	प्रेमभरित
५६९-४	**क्रीडिज**[५]	**क्रीडिजे**[५]
५७२-१६	५ आति°	५ आति
५७३-५	**वेराग्य**	**वैराग्य**
५७६-२४	३ व्या	४३ व्या
५७७-५	**ताम्ररज सुवर्णभूमिका**[१]	**ताम्ररजत-सुवर्ण-भूमिका**[१]
-१०	तृ प्ति	तृप्ति
५९१-११	**मंत्राचें**[१]	**मंत्रांचें**[१]
६११-५	**नगराबाहरी**	**नगरा-बाहेरी**
६४१-२९	पुं मु	पु मुं
६४३-१	**पालाणूनि अनक**	**पालाणूनि**[१] **अनेक**
६४४-१५	।न	नि
६४७-४	**काय**	**काय**[४]
६५१-२८	आ	औं
६५६-७	**गुरुच**	**गुरूचें**
६५८-१२	**सांगों**	**सांगों**[७]
-२३	पु.	पु
६६९-१	**सुमुहुतें**[१]	**सुमुहुर्तें**[१]
-२९	खवग	खवर्ग
६७२-७	**चड**[२]	**चेंडु**[२]
६७७-५	**त्यातें**	**त्यांतें**

पृष्ठ-ओळ	अशुद्ध	शुद्ध
६७८-७	**ऐकें**	**ऐकें**[१]
६८७-२०	घोस तं;	घोस मुं;
-२५	आ	औं
६८९-६	**पूजूनी**[२]	**पुजूनी**[२]
६९२-२७	आ	औं
६९३-१७	हें	(+) हें
६९४-१३	इडपार्डी	इडेपार्डी
-२३	नि;	नि,
६९७-६	**मेदनीं**	**मेदिनीं**
७०१-३	**कर्णाविद्या-वधूची**	**कर्णविद्या-वधूची**
७०६-२०	**अभीसेचींन**	**अभीसेचीनं**
७१२-२१	मु	मुं
७१३-८	**जिंणोनि**[३]	**जिणोनि**[३]
-१४	**वाद्यें लागलीं**[१]	**वाद्यें**[१] **लागलीं**
७१४-६	**द्रुपदात**	**द्रुपदातें**
७१६-१०	**तया**[३]	**तयां**[३]
७१७-१२	**पांचाळ-राज**	**पांचाळ-राज**[७]
७१९-१	**मदोद्काच**	**मदोदकाचे**
-१८	आ	औं
७२१-२८	यानंतरें;	यानंतरें मुं;
७२२-९	**तजोराशी**	**तेजोराशी**
-१२	**वेळ**	**वेळा**

पृष्ठ-ओळ	अशुद्ध	शुद्ध
७२२–१४	तयाच्वि	तयाचि[3]
७२३–११	यक	येक
७२७–५	वग्त्र	वग्त्र[2]
७३०–११	तथति[1]	तथैति[1]
७३१–२	उगवला	उगवला[4]
७३९–१९	तान्हेल्य	तान्हेल्यां
७४५–१	पोटीं	पोटीं[3]
७४६–३०	अपायमार्ग	३ अपायमार्ग
७५१–७	मिळावें	मिळावें[1]
७५७–३	सणकाठिया	सणका-ठिया[6]
७५८–२१	क	कैं
७६१–८	बांधले[3]	बांधलें[3]
७६४–२३	आ	औं
७६६–२०	नागर	नागर नि;
७६८–१३	गृही[1]	गृहीं[1]
७७०–५	पारधीच	पारधीचें
७७९–७	माद्रिकुमर	माद्रीकुमर
७८४–४	संसार-स्वमीचे	संसार-स्वमींचे
७८७–२	रक्षिल	रक्षिलें
७९२–२८	हिडिंत्रा°	हिडिंबा
७९६–९	उभय मुखींच्यां[2]	उभय-मुखींच्या[2]
७९८–२८	त	तं
७९९–६	येकट	येकट[4]
८००–१७	पु नां पु गो;	पु नां मुं गो;
८०१–४	नमस्करूनि	नमस्कारूनि
८०५–२	अवलो-कीत[2]	अवलो-कीत[3]
–१६	जोडला	जोडला[6]
८०८–१७	साक्षात्	३ साक्षात्

... ग्रंथ संग्रहालय ठाणे
दा. क्र. ७९...
... ग्रंथ
..नगर
ता.
मि:
दि: ....

मराठी संशोधनमंडळाचें संशोधन व प्रकाशन

मुक्तेश्वरकृत महाभारत—आदिपर्व-खंड १, २ व ३ (१ ते ३८ अध्याय)– चार खंडांत आदिपर्व पूर्ण होईल. प्रत्येकीं
किं. रु, ५–०–०

महाराष्ट्रभाषेचें व्याकरण–देशी भाषांतील देशी भाषेचें पहिलेंच म्हणजे १८२४ च्या सुमारास पंडितमंडळानें तयार केलेलें दादोबांच्या मोठ्या व्याकरणा (१८३६) पेक्षांही मोठें. साधी प्रत किं. रु. ४–०–०
वाचनालय प्रत किं. रु. ५–०–०

मराठी दोलामुद्रितें अर्थात् इ. स. १८६७ अखेरपर्यंतच्या मुं. म. ग्रंथसंग्रहालयांत असलेल्या मराठी मुद्रित ग्रंथांची वर्णनात्मक नामावलि. (विस्तृत प्रस्तावनेसह). किं. रु. १–०–०

Shala-Paddhati (मोल्स्वर्थ यांनीं १८२४ सालीं प्रथम मराठींत तयार केलेल्या 'अप्राप्य' पुस्तकाचें त्याच सालीं झालेलें गुजराती भाषांतर. प्रियोळकरांच्या विस्तृत इंग्रजी प्रस्तावनेसह).
(शिल्लक नाहीं) किं. रु. १–८–०

मराठींतील आरंभींच्या क्रिस्ती दौत्रिनी.
(सोळाव्या–सतराव्या शतकांतील). किं. रु. १–०–०

Gramattica Marastta (इ. स. १७७८ मध्यें रोम-मध्यें पोर्तुगीज भाषेंत मुद्रित झालेल्या मराठी व्याकरणाचें इंग्रजी भाषांतर. विस्तृत प्रस्तावनेसह). किं. रु. २–०–०

सांतु आंतोनिची जीवित्वकथा (एका पोर्तुगीज पाद्रीनें रचलेला व १६५९ सालीं मुद्रित झालेला मराठी ओवीबद्ध भक्तविजय. पुणें येथील बिशपांचा पुरस्कार व प्रियोळकरांची प्रस्तावना यांसह).
किं. रु. २–०–०

गोष्टीशतक व दोनशें सुंदर गोष्टींपैकीं कांहीं
(मराठी लघुकथेचें आद्य स्वरूप). किं. रु. १–०–०

तुकाराम–वाङ्मय (तुकारामाच्या व तुकारामावरील मुद्रित वाङ्मयाची यादी. ह. भ. प. सोनोपंत दांडेकर यांच्या प्रस्तावनेसह).
किं. रु. १–०–०

अमृतानंदविरचित योगराजटिळक (श्री. दत्तसांप्रदायाचा ग्रंथ. प्रा. रा. द. रानडे यांच्या पुरस्कारासह). किं. रु.१–४–०

पत्ताः—**डायरेक्टर**, मराठी संशोधनमंडळ, मुंबई मराठी ग्रंथसंग्रहालय, ठाकुरद्वार, मुंबई २.